

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MÜZECİLİK

1846-1938

Mehmet ŞAHİN

Yüksek Lisans Tezi

ANKARA, 2019

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MÜZECİLİK

1846-1938

Mehmet Şahin

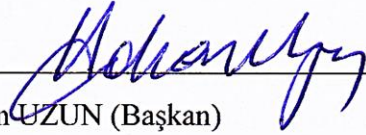
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Mehmet Şahin tarafından hazırlanan “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzecilik 1846-1938” başlıklı bu çalışma, 17/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hakan UZUN (Başkan)

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ (Danışman)

Doç. Dr. Sadık ERDAŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan *“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”* kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

27.7.2019
Mehmet ŞAHİN

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
 - (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
 - (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir*. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Mehmet şAHİN

ÖZET

ŞAHİN, Mehmet, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzecilik 1846-1938, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Türklerin birtakım tarih ve sanat değeri taşıyan objeleri eski eser adı altında değerlendirmesi ve bunları müze çatısı altında koruması 19. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Tanzimat süreciyle birlikte bir Batılılaşma ürünü olarak ortaya çıkan bu müzecilik serüveninin ise kendine has birtakım özellikler sergilediği görülmektedir. Öncelikle eski eser bakımından oldukça zengin Osmanlı topraklarına Batılıların ilgi duymaya başlamasıyla bir sürecin geliştiği görülmekte ve böylelikle Batılılardan sonra Türklerin kazı, eski eser, müze ve arkeoloji gibi kavramlarla tanıştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür kavramların farkında olunmadığı dönemlerde birtakım eşyaların saklanıp biriktirilmesini müze faaliyeti çerçevesinde değil, bir tür koleksiyonculuk veya koleksiyonculuğa giden evre içerisinde görmenin daha doğru bir yaklaşım olacağına inanılmaktadır. Bu sayede birçok yenileşme faaliyetinde olduğu gibi bazı eksikliklere rağmen ilk adımların 1846 yılı itibariyle atılmaya başlandığı ve müzecilik alanında yavaş yavaş bir gelişmenin yaşandığı süreç daha iyi anlaşılacaktır. Konuya kavramsal açıdan yeni bir yaklaşım getirmekle birlikte keskin ve basit ifadelerden kaçınılarak hazırlanan bu çalışmaya “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzecilik 1846-1938” başlığı uygun görülmüş ve bu çalışmada müzecilik faaliyetleri kronolojik olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Yenileşme, Müze, Müzecilik, Eski Eser, Arkeoloji, Koleksiyon, Müze-i Hümayun

ABSTRACT

ŞAHİN, Mehmet, Museology from the Ottoman to the Republic 1846-1938, Master Thesis, Ankara, 2019.

Evaluation and protecting some historical and art-worthy objects under the name of old artwork under the roof of the museum by the Turks, coincides with the mid-19th century. It is observed that this museum-like adventure which emerged as a product of Westernization with the Tanzimat process was showing some special features. First of all, Westerners have started to be interested in the Ottoman Empire which is very rich in terms of ancient artifacts. In this process, it is understood that the Turks met with concepts such as excavation, ancient artifact, museum and archeology. Therefore, it would be more accurate to evaluate the storage and accumulation of some of the items in the period leading to a kind of collecting or collecting, not in the scope of museum activity. In this way, it will be understood that the first steps of museology started to be taken as of 1846 despite some shortcomings as in many modernization activities. This process, in which there is a slow development in museology, will be better understood. This concept, which is prepared by avoiding sharp and simple expressions, brings a new approach from the conceptual point of view. The title of "Museology from the Ottoman to the Republic" was approved. Thus, in this study, museum activities are tried to be dealt with chronologically.

Keywords: Tanzimat, Innovation, Museum, Museology, Antiquities, Archeology, Collection, Müze-i Hümayun

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1
Kaynak Tahlili	1
Amaç ve Kapsam.....	14

I. BÖLÜM

1.1. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE MÜZECİLİK.....	18
1.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER VE ARKEOLOJİ BİLİNCİNİN GELİŞİMİ.....	25
1.3. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YENİLEŞME HAREKETLERİ VE YENİLEŞME HAREKETLERİNİN MÜZECİLİĞE YANSIMASI	32

II. BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE MÜZE FAALİYETLERİ

2.1. MÜZECİLİĞE GİDEN YOLDA AYA İRİNİ KİLİSESİ VE KİLİSE'NİN OSMANLI TARİHİNDEKİ YERİ.....	44
2.2. AYA İRİNİ KİLİSESİ'NDE “MECMUA-İ ASAR-I ATİKA” VE “MECMUA-İ ESLİHA-İ ATİKA” DÜZENLEMESİ	47
2.3. AHMET FETHİ PAŞA VE MÜZECİLİK	58
2.4. MÜZE-İ HÜMAYUN.....	62
2.4.1. Müze-i Hümayun Müdürleri	75
2.4.1.1. Edward Goold	76
2.4.1.2. Terenzio	77
2.4.1.3. Philipp Anton Dethier	78

2.4.1.3.1. Yeni Müze Binası İçin Girişimler ve Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e Taşınması.....	82
2.4.1.3.2. Müze-i Hümayun Mektebi	90
2.4.1.4. Osman Hamdi Bey	93
2.4.1.5. Halil Ethem Eldem.....	108
2.5. ASKERİ MÜZE.....	115
2.6. EVKAF-I İSLAMİYE MÜZESİ	119

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MÜZE FAALİYETLERİ

3.1. MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA MÜZE FAALİYETLERİ.....	128
3.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MÜZE FAALİYETLERİ.....	133
3.2.1. Topkapı Sarayı'nın Müze'ye Dönüştürülmesi	134
3.2.2. Türk-İslam Eserleri Müzesi.....	138
3.2.3. Mevlana Türbesi ve Dergâhı'nın Müze'ye Dönüştürülmesi	139
3.2.4. Ankara Etnografya Müzesi.....	144
3.2.5. Ayasofya'nın Müze'ye Dönüştürülmesi	146
3.2.6. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diğer Müzeler.....	155
3.3. TÜRK TARİH TEZİ KAPSAMINDA TÜRK TARİH KURUMUNUN ÇALIŞMALARI, KURUMUN ARKEOLOJİ VE MÜZECİLİĞE ETKİSİ.....	167
3.3.1. Türk Tarih Kurumu Sergisi	178
3.4. ARKEOLOJİ VE ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ALANLARINDA ÖĞRENCİ YETİŞTİRME PROGRAMI VE İLK MÜZECİLER.....	181
3.5. YURT GEZİLERİ KAPSAMINDA ATATÜRK'ÜN MÜZELERE YAPTIĞI ZİYARETLER	185
SONUÇ.....	192
KAYNAKÇA	199
EKLER.....	215
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU.....	316
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU	318
ÖZGEÇMİŞ.....	320

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DTCF	: Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayanlar
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TSM	: Topkapı Sarayı Müzesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VEKAM	: Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi

ÖNSÖZ

Türk müzecilik tarihi üzerine bir araştırma yapmayı Topkapı Sarayı Müzesi'ne atandıktan sonra düşünmüş ve bu konuda uzmanlaşmayı kendime ödev saymışım. Türk müzecilik tarihi üzerine araştırma sunan kişilere baktığımda ise ilk olarak Abdülhak Şinasi Hisar, Enver Behnan Şapolyo gibi yazarların yanında Halil Ethem, Tahsin Öz, Aziz Ogan, Remzi Oğuz Arık ve Hamit Zübeyr Koşay gibi ilk dönem müzecilerin yer aldığını ve gün geçtikçe Mustafa Cezar, Kamil Su, Erdem Yücel, Ferruh Gerçek, Mehmet Önder, Edhem Eldem, Wendy M. K. Shaw, Hüseyin Karaduman gibi isimlerin bu araştırmaları devam ettirdiğini fark ettim. Tüm bu çalışmaları incelediğimde Türk müzecilik tarihini bir bütün halinde kısa ve öz olarak ele alanların az olduğunu, bazı olayların tarihsel bağlama oturtulmadan ve irdelenmeden aktarıldığını keşfettim. Neticede “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzecilik 1846-1938” başlığını uygun gördüğüm bu çalışmayı Tanzimat süreciyle başlatıp Atatürk’ün ölümüne kadar devam ettirmeyi uygun buldum. Konuya bu açıdan sınır getirmemdeki temel sebep ise 1939 yılından başlayarak on yıl gibi bir süre boyunca II. Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu belirsizlik ortamının müzelere de yansımış olmasındandır. Dolayısıyla uzun bir süre müze faaliyetlerinin yavaşlamasına sebep olan II. Dünya Savaşı sürecinin bir dönüm noktası olduğunu belirtirken bu süreçten sonraki dönemi ayrı bir inceleme alanı olarak ayırmayı uygun görmüş bulunmaktayım.

Yaklaşık iki yıl gibi bir sürede Devlet, TTK ve Topkapı Sarayı arşivlerinden; Hacettepe ve İstanbul Üniversiteleri ile İSAM gibi kütüphanelerden faydalanarak hazırlanan bu çalışmada hiçbir zaman yardımını ve desteğini esirgemeyen ve şahsıma verdiği moral ile tezin bitmesinde büyük katkıları olan tez danışmanım Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç’a teşekkür etmek tatlı bir zorunluluktur. Lisans hayatım boyunca ve sonrasında hem derslerinden faydalandığım hem de zevkli sohbetleriyle bizlere geniş görüşlülük katan Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu’na ve yine lisans döneminde başta sosyal bilimler olmak üzere birçok disiplinden seçmeli ders almamızı sağlayarak geniş görüşlülüğümüzü artıran Prof. Dr. Mehmet Öz’e de teşekkürlerimi borç bilirim. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hakan Uzun’a yapmış olduğu yönlendirmelerden, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv sorumlusu Sevgi Ağca

Diker'e değerli katkılarından, Kütüphane sorumlusu Murat Keklik'e yardımlarından, müze uzmanlarından Kadriye Özbıyık'a Fransızca çevirilerde vermiş olduğu desteklerden, Müze Araştırmacısı Anılcan Sıçrayık'a görüşlerinden ve değerli dostum Mustafa Burak Özdemir'e çeşitli katkılarından dolayı kendilerine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet ŞAHİN

GİRİŞ

Kaynak Tahlili

Türk müzecilik tarihine ışık tutan ve aynı zamanda Türk müzecilik ve sanatının gelişmesi noktasında entelektüel görüşlerini henüz 1930’lu yıllarda ortaya koyan ilk isimlerden biri romanlarıyla tanınan Abdülhak Şinasi Hisar’dır. Edebiyatçı kişiliğinin yanında Türk müzeciliğine olan ilgisi ve müzecilikle ilgili yazıları, belki de Türk müzecilerine ailevi derecedeki yakınlığından gelmektedir. Babası Mahmut Celalettin Bey, Osman Hamdi Bey’in yakın arkadaşı olmakla birlikte Sayda kazıları sırasında Osman Hamdi’yle birlikte çalışmışlardır. Dolayısıyla babasından dinlediği anılarla birlikte Hisar’ın müzecilik konusundaki bilgileri ve gelişme noktasında sunduğu öneriler dikkate alınacak cinstendir. Cumhuriyet’in ilk on yılında bir İnkılâp Müzesi’nin kurulması için oluşturulan komisyonda yer alan Hisar, Ülkü ve Varlık gibi dergilerde yayınlanan “*Tarihi ve Milli Abidelerimiz*” (Ülkü, 1933), “*Klasik Abidelerimiz ve Güzel Sanatlar Akademisi*” (Varlık, 1933), “*Bizde Müzeciliğin Başlangıçları*” (Ülkü, 1933), “*Müzelerimiz ve Hamdi Bey I, II, III*” (Ülkü, 1934-1936) ile “*Müzelerimiz ve Halil Ethem Bey*” (Varlık, 1936) gibi yazılarıyla ön plana çıkmakta, bu alanda çalışma ortaya koyan müze camiası dışındaki isimlerin başında gelmektedir. Tüm bu ve diğer yazıları, günümüzde Yapı Kredi Yayınları tarafından *Türk Müzeciliği* adıyla kitap halinde hazırlanarak yayınlanmıştır. Milattan önce bile Bergama’da, Antakya’da, birçok yerde ve sonraları da Bizans’ta müzelerin bulunduğunu belirterek müzecilik tarihini eski dönemlere kadar götüren Hisar, Türkiye’de ilk müzenin Ahmet Fethi Paşa girişimiyle 1846’da gerçekleştiğini, Ali Paşa’nın Sadrazamlığı döneminde Müze-i Hümayun’un kurulduğunu ve Maarif Nazırı Suphi Paşa sayesinde Çinili Köşk’e taşınma işinin gerçekleştiğini belirtmektedir. Milli medeniyete ve sanata sahip çıkılmasıyla dünyanın en kıymetli müzelerinin bu topraklarda olacağına inanan Hisar, bu durumu Doğu ve Batı arasındaki zihniyet farkına bağlamakta ve ancak Fethi Paşa gibi Batılı zihniyetlerin bu duruma son verdiğine işaret etmektedir. Hatta Fethi Paşa’nın eski eserleri koruma fikrinin ciddiyetine zamanında varılmış olunsaydı, eski eserler kaybedilmez, Berlin Müzesi’nde üstünde “Padişahın Hediyesi” yazılı Bergama eserleri kaçırılmaz ve Türkler için bir ayıp teşkil eden bu teşekküre de maruz kalınmazdı. Eski eserlerin korunmasına

oldukça dikkat çeken Hisar, bu konuda kendince yöntemler sunmuş, Cumhuriyet'in onuncu yılında bir İnkılâp Müzesi'nin açılması ihtiyacını da ayrıca vurgulamıştır.

Hisar'a ayrı bir paragraf açmayı gerektirecek önemli bir yön de kendisinin konuyla alakalı bilgilerini yazma yeteneği ve bunları entelektüel görüşüyle birleştirme özelliğidir. Onun yazdıklarını Türk müzecilik ve sanatının gelişmesi noktasında birer eleştiri yazıları olarak görmek de mümkündür. Dolayısıyla kendisini bu yönüyle değerlendirmek daha doğru olacaktır. Öncelikle henüz 1933 yılında yani konuya sadece müzecilerin dikkat çektiği bir dönemde bu tür yazıların yayınlanması oldukça önemlidir. “Art Nouveau” sanat hareketinden Kübizm'e geçilen evreyi ele alacak kadar bilgi sahibi ve entelektüel bir isim olan Hisar, Güzel Sanatlar Akademisi'nde milli sanata ait derslerin çoğaltılması, klasik sanatın öğretilmesi, Türk mimari tarihinin okutulması, güzel sanat eserlerinin herkese anlatılması, sevdirmesi ve bunun sonucunda korumaya yönelik halka açık ders ve konferansların verilmesi inancını taşımaktadır. Milli bir duruş sergileyerek klasik eserlerin ve Türk sanatının korunup tanıtılmasını ülke için bir şeref kaynağı olacağını belirten Hisar, bu konudaki duyarlılığını ustalıkla ortaya koymaktadır. İstanbul'un Boğaziçi güzelliğine ve yalılarına da dikkat çeken yazar, resim, tarihi vesika, kitap ve etnografya bakımlarından bir Boğaziçi Müzesi'nin kurulma arzusunu taşımakta, Boğaziçi'ne dair her türlü tablo, gravür, fotoğraf, röprodüksiyon ve kopyaların sergilenmesini ve böylelikle bir müze çatısı altında Boğaziçi anılarının yaşatılmasını arzulamaktadır. Buna, harap halde bulunan Köprülüler Yalısı'nın uygun olabileceğini belirten Hisar, böylelikle sofalarıyla, odalarıyla, sedirleriyle, merdivenleriyle, haremiyle, selamlığıyla, hamamıyla, kayıkhanesi ve bahçesiyle zamanında yaşanmış eski hayatların daha iyi yaşatılacağını belirtmektedir. Böyle bir müzenin hala gerçekleştirilmemiş olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Türk Müzeciliğini konu alan en erken tarihli kitaplardan biri 1936 yılında basılan Enver Behnan Şapolyo'na ait *Müzeler Tarihi* adlı kitaptır. Kitapta Avrupa müzeleri tarihine genişçe yer veren Şapolyo, ilk müzenin İskenderiye'de kurulduğunu, Ortaçağ'ın sonunda kilise ve saraylarda eserlerin toplandığını ve buna yönelik mekânların oluşturulduğunu, Hun, Avar ve Selçuklu gibi Türk devletlerinde de benzer şekilde eserlerin toplandığını dile getirmektedir. Bununla birlikte dünyanın en büyük

müzelerinin Fransa, İngiltere ve Almanya’da bulunduğunu belirten yazar, Avrupa’da ilk müzenin Lüksemburg Müzesi olduğunu, daha sonra Louvre, British, Berlin, Dresden, Münih, Viyana, Moskova ve Prado gibi müzelerin kurulduğunu da eklemektedir. Türk Müzecilik tarihine de değinen Şapolyo, Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren kıymetli eşyaların Yedikule’de saklandığını, III. Murat döneminde bunların Topkapı Sarayı’na taşındığını belirtmiş, Osman Hamdi ve Halil Ethem’i başlık altında ele almış, Türkiye’de gerçekleştirilen arkeolojik kazılara ve kurulan müzelere de değinmiştir. Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasını tarih araştırmalarında yeni bir hava yarattığını, bazı yeni bilimlerin bu sayede Türkiye’ye girdiğini de belirten yazar, müzeleri insan hayatının gelişimini en doğru şekilde anlatan birer laboratuvar olarak görmekte ve tarihçilerin arşivle birlikte müzelere de başvurması gerektiğinin altını çizmektedir. Şapolyo’nun çalışması, 1846 düzenlemesi, Osman Hamdi’nin müdür olması, yeni nizamname, müzenin Çinili Köşk’e taşınması, Osmanlı döneminde yapılan kazılar, müzeler başlığı altında 25 müzenin incelenmesi gibi konularda kısa bir özet niteliği taşımaktadır.

Türkiye’nin ilk müzecilerinden olan Aziz Ogan’ın 1947’de basılan *Türk Müzeciliğinin 100’üncü Yıldönümü* adlı eseri de erken tarihli çalışmalar arasında sayılabilir. 1881’den 1931’e kadar elli senelik Osman Hamdi ve Halil Ethem müdürlüğünden sonra İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürü olan Ogan, bulunduğu müzeyi dünya müzeleri arasında önemli bir yere koymakta ve müzenin temelini Ahmet Fethi Paşa’ya dayandırmaktadır. Fethi Paşa’nın biyografisine değinen Ogan, 1846 düzenlemesini Fethi Paşa’nın ciddi derecede kültür sahibi olmasına bağlamaktadır. Müze-i Hümayun adını Ali Paşa’nın sefareti ve Saffet Paşa’nın Maarif Nazırlığı sırasında aldığını belirten Ogan, sırasıyla müze müdürlerinden bahsetmiş, müzenin Çinili Köşk’e taşınmasına kısaca değinmiş, Çinili Köşk’e taşınma fikrini ilk ortaya atanın Suphi Paşa olduğunu söylemiştir. O’na göre 1873’te Kıbrıs’ta bulunan heykeller nasıl Çinili Köşk’ün müze olma işini hızlandırdıysa, Sayda keşiflerinin de yeni bir müze binasının yapılmasını sağlamıştır. Yeni binanın yapılışında birtakım zorluklarla karşılaşıldığını, dönemin yeniliğe karşı olan şüphe ve art niyetli düşünceleriyle mücadele edildiğini, özellikle binanın saray içerisinde yapılmak istenilmesi II. Abdülhamit’i bir hayli düşündürdüğünü ve

nihayetinde bazı kayıt ve şartlarla yapılmasına izin verildiğini belirtmektedir.¹ II. Abdülhamit'in istemeyerek müze inşasına izin verdiği için binanın bir katlı olması gerekliliğini bizzat Osman Hamdi'nin ağzından duyduğunu söyleyen Ogan, ikinci katın yapılmasında Osman Hamdi'yi müzeye getiren Kamil Paşa'nın etkili olduğunu dile getirmektedir. Son olarak Sanayi-i Nefise Mektebi'ne de kısaca değinen Ogan, makale tarzında ortaya koyduğu bu çalışmayla Türk müzecilik tarihine ışık tutan müzeciler arasındadır. Ayrıca Ogan'ın arkeolojik kazı ve müzecilik üzerine çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Yine Türk müzecilik tarihine ışık tutan müzeciler arasında Topkapı Sarayı Müzesi'nin ilk müdürü olan Tahsin Öz önemli bir yeri tutmaktadır. 1948 yılında basılan *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler* adlı eseri ile anılarını anlattığı *Hayatım* eseri en sık yararlanılan kaynaklar olarak gösterilebilir. Özellikle Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüşüm süreciyle alakalı bilgilerin çoğu kendisinin yazmış olduğu anılardan öğrenilmektedir. Atatürk'ün Topkapı Sarayı ziyaretlerine de ışık tutan Öz, 1933'ten başlayarak 1973'e kadar çeşitli gazete ve dergilerde Türk sanatı ve müzeciliği üzerine sayısız makaleler yazmıştır. 1933 yılında *Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi* adlı kitapçığı da hazırlayan Öz, 1948'de basılan *Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları* adlı çalışmasıyla Saray'ın müze olduktan sonra geçirdiği onarımları ele almakta ve bu çalışmada sunduğu görsellerle o dönemde Saray'ın nasıl bir durumda olduğunu gözler önüne sermektedir. Öz, *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler* adlı eserine “*ülkede silah ve kitaplardan başlayarak birçok eşya ve sanat eserlerinin bir hatıra olarak veya dini bir düşünce ile saklanması çok eski bir anane ve gelenek olduğunu*” belirterek başlamaktadır. Buna yönelik araştırmaların artmasını dileyen Öz, 1846 düzenlemesini Fethi Paşa'nın kültürel görüş ve anlayışının üstün olmasıyla açıklamakta ve bu yüzden Fethi Paşa'nın biyografisine çokça yer vermektedir. Sırasıyla Mecmua-i Esliha-i Atika ve Mecmua-i Asar-ı Atika'ya kısaca değinen Öz, Müze-i Hümayun müdürlerinden bahsetmiş, 1895 (1897) yılında Bahriye Müzesi'nin kurulduğunu, Meşrutiyet dönemine girerken üç müzenin yer aldığını, Evkaf Müzesi'nin 1914 yılında Şeyhülislam Hayri Efendi'nin teşebbüsüyle kurulduğunu, 1918

¹ Günümüz itibarıyla bakıldığında İstanbul Arkeoloji Müzesi binası Topkapı Sarayı bütünlüğünü bozan bir yapı olarak nitelenebilir. Çünkü Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden kısa bir süre sonra yapımına başlanan ilk yapılardan biri Çinili Köşk'tür. Fakat bu yapı, günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nden kopuk haldedir.

yılında Sanayi-i Nefise Mektebi binasının Eski Şark Eserleri Müzesi'ne çevrildiğini belirterek Osmanlı dönemi müzecilik faaliyetlerini noktalamaktadır. Cumhuriyet döneminde ise müze işlerinin Asar-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü altında daha kapsamlı şekilde ele alındığını belirten Öz, kısaca kurulan müzelere yer vermiş, anıtların onarımına değinerek konuyu noktalamıştır. Türk müzecilik tarihi, sanatı ve kültürü üzerine yazdığı çok sayıdaki yazılarla Tahsin Öz'ün önemli bir yeri vardır.

Bu alanda erken tarihli olarak nitelenebilecek bir diğer çalışma da Remzi Oğuz Arık'ın 1953 yılında basılan *Türk Müzeciliğine Bir Bakış* adlı eseridir. Yazar kısa bir tarihçe ve teşkilat bilgisi ardından başlıklar altında müzeleri ele almış, yine kısa olarak müzeci yetiştirmek meselesi ile müzecilik bakımından kazılar üzerinde durmuştur. Fethi Paşa'nın 1846 yılındaki düzenlemesini ilk müze olarak kabul eden yazar, müzenin Çinili Köşk'e taşınmasını ve 1874 Nizamnamesi'ni Müze-i Hümayun Müdürü Dethier döneminin önemli olayları olarak göstermekte, nizamnamenin eser paylaşmasına izin verdiği gerekçesiyle de Dethier'i "*namuslu fakat silik bir sima*" olarak nitelemektedir. Türk müzeciliğinde gerçek ivmenin Osman Hamdi'nin müdürlüğü esnasında yakalandığına inanan Arık'ın hazırlamış olduğu bu çalışma, kendi deyimiyle Türk müzelerinin tam bir tarihini oluşturmamakta, Türk müzeciliği üzerine dikkat çeken bir araştırma niteliği taşımaktadır. Arık, Türk müzelerinin tam bir tarihinin henüz yazılmadığını, Osman Hamdi'nin kendinden önce bazı kataloglarda olduğu gibi müzeler hakkındaki katalogların önsözünde koleksiyonların kısa tarihçesine yer verdiğini, kardeş Halil Ethem'in 1932'de Tarih Kongresi için sunduğu "Müzeler" tebliğinin de arşive dayanmaması ve geniş çaplı olmaması nedeniyle yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Oysaki Halil Ethem'in müzeler tarihini geniş çaplı ele alacak en uygun kişi olarak gösteren Arık, bu işi sonradan Aziz Ogan ve Tahsin Öz gibi müzecilerin çeşitli dergi ve müze yayınlarında yazdıklarıyla gördüğünü belirtmiştir.

Her ne kadar Halil Ethem, müzeler tarihini geniş çaplı olarak ele almasa da Türk müzeciliğine en çok katkı sağlayan bir isim olarak kendisine verilecek önemi burada vurgulamak gerekmektedir. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Müzeler" adlı bildirisinde, eski eserlerin korunmasına dikkat çeken Halil Ethem, Balkan Savaşı sırasında müzeden bazı eserlerin para karşılığı yabancı bir hükümdara verilmesi

anlaşmasından son anda vazgeçildiğinden bahsederek yurt dışına hiçbir şekilde eser götürülmesine izin verilmemesinin altını çizmektedir. Avrupa'daki müzelerin teşkilatlanması ve idare edilmesini örnek göstererek ülkedeki durumu ele alan ve müzeciliğin başlangıcı ile gelişimini özetleyen Halil Ethem, Evkaf Müzesi, Arkeoloji Müzesi ve Topkapı Sarayı Müzesi'nden de bahsetmektedir. Müzecilik ve eski eserleri koruma noktasındaki tutumu konunun ilerisinde daha detaylı ele alınacak olan Halil Ethem, “*Düvel-i İslamiye*”, “*Müze-i Hümayun Kurşun Mühür Kataloğu*”, “*Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*”, “*Asar-ı Atika Müzesinde Meskûkât Koleksiyonları*”, “*Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumaya Mecburuz*” ve daha bazı yazılarıyla da ön plana çıkmaktadır.

Türk müzecilik tarihini arşiv belgelerine dayanarak ele alan küçük bir yapıt da Kamil Su'nun kaleminden çıkmıştır. *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi* adını taşıyan ve 1965'te basılan bu çalışma da müzeciliği 1846 düzenlemesiyle Fethi Paşa'ya dayandırmakta ve 1868 yılında Müze-i Hümayun'un kurulduğunu belirtmektedir. Belgelere dayanarak 1840 yılından itibaren yabancılara kazı izinlerinin verildiğini, bu izinlerde ikili eserlerden olan varsa birinin devlete bırakılması gerekirken bunun uygulanmadığını vurgulayan Su, nizamnamelerden bahsetmiş ve 1874 nizamnamesinin yurt dışına eser çıkarılmasına engel olamamasında Dethier'in rolü olduğu görüşüne katılmamıştır. Arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanan bu çalışmada, bazı bilgiler ilk defa ortaya konulmuş ve o yıllara göre önemli bir çalışma niteliği kazanmıştır. Belge metinlerinin ekte sunulduğu bu çalışmanın tek eksiği belge künyelerinin verilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte Rumi ve Hicri tarih arasındaki çeviri farklarından olsa gerek bazı tarihlendirmedeki yanlışlıklar göze çarpmaktadır.

Osmanlı kültür ve sanatını ortaya koyan ve 1971 yılında basılan Mustafa Cezar'ın *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi* adlı eseri ise Osman Hamdi dönemini geniş kapsamlı ele alan ve bu konuda en çok başvurulacak kaynak olarak gösterilebilir. Yazar, 18 ve 19. yüzyıl Osmanlı kültür ve sanat ortamını birçok açıdan ele alırken konuyu Osman Hamdi Bey üzerinden şekillendirmiştir. Aynı zamanda bir biyografik çalışma özelliği de taşıyan bu yapıtta, Osman Hamdi'nin hayatı, ailesi, müzeciliği, arkeolojik çalışmaları, ressamlığı, Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğü detaylı olarak ele alınmıştır.

Bu alanda belki de en geniş kapsamlı yapıtlardan biri olan bu incelemede, sanatta Batı etkisi üzerinde durulmuş ve Lale Devri'nde ortaya çıkan Batı'dakilere benzer köşk ve bahçe örnekleriyle Batı etkisinin ilk olarak sanatta görüldüğü savunulmuştur. Ayrıca III. Selim'den II. Abdülhamit'e kadar padişahların sanatla ilgili tutumları ele alınmış, gerçekleştirilen yabancı ve yerli arkeolojik kazılar anlatılmıştır. Osmanlı kültür ve sanatındaki Batı eksenli modernleşme hareketinin yazılı ve görsel olarak arşiv, basın gibi çok sayıda malzemeye başvurularak incelendiği bu yapıtta Cezar, disiplinler arası yorum gücünü kullanmış, bu da yapıtın en önemli özelliğini oluşturmuştur. Edhem Eldem'e göre Cezar'ın bu çalışması Osman Hamdi konusunda yeni bir biyografi yazmayı gereksiz kılacak derecede günümüzde yerini korumaktadır.

Türk müzeciliğini kapsamlı ele alan fakat akademik yöntemden biraz uzak kalan bir çalışma da Ferruh Gerçek'in *Türk Müzeciliği* adlı eseridir. Kültür Bakanlığı Yayınlarından 1999 yılında çıkan bu kitapta, en başta belirtilmesi gereken şey, çalışmada hiç dipnot kullanılmamış olmasıdır. Zamanla ve konuya hâkim oldukça hangi kaynaklardan beslendiği anlaşılan yazarın kronolojik olarak Türk müzeciliğini detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Akademik yöntemlerden her ne kadar uzak olsa da birçok araştırmacının yararlandığı kaynak olarak gözüken bu çalışmanın ilk bölümünde izinli ve izinsiz kazılar ele alınmış, yurtdışına götürülen eserlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Osman Hamdi Bey dönemine kadarki kuruluş aşaması; üçüncü bölümde ise Osman Hamdi Bey ve sonrası detaylı olarak anlatılmıştır. Nizamnamelerden de bahseden Gerçek, kapsamlı ve kronolojik bir şekilde Türk müzecilik tarihini yakın döneme kadar getiren bir çalışma ortaya koymuştur.

Yine 1999 yılında basılan ve şimdiye kadar ki çalışmaların biraz dışına çıkabilen bir eser de Erdem Yücel'in *Türkiye'de Müzecilik* adlı çalışmasıdır. Tarihi süreç içerisinde müze düşüncesi başlığı altında Dünya'daki müzelerin gelişimine kısa başlıklar halinde değinen Yücel, Paleolitik Çağ (M.Ö. 100.000-40.000) mezarlarında bir araya getirilen birtakım objeleri doğa nesnesi ve sanat yapıtları olarak görmekte, Eski Mısır ile Mezopotamya'da değerli eşyaların mabetlerde, mezarlarda ve saraylarda bir arada sergilendiklerini, savaşlarda galip gelen hükümdarların ganimetlerini ise bir güç simgesi olarak halka göstermesini müzecilikte ilk faaliyetler olarak göstermektedir. Sanatsal

ağırlıklı objelerin bilinçli olarak toplanıp sergilenmesini ise eski Yunan dönemine kadar götürmektedir. Eski çağda savaşlarda ele geçirilen eserlerin yeni bir tutkunun doğmasına yani koleksiyonculuğun başlamasına neden olduğunu belirten yazar, bugünkü anlamda bir müze düşüncesiyle yola çıkılmasa da bu tür koleksiyonların ilkel müzelerin başlangıcı olduğunu kabul ederek konuyu bu açıdan tarihsel bir bağlama oturtmaktadır. Aynı şekilde Türkiye’de de müzeciliğin temellerini eski dönemlere götürerek Selçuklu döneminde Konya surlarına birtakım heykellerin yerleştirilmesi ile Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul çevresinden Bizans eserlerini toplatmasını ilk faaliyetler olarak gösteren yazar, gerçek anlamda bir müzenin ise Fethi Paşa’nın Aya İrini düzenlemesi ile gerçekleştiğini belirtmekte ve ardından Türk müzecilik tarihini kısaca ele almaktadır. Dünya ve Türk müzecilik tarihinde eski dönemle günümüz müzelerinin temeli arasına bir sınır koymayarak konuyu geniş bir tarihsel bağlama oturtması Yücel’in en belirgin farkıdır. Son olarak çağdaş müzeciliğe de değinen yazar, sanat ve bilim müzelerinden bahsederek Türk müzeciliğinin sorunları başlığıyla konuyu tamamlamaktadır.

Bir önemli çalışma da Bilge Ar’ın 2013 yılında doktora tezi olarak sunduğu *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi* adlı çalışmadır. Her ne kadar direk Türk müzecilik tarihi odaklı olmayıp bir mimarlık tarihi çalışması olsa da 1846 düzenlemesine ev sahipliği yapan Aya İrini hakkında derin bir tarihsel bilgi sunması açısından önemli bir çalışmadır. Özellikle Aya İrini’nin geçirdiği evreler içerisinde Cebahane-i Amire olarak kullanılan mekânın 1726 yılında Dar’ül Esliha’ya (Silahlar Evi) çevrilmesi üzerinde duran yazar, verdiği ziyaretçi örnekleriyle bu durumu bir depodan sergilenebilir bir mekâna geçiş olarak yorumlamaktadır. Ayrıca Fethi Paşa’nın 1846 yılındaki düzenlemesini haber yapan bazı Avrupa gazetelerini örnek vererek gazetelerin buradan “arkeoloji müzesi” olarak bahsettiğini belirtmektedir. Yazar verdiği bu örneklerle 1846 düzenlemesinin müze kabul edilmesine eleştirel yaklaşımlara karşı bir tez sunmuş olmaktadır.

Yine son dönem araştırmacılar arasında Türk müzeciliği ve eski eserlerin korunması konularında yazdıklarıyla dikkat çeken bir isim de Hüseyin Karaduman’dır. Mesleki hayatına Kültür Bakanlığı’nda başlayıp bir dönem Silifke ve Anadolu Medeniyetleri

gibi müzelerde Müze Araştırmacısı olarak çalışan Karaduman'ın en önemli yanı arşiv belgelerine olan hakimliğidir. TTK tarafından yayınlanan Belgeler adlı dergide “*Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi*” adıyla bir makale yayınlayan yazar, eski eserlerin korunmasına yönelik ilk hukuki düzenlemeye gidilen süreci ele alırken Osmanlı Arşivi'nin İrade-i Şura-yı Devlet tasnifine kayıtlı 547 numaralı 8 adet vesikasından faydalanmıştır. İlk hukuki düzenlemeye gidilen süreci anlatan bu vesikalar aynı zamanda Müze-i Hümayun'a gidilen süreci de işlemektedir. Bundan hariç yazar, “*Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım*” adıyla 2004 yılında bir makale daha yayınlamış, burada da Halil Ethem'in eski eserlerin korunması konusundaki hassasiyetini ele almış, Halil Ethem'in yazmış olduğu “*Asar-ı Atika-i Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?*” adlı makaleyi tanıtarak Selçuklu ve Osmanlı eserlerinin tahribatına ve kaçakçılığına ilişkin o günkü tespit ve korumaya yönelik yaklaşımları değerlendirmiştir. Karaduman, üzerinde durulması ihmal edilmiş bir makaleyi tanıtarak bizce önemli bir çalışma ortaya koymuştur. Aradan bir yıl geçtikten sonra yani 2005 yılında, “*Belgelerle Konya Mevlâna Müzesi'nin Kuruluşu*” adında bir makale daha yayınlayan yazar, burada da Mevlâna Dergâhı'nın müzeye dönüştürülme sürecini detaylı olarak aktarmış ve bu dönüşümde Halil Ethem faktörüne dikkat çekmiştir. Yine “*Türk Ocakları ve Hars Müzeleri*” adıyla 2007 yılında bir makale daha yayınlayan Karaduman, burada da Türk Ocağı nizamnamesinde yer alan “*Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmak*” doğrultusunda kurulmuş Türk Ocağı'na ait Hars ve İlim Heyeti'ne dikkat çekmiş, üyeler arasında bulunan Ziya Gökalp'in Türk Ocaklarının kültürel programı hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Burada Türk Ocaklarının milli kültür ve ülküyü oluşturmaya yönelik çalıştığını belirten Gökalp, Ocakların milli güzellikleri müzelerde toplaması gerektiğini belirtmekte ve böylelikle oraya gidenlerin Türklüğünü anlayacağından bahsetmektedir. Bu doğrultuda bir Etnografya Müzesi'ne ihtiyaç olduğuna vurgu yapan Gökalp, bu ödevi Türk Ocaklarının yerine getireceğine inanmaktadır. Yine 1923 yılında Gökalp, “*Hars Teşkilatı*” adıyla bir makale daha yayınlamış, burada da Milli Müze ve Etnografya Müzesi gibi kurumlara ihtiyaç olduğunu tekrarlamıştır. Gökalp, milli kültür ve kimliği yansıtacak müzeleri fikri bir temele oturtmaya çalıştıktan sonra, böyle bir müze yine Türk Ocağı üyelerinden Hamdullah Suphi'nin Maarif Vekilliği döneminde yani 1925 yılında yapımına başlanan Ankara Etnografya Müzesi'yle gerçekleşmiştir. Karaduman, bunları aktardıktan sonra

sonuç kısmında Türk Ocaklarının Milli Müze ve Etnografya Müzesi kavramlarından Hars Müzelerine yöneldiğini, 1931’de kapatılana kadar Ankara merkez binasının üst katında bir odada Türk-İslam eserlerinin toplandığını ve eğer kapanmamış olsaydı Ocağın Hars Müzelerini kurmayı başarabileceğini belirtmektedir. Türk Ocaklarının topladığı 1306 adet eserden oluşan koleksiyonun ise 1978 yılında Ankara Etnografya Müzesi’ne nakledildiğini de eklemektedir.

Karaduman, bu makalelerini daha da genişleterek 2016 yılında *Ulus-Devlet Bağlamında Belgelerle Ankara Etnografya Müzesi’nin Kuruluşu ve Milli Müze* adıyla bir kitap yayınlamıştır. Bu kitapta da Osmanlı’da müzelere kısaca değinerek ilk koleksiyonun Kutsal Emanetlerin toplanmasıyla oluştuğunu, 1846 yılındaki düzenlemenin ilk müze olduğunu ve sonradan Müze-i Hümayun adını alsa da 1846’yı Müze-i Hümayun’un kuruluş yılı sayıldığını belirtmektedir. Ulusal kimliği inşa etme faaliyetleri arasında Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocağı’na değinen Karaduman, Ulus-Devlet bağlamında Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren konuya milli bakılmasını anlatmış, Ankara Etnografya Müzesi’nin kuruluşunu milli müze bağlamında değerlendirerek detaylı olarak ele almış, Halil Ethem’e ayrı bir başlık açarak müzecilik tarihi içerisindeki değerine vurgu yapmış, bu bağlamda Konya Mevlâna Dergâhı’nın müzeye dönüşümünü okuyuculara sunmuştur. Kısaca çalışmalarını anlatmaya çalıştığımız Karaduman’ın ortaya koyduğu çalışmalar kadar önemli bir yanı da müze çatısı altında çalışanlara örnek olmasıdır. Her ne kadar Müze Araştırmacısı görev tanımında “*ilmi yayınları takip etme ve çalışmalar ortaya koyma*” belirtilse de günümüzde bu düzeyde çalışma ortaya koyan müze çalışanlarına rastlamak neredeyse imkansızdır. Müzelerin akademikleşmesi yönünde örnek olan Karaduman, Halil Ethem, Tahsin Öz, Aziz Ogan, Remzi Oğuz Arık, Hamit Zübeyr Koşay gibi ilk Türk müzecilerden sonra çalışma ortaya koyan ve bunu akademik düzeyde yapmaya çalışan müze camiası içerisindeki sınırlı kişilerdendir.

Türk müzecilik tarihiyle ilgili en farklı ve irdelenesi çalışmayı ise *Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi* adıyla Wendy M. K. Shaw ortaya koymuştur. Disiplinler arası bir yaklaşımla konuyu ele alan Shaw, bulguları kavrama ve yorumlama noktasında farklı bir yaklaşım göstererek farklı bilgiler ortaya koymaktadır.

Bazı konulardaki yorum ve çıkarımları bugünden bir bakış açısı izlenimi uyandırır da genel olarak başarılı bir çalışma ortaya koyduğu söylenebilir. Çalışmanın en dikkat çeken yanı ise müze faaliyetlerinin devletin siyasi tutumuyla sürekli ilişkilendirilerek ele alınmış olmasıdır. Mesela Shaw'a göre Osmanlı Devleti'nin koleksiyonlar ve halka açık teşhirler için bazı mekânlar belirlemesinden çok önceleri, seçilmiş nesnelerin yer aldığı az sayıdaki teşhirler söz konusudur, bunlar ise İmparatorluğun gücünü ve egemenliğini temsil etme işlevi görmektedir. Shaw'ın içinde barındırdığı kültürel mirasla adeta Osmanlıların gücünü hatırlatmaya çalıştığı bir mekân olarak gösterdiği Aya İrini'de birtakım objelerin belli bir kurguyla sergilenişini egemenlik ve güç gösterisine bağlarken; bahsedilen dönemde insanların bunları yaparken güç ve egemenlik işlevini düşünüp düşünmediğini ortaya koyacak somut verilere rastlamanın mümkün olmadığını belirtmek gerekmektedir. Yine Shaw, 1846 düzenlemesinden sonra Aya İrini'nin apsisinde daha önce kutsal sayılan eşyalar yer alırken Tanzimat sonrası buraya önemli silahların konulmasını bir dünyevileşme hareketi olarak yorumlamaktadır. Yine ilginç bir tespit de Çinili Köşk'ün girişinde bulunan iki kapı aslanlarına dairdir. Bunların daha önce İngilizlerin Bodrum'dan alıp götüremedikleri aslanlar olduğunu belirten Shaw, Osmanlıların bunları hemen girişe koymasını yabancıların bunları alamadıklarını vurgulamak istediklerine bağlamaktadır. Fakat Osmanlıların bu iki kapı aslanını, vurgu yapmak için mi, yoksa bunların giriş kapısına daha uygun olacağını düşündüğü için mi oraya koyduğunu tespit etmek zor gözükmektedir. Avrupa müzelerinin eski Mısır ve Yunan sanatı ve arkasından Roma, Rönesans ve son olarak modern devletlerin sanatı diye sıralanan ilerleme fikrine göre düzenlendiğini belirten Shaw, Osmanlı müzelerindeki eserlerin ise ülkenin genişliğini ve hakimiyetini gösterdiğini, dolayısıyla bunların eğitim amacından çok bir hakimiyet simgesi olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bunlar gibi daha birçok Shaw'ın olayları kavrama ve yorumlama farklarına örnek vermek mümkündür.

Osmanlı müzeciliği konusunda ise Batılıların Osmanlı topraklarına nasıl yöneldiğine değinen Shaw, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski dönemlerden kalan maddi kalıntıları toplama ve düzenleme saplantısına nasıl kapıldığını araştırmadan önce Avrupalıların kadim Yunan eserlerini modern kimliğin simgeleri olarak kullanmaya başlamaları olgusuna uzunca değinerek devam etmiş, konuyu disiplinler arası bir yaklaşımla tarihsel

zemine oturturmaya çalışmıştır. Bu noktada arkeolojinin Batılılara kutsal kitapta geçenleri kanıtlamak için bir fırsat yarattığını ve bir de Helenizm'in buna eklenmesiyle Batılıların hem kutsal kitapta geçen yerleri hem de Helen mirasını içinde barındıran Osmanlı topraklarına yönelmesini işlemiştir. Bu yönelmeyle Batılıların Mezopotamya adını verdikleri bölgeyi İslam döneminden koparmaya çalıştıklarını ve kendilerini bu bölgede yaşayan uygarlıkların mirasçısı olarak gördüklerini de eklemektedir. Ayrıca Shaw, Osmanlı topraklarında müzelerin gelişmesinden önce iki ön-müzeolojik teşhir biçiminin mevcut olduğundan bahsetmiş, bunları savaş ganimeti ve mimari devşirme şeklinde ele alırken her ikisinin de bir koleksiyon biçimi oluşturduğunu belirtmiştir. Böylelikle diğer araştırmacıların müzecilikte ilk adımlar olarak kabul ettiği Kutsal Emanetler, Fatih'in Bizans'tan kalan mimari parçaları toplatması ve Konya'daki surlarda birtakım heykellerin kullanılmasını Shaw, koleksiyon biçimi olarak kabul etmekte ve bunları müzecilikte bir ön adım saymaktadır. Bundan hariç Darü'l-Esliha'daki koleksiyonları barındıran Harbiye Ambarı'ndan sorumlu olan Fethi Paşa'nın, eski kilise alanını ikiye bölerek koleksiyonları bu bölümlere yerleştirdiğini, bu koleksiyonların başlıca izleyicisinin Sultan Abdülmecit ve seçkin konuklarının oluşturduğunu belirtmektedir. Çalışmaya fark yaratan önemli bir etken de Shaw'ın yabancı literatüre hâkim olması ve Aya İrini'yi ziyaret eden gezginlerin notlarına ulaşmasıdır. 1851'de Gustave Flaubert ve 1852'de Theophile Gautier'in ziyaret notları teşhirlerle ilgili en erken tarihli bilgileri sunması açısından önemlidir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra mekânın tekrar silah deposuna dönüştüğünü belirten yazar, bu süreçte de mekânı görme şansı bulan ABD Adalet Bakanı Edwin Grosvenor ve acemi bir asker olan Ahmet Mithat'ın notlarına da değinmiştir.

Ayrıca Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden sonra tarihi eserlere olan ilginin arttığını belirten Shaw, Sadrazam Ali Paşa'nın Mecmua-i Asar-ı Atika'nın adını Müze-i Hümayun olarak değiştirdiğini ve dolayısıyla Müze-i Hümayun'un bu gezinin ardından kurulduğunu belirtmektedir. Shaw, kuruluş aşamasını kısaca ele alırken Müze-i Hümayun'u Avrupa müzeleriyle kıyaslamış, Avrupa müzelerinin çeşitli bölgelerden toplanan eserlerle dolu olmasını sömürgeci ve üstün bir kültür ifadesine bağlarken; Müze-i Hümayun'daki eserlerin yerli olmasını ise Osmanlı'nın üniter bir devlet olmasına bağlamıştır. Yine II. Abdülhamit'in İslamcılık politikasına rağmen ülkede

İslami eserlere geç önem verildiğine dikkat çeken Shaw, bunu İslam eserlerinin bulunduğu mekândan koparılıp bir müze çatısı altında toplanmasının o dönemde devrim niteliği taşımasına bağlamaktadır. Nihayetinde 1906 Nizamnamesi'nin öncekilere göre daha korumacı olmakla birlikte İslami eserleri de kapsadığını ve bu durumun II. Abdülhamit'in halifelik ve saltanat gücünü kullanma politikasıyla örtüştüğünü belirtmektedir. II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda kurdurduğu Askeri Müze modeline de değinen Shaw, bu konuda yaptığı yorumlarla da fark yaratmaktadır. Somut verilere dayanmayan arka plan yorumlarıyla okuyucuyu farklı bakış açılarına sürüklemeye çalışan Shaw'ın nitelikli bir çalışmaya imza attığını söylemek mümkündür.

Yine disiplinler arası bir yaklaşımla müzecilik tarihini işleyen ve bu sefer yerli bir isim olan kişi Edhem Eldem'dir. Konuya hakimliği belki ilk Türk müzecileri olan Osman Hamdi ve Halil Ethem'e olan ailevi bağından ve onlara ait arşiv değerindeki mirasa ulaşmasından gelmektedir. Fakat bunlardan bağımsız bir şekilde bilgi birikimi ve konuyu işleme yeteneği de bulunmaktadır. Türk müzecilik tarihindeki eksiklikleri akademik yöntem ve yorumlarla gidermeye çalışan Eldem, Osman Hamdi dönemi ve kilise-cami-müze üçlemesinde tartışmalara konu olan Ayasofya hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Osman Hamdi'nin biyografisindeki eksiklikleri tamamlayıcı bir yapıt olarak Kültür Bakanlığı yayınlarından 2010 yılında çıkan *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* çalışmasıyla Osman Hamdi'ye dair her şeyi madde madde ayrıntılı ele almış ve zaman geçtikçe yeni bulgular ışığında ele almaya da devam etmiştir. Mesela “*Osman Hamdi Bey'in Paris Yıllarıyla İlgili Yeni Bilgiler*” adlı makalesinde Osman Hamdi'nin bıraktığı otobiyografik veya kişisel denebilecek yazılarına az rastlanıldığını dikkat çekmiş, bu az sayıdaki yazılarının ise Paris ve Bağdat'tan babasına yazdığı mektuplarla iki adet not defterinden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Osman Hamdi konusunda eksiklikleri ve yanlışlıkları gidermeye çalışan yazar, Osman Hamdi'nin ressam Jean-Leon Gerome'un öğrencisi olarak yanlış bilindiğini, “Mihrap” diye bilinen tablonun “Yaratılış”, “Kaplumbağa Terbiyecisi”nin “Kaplumbağalı Adam”, “Türbedar” adıyla bilinen tablonun da “Çocuklar Türbesinde Derviş” olduğunu hatırlatmaktadır. Paris yıllarında geçen zamanı irdeleyerek Osman Hamdi'nin birlikte olduğu Agarite isimli bir kadından ve Fatma ile Melek adındaki iki kızından bahseden yazar, var olan kaynakları olabildiğince ayrıntılı ve eleştirel bir süzgeçten geçirerek dolaylı da olsa Osman Hamdi

konusundaki bilgileri artırmaya çalışmaktadır. Çok sayıda farklı konularda ve dillerde makaleleri bulunan Eldem, katıldığı konferanslarda Osmanlı döneminde arkeoloji, korumacılık ve müzecilik üzerine düşüncelerini sunmakta ve insanları kabul görmüş tarihsel anlatıma eleştirel bakmaya yöneltmektedir. Fethi Paşa'nın müze düzenlemesine eleştirel bakarak düzenlemenin Fethi Paşa'nın kültürel görüş ve farklılığına değil, sadece Tophane Müşiri yani Aya İrini'den sorumlu bir kişi olmasına bağlamakta, bu durumun kuruluştan gelişime müzecilikte kurgusal bir gelişme algısı yaratılmaya çalışılmasından kaynaklandığını ve aslında ziyaretçisi bile bulunmayan bu yapının pek de müze işlevi görmediğini belirtmektedir. Kısacası Fethi Paşa'nın gerçekten ve açık olarak müzeyle ilgili bir girişimi olduğunu gösteren bilgi ve belgeler olmadıkça bu konuya şüpheyi yaklaşılmasını doğru bulmaktadır. Osman Hamdi dönemine kadar arkeoloji ve müzecilik konusundaki ilk adımlara eleştirel bakarak belki de bu alandaki araştırmaların detaylı bir şekilde irdelenmesine yol açan Eldem, birbirini takip eden çalışmaların dışına çıkarak Türk müzecilik tarihindeki eksiklikleri gidermeye devam etmektedir.

Amaç ve Kapsam

Batılılaşma hareketinin bir yansıması olarak görülen Türkiye'de müzecilik faaliyetleri, bireysel manada kendini geliştirmiş, aydın ve Batılı zihne sahip insanlar tarafından uğraş verilen bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Tanzimat süreciyle birlikte gelişme sağlanan bu alanda faaliyet sürdüren neredeyse herkesin bir dönem Tanzimat mimarı Mustafa Reşit Paşa ile yollarının kesişmesi de dikkat çekmektedir. Gerek Aya İrini'yi düzenleyen Ahmet Fethi Paşa gerekse Müze-i Hümayun'un kurulmasında ve gelişmesinde etkili olan Ali, Saffet ve Ahmet Vefik Paşa gibi diğer bazı isimlerin Reşit Paşa ile bir dönem birlikte çalıştıkları görülmektedir. Yine ilerleyen zamanlarda Türk müzeciliğinde bir dönüm noktası yaratan Osman Hamdi Bey de Avrupa'da eğitim görmüş ve Avrupa'da eğitim gören ilk öğrencilerden olan İbrahim Ethem Paşa'nın oğlu olmasıyla da ayrıca dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu alandaki aktörler ya Batılı bir zihne sahip Reşit Paşa'nın çalışma arkadaşları ya da Batı'da eğitim görmüş kimseler olmuşlardır. Ayrıca sadrazamlar tarafından yönetilen hükümetlerin etkili olduğu bu dönemlerde Türk müzecilik faaliyetlerinde padişah etkileri de görülmüş, fakat padişahların genelde onay merciinde kendilerini gösterdiği anlaşılmıştır. Cumhuriyet

dönemine gelindiğinde ise Atatürk'ün bazı noktalarda devreye girdiği görülmekte, bilimsel çalışmalara ve bunları yürütecek kişilere yol açıcı ve destek verici bir politika yürüttüğü anlaşılmaktadır. Kısacası her alanda olduğu gibi çalışma masasında konunun uzmanlarıyla bir araya gelen Atatürk, 1930 yılı itibariyle kültür, eğitim, dil, tarih, arkeoloji ve müzecilik gibi alanlara daha çok ağırlık vermeye başlamıştır.

Bu arka planla birlikte bir Batılılaşma faaliyeti olarak görülen Türk müzecilik tarihi bu çalışmada beş evreye oturtulmuş, ilk evreyi yenileşmenin yaşanmaya başladığı III. Ahmet döneminde Aya İrini Kilisesi'nin Cebahane-i Amire'den Dar'ül-Esliha'ya çevrildiği yani "Silahlar Evi" ismi aldığı ve böylelikle bir depodan gezilebilir bir mekâna dönüştüğü süreç oluşturmuştur. Aya İrini'nin gelecekte ilk Türk müzesine ev sahipliği yapması ve Askeri Müze'nin de çekirdeğini oluşturması gerçeğini göz önünde bulundurarak bu dönemde kullanımdan kalkan silahların bazı meraklı ve yabancı ziyaretçilere gösterilmesine izin verilmesinin -bir müze faaliyeti sayılmasa da- müzeciliğe giden yolda önemli bir ön adım olduğuna dikkat çekilmiştir. Fakat Lale Devri'nin yaşandığı bu dönemin, Sadrazam'ın öldürülmesi ve Padişah'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlandığını ve Aya İrini'nin sergilenebilir Dar'ül-Esliha işlevinin de bu dönemle sınırlı kaldığını şimdiden belirtmek gerekmektedir.

İkinci evre ise, Sultan Abdülmecit döneminde Aya İrini Kilisesi'nin Ahmet Fethi Paşa tarafından "Mecmua-i Asar-ı Atika" ve "Mecmua-i Esliha-i Atika" olarak düzenlendiği süreci oluşturmuştur. Bu süreçte modern esaslara dayalı bir Avrupa devleti olma yolunda hareket edilen Tanzimat sürecinin yaşandığına ve ilerleyen süreçte yeni okullar, batı örneğinde bilim, sanat ve fikir kuruluşlarının kurulmasına ağırlık verildiğine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla ilk Türk müzesinin Osmanlı Devleti'ne Avrupai bir kuruluş kazandırma fikrinden doğduğu sonucu anlaşılabilecek ve müzecilik faaliyetlerinin Tanzimat sürecine inanan kişilerce yürütüldüğüne dikkat çekilecektir. Bu noktada Aya İrini düzenlemesini gerçekleştiren Fethi Paşa'nın II. Mahmut gibi reformcu bir padişahın damadı olması ve Tanzimat mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın bir dönem çalışma arkadaşı olması gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda kendisinin bir müze düzenlemesine öncülük etmesinin imkânsız olmayacağı da anlaşılabilecektir. Ayrıca ilk dönem araştırmacılar da bu yönde çalışma ortaya koyarken son dönemlerde 1846'daki müze

düzenlemesine eleştirel bakanlar da bulunmaktadır. Bu çalışma ise birtakım yazışma, gazete ve ziyaretçi notlarından oluşan verileri kullanarak düzenlemenin müze amacıyla yapıldığını kanıtlayıcı bir yaklaşımla ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca bu çalışma, dünyada ve Türkiye’de müzeciliğin başlangıcını eski dönemlerle ilişkilendirenlere karşılık koleksiyonculuk ve müzecilik gibi kavramların tarihi süreç içerisindeki anlam ve bakış açılarındaki değişiklikleri göz önünde bulundurmuş ve “günümüz müzeciliğinin temellerinin atıldığı başlangıcı” aramakla meşgul olmuştur. Kısacası farklı ve birbirinden uzak tarihlendirme ve yorumların yapılması Türk müzecilik tarihinin en belirgin eksiliği olarak düşünülmüş ve bundan hareketle kavramsal açıdan yeni bir yaklaşımla konu tarihsel bir bağlama oturtulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü evre de Sultan Abdülaziz döneminde Müze-i Hümayun’un bir kurum olarak kurulduğu süreci oluşturmuştur. Bu süreçte de Müze-i Hümayun’un Tanzimat sürecinde yapılan ıslahat ve açılan kurumlar arasında ayrı tutulamayacağı ve değerlendirilemeyeceğinin altı çizilmiştir. Genel görüş halinde Müze-i Hümayun’un kuruluşu padişah iradesine bağlanırken ve Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahatinde Ambras Galerisi’nde gördüğü tarihi eser koleksiyonlarından sonra eski eserlere olan ilginin arttığı söylenirken bu çalışma, Müze-i Hümayun’a gidilen sürecin cevabını “yaşanan olaylar silsilesinde” aramıştır. Böylelikle eski eserleri koruyacak bir nizamname ve işleyen bir müzenin olmadığı dönemde sorunlara çare arayarak iş birliği içinde çalışan birtakım devlet çalışanlarının Müze-i Hümayun’un kuruluşunda nasıl bir etki yarattığı ortaya koyulmuştur. Bu yüzden Sultan Abdülaziz dönemi ve kişiliği üzerinde durularak dönemin sadrazamlarca şekil aldığı anlatılmış ve böylelikle 1846 düzenlemesinden farklı olarak kazı ve eserlerle ilgilenecek bir kurum olan Müze-i Hümayun’un kurulması konusunda neyin belirleyici olup olmadığı daha net anlaşılabilmiştir.

II. Abdülhamit döneminde Osman Hamdi Bey’in Müze-i Hümayun müdürü olması yine Türk müzecilik tarihinde ayrı bir evre olarak düşünülmüş ve bu süreç de dördüncü evreyi oluşturmuştur. Bu sürecin önceki dönemlerden keskin bir şekilde ayrıldığı, bu dönemden sonra yerli yönetici ve yetişmiş personel ile Türk müzeciliğinin daha farklı ve kalıcı gelişmeler ortaya koyduğu, hazırlanan nizamname ve gerçekleştirilen kazılarla

Türk müzeciliğinin gerçek bir kimlik kazandığı anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca büyük bir özveri ile arkeoloji ve müzecilik alanında kendisini geliştirmeye çalışan Osman Hamdi'nin çok yönlü kişiliğiyle bu alanlarda gösterdiği başarıların aktarılmaya çalışıldığı bu dönemde Sanayi-i Nefise Mektebi ve Türkiye'nin ilk müze binası gibi konular da ele alınmıştır.

Türkiye'de müze sayılarının artarak yaygınlaştığı ve bunların işlerlik kazandığı Cumhuriyet dönemi ise Türk müzecilik tarihinde beşinci ve son evreyi oluşturmuştur. Atatürk önderliğinde Cumhuriyet'in kurulmasından II. Dünya Savaşı'na kadar devam eden bu süreçte, başta Halil Ethem olmak üzere Aziz Ogan, Remzi Oğuz Arık, Hamit Zübeyr Koşay ve Tahsin Öz gibi müzeciler faaliyet sürdürmüştür. Bu dönemde belli başlı ve önemli müzeler başlık altında ele alınırken; birçok müze “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diğer Müzeler” başlığı altında incelenmiştir. Bununla birlikte Türk tarih tezi kapsamında Türk Tarih Kurumu'nun çalışmaları, Kurum'un arkeoloji ve müzeciliğe etkisi üzerinde durulmuş ve bu etkinin kanıtı niteliğinde 1937'de gerçekleştirilen Türk Tarih Kurumu Sergisi'ne dair detaylı bilgiler verilmeye çalışılmış ve bu sergiye dair TTK görsel arşivinde bulunan fotoğraflardan hareketle çıkarımlara gidilmiştir. Eskiçağ ve arkeoloji alanında öğrenci yetiştirme programına da değinilen bu bölümde, yurt gezileri kapsamında Atatürk'ün müzelere yaptığı ziyaretler de ele alınmıştır.

I. BÖLÜM

1.1. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE MÜZECİLİK

Müze (museu) kelimesinin Grekçe’de “mouseion” kelimesinden geldiği ve Grek mitolojisindeki “mousa” denilen ilham perisinin adından türetildiği söylenmektedir.² Sözlük anlamı olarak mousaların yeri veya tapınağı anlamını da taşıyan *mouse*, her ne kadar müze kelimesine kökenlik etse de eski bir kavram olması sebebiyle günümüzdeki “müze”nin kavram özelliklerini tam olarak karşılayamamaktadır. Türkiye’nin de üye olduğu “İnternational Counsil of Museum” (İCOM) adlı kuruluşun dahi 1946, 1951, 1961, 1974 ve 2007 yılında olmak üzere toplam beş farklı müze tanımı geliştirdiği görülmektedir. İCOM’un 2007 yılında Viyana’da toplanan 21. Genel Meclis tarafından kabul edilen tüzüğündeki tanımlamaya göre müzeler, “*toplumun ve onun gelişiminin hizmetinde, kamuya açık, eğitim, çalışma ve haz amacıyla insanlığın ve etrafındakilerin somut ve soyut mirasını toplayan, muhafaza eden, araştıran, ileten ve sergileyen, kar amacı gütmeyen kalıcı bir kuruluş*” olarak nitelenmektedir.³

Müze kelimesine Türk müzecilik tarihinde önemli hizmetlerde bulunmuş kişiler tarafından da tanım getirilmiştir. Örneğin Remzi Oğuz Arık müzelerin eğitsel yönüne dikkat çekici bir müze tanımı geliştirdiği görülmektedir. Hilmi Ziya Ülken’in belirttiği üzere Halkevleri yayınlarından *Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu* adlı kitabın önsözünde Arık, “*Müze bugünün ideal topluluğuna, yani millete temel olan yurt gerçeğini de –dünü ve bugünü ile- aksettiren bir modern kuruldur*”, demektedir.⁴ Aynı şekilde müzelerin eğitsel yönüne ağırlık veren Hamit Zübeyr Koşay da müzeleri, halkın kültür ve tarihini öğrendiği, ufkunu genişlettiği ve milli duygusunu artırdığı bir okul olarak görmektedir.⁵ Bunlar arasında daha detaylı tanım ve tarihçe bilgisi sunan Halil Ethem ise 1932 yılında toplanan “Birinci Türk Tarih Kongresi”nde “Müzeler” adıyla sunduğu bildiride müzeleri, “*ilim, fen ve sanatların her şubesine mahsus asar ve*

² Erdem Yücel, *Türkiye’de Müzecilik*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 18.

³ İCOM Tüzüğü, 2007, 3. Madde, 1. Kısım.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, “*Kaybettiğimiz Değer: Remzi Oğuz Arık*”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı I-II, TTK, Ankara, 1954, s. 81-82.

⁵ Hamit Zübeyr Koşay, *Tarihi Abidelerimizi Koruyalım*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 3.

eşyadan mürekkep koleksiyonların teşhir ve muhafaza olunduğu yer” olarak tanımlamıştır. Ayrıca müze kelimesinin Jupiter’in her biri bir sanat kolunu himaye eden ve müz denilen dokuz kızının adından geldiğini belirten Halil Ethem, müzecilik tarihiyle ilgili olarak da önce Atina’da bulunan bir tepciğe, sonra M.Ö. III. yüzyılda İskenderiye Sarayı’nda içinde bir kütüphanenin de bulunduğu bir bölüme müze denildiğini açıklamaktadır. Ortaçağ’da kiliselerin, soyluların ve kralların koleksiyonlarının olduğunu ve ilk genel müzenin Paris’te “Lüxemburg Museum” adıyla 1750 yılında açıldığını, 1793 yılında da “Louvre Sarayı”nın müze haline getirildiğini belirtmektedir.⁶

Görüldüğü üzere müzenin Grekçe eski bir kelimedenden türetilmesi müzecilik alanında çalışmalar ortaya koyan kişileri de, birtakım arayışa yöneltmiş ve bu kişiler, müzenin tanımı ile dünyada müzeciliğin başlangıcını farklı görüşlerle ortaya koymuşlardır. En yaygın olarak denildiği gibi müze, *“Yunan mitolojisinde her biri güzel sanat dallarının koruyucusu olan, tanrı Zeus’un dokuz kızının ortak adı olan mousa kelimesinden geldiği”* şeklinde belirtilmiştir. Tarihçe olarak da *“Atina’daki bir tepeye veya tepedeki bir odaya müze denildiği, Helenistik dönemde İskenderiye, Bergama, Antakya, Roma’da içinde kütüphaneler ve kıymetli eşyalar olan müzelerin kurulduğu”* şeklinde aktarılmıştır.⁷

Türkiye’de ise yaygın görüş halinde ilk müze denemesinin Anadolu Selçukluları dönemine tarihlendirildiği görülmektedir.⁸ Konya Alâeddin tepesindeki surlarda taşların arasına yer yer antik çağ kalıntılarının yerleştirilmesi bu görüşün temel dayanağı olmuştur. Fakat bu bilgiye sadece Fransız gezgin Leon Laborde’nin 1837’de yayınladığı eserindeki gravüründen ulaşıldığını da belirtmek gerekmektedir. Yine Osmanlı Devleti’nde de Fatih Sultan Mehmet’in Bizans döneminden kalma bazı lahitlerin, sütun başlıklarının, döşeme taşlarının ve mimari parçaların toplanmasını istemesi yönündeki

⁶ Halil Ethem, “Müzeler”, **Birinci Türk Tarih Kongresi 2-11 Temmuz 1932 Konferanslar Müzakere Zabıtları**, TTK, Ankara, 2010, s. 532-534.

⁷ Türk müzecilik tarihiyle ilgili en erken kitaplardan olan Enver Behnan Şapolyo’nun “Müzeler Tarihi” adlı kitabında da benzer ifadeler kullanılmakta ve Hun, Avar, Selçuklu gibi Türk devletlerinde de eserlerin biriktirildiğinin altı çizilmektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, **Müzeler Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1936, s. 8-12.

⁸ Semavi Eyice, “*Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 1985, s. 1596; Erdem Yücel, **a.g.e.**, s. 30.

yaklaşımı bir tür eski eserleri koruyucu davranış olarak nitelenmiştir.⁹ Fakat unutulmamalı ki eski eser ve müzecilik alanında ilk ciddi adımlar Tanzimat süreciyle birlikte atılmaya başlanmıştır.¹⁰ Nitekim 1846 yılında Tophane-i Amire Müşiri Ahmet Fethi Paşa tarafından Aya İrini Kilisesi'nde iki bölüm halinde bir müze düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Günümüz müzeciliğinden uzak birtakım özellikler sergilemesi nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından tartışıla gelen bu düzenleme ile ilgili görüşler, konunun ilerisinde daha ayrıntılı olarak verilecektir. Ancak belirtmeli ki Osmanlı arşivinde 1846 düzenlemesine müze olarak bakıldığını gösteren 1847'lerde hazırlanmış yazışmalar da bulunmaktadır. 1869 yılına gelindiğinde ise eski eser ve arkeolojik kazılarla ilgilenecek personeliyle birlikte bir kurum olarak Müze-i Hümayun'un kurulması tartışmaları sonlandırmıştır. Fakat burada dikkat çekilen şey, müzecilik faaliyetlerini Selçuklulara kadar götürenlere karşılık 1846'daki müze düzenlemesine eleştirel bakanların da olduğunu belirtmektir. Böylesine farklı ve birbirinden uzak tarihlendirme ve yorumların yapılması Türk müzecilik tarihinin en belirgin eksikliğidir.

Tüm bu görüşler Halit Çal'ın da belirttiği gibi bazen çelişkili bazen de yetersiz bilgiler halinde tekrarlanıp durmuştur. Bu bilgilere doğrudan atıf yapılmadığı için karmaşanın ana kaynaklardaki bilgi azlığından mı yoksa yorumların yetersizliğinden mi kaynaklandığı zor tespit edilmiştir. Geçmişte birtakım müze olarak anılan yerlerde toplanan kıymetli eşyaların neler olduğu, kıymetlerinin hammaddesinden mi yoksa işlevlerinden mi kaynaklandığı ve hangi amaçlarla buralara konulduğu da pek aydınlatılamamıştır. Aynı şekilde eski Mısır, Asur, Yunan gibi devletlerden günümüze kadar birçok devletin ganimetlerini saraylarda korumaları da müzeciliğin ilk uygulamaları olarak yorumlanmıştır.¹¹

Bununla birlikte her geçen zamanda müzelerin varoluş nedenleri sorgulanmakta, amaçları tanımlanmakta ve vermiş oldukları hizmet de toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekil almaktadır. En yeni yaklaşımla müzeler, artık nesnelerin toplandığı

⁹ Erdem Yücel, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁰ İlber Ortaylı da müzeciliğin Tanzimat döneminde kurumlaştırıldığını belirtmektedir. Bkz: İlber Ortaylı, *"Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 1985, s. 1600.

¹¹ Halit Çal, *"Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler"*, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2009, s. 315.

ve saklandığı mekânlar olmaktan öteye giderek, somut ve somut olmayan kültürel mirasa dair elde ettiği bilgiyi paylaşan, böylece toplumun gelişimine katkıda bulunmayı hedefleyen kurumlar haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm, müzeye toplumu kendi mirası ile ilgili bilgilendirme misyonunu ve toplumun gelişimine katkıda bulunma sorumluluğunu yüklemiştir. Bu doğrultuda müzenin hizmet anlayışı da nesne odaklı anlayıştan bilgi odaklı anlayışa doğru yönelmiştir. Bu yeni yaklaşım müzeyi, bilginin ortaya çıkarılmasının ve yerinin belirlenmesinin ve bilginin depolanmasının ve yayılmasının bir aracı olarak görmektedir.¹²

Tüm bu sebeplerle konuya başlamadan önce bazı noktalara değinmekte fayda vardır. Öncelikle yeni belgeler ışığında bilgilerin değişebilir olması sebebiyle tarihte ilki aramanın veya bulmanın zorluğu ve tehlikesi karşısında yorumların doğru zeminde yapılması gerekmektedir. Ayrıca koleksiyon, müze veya müzecilik denilen kavramların ne olduğu tam olarak anlaşılmadan ya da tarihi süreç içerisinde anlam ve bakış açılarındaki değişiklikler göz önünde bulundurulmadan ilk olanı aramaya kalkmak da yanlış yorumlara sebebiyet verebilmektedir. Özellikle zaman içerisinde müzelerin varoluş, amaç ve hizmet tanımları değişirken her dönemi kendi içerisinde ele almanın zorunluluğu daha iyi anlaşılacaktır. Aksi halde müzecilik tarihi, Dünya’da milattan öncelere, Türkiye’de ise Selçuklulara kadar götürülemezdi. Burada önemli olan günümüz müzeciliğinin temellerinin atıldığı ilki aramaktır. Uzak dönemlerde belli bir amaçla veya amaçsız şekilde toplanıp biriktirilmiş eşyaların birtakım insanlara birtakım sebeplerle gösterilmesini müze faaliyeti değil, bir çeşit koleksiyonculuk veya koleksiyonculuğa giden evre olarak görmek daha doğru olacaktır.

İnsanoğlu, toplayıcılığı bırakıp yerleşik hayata geçmesiyle ve bunun sonucunda üretime başlamasıyla çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda üretilen eşyaları toplamaya ve saklamaya başlamıştır. Yerleşik hayata geçilip eşyaların saklanmaya başladığı bu çağlar, koleksiyonculuğun da ilk örneklerini teşkil eden çağlar olmuştur, denilebilir. Her ne kadar kavram olarak koleksiyon denilen şeyin öğrenme, fayda sağlama veya zevki amaçlar taşıması gerekse de sonuç olarak bir şekilde günümüze ulaşmış eşyaların çoğu koleksiyonculuk ürünü sayılabilir. Günümüz koleksiyonculuk tanımından ayrı

¹² Alev Ayaokur, **Müzelerde Bilgi Yönetimi**, VEKAM, Ankara, 2014, s. 11-12.

değerlendirilmesi gereken bu ilk saklama yöntemleri, koleksiyonculuğa giden evreyi oluşturması gibi bir özellik taşımaktadır.¹³ Bu yüzden burada koleksiyonculuk geniş bir bağlama oturtulmuş ve günümüz müzelerini süsleyen birçok nesne koleksiyonculuk ürünü sayılmıştır. Çünkü üretilip saklanan nesnelerin belli bir süreçten sonra tarihi obje olma özelliği kazandığı ve hatta üretim esnasında estetik kaygısı güdülürse buna bir de sanat değeri niteliği eklendiği unutulmamalıdır. Günümüz müzelerinde sergilenen birçok eserin sanat ve tarihi değer taşıdığı düşünülürse bu yaklaşımın kavram karışıklığına sebebiyet verici bir yaklaşım olmayacağı da anlaşılabacaktır. Burada amaçlanan müzeciliğe giden yolun çizilmesi ve günümüz müzeciliğinin temelleri ile koleksiyonculuk arasındaki farkın belirlenmesidir.

Geniş bir bağlama oturtulan koleksiyonculuk geleneğinin oluşmasında tabi ki belli başlı nedenler vardır. İlk olarak insan veya topluluk, yaşamını devam ettirebilmek için gerekli temel nesneleri biriktirmiş ve bu nesneleri saklama ihtiyacı duymuştur. Bunlara barınma, yeme ve içmeye dair üretim ve kullanım eşyaları ve sonrasında kendini korumaya dair silah araç ve gereçler örnek verilebilir. Bugünün arkeoloji ve tarih müzelerinde sergilenen birçok eser bu tür nesneleri kapsamaktadır.

İkincisi, insanoğlu tarih boyunca kendinden daha üstün güçlere tapınma ihtiyacı duymuş ve başta semavi dinler olmak üzere birçok dine inanmış, inanmaya da devam etmiştir. Tapınma ve ibadet amacıyla yapılan mabetlere kutsal amaçla sunulan hediye ve eşyalar bir araya getirildiğinde büyük bir koleksiyonculuğun oluştuğu görülür. Bugün, yerleşik yaşama geçişle ilgili mevcut bilgileri değiştirecek özellikte olan Göbekli Tepe kazılarına bakıldığında dahi yaklaşık olarak 12 bin yıl öncesine tarihlenen çanak çömleksiz Neolitik döneme ait bir inanç-tapınma merkezinin varlığı anlaşılmaktadır.¹⁴ İnsanların

¹³ Günümüz koleksiyonculuk tanımına örnek verilecek olunursa koleksiyonculuk, “*tanım olarak korunması tüm dünya uluslarının ortak mirası olduğu kadar, geleceğin yaratıcı kuşakları için de esin kaynağı olan kültürel ve doğal mirasın taşınabilir özellikteki yapıtlarının yasalar çerçevesinde toplanması, arşivlenmesi, korunması, bilimsel yayınlarla tanıtılarak yayımlanması ve sergilenmesini yapan kamu kurum kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerin yaptığı işi ifade etmektedir.*” Bkz: Abdullah Kocapınar, “Türkiye’de Koleksiyonculuk ve Özel Müzeler”, **Geçmişten Geleceğe Türkiye’de Müzecilik I Sempozyum 21-22 Mayıs 2007, Ankara Bildiriler**, Zeynep Önen, Gökhan Tunç, Mehtap Türkyılmaz (Haz.), VEKAM, Ankara, 2008, s. 47.

¹⁴ Şanlıurfa kent merkezinin 18 km kuzeydoğusunda Örencik Köyü yakınlarında bulunan Göbekli Tepe arkeolojik kazı alanı, 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversitelerinin ortaklığıyla bir yüzey araştırması sonucunda keşfedilmiş, 1994 yılında başlatılan kazı çalışmalarıyla da ortaya çıkarılmaya başlamıştır.

inanç doğrultusunda burada yaptıkları hem bugünün eserlerini oluşturmakta hem de tarihi devirlere ışık tutmaktadır. Aynı şekilde üç büyük dine ait birçok yapı ve eşya da bugünün müzelerini ve müze içerisinde sergilenen eserleri oluşturmaktadır. Türkiye’de Ayasofya başta olmak üzere Kariye, Fethiye, Aya İrini gibi birçok dini yapı tarihin zorlu süreçlerini atlatıp günümüze ulaşabilmiş ve bugün de müze olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

Üçüncüsü, devlet yönetimlerinin yapmış olduğu koleksiyonculuktur ki buna ek olarak belirli bir zümre, sınıf, hanedan ve aileler de eklenebilir. Bu koleksiyonculuk ürünleri içerisinde yazışmalar, antlaşmalar, savaş araç ve gereçleri, giysiler, yemek takımları, hazineler ve daha birçok eşya sayılabilir. Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen Mısır ve Hititler arasında yapılmış ve tarihte bilinen ilk yazılı antlaşma olan Kadeş Antlaşması tableti bu türden ilginç bir eser olma özelliğini korumaktadır. Yine Topkapı Sarayı Müzesi’nde sergilenen yemek takımları, giysiler, silahlar, hazine eşyaları, saatler gibi birçok eser, Osmanlı hanedanının yapmış olduğu koleksiyonculuğa bağlanabilir. Zaten devlet yönetimlerinin yapmış olduğu koleksiyonculuğa örnek verilecek olunursa Osmanlı yönetimi buna iyi bir örnektir.

Osmanlı Devleti’nin Bursa ve Edirne saraylarındaki hazine dairelerinden sonra Fatih’in Hazine-i Hümayun’u bilinmekte ve II. Bayezit döneminde Enderun hazinesi hakkında hazırlanmış bir deftere de rastlanılmaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki Osmanlı padişahları arasında en önemli hazinenin Yavuz Sultan Selim döneminde oluştuğu ve Ata tarihinin verdiği açıklamaya göre bu dönemdeki hazinenin Enderun ve Harem hazinelerine sığmayarak III. Murat dönemine kadar Yedikule mahzenlerinde saklandığı bilinmektedir.¹⁵ Hazinenin bu kadar artmasında Doğu seferi sonrasında İslam âlemince son derece önemli sayılan kutsal emanetlerin ve daha birçok değerli eşyanın İstanbul’a getirilmesi etkili olmuştur.¹⁶ Hem kutsal olmaları hem de hanedana ait olmalarıyla

Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, **Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007; Klaus Schmidt, **Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

¹⁵ Abdülhak Şinasi Hisar, **Türk Müzeciliği**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 23.

¹⁶ Kutsal emanetlerin tamamının Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi’nin sonrasında getirilmediği, kutsal emanetlerin sayısının yüzyıllar geçtikçe arttığı bilinmektedir. Örneğin Sultan I. Ahmet ve IV. Mehmet dönemlerinde kutsal emanetlere ait eşya sayısında artış olmuştur. Yine Fahreddin Paşa’nın İngiliz işgali

aslında iki tip koleksiyonculuk örneği olan I. Selim dönemindeki bu hazine sayesinde Topkapı Sarayı Müzesi, günümüzde en çok ziyaret edilen müzeler arasına girmektedir.

Ayrıca Topkapı Sarayı'nın 3 Nisan 1924'te müzeye dönüştürülmesine karar verildiğinde aslında buranın bir nevi envanteri yapılmış ve müze olmaya hazır bir şekilde beklediği anlaşılmıştır. Tabi hatırlatılmalı ki Topkapı Sarayı bir müze amacıyla yapılmamış, içinde bulunan eserler de bir müze için toplanıp saklanmamıştır. Fakat gerek değerli görülmesinden gerek kutsal sayılmasından bilinçli ve bilinçsiz daha birçok sebeple bugünlere gelmiş birçok eser benzer hikâyelerin ürünü olmuştur. Günümüze ulaşamamış veya çıkarılmayı bekleyen daha birçok eser de söz konusudur. Çeşitli devletlerin, hanedanlıkların, krallıkların, imparatorlukların vb. yıkılıp gitmesiyle ya da kaza ve yangınlara uğramasıyla birçok eşya da yok olup gitmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı yönetiminin sağlamış olduğu koleksiyonculuk ile Topkapı Sarayı, tipik bir müze oluşumuna da örnek olmuştur.

Son olarak Osmanlı yönetiminin iyi bir koleksiyonculuk örneği olduğunu gösteren Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde birçok Hazine Defteri bulunmakta ve Ek 1'de örnekleri verilen bu Hazine Defterlerine bakıldığında hanedana ve devlete ait eşyaların cins, adet ve miktarının belirtilerek kalem kalem kayıt edildiği ve bunlara değer verildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁷ Hatta Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüşümü sırasında mevcut eşyaların ilk tasnifleme işi yapılırken eşyaların ne halde saklandığına bizzat tanıklık eden Tahsin Öz de birçok silahın, elbisenin, eğer takımlarının, çeşitli sanat eserlerinin ve hatta pabuçların bile kayıt edildiğini, üzerlerine veya bohçalarına etiketler konularak saklandığını belirtmektedir.¹⁸ Herhangi bir müzecilik faaliyetinden yoksun olunmasına rağmen günümüz müzeciliğindeki envanter kayıt sistemine benzeyen bu uygulama ile günümüze ulaşmış birçok eşya hakkında bilgi sağlamak mümkün olabilmektedir. Bir koleksiyonculuk olarak ele alınabilecek bu durum, elbette günümüz müzeciliğine katkı sağlayan bir uygulamadır.

öncesinde yüzyıllar boyunca Ravza-i Mutahhara'ya takdim edilen hediyeleri İstanbul'a göndermesiyle Topkapı Sarayı'nın kutsal emanet sayısı artmıştır. Bkz: Sevgi Ağca, **Hırka-i Saadet**, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 23; Sevgi Ağca Diker, *"Topkapı Sarayı'nda Kutsal Emanetler"*, **Topkapı Sarayı'nı Anlatmak**, Ed: Ali Satan, Salim Aydın, Selin İpek, İstanbul, 2018, s.186-187.

¹⁷ Hazine Defterlerinden örnekler için bkz: **TSMA. D. 7287/1. TSMA. D. 8.**

¹⁸ Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948, s. 1.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER VE ARKEOLOJİ BİLİNCİNİN GELİŞİMİ

Bilindiği gibi XV. ve XVI. yüzyıllarda Rönesans etkisiyle Batılılar arasında antik eserlere olan ilgi artmaya başlamış¹⁹ ve bu ilgi eski eser olarak nitelenen eşyaların kıymetini artırmıştır. Dolayısıyla bu tür eşyalara sahip olmak, bireysel manada maddi zenginliği; devlet manasında ise hem maddi hem de kültürel zenginliği ifade etmiştir. Bunları elde etme ihtiyacı hisseden insanlar arayış içerisine girerek hem arkeolojinin bir bilim dalı olmasına hem de eski eser kaçakçılığının doğmasına sebep olmuşlardır. Bazen arkeolog ve bazen de diplomat, defineci gibi sıradan insanları kendine çeken Osmanlı Devleti de 19. yüzyıl içerisinde bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiştir. Çünkü birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Ege, Akdeniz, Suriye, Filistin ve Mısır gibi sahalarda hâkimiyetine devam eden Osmanlı Devleti'nde 1840'lara kadar eski eser konusunda bir bilinçlenme yaşanmamıştır. Bu noktada eski eser bakımından zengin ve birçok medeniyetten kalma eşyalara sahip Osmanlı Devleti'nde eski eser bilincinin Batılılardan sonra başladığı açık bir şekilde ortadadır.

Batılıların Osmanlı topraklarına yönelmesini ve buna bağlı olarak Osmanlılarda oluşan eski eser ve arkeoloji bilincini daha sağlam bir temele oturtturmak da mümkündür. Bu noktada disiplinler arası bir yaklaşımla konuyu ele alan Shaw'ın kitabında “Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Doğuşu, Rolü ve Helenizm” başlığı incelemeye değerdir. Osmanlılarda koleksiyon pratiğini aniden başlatıp eski eser ve arkeoloji konusunda bir bilinç oluşmasına Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik etkinliklerini yoğunlaştırmasına bağlayan Shaw, 19. yüzyıl ortalarında doruğa ulaşan bu ilginin temelini, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ve Helenizm gibi konulara dayandırmaktadır. Arkeoloji, kutsal kitapta anlatılanları kanıtlamak üzere Avrupalılara yeni ve modern bir yöntem sunduğu için Mısır, Mezopotamya ve Filistin gibi kutsal kitapta anlatılan olayların geçtiği Osmanlı topraklarını da etkilemiştir. Osmanlıların arkeolojik

¹⁹ Eski eser konusunda genel bir koruma Rönesans hareketinin başlamasıyla birlikte başlamıştır. Mesela X. Leo (1513) ilk defa, sanat eserlerinin Roma şehri için yalnız estetik değil, tarihi yönden de büyük değer taşıdığını ve bu yüzden ne olursa olsun korunmaları gerektiğini ilan etmiştir. Bkz: Ahmet Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVI, Sayı 3-4, Ankara, 1969, s. 54-55. Ayrıca İtalya'da insanların 15. yüzyıl gibi erken bir tarihte yaptıkları kazılarla arkeolojik eserler çıkarmaya başladığı bilinmektedir. Bkz: Wendy M. K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği**, Esin Soğancılar (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 67.

etkinliklerini hızlandıran bir diğer etken de Avrupa’da 18. ve 19. yüzyıllar boyunca yükselen Helenizm etkisidir. Helenseverlik şeklinde siyasal olarak yeniden dirilen ve Yunan bağımsızlık mücadelesine de vaktinde destek veren bu düşünce, Helen mirasını içinde barındıran Amerika, Britanya ve Almanya gibi ülkeleri, Helen mirasını içinde barındıran Osmanlı topraklarına yöneltmiştir.²⁰

Bununla birlikte Osmanlı Arşiv belgelerinde bulunan bir genelgeden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti’nde ilk kez ülke genelinde eski eserlerin toplanmaya çalışılması 1840 yılına tarihlendirilmiştir. Konunun ilerisinde daha iyi anlaşılabileceği üzere bu genelgenin aslında 1845-46’larda hazırlandığı tahmin edilmektedir. Çünkü 1847’lerde bu genelgeye cevap niteliğinde birçok rapor hazırlandığı tespit edilmiştir.²¹ Dahası 1846 yılında Ahmet Fethi Paşa tarafından Cebehane olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi, müze olarak düzenlenmiş ve müzecilik açısından da bir ilk oluşturulmuştur. Dolayısıyla ülke genelinde eski eserlerin toplanmaya çalışıldığı genelge, burada belirtilen tarihlerden çok uzak olmaması gerekir. Bu noktada Osmanlı Devleti’nde eski eser bilincinin Tanzimat süreciyle birlikte başladığı da söylenebilir. Nitekim Tanzimat süreci modernleşme çerçevesinde birçok Batılı kurumun kurulduğu ve İlber Ortaylı’nın deyiimiyle müzeciliğin de kurumsallaştırıldığı bir süreci oluşturmuştur.²²

İlk ruhsatlı kazı izninin 1843 yılında verildiği²³ düşünülürse 1869’a kadar yaklaşık çeyrek asırda Osmanlı topraklarında birtakım kazılar gerçekleşmiştir. Bu kazı izinlerinin genelde elçiler tarafından alındığı görülmekte ve kazıların diplomatlar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 1846’da Artemisia’nın figürlü on iki mermerini İngiltere’ye götürme izni alan Büyükelçi Canning ile Ninova ve Nemrut’ta kazı yapan Layard bu tür diplomatlara örnektir.²⁴ Dolayısıyla bu dönemde kazı gerçekleştiren

²⁰ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 59-78.

²¹ Genelge ve genelgeye cevap niteliğindeki raporlar konunun ilerisinde “Aya İrini Kilisesi’nde Mecmua-i Asar-ı Atika ile Mecmua-i Eslia-i Atika Düzenlemesi” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

²² İlber Ortaylı, “*Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski...*”, s. 1599-1600.

²³ Hüseyin Karaduman, “*Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi*”, **Belgeler**, Cilt XXV, Sayı 29’dan ayırtasım, Ankara, 2005, s. 75.

²⁴ Ali Karaca, “*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Bilinci (1837-1909)*”, **CIÉPO: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi: XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme**, TTK, Ankara, 2004, s. 385-386.

arkeologların çoğunun amatör olduklarına ve bundan dolayı da arkeolojinin bilimsel bir uğraştan çok entelektüel bir merak olarak algılandığına şüphe yoktur.²⁵

1870'lerden sonra ise izinlerin şahıslar yerine müzeler veya devletler adına alınması söz konusu olmuştur. Fakat 1870 sonrasında da eserlerin yurtdışına götürülmesine engel olunamamış ve eserlerin götürülmesinde bu sefer müze veya devlet idareleri rol oynamışlardır. Örneğin Carl Human tarafından izinsiz olarak başlatılan Bergama kazısındaki buluntuların Berlin'e götürülmesi, devletlerarası bir anlaşmayla sonuçlanmış ve Osmanlı'nın payına düşen 1/3'lük hisse 40.000 Frank karşılığında Almanlara terk edilmiştir.²⁶ Kısıtlayıcı nizamnamelere rağmen ülke dışına eser götürülmesine engel olunamayan örneklerden biri olan bu ve benzeri durumlar, Ahmet Mumcu'nun da belirttiği gibi dönemin siyasi konjonktürü ile yakından ilgilidir. Çünkü başta Almanya ve İngiltere olmak üzere bazı devletler Osmanlı'yla siyasi ilişkilerini bir tür baskı aracı olarak kullanarak bu tür işlerini halletmeyi başaramışlardır. Örneğin, İngiltere müzesi adına Bağdat'ta eski eser araştırması yapmak isteyen Mr. Back'in izin talebinin, kazı alanının "*Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti'ne mensup emlak-i hümayundan olması*" gerekçesiyle reddedilmesine rağmen İngiltere Elçiliği'nden 1890 tarihinde çıkan bir yazıyla gerekli iznin verilmiş olması hem İngiliz Elçiliği'nin hem de İngiltere hükümetinin memnun edilmeye çalışıldığını akla getirmektedir.²⁷

Batılıların Osmanlı topraklarındaki eserlere ilgi duymaya başlamasıyla birlikte gelişen süreç, Osmanlı Devleti'nde de belli bir bilincin oluşmasına ve denildiği gibi ülke

²⁵ Dönemin kazılarında görev alan Batılı arkeologlar genelde diplomat, asker, sanatçı, mirasyedi, maceracı, entelektüel gibi vasıfların birini veya birkaçını bir arada toplayan meraklı insanlar olup, bazıları zamanla bir ihtisaslaşma göstererek bilimsel bir kimlik kazanmıştır. Bkz: Edhem Eldem, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 44.

²⁶ 1864'te Osmanlı Devleti, Bergama-Dikili yolunda çalışmalar yapmak üzere Carl Human isminde bir Alman'ı görevlendirmiştir. Human, bölgede çalışırken Bergama Kalesi duvarları üzerine yapılmış heykel kabartmaları fark ederek 1864-1871 yılları arasında izinsiz kazı çalışmaları yürütmüş ve bulduğu eserleri Berlin'e götürmüştür. Buluntuların paylaşımı 1878-1879'da Bismarck'ın desteğiyle müzakere sonucu sağlanmıştır. Osmanlı hükümeti Pergamon Sunağı'na ait tüm arkeolojik buluntuların Berlin'e taşınmasına izin vermiştir. Bkz: Bayram Bayrakdar, Bülent Kucak, Irmak Karabulut, İzzet Ege, Murat Öcal, "*Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt XVII, Sayı 34, 2017, s. 50-51.

²⁷ Fatma Şimşek, Güven Dinç, "*XLIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar*", **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 16, 2009, s. 115. İngiltere Müzesi adına Bağdat'ta eski eser araştırması yapacak olan Mr. Back'a izin verilmesi hakkındaki talep için bkz: **BOA, Y. PRK. EŞA**. 12/30.

genelinde bu tür eserlerin toplanmasına sebep olmuştur. Eski eserlerin toplanmasıyla birlikte 1846 yılında ilk müze düzenlemesi gerçekleşmiştir. Fakat bir kurum olarak çalışanlarıyla birlikte eski eser ve arkeolojik kazılarla ilgilenecek bir müze, ancak 1869 yılında Müze-i Hümayun ile birlikte gerçekleşmiştir. 1869 yılı aynı zamanda ilk “Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi”nin hazırlandığı yıl olmuş ve ülkede kazı gerçekleştiren kişilere birtakım yaptırımlar getirilmiştir. Fransa’daki sistem örnek gösterilerek araştırma yapacaklar resmi izne tabi tutulmuş ve kazı sonucunda bulunacak eserlerin yurtdışına çıkarılmasına da yasak getirilmiştir. Dolayısıyla eski eser ve kazılarla ilgilenecek personeliyle birlikte bir müzenin olduğu ve bunlara yönelik nizamnamelerin hazırlandığı 1869 yılı Osmanlı Devleti’nde eski eser konusunda gerçek bir bilincin oluştuğunu gösteren yıl olmuştur. Bu gerçek bilinçlenmenin bir göstergesi de eski eser işlerinin Nafia Nezareti’nden alınıp Maarif Nezareti’ne bırakılmasıdır.

Peki, 1869 yılına kadar Osmanlı topraklarında araştırma yapacak kişiler ne gibi şartlara tabii tutulmuştur? Bu soruya cevap olması niteliğinde ve aynı zamanda 1869 yılı öncesi eski eserler konusunda oluşan bilincin düzeyini gösterebilmek adına birkaç örnek verilmesinde fayda vardır. Mesela 1861 yılında Köstence demiryolu inşası sırasında çıkan eski eserlerin şirketle devlet arasında yarı yarıya bölüşülmesi söz konusu olmuştur.²⁸ Yine 1863 yılında İngiliz John Turtle Wood’un Aydın eyaletinde bulunan Ayasuluğ ile Gavurköyü civarında ve Eskikale adlı yerin etrafındaki harabelerde gerçekleştireceği kazıya yönelik verilen izinler, 1869 öncesindeki bilinci göstermeye yetmektedir. Sadaret’ten İzmir Valiliği’ne yazılan bir yazıyla bu kazıyı gerçekleştirecek kişiye gerekli yardım ve kolaylığın sağlanması istenmiş, bulunacak eserlerden ikili olanların birer adetinin devlet müzesi için alınması ve tek olanların kendilerine bırakılması yönünde görüş bildirilmiştir. Eğer kazının gerçekleşeceği yer devlete ait değilse arazi sahibinden izin alınması gerektiği de belirtilmiştir.²⁹

Demek oluyor ki 1869 öncesinde eski eser araştıracak kişilere yönelik uygulamalar hukuki düzenlemeler olmaksızın birtakım kararlarca gerçekleştiriliyor ve genelde

²⁸ Ali Karaca, **a.g.m.**, s. 382.

²⁹ Hüseyin Karaduman, “*Belgelerle İlk Türk...*”, s. 76.

eserlerin paylaşımını esas alıyordu.³⁰ Fakat bulunacak eserlerin ikili olanların çok az olduğu düşünülürse bu uygulamalarla devlete eser bırakılmadığı ve olsa bile bunların yurtdışına götürüldüğünü hatırlatmak gerekir. Ayrıca 1869 öncesindeki uygulamalar ilerde çıkarılacak nizamnamelerin kurallarını da biçimlendirmiştir. Mesela Wood'un kazısı sırasında birtakım eserlerin İngiltere'ye götürüldüğü tespit edilmiş, dönemin İzmir Valisi Hekimbaşı İsmail Paşa, durumu İstanbul'a bildirmiş ve kazılarda uyulması gereken birtakım kuralları da öneri olarak sunmuştur. İsmail Paşa'nın sunduğu öneriler etkili olmuş ve 1869 nizamnamesine gidilen süreci hızlandırmıştır.³¹

1869 nizamnamesinin uygulamadaki etkinliği hissedilemeden 1874 tarihinde ikinci bir nizamname hazırlanmıştır.³² 1869 nizamnamesine kıyasla daha ayrıntılı bir hal alan 1874 nizamnamesi, 1869 nizamnamesinin aksine eser buluntularının yurtdışına çıkarılmasına izin vermiş ve buluntuları devlet, arazi sahibi ve kazı yapan kişi arasında eşit olarak bölüştürmüştür. Dolayısıyla bu nizamname döneminde yurtdışına çok sayıda eser götürülmüştür. Bu yüzden dönemin Müze-i Hümayun Müdürü Anton Dethier de birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Fakat bölüşmeyle alakalı buna benzer kurallar 1869 nizamnamesi öncesinde İsmail Paşa tarafından da öneri olarak gündeme getirilmişti. O yüzden 1869 öncesindeki durumdan daha kötü olmayan 1874 nizamnamesi, eser korumacılığı konusunda daha sert kurallar içeren 1884 nizamnamesiyle kıyaslandığında eleştirilebilir hale gelmiştir.

1884 nizamnamesi ise ilk yerli yönetici Osman Hamdi Bey tarafından kaleme alınmış ve bu nizamnameyle yurtdışına eser götürülmesine sert bir şekilde yasak getirilmiştir. 1884 sonrası ve özellikle 1906 nizamnamesiyle birlikte Türk müzeciliğinin gelişimi de sağlanmıştır. Aynı şekilde 1884 nizamnamesi, Osmanlı Devleti'ndeki "arkeoloji" bilincinin başlangıcını da ifade etmektedir. Çünkü Osman Hamdi, müdür olduktan sonra

³⁰ Ahmet Mumcu ve Hüseyin Karaduman, ele aldıkları makalelerde 1869 öncesinde eski eser konusundaki düzenlemelerin fıkıh esaslarına, 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'ne ve emirnamelerdeki konuya ilişkin düzenlemelere göre şekil aldığını belirtmektedir. Fıkıh kitaplarında eski eserlerden sahibi olmayan taşınabilir eşya olarak bahsedildiğini, taşınmazların ise ya vakfa ya da özel kişilere veya devlete ait olarak belirtildiğini vurgulamaktadırlar. Bkz: Hüseyin Karaduman, "*Belgelerle İlk Türk...*", s. 74-75; Ahmet Mumcu, *a.g.m.*, s. 66-67.

³¹ BOA, İ.ŞD. 11/547.

³² Edhem Eldem, 1869-1874 yılları arasında Schliemann'ın Troya kazısı dışında nizamnamenin uygulanacağı bir durumun pek oluşmadığını belirtmektedir. Bkz: Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 56.

arkeoloji konusundaki bilgisizliğini gidermek amacıyla o tarihlerde İstanbul'daki Fransız Elçi Charles-Joseph Tissot'tan yardım istemiş ve Tissot da Atina'daki Fransız Okulu'nda araştırmacı olan Salomon Reinach'ı İstanbul'a çağırıp Osman Hamdi'ye destek vermek üzere görevlendirmiştir.³³ Osman Hamdi'nin arkeoloji konusunda Reinach'tan öğrendikleri ve hazırladığı nizamname, hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin arkeoloji konusundaki bilincin başlangıcını ifade etmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'ndeki ilk arkeolojik girişim olarak kabul edilen Nemrut kazıları 1883 yılında Osman Hamdi sayesinde gerçekleştirilmiştir. Böylelikle 1881'de Almanların keşfettiği bu kazı alanındaki Antiochos'un mezarı ve diğer buluntular Müze-i Hümayun'a kazandırılmıştır.³⁴

Osmanlı Devleti'nde eski eserleri korumak için geliştirilen bir yöntem de 1870'lerden sonra eski eser barındıran arazilerin müze adına satın alınması olmuştur. Mesela Heinrich Schliemann'ın Troya'da kazı yapacağı yerin önce Saffet Paşa tarafından satın alındığı bilinmektedir. Fakat gelinen noktada Schliemann'ın 1869 nizamnamesindeki eski eserlerin yurtdışına çıkarılamayacağı ve kendisine düşen hissenin sadece Türkiye'de satılabileceği hükümlerine uymayarak 1873 yılında bulduğu Priamos hazinesinin tamamını yurtdışına kaçırdığı da bilinmektedir.³⁵ Aynı şekilde Aristokli'nin Girit'in Aziziye kalesi civarındaki kazısında ve Osman Hamdi'nin başkanlığındaki Nemrut, Sayda ve Aydın'ın Çandarlı körfezi kazılarında bu yöntem kullanılmıştır.³⁶ Fakat görüldüğü üzere doğru bir nizamname olmadan arazinin satın alınması da bazı durumlarda yeterli olamamıştır.

Kısacası eski eserlerin korunması önce bilinç, sonrasında hukuki düzenlemelerdeki iyileştirmeler ve en sonunda yerli yönetici ve müze çalışanlarının arkeolojik kazılara katılmasıyla tamamlanmıştır. Bir başka bakış açısıyla da Osmanlı Devleti'nde zamanla

³³ Charles-Joseph Tissot, 1880'de Fransız Akademisi'ne seçilmiş tarihçi ve arkeolog olarak Roma döneminde Kuzey Afrika üzerine çalışan ve Osman Hamdi'nin gençliğinden beri tanıdığı bir kişidir. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 45.

³⁴ Osman Hamdi ve Yervant Osgan Almanlardan daha önce davranıp Nemrut'a varmışlardır. Edhem Eldem'in deyimiyle bu kazı, ilk olarak Almanların keşfettiği Nemrut Dağı'ndaki Antiochos'un mezarını ele geçirme teşebbüsüne dönüşmüştür. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 47-48.

³⁵ Hüseyin Karaduman, "*Belgelerle İlk Türk...*", s. 82. Ayrıca Osmanlı Devleti, götürülen eserler için hukuki mücadele vermiş, fakat bir tazminat karşılığında eserler üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

³⁶ Ali Karaca, **a.g.m.**, s. 384.

farkındalık oluşturan tüm bu süreçler, Osmanlı Devleti’ni daha iyi eser korumaya ve eserleri koruyacak nizamnameler ile müzeler kurmaya teşvik etmiştir. Fakat genelde Batılıların Osmanlı coğrafyasındaki eserlere ilgi duymaya başlamasından sonra bir Osmanlı bilincinin oluştuğu görülmektedir. Buna örnek olacak son bilinçlenme ise 1914 yılında “Evkaf-ı İslamiye Müzesi”nin kuruluşu sırasında gerçekleşmiştir. Tanzimat sürecinden sonra eski eser konusunda oluşmaya başlayan bilinç, ne yazık ki genelde camii ve medrese gibi yerlerde bulunan İslam eserini kapsamamış ve İslam eserlerine yönelik bilinç ancak 1910’lardan itibaren oluşmaya başlamıştır. Batılılar ise İslam eserlerine 1850’lerden itibaren ilgi duymaya başlamış, 1900’lere gelindiğinde “Kensington Museum” (Victoria & Albert Museum) gibi müzelerde İslam eserleri bölümü oluşturulmuştur. Kısacası Osmanlı’da İslam eserlerine yönelik bilincin başlaması Batılıların ilgi duyduğu İslam eserlerini ülke dışına çıkarmasıyla artmıştır. Bu bilincin geç oluşmasının bir nedeni de Shaw’ın belirttiği gibi, İslam eserlerinin, bulunduğu manevi mekândan koparılmasının dönem itibariyle devrim niteliği taşımasıdır.³⁷

Son olarak büyük bir özveriyle Osmanlı’dan Cumhuriyete geçişi ifade eden süreçte müze müdürlüğü yapan Halil Ethem Bey’in yaptıkları da unutulmamalıdır. Türkiye’de eski eser sevgisini toplum düzeyinde yaygınlaştırmaya çalışan Halil Ethem, “İstanbul Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti” ve “Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni” gibi kuruluşlara öncülük etmiş, eski eserlerin korunmasında titizce hareket ederek yurtdışına eser götürülmesine engel olmaya çalışmış ve götürülenlerin geri getirilmesi için de büyük bir uğraş vermiştir. Afet İnan, onun hakkında, “*tarihi eserler için kıskanç bir muhafazakâr*” lafını kullanmaktadır.³⁸ Aziz Ogan ise, genel seferberlik ilanında çalışanları silâh altına alınan müzenin gece bekçiliğini yapacak kadar Halil Ethem’in korumacı bir ruha sahip olduğunu belirtmektedir.³⁹ Dolayısıyla onun hakkında yazılacak en çok şey, eski eserlerin korunmasına dair olacak ve bunlar konunun ilerisinde detaylı olarak ele alınacaktır.

³⁷ Araştırmasında farklı yorumlar ortaya koyan Shaw, dinsel bir çerçeve içinde değerlendirilen vakıf eşyalarının, bulunduğu dini ortamdan alınıp müzelerin dünyevi ortamına yerleştirilmesini adeta bir devrim olarak nitelemektedir. Bkz: Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 180-185.

³⁸ Afet İnan, “*Halil Ethem’i Hatırlama*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 352.

³⁹ Aziz Ogan, “*Halil Ethem*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 404.

1.3. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YENİLEŞME HAREKETLERİ VE YENİLEŞME HAREKETLERİNİN MÜZECİLİĞE YANSIMASI

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmet ile imparatorluğa kavuşmuş, Yavuz Sultan Selim ile Doğu'nun ve İslam'ın hâkimiyetini eline almış, Kanuni Sultan Süleyman ile de Avrupa'ya yayılarak büyük bir güç haline gelmiştir. Doğu'nun ve Batı'nın, karaların ve denizlerin hâkimi sıfatını kendinde gören bu gayretli padişahlar sayesinde devlet, dönemine göre bir hayli büyümüş ve gelişmiştir. Kanuni, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde sadrazamlık yapan Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüne kadar devam eden bu yükselme çağı, Sokullu'nun ölümünden sonra her geçen yılda gerilemeye devam etmiştir. 17. yüzyıl Köprülüler döneminde son bir kalkınma hamlesi yaşansa da 1682 yılında başlayan savaşta Osmanlı Devleti, Avusturya ve müttefiklerine karşı yenilmiş, 26 Ocak 1699'da imzalanan "Karlofça Antlaşması"yla Macaristan ve Erdel'i Avusturya'ya, Mora ve Dalmaçya'yı ise Venedik'e vererek ilk defa toprak kaybetmiştir.⁴⁰ 3 Temmuz 1700 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla da Azak Kalesi'ni Ruslara kaybeden Türkler, artık Batı ülkelerinin ilerlediğinin farkına varmaya başlamışlardır. Bu noktada denilebilir ki Batılılaşma yolunda her şey, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında aldığı yenilgilerle ve bunun devamında ülkede birtakım idari, mali ve sosyal sıkıntıların yaşanmasıyla başlamıştır. 1682-1699 yıllarına rastlayan bu dönemde, geleneksel ordu ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiş ve mali kaynaklarda yaşanan sıkıntılar artmıştır. Doğurduğu sonuçlar itibariyle 1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti için gerçek bir dönüm noktası olmuştur. Avrupa'nın bilimde, teknolojiye, sanayide, kültürde, askerlikte ve fikir düşüncelerinde ilerlediğini gören Türkler, artık dışa kapanık siyaseti bırakmış ve mevcut gidişatı düzeltmek adına

⁴⁰ Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile Macaristan'ı kaybetmiş, Avusturya Rumeli topraklarına yaklaşmış, devamında İstanbul Antlaşması'yla da Ruslar Azak Kalesi'ni alarak Karadeniz'e inmiştir. Avusturya ve Rusya ittifakı ile Osmanlı Devleti'nin varlığı tehlike altına girmiştir. Uzunçarşılı'ya göre bu dönemde devletin asırlardan beri elde ettiği yerler on altı senede elden çıkmıştır. Ayrıca Karlofça müzakerelerini ilk Batıcı idarecilerden Rami Mehmet Paşa yürütmüştür. 1703'te yedi ay kadar sadrazamlık da yapan Rami Paşa'nın, Batılılaşma fikirlerini Dimitri Kantemir adlı dostundan aldığı tahmin edilmektedir. Bu dönem itibariyle veziriazamların askerlerden değil, Rami Mehmet Paşa gibi reisülküttaplardan seçilmesi dikkat çekmektedir. Bu, değişimin ilk örneklerinden biri olmuştur. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III/1, TTK, Ankara, 1988, s. 536; Abdülkadir Özcan, "*Karlofça*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, s. 504-507.

1700'lerden itibaren yenilik çalışmalarına başlamışlardır. Halil İnalıcık'a göre modern Türkiye Cumhuriyeti'ni doğuran zihniyet işte bu tarihlerde oluşmaya başlamıştır.⁴¹

Osmanlı Devleti için bir diğer önemli nokta da Avusturya ve Venedik ile 1718'de imzalanan "Pasarofça Antlaşması"dır. Bu antlaşmadan sonra 1730'a kadar yapılan yenilikler, teknik alanda Avrupa'yı taklit etmeye yönelik olmuştur. Bu doğrultuda Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Avrupa'daki gelişmeleri öğrenmesi amacıyla Paris'e yollanmıştır. Bir kültür ve zihniyet değişiminin de yaşandığı bu döneme "Lale Devri" denilmiştir.⁴² Dönemin Padişahı III. Ahmet, Sadrazamı ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Dolayısıyla Osmanlı tarihinde ilk Batıcı Padişah III. Ahmet gözükmektedir. Fransa'nın yalnız teknik alanda değil yaşam sahasında da bir taklidi haline dönüşen Lale Devri, Osmanlıların o zamana kadar bütünüyle uzak kaldığı ve yeni yeni tanımaya başladığı bir tarzı ifade etmektedir. Bu dönem, aynı zamanda bir sefahat ve eğlence devri olmuş, ekonomik sıkıntıların ardından Kapalıçarşı esnafı tepki göstermiş ve Patrona Halil İsyanı ile son bularak Sadrazam öldürülmüş, III. Ahmet ise tahttan indirilmiştir.⁴³ Ercüment Kuran'a göre, Türkiye'nin yenileşmesinde ilk bilinçli, fakat plansız hareketler Lale Devri denilen işte bu dönemde gerçekleştirilmiştir.⁴⁴

Lale Devri'nde konuyu ilgilendiren gelişme "Cebehane-i Amire" yani silah deposu olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde "Dar'ül-Esliha" (Silah Evi) adıyla yeni bir yapılanmaya gidilmiş olmasıdır. İsminden de anlaşıldığı üzere kullanımdan kalkan silahların sergilenebildiği bir yer haline gelen Dar'ül-Esliha, bu dönemde bazı ziyaretçiler tarafından gezilebilmiştir.⁴⁵ Bir müze faaliyeti sayılmasa da Batılılaşmanın ilk dönemlerinde Aya İrini'de gerçekleşen bu değişim, müzecilik açısından önemlidir.

⁴¹ Halil İnalıcık, **Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 3.

⁴² Lale Devri hakkında Levni'nin Surnamesi ve ressam Van Mour'un tabloları canlı bir betimlemeyi sunar. Devrin sembolü Nedim'in divanında, sefahat, içki, eğlence hayatı yani Lale Devri'nin havası tüm ayrıntılarıyla günümüze ulaşmıştır. Bu dönemde Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Efendi Fransa'dan döndükten sonra İbrahim Müteferrika ile ilk matbaayı kurmuşlardır. Bkz: Halil İnalıcık, **a.g.e.**, s. 6-8; Abdülkadir Özcan, *"Lale Devri"*, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, s. 81-84.

⁴³ Halil İnalıcık, **a.g.e.**, s. 6-10.

⁴⁴ Ercüment Kuran, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri"*, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976, s. 1003.

⁴⁵ Dar'ül-Esliha adıyla sergileme işlevi III. Ahmet dönemiyle sınırlı kalmıştır. Aya İrini ve Dar'ül-Esliha hakkında daha fazla bilgi için bkz: Bilge Ar, **Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Çevresi**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2013, s. 121-155.

Çünkü bu dönemde Dar'ül-Esliha adıyla anılan Aya İrini Kilisesi'nin, gelecekte ilk müze düzenlemesine ev sahipliği yapacağı ve askeri müzenin de çekirdeğini oluşturacağı görülecektir.

Batılılaşma yolunda bir diğer evre ise III. Mustafa zamanında Fransa'dan Baron de Tott'un askeri danışman olarak getirilmesi ve 1774'te kendisine sürat topçuları adıyla bir topçu sınıfının kurdurulmasıyla yaşanmıştır. Ayrıca askerlik biliminin öğretilmesi için Mühendishaneler kurulmuş ve Fransa'dan ders vermek için hocalar getirtilmiştir. Sorunların bilimsel boyutta çözülmeye çalışılması ve bazı kurumların kurulması, bu dönemi bir önceki Batılılaşma hareketlerinden farklı kılan şey olmuştur. Ülkeye yabancı uzmanların gelmeye başladığı bu dönemde Tott, Aya İrini'yi ziyaret etmiş, izlenimlerine, Fransa'ya döndükten sonra yayımladığı hatıratında yer vermiştir. Tott, yapıyı “cephanelik”, binayı ise “eski Yunan kilisesi” olarak tanıtmış,⁴⁶ burada birçok kıymetli silah ve askeri eşya gördüğünü, özellikle Sultan Murat'ı (Hüdavendigar) şehit eden Miloş'un kılıcının burada bulunduğunu, Osmanlı davulları ve köslerinin etkileyici olduğunu ve Aya İrini'deki birtakım tarihi ve nadir silahların, Avrupa müzelerinde benzerlerinin olmadığını belirtmiştir.⁴⁷ Tott'un gerçekleştirdiği bu ziyaret izlenimleri, Aya İrini'nin düzenlenmeden önceki haliyle bile Avrupa müzeleriyle kıyaslanabilecek halde olduğunu göstermekte ve adeta gelecekte müze olacağına işaret etmektedir.

Batılılaşma hareketleri III. Selim döneminde hız kazanmış ve bu dönemde Avrupa'da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeleri yakından takip etmek neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Bu amaçla 1793 yılında Seyyit Ali Efendi Fransa'ya, Yusuf Agâh Efendi İngiltere'ye, İbrahim Afif Efendi Avusturya'ya, Ali Aziz Efendi Prusya'ya daimi elçilik

⁴⁶ Bilge Ar, “Aya İrini’de Darü’l-Esliha Düzenlemesi”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı/Annual Of İstanbul Studies**, 3/2014 s. 6.

⁴⁷ Bu bilgi Askeri Müze müdürü Ahmet Muhtar Alus'un oğlu olan Sermet Muhtar Alus'un Müze-i Askeri-i Osmanî'ye dair yazdığı rehberde geçmektedir. Askeri Müzeyi ziyaret edecek kişilere bilgi vermek için hazırlanan bu rehberin birinci cildi 52 sayfa, ikinci cildi 158 sayfa, üçüncü cildi ise 101 sayfadır. Eser için bkz: Osman Sermet Muhtar, **Topkapı Saray-ı Hümayunu Meydanında Ka'in Müze-i Askeri-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber I**, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1920, s. 23. Zeynep Okyay, tez çalışmasında bu eseri transkripsiyon etmiştir. Eserin transkripsiyon edildiği çalışma için bkz: Zeynep Okyay, **Sermet Muhtar'ın Topkapı Saray-ı Hümayunu Meydanında Ka'in Müze-i Askeri-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber İsimli Eseri ve Osmanlı Devleti'nde Askeri Müze'nin Kuruluşu**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017.

göreviyle yollanmıştır.⁴⁸ Londra, Viyana ve Berlin elçilikleri 1800'den itibaren maslahatgüzarlarla yürütülmüş, Fransa elçisi ise 1811'e kadar görevine devam etmiştir. Diplomasi açısından istenileni veremese de bu elçilikler sayesinde Türkler, Batı'yı yakından tanıma fırsatı bulmuş ve başta Fransızca olmak üzere Batı dillerini öğrenebilmişlerdir. Ayrıca bu elçi ve maslahatgüzarlar ülkelerine döndüklerinde yenileşme hareketlerine katkıda bulunmuşlardır.⁴⁹ Örneğin ileriki dönemde bu elçiliklerde görev alan veya bu elçilikler aracılığıyla Avrupa'daki müzeleri görme şansı yakalayan Fethi Paşa gibi isimler, ülkelerine döndükten sonra müzecilik faaliyetlerinde bulunabilmişlerdir. Bu noktada müzecilik faaliyetlerinin başlamasında dolaylı da olsa Avrupa'da kurulan elçiliklerin katkı sağladığı söylenebilir.

19. yüzyıla gelindiğinde mevcut durum değişmemiş, birçok köklü değişikliklerin yaşandığı bu dönemde, içlerinde Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Ethem Paşa'nın da bulunduğu bir grup öğrenci eğitim için Avrupa'ya gönderilmiştir.⁵⁰ Avrupa'da eğitim gören Ethem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey de aynı şekilde Avrupa'da eğitim görmüş ve aldığı eğitimle müzecilikte fark yaratabilmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde Avrupa'ya eğitim amacıyla öğrencilerin gönderilmeye başlanması müzeciliğe dolaylı şekilde katkı sağlayan bir diğer uygulama olmuştur, denilebilir.

Bir önemli şey de 1833'te Babiâli'de Tercüme Odaları'nın kurulması olmuştur. Amaç devletin dış ülkelerle olan resmi yazışmalarını yürütmek ve söz konusu odada yabancı dil bilen Müslüman memurlar yetiştirmektir. Nitekim sonraki yıl Avrupa'da daimi elçilikler tekrar kurulmuş ve buralara kâtip olarak Tercüme Odalarında yetişen memurlar atanmıştır. Tercüme Odası'nda ve daimi elçiliklerde görev almış hemen herkes ileride Tanzimat hareketinin öncülerini oluşturmuştur.⁵¹ Zaten II. Mahmut dönemi reformları, genel itibarıyla Tanzimat dönemi reformlarının öncüsü ve

⁴⁸ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK, Ankara, 1987, s. 20, 168.

⁴⁹ Ercüment Kuran, "*Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü*", **VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961 Ankara**, TTK, Ankara, 1967, s.489-496; Ercüment Kuran, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme...*", s. 1005.

⁵⁰ Avrupa'da öğrenim gören İbrahim Ethem Paşa, oğulları Osman Hamdi ve Halil Ethem'i iyi bir eğitimle yetiştirmiş ve bu kişiler, ileride Türk müzeciliğine yön veren isim olmuşlardır.

⁵¹ Ercüment Kuran, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme...*", s. 1007.

hazırlayıcısı niteliğindedir.⁵² II. Mahmut, 1 Temmuz 1839'da ölmesiyle yerine 16 yaşındaki oğlu Abdülmecit geçmiştir. Tam da bu sıralarda genç padişaktan izin alan Mustafa Reşit Paşa⁵³, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ilan etmiştir.⁵⁴ 1839 Hatt-ı Hümayun ile resmen başlamış olan Tanzimat sürecinde, yükselen Avrupa'ya karşı temel kurumları bozulmuş Osmanlı Devleti'nin yeniden teşkilatlandırılmasına çalışılmıştır. Kısacası Osmanlılar, modern esaslara dayalı bir Avrupa devleti olma yoluna girmiştir. Bu bağlamda Tanzimat, Batı kurumlarının yanında Batı fikirlerinin de ülkeye girdiği bir Batılılaşma sürecini ifade etmiştir.

Denildiği gibi modern esaslara dayalı bir Avrupa devleti olma yolunda hareket edilen Tanzimat sürecinde yeni okullar, batı örneğinde bilim, sanat ve fikir kuruluşları açılmıştır. Dolayısıyla ilk Türk müzesinin de Osmanlı Devleti'ne Avrupai bir kuruluş kazandırma fikrinden doğmuş olması şüphesizdir. Çünkü bir süre sonra Avrupa'da ne varsa Osmanlı'da da aynısının olması veya yapılması çabasına dönüşen Tanzimat sürecinde, adeta yapılacaklar listesi oluşturulmuş, bu listede müzecilik de yerini almıştır. Nitekim 1846 yılı Abdülmecit döneminde Aya İrini Kilisesi'nin "Mecmua-i Asar-ı Atika" ve "Mecmua-i Esliha-i Atika" olarak düzenlendiği ve müzecilikte ciddi bir adım atıldığı görülmektedir. Bu düzenlemede imzası olan Tophane-i Amire Müşiri Ahmet Fethi Paşa, reformcu bir padişahın yani II. Mahmut'un damadı ve Tanzimat mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın bir dönem çalışma arkadaşısıdır.⁵⁵ Müzeci olmasa da Tanzimat fikrini benimseyen Fethi Paşa'nın Reşit Paşa gibi Avrupa'da bulunduğu

⁵² II. Mahmut dönemi reformlarından Tanzimat'a uzanan süreç için bkz: Mehmet Seyitdanlıoğlu, *"Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)"*, **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri 28-30 Kasım 1989: Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, s. 127-145.

⁵³ Mustafa Reşit Paşa, II. Mahmut dönemi Bab-ı Ali bürokrasisinin genç üyelerindendi. Bab-ı Ali'de süratle yükselen Reşit Paşa, 1834'te Paris ve Londra elçiliği, Hariciye Müsteşarı, vezirlik rütbesiyle Hariciye Nazırı gibi görevlerde bulunmuştur. Paris ve Londra'da görev aldığı bu ülkelerin yönetim sistemini, kurum ve kuruluşlarını inceleme fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde de buna yönelik reformların yapılmasına inanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz: İlber Ortaylı, *"Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu"*, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2017, s. 425; Ercüment Kuran, *"Reşid Paşa"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 701-705; Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

⁵⁴ Ercüment Kuran, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme..."*, s. 1007-1008.

⁵⁵ Beraber çalışsalar da anlaşmazlık yaşadıkları da olmuştur. Hatta bu anlaşmazlık üzerine Reşit Paşa, 5 Ağustos 1852'de sadrazamlık görevinden alınmıştır. Bkz: Ercüment Kuran, *"Reşid Paşa"*, s. 703.

sırada birtakım kurum ve kuruluşları inceleme fırsatı bulması muhtemeldir.⁵⁶ Sadece Fethi Paşa'nın bir dönem Avrupa'da bulunmuş olmasından sonuç çıkarmanın inandırıcılığı da tartışılabilir. Fakat unutulmamalıdır ki düzenlemede kendisinin rolü olduğu ihtimalini artıran şeylere rastlamak da mümkündür. Reformcu padişah II. Mahmut'un damadı olup bir Tanzimat adamı olması ve Mustafa Reşit Paşa'yla bir dönem birlikte çalışmış olması Fethi Paşa'nın müze düzenlemesini imkânsız kılmamaktadır. Ayrıca kendisinin Topkapı Sarayı içerisinde iki lahdin gömülü olduğu kısmı ileride bulacak kişilere yardımcı olmak amacıyla bir sütun üzerine kitabe halinde not düşmesi gibi eski eserlere değer verici bir girişimi de söz konusu olmuştur.

Batılılaşmaya tekrar gelinecek olunursa Reşit Paşa'nın eski yardımcıları olan Sadrazam Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa, 1856 sonrası Tanzimat yeniliklerinin devam etmesinde oldukça etkili isimler olmuşlardır. Tanzimat'ın ikinci evresi sayılabilecek bu dönemde en dikkat çekici şey, Agâh Efendi'nin 1860'ta Tercüman-ı Ahval'i kurması ve bundan iki yıl sonra da Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr'ı yayınlamaya başlaması olmuştur. Bu gazeteler ve bunlara katılan diğer yayınlarla birlikte Türk basın hayatı zamanla güçlenmiş, Namık Kemal gibi düşünürlerin siyasi ve kültürel makaleleri bu gazeteler sayesinde yayınlanmıştır. Böylelikle zamanla aydın bir zümre oluşmuş ve bu zümrenin düşünceleri toplum üzerinde etki yaratmaya başlamıştır. Bu aydınlar 1865'lere gelindiğinde "Yeni Osmanlılar" adı altında toplanmışlardır.⁵⁷

Türk basın hayatının oluşmaya başlaması müzeciliğe katkı sağlayan bir diğer faktör olmuş, bu dönemde oluşan aydın kesimin müzecilik konusunda yazılar yayınladığı görülmüştür. Örneğin *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetesinin 17 Ocak 1865 tarihli yayınındaki bir haberde, eski eserlerin yurtdışına götürülerek yabancı müzelerde sergilendiği belirtilmiş ve buna karşılık ülkede eski eserlerin toplanması ve İstanbul'a

⁵⁶ Tahsin Öz, Fethi Paşa'nın Paris, Viyana, Londra ve Moskova gibi şehirlerde bulunduğundan bu ülkelerin sanat ve kültür hareketlerini benimsediğini ve bunları ülkesinde uygulamaya çalıştığını söylemektedir. Bu yüzden ilk müze girişimini Fethi Paşa'nın kültürel görüş ve anlayışının farklılığına bağlamaktadır. Bkz: Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, s. 1-2.

⁵⁷ Devletin kurtuluşunu Parlamento'ya bağlı meşruti bir yönetimin kurulmasında ve Padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasında gören bu aydın kesim, Montesquieu'nun "kuvvetler ayrımı" ile Rousseau'nun "tabii haklar" kuramını benimsemişler, "hürriyet" ve "vatanseverlik" kavramlarının Türkiye'ye yerleşmesi açısından önemli bir aşama oluşturmuşlardır. Bkz: Ercüment Kuran, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme...*", s. 1008-1009.

yollanmasına dair padişah emrinin eksikliğine dikkat çekilmiştir. Yeni bir müzenin inşa edilmesiyle buranın kısa sürede eserlerle dolacağına ve hatta Avrupa müzelerini geçeceğine de vurgu yapılmıştır.⁵⁸ Müze-i Hümayun'un kuruluşundan dört yıl önce eski eserleri koruyacak bir nizamname ve müze eksikliğinin gündeme gelmesi oldukça önemlidir. Nitekim 1869 yılı geldiğinde Mustafa Reşit ve Ahmet Fethi'yle birlikte çalışma fırsatı bulan Sadrazam Ali Paşa'nın önderliğinde birtakım devlet çalışanlarının iş birliği içindeki çabalarıyla Müze-i Hümayun'un kurulduğu görülmektedir. Türk müzeciliğinde üçüncü evreye geçişi ifade eden bu süreçte, çalışanlarıyla birlikte kazı ve eserlerle ilgilenecek bir müze kurumunun kurulması müzecilikte alınan yolu ortaya koymaktadır.

Müzecilik faaliyetlerinde adlarına sıkça rastlanacak kişilere de bir paragraf açmak gerekirse, Ali Paşa'nın ölümüne kadar Tanzimat süreci etkin bir şekilde yürütülmüş, fakat Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olmasıyla bu süreç yavaşlamıştır. Konunun ilerisinde daha iyi anlaşılacağı üzere, bu durum müzecilikte de geçerli olmuştur. Ali Paşa önderliğinde birtakım devlet çalışanlarının işbirliği içerisindeki çalışmalarıyla kurulan Müze-i Hümayun⁵⁹, Mahmut Nedim'in sadrazamlığı döneminde kapatılmış ve ilerleyen yılda Ahmet Vefik Paşa tarafından tekrar açılmıştır. Demek oluyor ki müzecilik, Tanzimat ve yenileşme sürecine inanan kişilerle birlikte gelişme göstermiştir. Nitekim müzecilik alanında faaliyet gösteren veya müzeciliğe katkı sağlayan hemen herkesin Tanzimat döneminin en önemli ismi olan Mustafa Reşit Paşa'yla yollarının kesişmesi de dikkat çekmektedir.

İlerleyen süreçte müze faaliyetlerine damga vuran Ethem Paşa ailesine de ayrı bir paragraf açmak gerekirse Osman Hamdi Bey'le başlayan müzecilik serüveni kardeş Halil Ethem ile devam etmiş, diğer ortanca kardeş İsmail Galip, müzenin meskûkât koleksiyonuyla ilgilenmiştir. Osman Hamdi Bey'in oğlu Ethem de 1902-1903 yıllarında Tralleis kazılarını yönetmiştir. Yine İsmail Galip'in oğlu Mübarek Galip Bey de babasının izinden giderek meskûkât koleksiyonuyla ilgilenmiş, yıllar sonra Ankara'da

⁵⁸ Hüseyin Karaduman, “Belgelerle İlk Türk...”, s. 74.

⁵⁹ Birçok kaynak Müze-i Hümayun'un kurulmasını Ali Paşa'ya atfeder. Örneğin Müze-i Hümayun'un ilk müdürü Edward Goold'un 1871 tarihli hazırladığı katalogda: “*Müze-i Hümayun'un kurulması, Ali Paşa'nın zekice girişimleri sayesinde olmuştur*”, denilmektedir. Bkz: Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 105-106.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Hars Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Osman Hamdi Bey'in damadı Vahit Bey de müzenin gezi rehberini yayınlamış, ardından da 1920'lerin sonuna kadar bir sanat tarihçisi olarak kariyerini devam ettirmiştir.⁶⁰ Daha önce de belirtildiği gibi Ethem Paşa, Avrupa'da eğitim gören ilk öğrencilerden birisiydi ve aynı şekilde Osman Hamdi Bey de Avrupa'da eğitim görmüş bir isimdi. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, Batı'da eğitim görmüş veya Batılılaşmaya inanmış birtakım insanlar tarafından müze faaliyetlerinin sürdürüldüğü tekrardan anlaşılmaktadır.

Neticede 1839'da başlayan Tanzimat süreci, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle ciddi bir aşama kaydetmiştir.⁶¹ Fakat 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile verilen kayıplar, Tanzimat reformlarının siyasi bakımdan başarı getirmediği görüşünü ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Tanzimat süreci boyunca Batılı devletlerin Osmanlı pazarına hâkim olmasına halk tepki göstermiş ve bu tepki zamanla Batılılaşmaya karşı bir reaksiyon haline dönüşmüştür. Bu tepkiyi temsil eden II. Abdülhamit, öncelikle 14 Şubat 1878'de Kanun-i Esasi'yi askıya almış ve ardından devletin İslam yapısını ön plana çıkararak Tanzimat öncesi saltanat rejimine geri dönmüştür.⁶² Dolayısıyla II. Abdülhamit dönemi yenilikleri ve izlenen politikaları "İslamcılık" düşüncesi ve bu düşüncenin getirdiği koşullar altında değerlendirmek gerekecektir. Örneğin bu dönemde İslamcılık düşüncesinin etkisiyle Müze-i Hümayun müdürlüğüne Müslüman bir ismin getirilmesi uygun görülmüş ve müdürlüğe de Osman Hamdi Bey getirilmiştir. Osman Hamdi'nin müze müdürlüğüne getirilmesindeki etkenlerden biri olarak kabul edilen bu durum, Abdülhamit döneminin karakteristik siyasi ortamının sağlamış olduğu koşullar altında açıklanabilmektedir.⁶³ Bu evreye gelindiğinde Türk müzeciliği büyük ölçüde kuruluş aşamasını geride bırakmış ve artık

⁶⁰ Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 52.

⁶¹ Mahmut Nedim'den sonra gelen Rüştü Paşa döneminde Mithat Paşa, Kanun-i Esasi çalışmalarına başlamış, Hüseyin Avni Paşa'nın da içinde bulunduğu bir darbe ile Abdülaziz tahttan indirilmiştir. Akli dengesi bozuk olması sebebiyle kısa bir dönem padişah olan V. Murat'ın yerine de II. Abdülhamit tahta geçmiştir. İlk başlarda meşrutiyet yanlısı gözükten Abdülhamit, 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi'yi başta Osmanlı-Rus Savaşı, sonrasında hürriyet fikirlerinin Müslümanlardan ziyade yabancıların işine yarayacağı ve Osmanlı milleti yaratmanın zor olacağı gibi düşüncelerle askıya almıştır. Bu fikri dönemin önemli isimleri Ahmet Vefik ve İbrahim Ethem gibi isimler de desteklemişlerdir. Bkz: Ercüment Kuran, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme...*", s. 1010-1011.

⁶² Halil İnalcık, **a.g.e.**, s. 97-104.

⁶³ Abdülhak Şinasi Hisar, Abdülhamit'in yabancı çalışanların çoğaltılmasına pek taraftar olmadığını belirtmekte, Osman Hamdi'nin müdür olmasında bu etkenin altını çizmektedir. Bkz: Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 60.

hızlı bir gelişme evresine girmeye başlamıştır. Ayrıca Türk müzeciliği adına bu dönemde gerçekleştirilen faaliyetlerin çoğunu, Osman Hamdi ve Halil Ethem şahsında toplamak mümkündür.

İlerleyen zamanlarda Osmanlı aydın çevresinde II. Abdülhamit yönetimine karşı zamanla bir muhalefet oluşmuştur. “İttihad-ı Osmanî” adı altında gizli bir teşkilatlanmaya giden ve “Genç Türkler” diye tanınan bu muhalifler, Yeni Osmanlıların “hürriyet, meşrutiyet ve Osmanlılık” düşüncelerini paylaşıyorlar, Kanun-i Esasi’nin tekrar yürürlüğe girmesini istiyorlardı. Türkçü bir politikanın evirildiği ve yenilik çalışmalarına da devam edildiği bu dönemde müzecilik açısından önemli gelişmeler yaşanmış, Askeri Müze’nin ardından Evkaf-ı İslamiye Müzesi kurulmuş ve müzeciliğe de milli bir bakış getirilmiştir. Bu milli bakışın oluşmasında İttihatçıların zamanla ülkenin kurtuluşunu Ziya Gökalp’in Türkçülüğünde bulmasının etkisi vardır. Gökalp temelleri Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi ve Mustafa Celalettin Paşa tarafından atılan Türkçülüğün, Fransız sosyolog Durkheim’in düşünceleri ışığında geliştirilmiş hali denilebilir.⁶⁴

Nihayetinde Cumhuriyet’e kadar yaklaşık iki yüz senedir devam eden Osmanlı Batılılaşma hareketi, önceleri askerlik alanında yapılan yeniliklerle, daha sonra Batı tarzında kurumların kurulmasıyla ve son olarak Batı düşünce akımlarının Türk aydın çevrelerinde yayılmasıyla son bulmuştur. Bu süreç aynı zamanda bir kültür aktarımının da yaşandığı dönem olmuştur. İncalcık’ın belirttiği gibi bu değişimde savunma ihtiyacı, taklit, itibar gibi yabancı kültüre merak ve hayranlık duyguları dışında maddi bakımdan sosyal teması sağlayan ticaret, yabancı ticarete açık liman şehirleri, iki kültür arasında aracı grupların varlığı, sürgün, göç ve yabancı uzman istihdamı gibi faktörler de etkili olmuşlardır.⁶⁵ Cumhuriyet’e kadar Avrupa’dan yapılan alıntılar yine de radikal bir Batılılaşma hareketini ifade edememiştir. Ercüment Kuran’a göre sanat, bilim ve kültürüyle tam manasıyla bir Batılılaşma, ancak Atatürk Türkiye’sinde gerçekleşmiştir.

⁶⁴ Ercüment Kuran, **a.g.m.**, s. 1013.

⁶⁵ Halil İncalcık, “*Osmanlılarda Batı’dan Kültür Aktarması Üzerine*”, **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, İstanbul, 1993, 425-430.

Üç yıllık bir mücadelenin ardından bağımsız bir Türk devletinin varlığını Lozan Antlaşması'nda kabul ettirebilmiş olan Mustafa Kemal Atatürk, yeni Türkiye'de "muasır medeniyetler seviyesine yükselme" amacıyla planlı bir inkılâp hareketine girişmiştir. Ercüment Kuran'a göre bu inkılâp hareketleri Osmanlı'daki Batılılaşma hareketlerinin devamı niteliğindedir. Bununla birlikte Atatürk inkılâpları toplu olarak incelendiğinde kendine has özellikler içermektedir. Bu özelliklerden ilki, Atatürk inkılâplarının, III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde olduğu gibi herhangi bir dış baskı altında yapılmamış olmasıdır. İkincisi, saltanat ve halifeliğin kaldırılarak Medeni Kanun ile Türk kadınına çeşitli haklar tanınmasında olduğu gibi gerçekleştirilen inkılâpların radikal özellikler taşımasıdır. Üçüncüsü, gerçekleştirilen inkılâplarda akılcılığın esas alınmış olmasıdır. Çünkü eskimiş, çağ dışı kalmış kurumların iyileştirilmesiyle uğraşılmamış, yerlerine ilmi esaslara dayalı yeni kurumlar kurulmuştur.⁶⁶

Atatürk'ün modernleşme hareketi Osmanlı'daki Batılılaşma hareketlerinin devamı niteliğinde olduğu gibi, ilham alınan kişiler de yine Osmanlı Devleti'ndeki birtakım aydınlardan oluşmaktadır. Bu aydınlar, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde vatanın kurtulması ve ilerlemesi için çeşitli düşüncelerini ortaya atan Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Hakkı Kılıçoğlu gibi isimlerden oluşmaktadır.⁶⁷ Ercüment Kuran'ın belirttiğine göre Peyami Safa ve Uriel Heyd gibi isimler milliyetçilik, laiklik ve kadın hakları gibi konularda Atatürk'ün Ziya Gökalp'ten ilham aldığını söylemektedir.⁶⁸ Tarık Zafer Tunaya ve Bernard Lewis gibi isimler ise Atatürk'ün

⁶⁶ Ercüment Kuran, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 18-19.

⁶⁷ Celal Nuri, 17 Şubat 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu, kadın hakları ve Latin alfabesinin kabulünün gerekliliklerini, "Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye" (İstanbul, 1915) adlı kitabında bahsetmektedir. Hakkı Kılıçoğlu ise, "İtikadat-ı Batılıya İlan-ı Harp" eseriyle softalara ve hurafelere karşı eleştirilerini sunmuş, 1915 yılında yayınladığı "Son Cevap" adlı yazısında da: "*Müslümanlığın hususi bir kıyafeti olmadığına göre şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur*" görüşünü savunmuştur. Bkz: Ercüment Kuran, **a.g.e.**, s. 65-67.

⁶⁸ Peyami Safa'nın 22 Eylül 1938'de sona eren "Türk İnkılâbına Bakışlar" denemesi o dönemde Cumhuriyet gazetesinde yazı dizisi şeklinde yayınlanmış ve sonradan kitap halini almıştır. Bkz: Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981. Uriel Heyd'in yazmış olduğu kitap ise Kudüs İbrani Üniversitesi'nce kabul edilen doktora tezine dayanmaktadır. Gökalp yaşamının, felsefi temel ve öğretilerinin tarih yazımına uygun ve detaylı olarak ele alındığı bu kitap için bkz: Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kadir Günay (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

radikal davranışlarında Abdullah Cevdet'in izlerini görmektedir.⁶⁹ Bu gayet normaldir, çünkü Atatürk de Türk toplumunun bir bireyi olarak Türk topraklarında yetişmiş ve daha gençlik yıllarındayken Türk aydınlarına ait çeşitli yayınları okuyup takip etmiştir.

Ayrıca, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Osmanlı devlet adamlarının geliştirdiği Osmanlılık ve İslamlık politikalarının sonuç vermediği anlaşılmıştı.⁷⁰ O yüzden yeni Türkiye'de, Fransız Devrimi'nin yaymış olduğu "Milliyetçilik" akımı Cumhuriyet'in temel ilkelerinden olmuştur. Türk tarihini araştırmakla beraber, dil birliğini esas alan ve kültür milliyetçiliğinin uygulandığı bu süreçte, millilik, bütün inkılaplarda olduğu gibi müzecilik alanında da kendini göstermiştir. Konunun ilerisinde görüleceği üzere yine eğitim politikaları içerisinde değerlendirilen Cumhuriyet dönemi müzecilik faaliyetlerinde milliliğe yapılan vurgu dikkat çekici olmuştur.

Bu noktada Ziya Gökalp'in 30 Mayıs 1923'te Yeni Gün gazetesinde yayınladığı "Hars Teşkilatı" adlı makalesinde, milli kültürün yükselmesi için Türk kültürüne ait eserlerin bulunduğu milli bir müze ile "Etnografya Müzesi"ne ihtiyaç olduğunu vurgulaması ve bunların ne anlama geldiklerini açıklaması önemlidir.⁷¹ Nitekim 15 Temmuz 1923'te toplanan Heyet-i İlmiye'nin görüştüğü konular arasında Ankara'da milli bir müzenin kurulması ve buna bağlı olarak Etnografya Müzesi'nin açılması söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Heyet-i İlmiye'ye üye olarak katılan Ziya Gökalp'in, millilik çerçevesinde gerek kültür politikalarına ve gerekse müze faaliyetlerine dair düşünceleri dikkate alınmıştır, denilebilir.

⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, çalışmasına Batılılaşma olayları ile fikirlerinin Osmanlı İmparatorluğunda doğuşu ve gelişmesiyle başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ndeki seyriyle devam etmiştir. İlk baskısı 1960'ta gerçekleştirilen kitap için bkz: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960. Yine ilk baskısı 1960'ta gerçekleştirilen Bernard Lewis'in kitabında Abdullah Cevdet'in hem modern hem de farklı ayrı bir İslam uygarlığının olacağını reddettiğinden ve medeniyetin Avrupa medeniyeti olduğunu belirttiğinden bahsedilir. Atatürk'ün tamamen aynı görüşte olduğu da eklenir. Kitabın sonraki basımı için bkz: Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Metin Kırıtlı (çev.), TTK, Ankara, 1993, s. 267.

⁷⁰ "Osmanlılık, İslamlaşmak ve Türkleşmek" siyasetleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Yusuf Akçura, **Üç Tarzı Siyaset**, TTK, Ankara, 2014. Kitabın Enver Ziya Karal tarafından hazırlanan önsözünde, 1903 yılında hazırlanan *Osmanlı Devleti Örgütleri Tarihi Üzerine Bir Deneme* adlı tezin son sayfasında Akçura'nın, "*Genç Türklerin uğrunda çalıştıkları Osmanlı milleti oluşturma hareketi, boş bir girişimdir. Tek çıkar yol ulusçuluktur.*", şeklinde bir çıkarımda bulunduğu belirtilmektedir. Akçura'nın, bundan bir yıl sonra Osmanlı Devleti için izlenecek yolun ne olduğunu göstermek amacıyla *Üç Tarz-ı Siyaset*'i yazdığı görülmektedir.

⁷¹ Hüseyin Karaduman, "*Türk Ocakları ve Hars Müzeleri*", **Vakıflar Dergisi**, Sayı XXX, Ankara, 2007, s. 507.

Cumhuriyet kurulduktan sonra ilk olarak 1924 yılında 429 ve 431 sayılı kanunlar çıkarılmış, Hilafet, Şeriye ve Evkaf Vekâletleri kaldırılmıştır. Böylelikle Topkapı Sarayı gibi içinde bulundurduğu eşyalarla hanedana ait yapılar ve Mevlana Dergâhı gibi dini niteliği ön planda olan yapılar hızlı bir şekilde müzelere dönüştürülmüştür. Dolayısıyla bu şekilde uygulanan inkılâpların, çıkarılan kanun ve kararların müzecilikle doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle 1930'dan sonra milli kültüre ağırlık verilmiş, yetişecek yeni nesillerin dersleri millilik esas alınarak programlanmış, Tarih Kurumu ve Halkevleri gibi kuruluşlarda buna yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda Tarih Kurumu çalışmaları neticesinde Türk tarihinin ana hatları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunlar, gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda elde edilen eserlerin müzelerde sergilenmesiyle desteklenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda tüm bunları gerçekleştirecek olan Türk gençliğinin yetişmesi amacıyla Atatürk önderliğinde Cumhuriyetin ilk on yılında Batı ülkelerine 1.500'ü aşkın öğrenci gönderilmiştir.⁷²

En başından itibaren Batılı bir kurum yaratmak için çıkılan bu yolda, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki Batılılaşma hareketlerinin incelenmesinde fayda görülmüş ve bunların müzeciliğe etkisi üzerinde durulmuştur. İlk Türk müzesinin Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik açıdan sıkıntı yaşadığı, fakat bu sıkıntılara karşı da çeşitli önlemleri almaya çalıştığı bir dönemde düzenlendiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte müzecilik faaliyetlerinin Batılılaşma ile doğru yönde bir gelişme gösterdiği anlaşılmıştır. Ayrıca Türk müzecilik tarihi beş ayrı evrede incelenmiş ve bu evrelerde gerçekleştirilen müze faaliyetleri konunun ilerisinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Tekrardan belirtmek gerekir ki ilk evreyi oluşturan III. Ahmet döneminde Aya İrini'nin "Dar'ül Esliha" işlevi Türk müzeciliği açısından bir kıvılcım niteliği oluşturmıştır. Fakat İlber Ortaylı'nın da belirttiği üzere bütün eksikliklere rağmen Türk müzeciliği, Tanzimat dönemiyle birlikte gelişme göstermiş ve kurumsallaşmıştır. Tabi bu, yenileşmeye açık Tanzimat bürokratlarının eski eserler ve müzeler konusunda belli bir görüşe sahip olmasıyla alakalı bir durumdur. Bu bağlamda müzecilik alanında ilk faaliyetlerde bulunan neredeyse herkesin Tanzimat mimarı Mustafa Reşit Paşa'yla yollarının kesişmiş olması da normaldir.

⁷² Ercüment Kuran, **a.g.e.**, s. 19.

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZE FAALİYETLERİ

2.1. MÜZECİLİĞE GİDEN YOLDA AYA İRİNİ KİLİSESİ VE KİLİSE'NİN OSMANLI TARİHİNDEKİ YERİ

İlk Türk müzesinin Osmanlı Devleti'nin Saray bahçesinde kurulması tesadüf değildir. Dönem itibarıyla merkezi yönetimin getirmiş olduğu şartlar devletin bütün birimlerini saray etrafında toplamıştır. Gerek hazine gerekse devlet için büyük önem arz eden askeri malzemelerin hepsi yıllarca imparatorluğun idare, eğitim ve sanat merkezi olan Topkapı Sarayı etrafında saklanmıştır. Hanedanın 19. yüzyıl ortalarında Dolmabahçe Sarayı'na taşınması ile terk edilmiş olmasına rağmen Topkapı Sarayı, Hz. Muhammed'e ait kutsal emanetlerin bulunduğu yer olarak önemini her zaman korumuştur. Padişah, her yıl ramazan ayının on beşinci günü bu emanetlerin bulunduğu Has Oda'yı törenle ziyaret etmiştir. Aynı zamanda burası tahta çıkma ve cenaze gibi bazı törenlere de ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Dahası ata yadigârı olan birçok eşya burada saklanmış ve saray hatıralarla dolu bir mekân haline gelmiştir. Bu açıdan düşünüldüğü zaman da sarayın terk edilmeye yakın veya terk edildiği sıralarda kısmen de olsa müze olarak düşünülmesi veya değerlendirilmesi de tesadüf değildir. Belki de bu tür şeyler müzeciliğe giden doğal süreçler olarak sayılabilir. Çünkü bir müze için en temelde önce tarih ve sanat değeri olan eserlere ve sonrasında bu eserlerin sergileneceği bir mekâna ihtiyaç vardır. Eserleri korumak ve sergilemek için -pek elverişli olmasa da- o dönemde Topkapı Sarayı bahçesinin içerisinde bulunan ve Ek 2'de görseli sunulan Bizans Dönemi'nden kalma Aya İrini Kilisesi kısmen de olsa imkân sağlayabiliyordu.

Aya İrini Kilisesi, 6. yüzyıldan kalma bir yapı olup Kral Konstantinus zamanında yapılmış, 532 yılında çıkan Nika isyanı sonucu kullanılamaz hale geldikten sonra Justinianus tarafından tekrar yenilenmiştir.⁷³ İstanbul'un fethinden sonra hiçbir zaman camiye çevrilmemiş olan Aya İrini, "Cebehane-i Amire" olarak uzun sürelerce

⁷³ Aziz Ogan, *Aya İrini Kilisesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1946, s. 8.

kullanılmıştır.⁷⁴ Burada aktif olarak kullanılan Türk silah ve askeri malzemelerinden başka savaşlarda ganimet olarak elde edilen silah ve malzemeler de saklanmıştır. Fakat ilk yenilikçi Padişah III. Ahmet'in 18. yüzyılda orduda gerçekleştirdiği reformlar sonucunda burada saklanan silahların bazıları kullanımdan kalkmış ve tarihi değerleriyle maziye karışmıştır. Dolayısıyla III. Ahmet Dönemi'ne kadar Cebehane olarak anılan bu kilisenin, 1726 yılında Darü'l-Esliha (Silahlar Evi) ismi almasıyla yüklendiği görevde biraz farklılaşma olmuştur. Herkesin giremediği silah deposundan artık girilebilen bir mekâna yani eski silahların da sergilenenebildiği bir mekâna dönüşmüştür. İşlevi kaybolmuş silah ve eşyalar sahip oldukları anılarıyla sadece sergilendiğinde anlam ve amaç kazanabileceği düşünülmüş olsa gerek ki özel izinle az da olsa bazı meraklılara kapılar açılmıştır. Fakat bu durum çok sürmemiş, ileriki süreçte sergileme geri planda kalmış, 1846'dan sonra ise farklı bir düzenleme ile tekrar başlamıştır.

Darü'l-Esliha'daki bu sergilemenin bir diğer özelliği de genelde etkilemek istenilen konukların ziyaretlerine açık olmasıdır. Bu yüzden ziyaretçilerin yabancı ağırlıklı olduğu görülür. Sayıları az da olsa Darü'l-Esliha haliyle içeri girebilen ve gezebilen bu insanların izlenimleri önemli olup bahsedilmesinde de fayda vardır. Örneğin 1766'da İstanbul'u ziyaret eden Jean-Claude Flachet, gezi notlarında burada Bizans'tan kalma birçok nesne arasında Vaftizci Yahya'nın kol kemiğini göremediğinden bahseder.⁷⁵ 1812 yılında Britanyalı seyyah Edward Daniel Clarke da Türklerin kenti ele geçirmelerinin yadigârı olarak asılı duran silahları, kalkanları ve Bizans imparatorlarının savaş aygıtlarını gördüğünden bahseder.⁷⁶ Her iki seyyah da kendilerine içerideki değerli nesnelere şöyle bir göz atma fırsatı verildiğini ve hemen dışarı çıkarıldıklarını belirtmektedir. Bu iki seyyahın gezi notlarını inceleyen ve bunlardan yola çıkarak çıkarımda bulunan Shaw ise, Darü'l-Esliha'ya dair şunları söylemektedir:

“Burası, sadece seçkin, özellikle de yabancı ziyaretçilerin görmelerine izin verilen bir teşhir mekânıydı, ama bu ziyaretçilerin görebildikleri de çok

⁷⁴ Molla Tiflisi'ye ait 1584'te yapılmış bir minyatürde Aya İrini tasvirinin üstünde Cebehane-i Amire yazılıdır. Bkz: **Hünernâme**, I. Cilt, 1584. (TSMK. H. 1523) Minyatür için bkz: **Ek 3**.

⁷⁵ Vaftizci Yahya'nın kol kemiği günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Kutsal Emanetler seksiyonunda sergilenmektedir. Ayrıca bkz: Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 23.

⁷⁶ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 23.

sınırlıydı. Flachet ve Clarke gibi ziyaretçilere açıldığında az çok bir müze işlevi görse de, Darü'l-Esliha'da saklanan nesneler, teşhirden ziyade gizlemenin esas alındığı bir koleksiyon olduğu için bir müze oluşturamadı.”⁷⁷

Shaw'ın söylediği gibi Darü'l-Esliha bir müze oluşturamamıştır. Fakat gelecekte Osmanlı müzesinin temellerini atması açısından önemli bir gelişme olmuştur. Ayrıca bu bilgiler ziyaret edenlerin Bizans'tan kalma nesnelerin burada bulunduğunu düşündüklerine de işaret etmektedir. Dolayısıyla sadece silahların değil Bizans'tan kalma değerli veya kutsal sayılan eşyaların da burada saklanıldığına dair sonuçlar çıkarılabilir. Nitekim bu düşünce uzak olmayıp Osmanlı Devleti'nin sahiplenici bir politika izlediği bilinmektedir. Bunu Hristiyan halkı kabul etmesinden ve onlara ait kutsal sayılan mimarileri –işlevini değiştirse de- korumasından anlaşılabılır. Dolayısıyla Bizans'tan kalan çok sayıdaki mirası Osmanlı hanedanının sahiplenmesi ve bunları saray bahçesinde, geniş bir alana sahip Aya İrini'de saklaması muhtemeldir.

Aya İrini'nin bir başka ziyaretçisi de Baron de Tott'tur. İzlenimlerine, Fransa'ya döndükten sonra yayınladığı hatıratında yer veren Tott, yapıyı “cephanelik”, binayı ise “eski Yunan kilisesi” olarak tanıtmıştır.⁷⁸ Tott, burada birçok kıymetli silah ve askeri eşya gördüğünü, özellikle Sultan Murat'ı (Hüdavendigar) şehit eden Miloş'un kılıcının burada bulunduğunu, Osmanlı davulları ve köslerinin etkileyici olduğunu ve Aya İrini'deki birtakım tarihi ve nadir silahların, Avrupa müzelerinde benzerlerinin olmadığını belirtmektedir.⁷⁹ Tott'un, Avrupa müzeleriyle kıyaslama yapması buranın müze oluşturacak kadar esere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Tott'un ziyareti önemli olup kendisi adeta gelecekte Aya İrini'nin müzeye dönüşeceğinin habercisi olmuştur.

Bugün olduğu gibi o dönemlerde de merak konusu olan Aya İrini binasının ana giriş kapısı üzerinde III. Ahmet'in Darü'l-Esliha'yı tamir ettirdiğine dair 1726 tarihli kitabe ile I. Mahmut'un bakım yaptırdığına dair 1744 tarihli kitabe yer almaktadır. Ek 4'de görseli sunulan bu kitabelerde harap halde bulunan binanın yeniden inşa ettirilmiş gibi

⁷⁷ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 25-26.

⁷⁸ Bilge Ar, “Aya İrini'de Darü'l-Esliha Düzenlemesi”, s.6.

⁷⁹ Sermet Muhtar Alus, **a.g.e.**, s. 23; Zeynep Okyay, **a.g.t.**, s. 14.

tamir edildiğinden bahsedilir. Bu iki kitabe arasında dikkat çekici bir fark vardır. 1726'da Darü'l-Esliha olarak bahsedilirken, 1744'te tekrar Cebheane adı geçmektedir. Dolayısıyla Darü'l-Esliha'nın sergi işlevi III. Ahmet dönemiyle sınırlı kalmıştır, denilebilir. Yine de Bilge Ar'ın belirttiği gibi başta 1776 tarihli Fransız mühendis François Kauffer⁸⁰ tarafından hazırlanan haritada olmak üzere bazı gezgin notlarında ve Avrupalı kartografların hazırladığı görsellerde yapıdan “Salle d'Armes” yani “Silah Evi” olarak bahsedilmektedir.⁸¹ III. Ahmet döneminden sonra Aya İrini hakkındaki bilgiler sınırlı iken, Sultan II. Mahmut zamanına gelindiğinde Yeniçeri ayaklanmasında ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında buranın zarar gördüğü bilinmektedir. Hatta o dönemde burada yer alan bazı silahlar da yağmalanmış ve imha edilmiştir. Bunlar arasında Avusturya, Macaristan ve Rusya seferlerinde elde edilmiş olan eşyalar da vardır.⁸²

2.2. AYA İRİNİ KİLİSESİ'NDE “MECMUA-İ ASAR-I ATİKA” VE “MECMUA-İ ESLİHA-İ ATİKA” DÜZENLEMESİ

Kaynaklara göre Türkiye tarihinde ilk müzenin 1846 yılında “Mecmua-i Asar-ı Atika” ve “Mecmua-i Esliha-i Atika” adı altında yapılan düzenlemeyle gerçekleştirildiği kabul edilir. Bir belgeden anlaşıldığı üzere düzenlemenin 1846 yılının Şubat ayında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁸³ Toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş gibi anlamları olan “mecmua” kelimesinden anlaşılabileceği üzere, eski eser ve silahların tertip ve tanzim edildiği yer anlamını taşıyan bu iki isim, Ek 7'de görüldüğü üzere günümüzde Aya İrini Kilisesi'nin avlu (atrium) kısmında karşılıklı olarak kapı üstlerindeki kitabede yazmaktadır. Ayrıca Ek 8'de görüldüğü üzere Abdullah

⁸⁰ İstanbul'un Fransız elçisi olan Kont Choiseul Gouffier'in heyetinde yer alan mühendis Kauffer, III. Selim döneminde sarayın hizmetine girmiştir. Osmanlı ordusunda uzun yıllar hizmet veren Kauffer, araştırmaları ve ölçümleri sonucunda hazırladığı İstanbul haritasını 1776'da tamamlamıştır. İstanbul'un bilimsel ölçekli ilk haritası olan eseri, ilk kez arkadaşı Le Chevaillier tarafından basılmış, sonraki yıllarda da haritanın birçok baskısı yapılmıştır. Bkz: **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII 21-23 Kasım 2014 Bildiriler**, Cilt I, s. 54-55. Harita için bkz: **Ek 5**.

⁸¹ Bilge Ar, **a.g.m.**, s.7.

⁸² Aziz Ogan, **Aya İrini Kilisesi**, s. 7.

⁸³ **BOA, İ.MSM.** 17/387. Üç farklı yazıdan oluşan bu belgenin ilk yazısı 11 Şubat 1846 tarihli olup burada Avrupa devletlerinde eski eserlere verilen önem vurgulanmakta ve Harbiye Ambarı'nın arka tarafında müze düzenlenmesi kararı yer almaktadır. İkinci yazı bir gün sonra yazılmış olup Fethi Paşa'nın izin isteği üzerine düzenleme kararının padişah emrinde gerçekleştiğinden bahsedilmektedir. 15 Şubat 1846 tarihli son yazıda ise gerekenlerin yerine getirilmesi noktasında karar yenilenmektedir. Dolayısıyla Aya İrini'de müze düzenlenme kararı 1846 yılının Şubat ayında kararlaştırılmıştır. Belge için bkz: **Ek 6**.

Biraderlerin çektiği fotoğraflardan yola çıkarak günümüzde camla bölünen kısımların 1890'larda duvarla örülü olduğu anlaşılmaktadır. Tam olarak bilinmemekle birlikte 1846 yılındaki düzenleme esnasında da buranın duvarla örülü olması muhtemeldir. Dolayısıyla Osmanlı döneminde en başından beri silah deposu ve değerli eşyaların saklandığı yer olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nin avlu kısımları da kapalı bir mekân halinde 1846 yılından itibaren müze bölümü olarak kullanılmıştır.

Tahsin Öz'ün aktardığına göre kilisenin avluya açılan kapılarının üstündeki bu kitabeler sayesinde ilk Osmanlı müzesinin tarihi biliniyor ve yıl dönümleri kutlanabiliyor. Nitekim 1946 ve 1996 yıllarında Türkiye'de müzeciliğin yıldönümü sebebiyle çeşitli araştırmalar sunulmuş, tören ve konferanslar düzenlenmiştir.⁸⁴ Fakat son zamanlarda bu tarihlendirmelere bazı araştırmacılar tarafından eleştirel bakılmaya başlanmıştır. Bu tarihlendirmeye karşılık birkaç tarih öne sürülse de bunlardan en güçlü olanı 1869 tarihidir. Çünkü bu yılda "Mecmua-i Asar-ı Atika" ve "Mecmua-i Ešliha-i Atika" yerine "Müze-i Hümayun" adı kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁵ Bu tarihlendirmeyi 1868 yılında Albert Dumont'un eserleri kataloglaması ve 1871 yılında alınan kararla Aya İrini'nin zamanla halka kapalı teşhirlerden halka açık teşhirlere doğru evrilmesi desteklemektedir. Gerçi halka açılması ve bilet uygulaması 1871 yılında kararlaştırılsa da ancak müzenin açılabilirdiği 1880'li yıllarda gerçekleştirilebilmiştir.⁸⁶ Yine de bu, 1871 yılında halka açık teşhir planının yapıldığını göstermesi açısından iyi bir örnektir.

Her ne kadar günümüzde Türkiye'de müzeciliğin başlangıcı ve ilk müzenin kuruluş tarihi ve yeri hakkında farklı yaklaşımlar ileri sürülse de konuya başlamadan önce bazı noktalara değinmekte fayda vardır. Öncelikle yeni belgeler ışığında bilgilerin değışebilir olması sebebiyle tarihte ilki aramanın veya bulmanın zorluğu ve tehlikesi karşısında bu

⁸⁴ Bunlardan bazıları şöyledir: Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1947; **Türk Yurdu**, (Müzecilik Özel Sayısı), İstanbul, Sayı 261, Yıl 1956; **Kuruluşunun 150'inci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri (24-26 Eylül 1996-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

⁸⁵ Çeşitli dönemlerde Antikahane, Müzehane-i Şahane, Müze-i Amire, Müze-i Hümayun, Müze-i Osmanî, Asar-ı Atika Müzesi gibi isimler kullanılmıştır. Bkz: Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, s.8. Fakat unutulmamalıdır ki 1869 yılından önce de yani 1846 düzenlemesinden sonra 6 Kasım 1847 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre "Müzehane" tabiri de kullanılmaktadır. Bkz: **BOA, İ.DH.** 158/8207.

⁸⁶ 27 Kasım 1880 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Topkapı Sarayı içinde bulunan Müze-i Hümayun'un o günden sonra her gün açık olduğu, Çarşamba gününün kadınlara mahsus olduğu, salı günü giriş ücretinin beş kuruş, diğer günlerin iki buçuk kuruş olduğu ilan edilmiştir. Bkz: Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 99-100.

gibi yorumların doğru zeminde yapılması gerekmektedir. Ayrıca koleksiyon, müze veya müzecilik denilen kavramların ne olduğu tam olarak anlaşılmadan ya da tarihi süreç içerisinde anlam ve bakış açılarındaki değişiklikler göz önünde bulundurulmadan ilk olanı aramaya kalkmak da yanlış yorumlara sebebiyet verebilmektedir. Aksi halde müzecilik tarihi, Dünya’da milattan öncelere, Türkiye’de ise Selçuklulara kadar götürülemezdi. Burada önemli olan günümüz müzeciliğinin temellerinin atıldığı ilki aramaktır. Uzak dönemlerde belli bir amaçla veya amaçsız şekilde toplanıp biriktirilmiş eşyaların birtakım insanlara birtakım sebeplerle gösterilmesini müze faaliyeti değil, bir çeşit koleksiyonculuk veya koleksiyonculuğa giden evre olarak görmek daha doğru olacaktır. Bu sebeplerle konuya kavramsal açıdan doğru yaklaşarak günümüz müzeciliğinin temellerinin atıldığı başlangıcı ve ilk Türk müzesinin kuruluşu arasındaki farkın iyi kavranması gerekmektedir.

Türkiye’de müzeciliğin başlangıcını “Mecmua-i Asar-ı Atika” ve “Mecmua-i Esliha-i Atika” adı altında Aya İrini Kilisesi’nin Ahmet Fethi Paşa imzasıyla düzenlenmesine yani 1846 yılına götürmek mümkündür. Çünkü 1846 yılına gelindiğinde farklı bir düzenleme ve belli bir teşhir planıyla⁸⁷ burada bulunan silah ve eserlerin birbirinden ayrılması söz konusudur. Zaten müzeciliğin başlangıcı sayılmasındaki temel sebep de bu olmuştur. Halka açık teşhir haline geldiği, giriş ücreti alındığı, envanter ve kataloglarının yapıldığı yani bugünkü müze şartlarının birkaçına sahip olduğu veya yaklaştığı ana kadar geçen 1846-1869 arası bu devre, bir bütün halinde müzeciliğin başlangıç veya kuruluş evresini oluşturmaktadır. Zaten bu tür kavramsal farklılıklar göz önünde bulundurulmadığı için ilk Türk müzesinin kuruluş yılı hakkında farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Yine de bir kuruluş yılı belirlemek gerekirse bu tarihin 1846 yılı olması daha doğru gözükmemektedir. Çünkü her ne kadar bir kurum olarak kurulmayan “Mecmua-i Asar-ı Atika” ve “Mecmua-i Esliha-i Atika” içerisinde müze kelimesi geçmese de henüz 1846-1847’lerde olmak üzere bazı belgelerde buradan bahsedilirken “müze” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Hatta bu belgelerde “müzehane” gibi

⁸⁷1852 yılında Aya İrini’yi ziyaret eden Theophile Gautier şuna dikkat çekiyor: “*Tiplerine göre sınıflandırılan bu silahların rozetlerin içine yerleştirilerek düzenlenmesi, Fransız silah müzesindeki düzenlemelerin taklit edilmesine dayanıyor olabilir.*” Dolayısıyla belli bir teşhir planının yapıldığı buradan anlaşılmaktadır. Bkz: Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 48-49.

kurumsal bir ismin dahi geçmesi buranın ne amaçla düzenlendiği sorusuna açıklık getirmektedir.

Ayrıca Mecmua-i Asar-ı Atika ve Mecmua-i Esliha-i Atika kurulan bir kurumdan ziyade, bir düzenlemeye veya müzenin iki bölümüne verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Nasıl ki Topkapı Sarayı Müzesi örneğinde olduğu gibi günümüz müzeleri farklı bölümlerden (seksiyon) oluşmaktadır. O dönemde de müze görevi gören Aya İrini, “Mecmua-i Asar-ı Atika” ve Mecmua-i Esliha-i Atika” adıyla iki bölümden oluşmaktadır. İsminde müze kelimesi geçmeyen bu yapının teşhirleri halka kapalı olup günümüz müzecilik anlayışından uzak bazı özelliklere sahiptir. Ayrıca 1869 yılında resmi bir kurum olarak Müze-i Hümayun çalışmalarına başladığında müze tartışmalarının artık son bulduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1846 düzenlemesinin müze kabul edilmesine eleştirel bakılmasındaki sebepler, günümüz müzecilik anlayışından uzak bazı özelliklere sahip olması, isminde müze geçmemesi ve bir kurum olarak kurulmamış olması gözükmemektedir. Fakat 1846 düzenlemesine müze olarak bakıldığını gösteren 1846-1847 tarihli bazı belgeler mevcuttur. Bu belgelerden ilki, daha önce Ek 6’da sunulan ve Aya İrini’nin müze olarak düzenlenmesi kararının onaylandığı 15 Şubat 1846 tarihli belgedir.⁸⁸ Yine Ek 9’da sunulan 1845-1846 tarihlerinde hazırlandığı tahmin edilen genelge ve genelgeye cevap niteliğinde raporlar da bulunmaktadır. Bulunan eski eserlerin tespit, değerlendirme ve kıymetli olanlarının merkeze gönderilmesi konusunda vilayetlere yollanan genelge ve bu genelgeye vilayetlerden gelen cevap niteliğindeki raporlar, Aya İrini düzenlemesi hakkında birtakım bilgileri de ortaya koymaktadır. Öncelikle vilayetlere gönderilen genelgede buradan bahsedilirken “*Harbiye Ambarı’nda inşa ve tanzim olunan müze*” tabiri kullanılmaktadır.⁸⁹ Bu genelgeye cevap niteliğinde hazırlanan raporlara bakıldığında ise “*müze*” ve

⁸⁸ BOA, İ. MSM. 17/387. Belge için bkz: Ek 6.

⁸⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan bu genelge, tahmini olarak 4 Mart 1840’a tarihlendirilmiştir. Belgenin kendisinde herhangi bir tarihe rastlanılmamıştır. Fakat 15 Şubat 1846-8 Aralık 1847 tarihleri arasında bu genelgeye cevap niteliğinde bazı belgeler bulunmuştur. Bu düşünceden yola çıkarak ve müze düzenlemesinin 1846 yılında gerçekleştirildiği göz önünde bulundurularak genelgenin 1845-1846 yılları arasında hazırlandığı tahmin edilmektedir. Nitekim Sultan Abdülmecit’in Yalova gezisi de 1845 tarihli bir gezidir. Bu gezide Abdülmecit’in orada bulunan eserleri İstanbul’a göndertmesi belki de Vilayetlere böyle bir genelgenin gönderilmesine de öncü olmuştur. Zaten eser toplama hakkındaki bu genelge, 1846 Aya İrini düzenlemesinden çok önceye gitmemesi gerekir. Bkz: BOA, C. MF. 5/221. Genelge için bkz: Ek 9.

“müzehane” gibi isimlerin sıkça geçtiği ve bu konuda Fethi Paşa’nın muhatap alındığı görülmektedir.⁹⁰

Genelge ve genelgeye cevap niteliğindeki raporlara değinilecek olunursa vilayetlere yollanan genelgede, bulunan veya gönderilecek eserlerin ne tür, şekil ve görüntüde olduğu detaylı olarak istenmektedir. Bu noktada genelgeye cevap niteliğinde en detaylı ve önem verilerek hazırlanan raporun Kudüs Mutasarrıfı Zarif Mustafa Paşa tarafından hazırlandığı görülmektedir. Yazıda, Gazze Sancağı “Askalan” bölgesinde bulunan bir sfenksten bahsedilmekte ve buna ek olarak genelgede istenilenlere uyularak bir karakalem çizim yollanmaktadır. Ek 11.1’de görseli sunulan ve önem verilerek çizildiği anlaşılan bu karakalem çalışmasından sonra sfenkse dair bilgiler veren Zarif Mustafa Paşa, sfenksin 3600 yıllık olduğundan ve satın alınacak olsa iki-üç bin kese edeceğinden bahsederek genelgede istenilenlere cevap vermeye çalışmıştır.⁹¹

Bir diğer detaylı rapor da Ek 12.1’de sunulan Adana Mal Müdürü Ahmet Ata Bey tarafından hazırlanan rapordur. “Müzehaneye konulmak için bazı asar-ı atika taharr-i ve tedarik buyurulmakta olduğundan” diyerek cümleye başlayan Ata Bey, Adana eyaletinde birtakım sikke ve benzeri eserin bulundurulduğunu bildirmiştir. Ata Bey, yazısına ek olarak mevcut eserleri adet adet liste halinde sıralamış, Ek 12.2’de sunulan listede, “9 adet sim sikke, 2 adet altın sikke, 30 adet tunç, pirinç, nuhas ve kurşun sikke, bir büyük ve bir küçük mermer taştan mesnu kefe, 2 adet topraktan mesnu kefe, 1 adet iki bin senelik toprak kandil, 19 adet Midye ve İstiritye resminde Tufan-ı Nuh’tan kaldığı rivayet olunan taş” gibi eserlerin yer aldığını belirtmiştir. İstanbul’da değerlendirilen bu rapora karşılık “müzeeye vaz olunmak üzere Devletlü Fethi Paşa Hazretlerine teslim kılınması hakkında” karar hazırlanmış ve onaylanmıştır.⁹²

Ayrıca 1846 düzenlemesine müze olarak bakıldığını gösteren gazeteler de bulunmakta ve düzenlemeden bir yıl sonra bazı Avrupa gazetelerinin Mecmua-i Asar-ı Atika’yı

⁹⁰ Örneğin, 8 Ekim 1846 tarihinde Trablus Müşiri Mehmet tarafından yazıldığı anlaşılan bir belgede, İstanbul’da düzenlenen müzeeye gönderilmek üzere Trablus ve çevresinde bulunan birtakım eserlerin getirilmesi emir buyrulmaktadır. Bkz: **BOA, MKT.** 51/75. Belge görseli için bkz: **Ek 10.**

⁹¹ **BOA, İ. DH.** 155/8060. Kudüs Mutasarrıfı Zarif Mustafa Paşa’nın yazısı için bkz: **Ek 11.2.**

⁹² **BOA, İ. DH.** 158/8207.

haber yaptığı görülmektedir. Bu gazeteleri inceleyen Bilge Ar, haberlerin “Journal de Constantinople” gazetesinden alıntılandığını ve Mecmua-i Asar-ı Atika’nın “Konstantinopolis’te açılan yeni Arkeoloji Müzesi” olarak okuyuculara sunulduğunu belirtmektedir. Morning Post, Lincoldshire Chronicle, Reading Mercury gibi İngiliz gazetelerini de inceleyen Ar, yukarıda adı geçen genelge ile Zarif Mustafa Paşa’nın müzeye göndermiş olduğu kabartmanın haber yapıldığını da eklemektedir.⁹³

Bununla birlikte Darü’l-Esliha halinde olduğu gibi Mecmua-i Asar-ı Atika ve Mecmua-i Esliha-i Atika da birtakım ziyaretçiler tarafından gezilebilmiştir. Bu ziyaretçiler genelde padişah ve seçkin konuklar olmuş fakat ziyaretçi kayıtları tutulmadığı için burayı hangi kesimden insanların ziyaret ettiğine dair fikir yürütmek zor hale gelmiştir.⁹⁴ Fransız yazar Gustave Flaubert 1851’de, Fransız ressam, şair, yazar Theophile Gautiner ise 1852’de İstanbul’a gelmiş ve Aya İrini ziyaretleri hakkında not tutmuşlardır. Bu notlar, sergilerle ilgili en erken tarihli bilgileri sunmakta olup buraya müze olarak bakıldığını gösteren bir diğer veriler olmuştur.

Bu iki ziyaretçiyi de araştırmasında inceleyen Shaw, faydalı çıkarımlarda bulunmuştur. Shaw’a göre, ziyaretçi eski kiliseye, Yeniçerilerin kös davullarının ve yemek kazanlarının yığılı durduğu giriş koridorundan geçerek giriyordu. Bu durum, izleyiciye Yeniçeri Ocağı’nın yirmi yıl önce kaldırıldığını ve yeniçerilerin kullandıkları eşyaların artık birer “nadire” olduğunu anımsatıyordu. Shaw’ın belirttiği üzere Flaubert de bu koridordan sonra karşısına çıkan sergi salonunu şöyle anlatmaktadır:

“Silahlar için ayrılmış kubbeli, tonozlu, güzel bir salon... Kötü durumdaki basit tüfek mekanizmaları; üst katta, paha biçilmez eski silahlar, kakmalı Pers miğferleri, silah kılıfları, çok büyük, iki elle tutulan Norman kargıları... Sağ tarafta, Mehmet’in kılıcı, balina kemiği gibi büyük ve esnek... Yeşil deri kaplı kını; benim dışımda herkes bu kılıcı alıp havada savurdu. Bize bunlardan başka, padişahlar tarafından fethedilen kentlerin

⁹³ Bu bilgi Bilge Ar’ın mimari tarihi açısından ele aldığı “Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi” adlı doktora çalışmasında geçmektedir. Bkz: Bilge Ar, **a.g.t.**, s. 197.

⁹⁴ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 46.

*camekânlarda saklanan anahtarlarını da gösterdiler. Geçmişe ait bütün muhteşem ve ağır silahlar...*⁹⁵

Flaubert'in anlattıklarında, Fatih Sultan Mehmet'in kılıcının ziyaret edenler tarafından havada savrulması gibi günümüz müzecilik anlayışından uzak bazı uygulamalar dikkat çekmektedir. Fakat bazı nesnelerin camekânlarda sergilenmesi gibi günümüz müzeciliğine uygun uygulamaların olduğu da anlaşılmaktadır. Gautier'nin notları da camekânla ilgili sergilemeyi doğrulamakta olup kendisi, ayrıca teşhir planının Fransız silah müzesindeki düzenlemelerin taklit edilmesine dayanıyor olabileceğini belirtmektedir.⁹⁶

Shaw'a göre, Fethi Paşa'nın teşhir tekniklerinde böyle bir etki söz konusu olabilir. Yine Shaw, var olan bu silah sergisinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem askeri alanda hem de sergileme pratikleri alanında sağladığı ilerlemeye işaret ettiğini belirtmektedir. Fakat eserlerin teşhirinde uygulanan stratejiler, Osmanlıların Batılılaşma çabalarının örnekleri olmasına rağmen binanın apsisinde yer alan tarihi eserlerden ziyade silahların ön planda tutulması Gautier'ni şaşırtan şey olmuştur. Oysa onun için serginin en görkemli bölümünü tarihi eserler oluşturmaktadır. Yine Shaw'ın belirttiği üzere Gautier, Bizans döneminden kalan altın mozaiklerle kaplı bir haçın altında gördüklerini de şöyle anlatmıştır:

*"Mehmet'in kılıcı, üzerinde altın harflerle yazılmış Arapça bir ibare ve mavi taş kakmayla ışıldayan düz bir pala; Timurlenk'e ait altın kakmalı ve iki mücevher dizisiyle çevrelenmiş bir bileklik; eskinin büyük kahramanlarından Iskender Bey'e ait bol oymalı, haç şeklinde kabzası olan demir bir kılıç ve camekânlar içinde fethedilen kentlerin anahtarları; mücevher gibi altın ve gümüş kakmalı, simgesel anahtarlar."*⁹⁷

Shaw'ın deyimiyle aynı zamanda burası, içinde barındırdığı kültürel mirasla adeta Osmanlıların gücünü hatırlatmaya çalıştığı bir mekândır. Çünkü burada belli başlı nesneler bilinçli olarak ön plana çıkmaktadır. Mesela Fatih'in kılıcı İstanbul'un fetih zaferini simgelerken, Timurlenk'e ait armanın sergilenmesi Moğol istilasından sonra

⁹⁵ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 47.

⁹⁶ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 48-49.

⁹⁷ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 50.

imparatorluğun yeniden birleştirilmesini simgelemektedir. 1443'teki Arnavut isyanının önderi İskender Bey'in arması ise Osmanlı'nın Avrupa'daki gücünü ve otoritesini simgelemektedir. Fethedilen kentlerin anahtarları ise İmparatorluğun egemenlik boyutlarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla özenle oluşturularak bir tarih çerçevesinde düzenlenen eserlerin izleyiciye Osmanlı mirası anlatısı olarak sunulduğu söylenebilir.⁹⁸

Nitekim Shaw'ın bu görüşünü destekleyecek somut bir bilgi yoktur. Fakat Osmanlıların Avrupa devleti olma veya gözükme çabası sergilediği bu dönemlerde gücünü hatırlatmaya çalıştığı benzer örneklere rastlamak mümkündür. Mesela bu dönemlerde Avrupa mimarisıyla yapılmış ve gösterişli olmasıyla yabancı devlet konuklarını etkileyebilmiş Dolmabahçe Sarayı örneğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu yüzden Shaw'ın söylediği gibi Osmanlıların sahip olduğu kültürel miras ve geçmişiyle gücünü hatırlatmaya çalışması da muhtemeldir.

Belge, gazete ve ziyaretçi notları dışında görsel olarak da kaynak mevcuttur. Fakat bunlar, Müze-i Hümayun'un kuruluşundan ve eski eserlerin Çinili Köşk'e taşınmasından sonraki bir döneme, yani sadece askeri eserlerin Aya İrini'de kaldığı bir döneme aittir. II. Abdülhamit döneminde 1880-1893 yılları arasında İstanbul'un birçok yerini fotoğraflayan Abdullah Biraderler⁹⁹ bu dönemde Aya İrini'yi de fotoğraflamıştır. Ek 13'da sunulan 15 Kasım 1891 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Abdullah Biraderlerin Aya İrini ile ilgili fotoğraf çekimleri 1889 yılından itibaren başlamaktadır.¹⁰⁰ Bu fotoğraflardan yola çıkarak 1889-1893 yılları arasında ziyarete kapalı şekilde sadece silah ve benzeri eşyaların kaldığı Aya İrini'de nasıl bir sergileme tekniğinin uygulandığı anlaşılmaktadır. Ek 14'de sunulan bu görsellere ABD Kongre Kütüphanesi'nin kataloglarından ulaşmak mümkündür. Abdullah Biraderlerin çektiği fotoğraflardan yaklaşık yirmi yıl sonra yani Askeri Müze'nin kuruluşundan sonra da fotoğraflara rastlanılmaktadır. Askeri Müze başlığında daha detaylı olarak ele alınacak

⁹⁸ Wendy M. K. Shaw, *a.g.e.*, s. 53.

⁹⁹ Abdullah Biraderler veya "Abdullah Frères" Türkiye'de fotoğrafçılık sanatının kurucuları olarak tanınan ve her üçü de Ermeni asıllı olan Viçen, Hovsep Abdullahyan ve Kevork kardeşlerin ticari adıdır. Bkz: **Topkapı Sarayı Arşivi'nden 19. Yüzyıl Fotoğrafları**, Dr. Fahriye Bayram, Ülkü Altındağ (Haz.), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, s. 7-8.

¹⁰⁰ Bu belgede dikkat çeken şey, yapıdan Harbiye Ambarı olarak bahsedilmesi ve muhatap olarak hala Tophane Müşirliğinin görülmesidir. Bkz: **BOA, Y. MTV**. 56/34.

bu fotoğraflar, T.B.M.M. Milli Saraylar'a ait bir Askeri Müze albümünde bulunmakta ve Halife Abdülmecit Efendi koleksiyonundan kalmadır. Bu albümdeki fotoğraflara bakıldığında Aya İrini'deki Askeri Müze hakkında bir hayli bilgi edinilmekte ve burada uygulanan teşhir planı açık bir şekilde görülmektedir. Ateliers Apollon'un hazırladığı ve 29 adet fotoğrafın bulunduğu bu albüm ile Abdullah Biraderlerin çektiği fotoğraflar arasındaki farklar göze çarpmaktadır.

Neticede, Cebahane'de çeşitli dönemlerden ve milletlerden kalma silahlar zaten bulunduğundan Mecmua-i Esliha-i Atika'nın düzenlenmesi zor olmamıştır.¹⁰¹ Bu bölümde eski zırh takımları, miğferler, kudümler, davullar, kösler, ordu kantarları, çanlar, el baltaları, çeşitli kılıçlar, ganimet olarak alınan zırh takımları ve benzeri eşyalar sergilenmiştir.¹⁰² Mecmua-i Asar-ı Atika'nın yani eski eserlerin düzenleme hikâyesi ise daha farklı olmuştur. Tahsin Öz'den edinilen bilgiye göre ilk hazırlanışında Hipodrom'daki Yılan'ın başı ile Profiryüs heykeli ve bazı eserler bulunmakta imiş. Hazırlanışından sonra Damat Rıza Paşa, bronz bir Herkül heykeli hediye etmiştir. Ayrıca Öz, yukarıda adı geçen genelgeden hareketle ülkenin çeşitli yerlerinden birçok eserin zamanla getirildiğini de belirtmektedir.¹⁰³

Getirilen eserlerin kataloğu ise ancak 1868 yılında Fransız Arkeolog Albert Dumont tarafından yapılmış ve Paris'te 1868 yılında "Revue Archéologique" dergisinde 27 sayfalık bir makale halinde yayınlanmıştır. Dumont, yazısında burayı "Le Musée St. Iréne" şeklinde isimlendirmekte, müze binası ve eserler hakkında bilgi vermektedir. İlk

¹⁰¹ Aya İrini Kilisesi teşhire pek elverişli değildi. Bakımsız ve rutubetli olmasından birçok silah kötü durumdaydı. 1908 yılında Askeri Müze Müdürlüğüne atanan Ferik Muhtar Paşa'nın gayretiyle buradaki eserler sıraya konmuş ve hatta Türkçe ve Fransızca rehberi de yayınlanmıştır. Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, s. 7.

¹⁰² Bu bilgi Mehmet Raif'in Topkapı Sarayı ve Parkı'nın tarihini incelediği eserinde geçmektedir. 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nda şehit düşen Yüzbaşı Mehmet Emin Efendi'nin oğlu olan Mehmet Raif, Harbiye'yi bitirdikten sonra 1882'de piyade mulazım-ı sanisi olarak 3. Kolordu'da göreve başlamıştır. Halep Askeri Rüştiyesi'nde coğrafya ve İstanbul Kuleli Askeri İdadisi'nde spor eğitimi, mantık, tarih ve kitabet gibi dersler vermiştir. Yazdığı eserler ve görevlerindeki başarılarından dolayı Osmanî ve Mecidi nişanlarıyla gümüş liyakat ve Yunan Savaşı madalyalarına sahip Mehmet Raif, Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. Topkapı Saray-ı Hümayun'u ve Parkı'nın Tarihi (İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1332) adlı eserinde eski eserler üzerinde durmuş ve bazı kitabelerin kopyalarını sunmuştur. Bu kitap, günümüz diline uygun haliyle "Bir Osmanlı Subayının Kaleminden Topkapı Sarayı ve Çevresi" adıyla 2010 yılında basılmıştır. Bkz: Mehmet Raif, **Bir Osmanlı Subayının Kaleminden Topkapı Sarayı ve Çevresi**, H. Ahmet Arslantürk-Adem Korkmaz (Haz), Onur Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 32-33.

¹⁰³ Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, s. 8.

olarak buradaki koleksiyonu görmek isteyenlerin özel izin almaları gerektiğinden ve bu formalitelerin bezdirici olduğundan bahsetmektedir. Heykel, yazıt ve kabartma gibi bazı eserlerin düzensiz bir şekilde sergilendiğini, bazılarının ise bakımsızlık ve rutubetten zarar gördüğünü dile getirmiştir. Birçoğunun da arkeoloji ile ilgisi olmayan bazı objeler yüzünden görülemediğini ve tamamen incelenemediğini söylemektedir. Eserlerin buluntu yerleri ve nitelikleri hakkında kayıtların bulunmadığının altını çizerek tasnif konusunda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı bir arkeologdan yardım istemesini de dileyen Dumont, ayrıca burada Yunan, Grekoromen, Erken Hıristiyan ve Bizans eserlerinin bulunduğunu da belirtmektedir. Ayrıca Dumont'a göre müze düzenlendikten sonra yeni gelen eserlerle ana bölümler zenginleşir ve böylelikle Avrupa'nın en ilginç koleksiyonu oluşabilir. Yine Dumont'un burada bulunan eserlerin korunması hakkında önerileri de vardır. Bunlar, camlı dolapları olan büyük kapalı bir bölümde, bu bölümün önünde yer alan iç avluda ve Cebehane girişinin solunda yer alan dış avlu kısmında eserlerin korunması olmak üzere sıralanabilir. Son olarak bugünkü Türk-İslam Eserleri Müzesi olan İbrahim Paşa sarayında Elbise-i Atika adıyla açılan ve Osmanlı kıyafetlerinin sergilendiği Yeniçeriler Müzesi'nden (Musée des Janissaires) bazı eserlerin burada olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Sonuç kısmında Dumont, “*L’Musée de Sainte-Irène est fondé*” yani “*Aya İrini kurulmuş bir müzedir*” demekle konuyu kapatmaktadır.¹⁰⁵ Düzenlemeden 22 yıl gibi uzun bir süre sonra hazırlanmasına rağmen bu katalog, 1846 düzenlemesine müze olarak bakıldığını göstermesi ve Aya İrini’de ne gibi eserler bulunduğu dair bilgi vermesi açısından önemli bir kaynaktır.

Ayrıca düzenlemeden on yıl sonra İstanbul’daki taşınmaz eski eserlere de devletçe yer yer önem verildiği görülmektedir. Bu konuda; Sultanahmet Meydanı’nın düzenlenmesi esnasında Burmalı Sütun ile Dikilitaş’ın etrafında kazılar yapılarak molozların ve dolgunun temizlendiği ve bu anıtların etrafının demir parmaklıklarla çevrilip koruma altına alındığı ve genel olarak antika eserlerin değerinin anlaşılacak korunması gerektiği

¹⁰⁴ Albert Dumont, “*Le Musée St. Irène A Constantinople*”, *Revue Archéologique*, Paris, 1868, s. 237-241.

¹⁰⁵ Albert Dumont, *a.g.m.*, s. 263.

1856 yılında yayınlanan Ceride-i Havadis gazetesinde çıkan bir yazıdan öğrenilmektedir.¹⁰⁶

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Aya İrini müze işlevini kaybetmiş, fakat bu sergiler yerinde bırakılmıştır. Yazar Ahmet Mithat, acemi bir asker olarak silah almak üzere bu depoya gönderildiğinde, “*ne idüğü belirsiz bir yığın tarihi silahın, askerlere dağıtılan modern Henri Martini marka tüfeklerin yanında düzensiz bir biçimde durduğunu*” belirtmiştir.¹⁰⁷ Uzun süre kapalı kalmasına karşın ABD’nin Adalet Bakanı Edwin Grosvenor da, binanın içinde bırakılan koleksiyonları görme olanağı bulmuştur. Shaw’a göre kitabında yer alan tarifler ve fotoğraflar, Flaubert ile Gautier’nin yazdıklarıyla büyük paralellik taşımaktadır. Bu da müzenin kapalı kaldığı yıllar boyunca çok az değiştiğini göstermektedir. Kitabında, çatılmış eski tüfeklerin önünde yer alan ve iki yanından çivili topuzlarla desteklenen çanın bir resmine yer verilmiştir. Ayrıca kendisi, apsiste yer alan teşhirin 19. yüzyıl ortalarından bu yana değişmediğini belirtmektedir. Ayrıca merkezde yer alan ana serginin çevresindeki teşhirleri de betimlemektedir.¹⁰⁸

Tüm bu bilgiler doğrultusunda bahsedilen fotoğraflara da bakıldığında 1846’da düzenlenmeye başlanan Aya İrini hakkında oluşan tasvir birçok şey açıklamaktadır. Aya İrini, önceleri bir silah deposu iken kıymetli ve kutsal sayılan nesnelerin de barındırılmasıyla zamanla kapalı bir merak kutusu haline gelmiş bir mekândır. Bizans döneminden kalma değerli ve kutsal nesnelerle Avrupalıların merak konusu olan bu mekânı, Osmanlılar hem gerileme yaşadığı hem de bu gerilemeyi durdurma çaresi olarak gördüğü Batılılaşma döneminde düzenlenmiştir. En başında eski eserleri kurtarma ve koruma amacıyla düzenlendiği anlaşılan Aya İrini, yazışmalarda müze olarak geçmiş, haberlerde müze olarak duyurulmuş ve zamanla müze halini alarak da Türk müzeciliğinde bir ilki oluşturmuştur. Gerek Gustave Flaubert’in 1851’de gerekse Theophile Gautier’nin 1852’de yaptığı ziyaretler sonrasında oluşturdukları tasvir de buraya müze olarak bakıldığını göstermiştir. Ayrıca Ek 15’te örnekleri sunulan 1847-48 tarihli bazı yazışmalara göre eser bulana bedel ödeme, ödül verme gibi günümüz

¹⁰⁶ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁰⁷ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁰⁸ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 51-52.

müzeciliğine yakın uygulamaların olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Yine farklı bir yazışmada, bulunan eserin zamanında hükümete bildirilmemesi üzerine devlet hissesinden ayrı olarak kişiden para alındığı da görülmektedir.¹¹⁰ Son olarak denildiği gibi Albert Dumont, hazırladığı katalogda burayı “Le Musée St. Irène” şeklinde isimlendirmiş ve “*L’Musée de Sainte-Irène est fondé*” yani “*Aya İrini kurulmuş bir müzedir*” diyerek de buranın bilinçli bir şekilde düzenlendiğinin altını çizmiştir.¹¹¹ Nitekim 1869 yılı geldiğinde Müze-i Hümayun adını alan bu yapı, Tanzimat döneminde bir Batılılaşma ürünü olarak kuruluşunu tamamlamıştır.

2.3. AHMET FETHİ PAŞA VE MÜZECİLİK

Fethi Paşa’nın ilk Türk müzesinin kurucusu olarak nitelendirilmesiyle ilgili farklı görüşler mevcut olup bazı araştırmacılara göre bu konuda, henüz netleştirilmiş veya sonuçlandırılmış bir durum söz konusu değildir. Bu durumun sebepleri arasında, Fethi Paşa’nın idari yazışmalar dışında direk olarak müzecilik konusunda bir layiha ve raporuna rastlanılmaması ve öldüğünde gazeteler tarafından kendisinden bahsedilirken birçok faaliyeti yanında müzeyle ilgili herhangi bir faaliyetinden bahsedilmemiş olması vardır. Bu durum, Fethi Paşa’nın mezar kitabesi için de geçerlidir. Bu sebeplerle Fethi Paşa’nın açık bir şekilde müzeyle ilgili girişiminin olduğunu gösteren net bir bilgi ve belge olmadıkça bu konuya şüpheyle yaklaşanlar vardır.¹¹² Yine de var olan düşünceler ortaya konulduğunda, Türkiye’de müzeciliği başlatan ismin Fethi Paşa olabileceğini gösteren bazı bilgi ve belgeler de bulunmaktadır. En azından bugüne kadar birçok kaynak bu isim üzerinde durmuştur.

İlk dönem araştırmacıların aksine Aya İrini düzenlemesinin Fethi Paşa’ya atfedilmesindeki temel sebep, kendisinin sadece Tophane Müşiri olması ve Aya İrini’den yani Harbiye Ambarı’ndan sorumlu olduğu için onun imzasıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu durumda ilk dönem araştırmacıların söylediği gibi

¹⁰⁹ BOA, İ. DH. 150/7791. BOA, MKT. 78/20.

¹¹⁰ BOA, MF. MKT. 78/3.

¹¹¹ Albert Dumont, *a.g.m.*, s. 263.

¹¹² Şüpheyle yaklaşanların başında Edhem Eldem gelmektedir. Bu tür düşüncelerini çeşitli konferanslarda sunmaktadır. Aslında Eldem, insanları kabul görmüş tarihsel anlatıma eleştirel bakmaya yöneltmek Türk müzecilik tarihiyle alakalı daha detaylı çalışmaların doğmasını da sağlamaktadır.

düzenleme Fethi Paşa'nın kişisel çaba, kültürel görüş ve farklılığı sayesinde değil, bulunduğu konum itibarıyla gerçekleşmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki düzenlemede kendisinin rolü olduğu ihtimalini artıran şeylere rastlamak da mümkündür. Bunların başında reformcu padişah II. Mahmut'un damadı olup bir Tanzimat adamı olması ve Tanzimat mimarı Mustafa Reşit Paşa'yla bir dönem birlikte çalışmış olması gelmektedir. Nitekim Türkiye'de müzeciliğin Tanzimatçılarla paralel bir gelişme gösterdiği ortadadır. Henüz 1845-46'larda ülke genelinde eser toplama konusunda da Fethi Paşa'nın çabaları açıktır. Ayrıca Fethi Paşa'nın Topkapı Sarayı içerisinde iki lahit kapağının gömülü olduğu kısmı ileride bulacak kişilere yardımcı olmak amacıyla bir sütun üzerine kitabe halinde not düşmesi gibi eski eserlere değer verici bir girişimi de söz konusudur.

Bu durumda cevaplandırıldığında konuya açıklık getirecek bazı sorular akla gelmektedir. Bu düzenlemenin Tophane Müşiri¹¹³ Fethi Paşa'nın imzasıyla gerçekleştirilmiş olması, Fethi Paşa'yı eski eserler konusunda bilgili, donanımlı ve hatta müzeci mi yapar? Yoksa o sırada Fethi Paşa yerine Tophane Müşiri başkası olsaydı, bugün onun adı mı konuşulurdu? Bir diğer önemli soru da düzenlemenin, bir müze açmak veya kurmak amacıyla mı, yoksa eski eserleri kurtarma ve koruma amacıyla mı yapıldığıdır? İşte bu sorulara verilecek cevaplar konuyu netleştirmek adına önemlidir.

Öncelikle Fethi Paşa'nın müzecilik eğitimi almadığı ve müzeci olmadığı bir gerçektir. Düzenleme gerçekleştikten sonra da müzeci kimliğinden daha çok Tophane Müşiri, II. Mahmut'un damadı ve Tanzimat döneminde birçok alanda önemli hizmetlerde bulunmuş devlet adamı olarak anılmıştır. Düzenlemede adının geçmesinde Tophane Müşiri olması belki en büyük etkidir. Fakat Osmanlı yenileşmesinde buna benzer örnekler var olduğu için Fethi Paşa'nın müze düzenlemesini imkânsız kılacak bir neden de yoktur. Yenileşme sürecinde ilki oluşturan birçok kurum, ya yurtdışından getirilen uzmanlarla ya da yurtdışı görmüş yerli yöneticilerin girişimleriyle kurulmuş veya açılmıştır. Zaten Tanzimat sürecinde bu ve benzeri Avrupalı kurumların açılmasına

¹¹³ Tophane Müşiri, Osmanlı Devleti'nde 1826'dan 1908'e dek kullanılan ve topçu sınıfının komutanlarına verilen askeri unvandır. Meşrutiyet'in ilanı ile bu unvan kaldırılmıştır. Ayrıca, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Topçu Ocağı ismi de değişmiş, Tophane-i Amire Müşirliği olarak varlığını devam ettirmiştir. Tophane-i Amire Müşirliği ise savunma sanayi ihtiyacını karşılayan bir top dökümhanesidir.

önem veriliyor ve bu süreçte peş peşe birçok kurum açılıyordu. Nitekim Aya İrini düzenlendiği sıralarda daha önce belirtildiği gibi 1845-1846'larda yazıldığı tahmin edilen bir genelgeden anlaşıldığı üzere Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı sınırları içerisinde eski eserlerin tespiti ve toplanması gibi bir faaliyetin başlaması da söz konusudur.¹¹⁴ Bu genelgeye cevap niteliğindeki raporlarda Fethi Paşa'nın muhatap alınması, en azından Fethi Paşa'nın eser ve müzeyle ilişkisini ortaya koymaktadır. Zaten müze düzenlenmeden önce müzeyi oluşturacak önemli eserler Fethi Paşa'nın sorumluluğundadır. Bu, bir nevi günümüz müzeciliğinde eserlerin müze uzmanlarına zimmet edilmesine benzer bir durumdur. Dolayısıyla onun sorumluluğunda olan bir yeri düzenleme görevi de Fethi Paşa'ya düşmüştür, denilebilir.

Hangi amaçla düzenlendiği sorusuna gelince, bu düzenlemede bir müze açmak veya kurmaktan ziyade ilk etapta eski eserleri kurtarma ve koruma amacının güdüldüğü görülmektedir. Bu amacı destekleyen bilgi ise ülkede çeşitli kazılar yapmış ve o dönemde Berlin müzeleri müdürü olan ünlü Alman Arkeolog Theodor Wiegand'ın kaleme aldığı bir yazıdan öğrenilmektedir. Bu yazı 14 Nisan 1910'da Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmıştır.¹¹⁵ Yazıda, Sultan Abdülmecit'in 1845 yılında bir gün Yalova gezisinde bulunduğunu, bu gezi sırasında yerde dağınık halde yazılı taşlara rastladığını ve merak ederek bunların ne olduğunu sorduğundan bahseder. Cevap olarak kendisine Kral Konstantinus'un isminin de bulunduğu birtakım ibarelerin yer aldığı söylenir. Bunun üzerine Abdülmecit, bu taşların toplanmasını ve İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Bilindiği gibi o sırada Tophane Müşiri olan Fethi Paşa da bu taşları koruma altına alarak eskiden beri silah deposu olan Aya İrini'ye yani Cebahane'ye koydurmuştur. Aya İrini'nin düzenlenmesinden yaklaşık bir yıl önce gerçekleşen bu olay, belki de düzenlemeye ve eski eserlerin toplanması hakkındaki genelgenin hazırlanmasına sebep olan asıl etkidir.

Ayrıca bu sıralarda Abdülmecit'in Cebahane'yi ziyaret ettiğine dair Takvim-i Vekayi gazetesinde bir haber de yer almaktadır. Hatta burada padişahların dinlenmesi amacıyla

¹¹⁴ BOA, C. MF. 5/221. Genelge için bkz: Ek 9.

¹¹⁵ Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 81. Gazete için bkz: Servet-i Fünun, No: 984, 14 Nisan 1910.

XVI. Louis üslubunda¹¹⁶ bir taht odasının da döşendiği söylenmektedir.¹¹⁷ Bu bilgiler doğrultusunda bir padişah olarak Abdülmecit'in de eski eserlere önem verdiği sonucu tartışılır fakat denildiği gibi yenileşmeye ve değişmeye çalışan Osmanlı Devleti'nde bu ve benzeri Avrupalı kurumlara önem vermek o dönemde zaten gerekli hissediliyordu. Fakat sadece gerekli görüldüğü için değil, belli bir bilgi ve kültür birikimini sağlayan, bunun sonucunda zevki gelişen kişilerin yönlendirmeleriyle de müzecilikte gelişme sağlanmış olması muhtemeldir. Her ne kadar hanedanın ilgili olduğu görülse de Abdülhak Şinasi Hisar'ın da söylediğine göre eski eserleri kurtarma ve koruma kararını veren asıl kişi Fethi Paşa olmuştur.¹¹⁸ En azından bugüne kadar birçok kaynak bu isim üzerinde durmuştur.

Aynı şekilde Fethi Paşa hakkında incelemede bulunmuş Tahsin Öz'e göre, o tarihlerde Mekatib-i Umûmiye Nazırlığının¹¹⁹ olmasına rağmen teşebbüsün Tophane Müşiri Fethi Paşa tarafından gerçekleştirilmiş olması, Fethi Paşa'nın kültürel görüş ve anlayışının farklı olmasıyla ilgili bir durumdur. Çünkü Fethi Paşa, Paris ve Viyana elçiliklerinde uzun yıllar kalmış, Londra ve Moskova'da bulunmuş olduğundan bu ülkelerin sanat ve kültür hareketlerini benimsemiş ve ülkesinde bunların uygulanması için her imkândan yararlanmaya çalışmıştır. Ayrıca Fethi Paşa, Enderun eğitim ve terbiyesi görmüş biri olarak yıllarca Osmanlı Devleti'ne birçok alanda önemli hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. En büyük dedesi de Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos'u fethinde hizmette bulunmuştur. Babası Ahmet Ağa da I. Abdülhamit ve III. Selim zamanında Rikabdarlık hizmetinde bulunmuştur. Dolayısıyla büyük dedesinden itibaren saltanata hizmet eden bir aile üyesi olması ve 1839 yılında II. Mahmut'un kızı ve Abdülmecit'in kardeşi Atiye Sultan ile evlenmiş olması sebepleriyle fikirlerini hükümdara ve alakalılara kolayca kabul ettirebilme şansını bulmuştur. Dahası Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketi olan Tanzimat Devrinin önemli bir ismi olan Mustafa Reşit Paşa ile

¹¹⁶ XVI. Louis üslubu, Fransa'da ünlene iç mimari üsluptur.

¹¹⁷ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 82. Ayrıca günümüzde bulunan taht odası 1846'da yapılan taht odasıdır ve yeri Darü'l-Esliha kurulurken yapılan taht odasıyla aynı yere tekabül etmektedir. 30 Ocak 1816 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre 1726 tarihli taht odasının yaldızlı bezemelere sahip olduğu, ancak bu bezemelerin biçimlerine dair bilgi edinilmemektedir. Taht odasının dekorasyonu sonraki dönemlerde tamamen yenilenmiş ve önceki izler kaybolmuştur. Bkz: Bilge Ar, **a.g.m.**, s. 6. Taht Odası'nın görseli için bkz: **Ek 16**.

¹¹⁸ Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s.25.

¹¹⁹ Mekatib-i Umûmiye Nazırlığı, Maarif Nazırlığı ya da Maarif Nezareti adıyla da anılan son dönem Osmanlı Hükümetleri'nde eğitim işlerinden sorumlu olan nazırlıktır.

birlikte Paris ve Londra elçiliklerinde görev almışlardır. Ali Paşa ile de bir süre çalışan Fethi Paşa, bu iki isimle de sıkı temas halinde kalmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Saray'a da iki taraftan yakın olması Fethi Paşa'nın giriştiği faaliyetlerde başarı sağlamasını kolaylaştırmıştır.¹²⁰

Yine Tahsin Öz'e göre Fethi Paşa, eski eserlere önem veren birisidir. Bunu da Abdülmecit'in Yalova gezisi sırasında yerde dağınık halde duran taşları İstanbul'a göndermesinde olduğu gibi benzer bir duruma bağlamaktadır. O da şöyle ki, Topkapı Sarayı'nın girişi olan orta kapının etrafında, açıkta bulunan Bizans imparatorlarının kırmızı porfir taşından lahitleri Aya İrini'ye taşınırken, kapaklarının bir büyük çınar ağacının altına denk gelen bir noktada gömülü olduğunu tespit etmiştir. Fakat çıkartamayıp bunu gelecek nesillere bildirmek için 1847'de, o noktanın karşısına denk gelen bir revak direğinin üstüne kitabe bırakmıştır. Ek 17'de görseli sunulan bu kitabe sayesinde kapaklar ileriki dönemde müze müdürü olan Halil Ethem Bey tarafından çıkartılmış, yeni müzenin önüne taşınan teknelerin üstlerine konulmuştur.¹²¹

2.4. MÜZE-İ HÜMAYUN

Aya İrini Kilisesi'ni düzenleyerek müzeciliğe giden yolda önemli bir adım atan Ahmet Fethi Paşa, 1858 yılında hayatını kaybeder. Onun ölümünden sonra müze, on yıl kadar bir süre içerisinde başsız kalır ve koruması askeri nöbetçiler tarafından yapılmaktadır.¹²² Dönemin padişahı Sultan Abdülmecit de Fethi Paşa'nın ölümünden üç yıl sonra yani 1861 yılında 38 yaşında iken hayatını kaybetmiştir. Yerine aynı yılda II. Mahmut'un öteki oğlu Sultan Abdülaziz tahta geçmiştir. Abdülaziz'in sadrazamı ise 1867 yılında beşinci defa sadrazamlık görevine getirilen Mehmet Emin Ali Paşa'dır. Ali Paşa'nın beşinci defa sadrazam olduğu zamanlarda da Mehmet Esat Saffet Paşa, Maarif Nazırlığı görevine getirilmiştir. Bu tarihlerde müze ve arkeolojik kazı konusunda Maarif

¹²⁰ Osmanlı ekonomisini canlandırmak için bazı modern kurumların oluşturulmasına da katkıda bulunan Ahmet Fethi Paşa, Çelik Fabrikalarını ve Eser-i İstanbul amblemiyle süslenen Beykoz Fabrikası'nı da kurarak devletin yenileşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Çok yönlü bir kişilik olan Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa için bkz: Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, s. 6-7.

¹²¹ Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 26.

¹²² Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü**, 1947, s. 4.

Nezareti'nin devreye girdiği görülmektedir.¹²³ Böylece müzeler, devlet idaresi içerisinde yer alarak belli bir plan ve program halinde hareket edecektir. Çalışmanın başında da belirtildiği üzere bu aslında, Türk müzeciliğinin ikinci evresinin önemli isimleri olan Sultan Abdülmecit ve Fethi Paşa'dan sonra üçüncü evreye geçişi ifade etmektedir. Üçüncü evrenin baş aktörleri ise II. Mahmut'un oğlu Sultan Abdülaziz ve Tanzimat Dönemi'nin önemli isimlerinden Ali Paşa'dır. Maarif Nazırları arasında ise birçok faaliyetleriyle ön plana çıkan Saffet Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Suphi Paşa gibi isimler yer almaktadır. Aya İrini düzenlemesinden sonra Müze-i Hümayun'a doğru giden süreçte etkili olan bu isimlere dikkat çekmekte ve konuyu birlikte ele almakta yine fayda görülmektedir.

Fransa İmparatoru III. Napolyon, Paris Sanayi Sergisi'nin açılışı nedeniyle Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya davet ettiği sırada İngiliz Kraliçesi Victoria da padişahı Londra'ya davet etmiş ve Abdülaziz, her iki davete de katılmak üzere 21 Haziran 1867 tarihinde Avrupa seyahatine çıkmıştır.¹²⁴ Fransa ve İngiltere'yi ziyaret eden, bu arada Belçika, Prusya ve Avusturya'ya da uğrayan padişah, 7 Ağustos 1867 günü İstanbul'a dönmüştür.¹²⁵ Sultan Abdülaziz, bu gezi sırasında Viyana'da Ambras Galerisi'ni ziyaret etmiş ve orada büyük bir tarihi eser koleksiyonu görmüştür.¹²⁶ Padişah'ın bu galeride gördükleri Müze-i Hümayun'un kurulmasında etkili olmuş mudur bilinmez, fakat bu gezinin ardından tarihi eserlere olan ilgi yoğunlaşmaya başlamıştır.¹²⁷ Shaw'ın bu yorumu doğrudur. Fakat konunun daha doğru bir zemine oturtulabilmesi adına Sultan Abdülaziz döneminin iyi ele alınması ve onun kişiliği üzerinde durulmasında fayda

¹²³ 29 Ocak 1869 tarihli bir belgede gerek müze kurulması ve gerekse kazı için alınacak izinlerin incelemesinin Maarif Nezareti'ne havale edileceği belirtilmektedir. Bkz: **BOA, MKT. MHM.** 433/3. Belge görseli için bkz: **Ek 18.**

¹²⁴ 1867 Paris Sergisi o döneme kadar yapılan en görkemli sergidir. Osmanlı İmparatorluğu, bu sergide sanayi, tarım, el sanatları ve güzel sanatlar alanında 64 kategoride ve 4.946 üretici ile katılarak Fransa ve İngiltere'den sonra üçüncü olmuştur. Bu sergiye Osman Hamdi, "Çingenelerin Molası", "Pusuda Zeybek" ve "Zeybeğin Ölümü" gibi üç yapıtla katılmıştır. Abdullah Biraderler de Sultan Abdülaziz'in fotoğraflarının da yer aldığı bir seri portre sergilemişlerdir. Ayrıca İstanbul ve eyaletlerden toplanmış 217 farklı silah da sergilenmiştir. Bkz: Semra Germaner, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergileri Katılımı ve Kültürel Sonuçları*", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı 95, Kasım 1991, s. 33-40.

¹²⁵ Ali ve Fuat Paşalar, bu geziyle Osmanlı Devleti'nin eski müttefikleri Fransa ve İngiltere ile tekrar iyi ilişkiler başlatacağına inanarak gezinin gerçekleşmesi için çaba göstermişlerdir. Özellikle İngiltere gezisini Londra elçisi Muzurus Paşa vasıtasıyla Ali Paşa ayarlamıştır. Bkz: Nihat Karaer, **Paris Londra, Viyana: Abdülaziz'in Avrupa Seyahati**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2003, s. 95-97.

¹²⁶ Bu ziyaret, L'illustration Gazetesi'nde haber olmuştur. Bkz: **L'illustration**, No: 1277, 17 Ağustos 1867, s. 100. Gazete yer alan görsel için bkz: **Ek 19.**

¹²⁷ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s.102.

gözükmektedir. Bu şekilde Müze-i Hümayun'un kurulması konusunda neyin belirleyici olup olmadığı daha net anlaşılabılır.

Öncelikle bu gezi sırasında galeriyi seyreden Türk heyetinin izlenimlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin İstanbul Şehremini Ömer Faiz Efendi'nin Ambras Galerisi ve orada yer alan eserler hakkında söyledikleri dikkat çekicidir. Ömer Efendi, bu galeride yer alan heykellerin çıplak olduğunu, kendilerinden başka herkesin bunu normal karşıladığını ve bu heykellere bakarken adeta bir ayıpmış gibi gözlerini Sultan Abdülaziz'den kaçırdıklarını ifade etmektedir.¹²⁸ Belli bir sosyal ve kültürel altyapı gerektiren bu durum, çok şaşırtıcı olmamakla birlikte sadece dönemin güzel sanatlara ve daha doğrusu çıplak heykellere bakışını gösteren bir örnektir. Günümüzde dahi birtakım çıplak heykel ve resim sergilerine tepki duyulduğu düşünülürse bu durumun tek başına müzecilik alanında bir gelişimle ilişkilendirilemeyeceği anlaşılabılır.¹²⁹ Böyle bir durum söz konusuysa Sultan Abdülaziz'in resim yapma gibi bu türden güzel sanatlara karşı merakı da bilinmektedir.¹³⁰

Kardeşi Abdülmecit'in saltanatı sırasında oldukça serbest bir hayat yaşayan Abdülaziz, Fransızca yerine Arap dili ve edebiyatı, Avrupa ilim ve kültürü yerine de şer'i ilimler konusunda kendini geliştirmiş, binicilik, avcılık, kürek çekme, yüzme, güreş, ok ve cirit atma gibi geleneksel sporlarla ilgilenmiştir. Kardeşinin aksine veliahtlığı sırasında israf ve alafrangalıktan uzak sade bir hayat yaşayan Abdülaziz, bu haliyle halkın sevgisini kazanmıştır.¹³¹ Fakat Abdülaziz'in tahta çıktığı günlerde Osmanlı Devleti'nin durumu son derece karışıktır. Tahta çıktığı ilk yıllarda mali kriz nedeniyle büyük oranda devlet olarak tasarrufa gidilmiştir. Tanzimat sürecine devam edileceğinin bildirilmesine rağmen başta Rusya'nın Slavları kışkırtması olmak üzere, ülkenin birçok yerinde

¹²⁸ Ali Paşa, bu gezide İstanbul Şehremini Ömer Faiz Efendi'den seyahati günü gününe not etmesini istemiştir. Bu notları Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ismiyle Cemal Kutay, yazma halindeki müsveddeyi Semih Mümtaz'dan alıp seçmeler halinde yayınlamıştır. Kutay'ın ifadesiyle Ömer Faiz Efendi'nin tek nüsha Avrupa Ruznamesi evde çıkan bir yangında yanmıştır. Dolayısıyla kitapta neleri seçip neleri seçmediğini belirlemek ve hangi ifadelerin Ömer Faiz'e hangilerinin Kutay'a ait olduğunu anlamak zorlaşmıştır. Bkz: Cemal Kutay, **Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 170-171.

¹²⁹ Örneğin yakın bir tarihte İKSV'nin Koç Grubu sponsorluğunda ve 15. İstanbul Bienali kapsamında Abdülmecit Efendi Köşk'ünde düzenlenen Ömer Koç koleksiyonu sergisinde birtakım çıplak insan figürü sergilenmiş, bu duruma bazı kişiler tarafından tepki duyulmuştur.

¹³⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VII**, TTK, Ankara, 2003, s. 113-114.

¹³¹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 1-2.

yabancılar Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla yetinmeyip karışıklık çıkarmaya devam etmişlerdir. Bu tür karışıklıkları Avrupalı devletler desteklemekle birlikte, bunları bahane edip Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya çalışmışlardır. Batılı devletlerin desteğine güvenen isyancılarla yapılan uzun görüşmelere ve çabalara rağmen istenilen noktaya bir türlü gelinememiştir ve zamanla çeşitli kayıplar yaşanmıştır.¹³²

Başta siyasi ve ekonomik olan bu sorunların çözümü için Sultan Abdülaziz, sadrazam olarak tercihini Ali Paşa'dan yana kullanmıştır. 1835 yılında I. Ferdinand'ın tahta çıkış töreni için ikinci başkâtip olarak gittiği Viyana'da Fethi Paşa ile birlikte çalışan Ali Paşa, 1838'de Londra elçisi olan Mustafa Reşit Paşa ile de çalışarak buralarda öğrendiği yabancı dil ve diplomasi mesleğinin incelikleriyle kendisini geliştirmiş birisidir.¹³³ Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olduğu 1871 yılına kadar genelde Fuat Paşa ile değişmeli olarak sadrazamlık görevini yürüten Ali Paşa, sorunların Tanzimat sürecinin işleyişiyle düzeleceğine inanmış ve bu şekilde yönetimde etkili olmayı başaramıştır. Bu doğrultuda Ali Paşa, İngiltere ve Fransa ile tekrar iyi ilişkiler kurulabileceği ümidiyle Abdülaziz'in Avrupa seyahatine destek vermiş ve özellikle İngiltere seyahati onun çabalarıyla gerçekleşmiştir, denilebilir. Seyahat sırasında Avrupa devletlerinin işleyişine dair pek çok şey öğrenileceği ve buradan öğrenilecek yeniliklerin Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya çalışılacağı gibi bir beklentinin olduğu da görülen bu gezi sonrasında özellikle Ali ve Fuat Paşa dönemlerinde birçok kurumun kurulması ve yeniliklerin yapılması da dikkat çekmektedir.¹³⁴

¹³² Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, s. 179-185.

¹³³ Ali Paşa, 1840'ta Hariciye Müsteşarlığı, 1841'de Londra Büyükelçiliği ve Meclis-i Valâ azalığı gibi görevlerde bulunmuştur. Reşit Paşa'nın 1846'da sadrazam olması üzerine önce Hariciye Nazırı, bir süre sonra vezaret rütbesiyle paşa olan Ali Paşa'nın Müşirlik, Harbiye Nazırlığı, İzmir Valiliği, Tanzimat Meclisi Başkanlığı gibi çeşitli dönemlerde tekrar eden görevleri de olmuştur. Bu kadar hızlıca yükselmesinde Reşit Paşa'yla birlikte çalışması ve onun takdir ve himayesini kazanması etkilidir. Fakat aralarındaki bu ilişki 1852'de Ali Paşa'nın sadrazam olması ve kendi ekibini kurmaya çalışmasıyla bozulmaya başlamıştır. Ayrıca Ali Paşa, Kırım Savaşı sonunda Paris'te toplanan konferansta Osmanlı Devleti'ni temsil ettiğinde ikinci defa sadrazamlık görevinde bulunuyordu. 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması'nı da Ali Paşa imzalamıştır. Gerek bu sebeple Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi, gerekse konferansta devletin menfaatlerinin yeterince savunulmaması nedeniyle özellikle Reşit Paşa tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu yaşananlar aralarının açıldığının göstergesidir. Detaylı bilgi için bkz: Ercüment Kuran, “*Reşid Paşa*”, s. 705; İlber Ortaylı, “*Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu*”, s. 421-463; Kemal Beydilli, “*Âli Paşa, Mehmet Emin (1814-1871)*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 425-426.

¹³⁴ Dönemin İngiltere başbakanı Lord Derby, İngiltere parlamentosunda yaptığı konuşmada, bu seyahatin önemine dikkat çekmiş ve iki ülke arasındaki dostluk bağlarının gelişeceğine, İngiltere'nin gelişmişlik

Bu dönemde, demiryolu, telgraf gibi ulaşım ve haberleşme alanında yapılan yatırımların yanında eğitim alanında da birçok yatırımda bulunulmuş ve artık milli eğitim hizmetleri bir devlet görevi olarak kabul edilmiştir. Dini eğitim yapan kurumların dışında çeşitli öğretim kademeleri teşkilatını kurmak ve yürütmek üzere Meclis-i Kebir-i Maarif (1869) kurulmuştur. Fransızca kız-erkek karışık eğitim veren Mekteb-i Sultani (1868), Dârümuallimât (1870) adında ilk kız öğretmen okulu ve ilk üniversite olan Dârülfünun-i Osmanî (1870) bu dönemde açılmıştır. Teknik ve mesleki eğitime de önem verilmiş, bu uğurda da kurs ve okullar açılmıştır. Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane (1866) adı ile ilk sivil tıp okulu ve eczacılık mektebi de yine açılan okullar arasındadır. İdari ve hukuki alanda da değişimlere gidilmiş, eyalet teşkilatı terk edilerek vilayet sistemine geçilmiş, yeni mahkemeler kurularak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye (1868) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böylelikle idari ve adli işler birbirinden ayrılmıştır. Yine Abdullah Cevdet önderliğinde medeni kanun görevi görececek Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlandığı da görülmektedir.¹³⁵

Islahat ve kalkınma alanlarında yapılan bu işler, daha çok sadrazamların çabalarıyla ve birçoğu da Batılı devletlerin baskıları sonucunda gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Abdülaziz'in 15 yıllık saltanat dönemi bir bütün olarak ele alındığında dönemin belirgin bir şekilde ikiye ayrıldığı görülebilmektedir. Bu, Tanzimat ekolünü devam ettiren Ali ve Fuat Paşalar ile Mahmut Nedim ve sonrasındaki politikaların farklı oluşuyla alakalı bir durumdur. Buna örnek olarak Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olduktan sonra Müze-i Hümayun müdürlüğünü sebep göstermeksizin kapatması gösterilebilir. Bu noktada Müze-i Hümayun'un kurulmasını sadece Abdülaziz'in Ambras Galerisi'ndeki izlenimlerine ve onun iradesiyle gerçekleştirilmiş olmasına dayandırmak yanlış olacaktır. Buna ek olarak Abdülaziz'in içyapısı incelendiğinde kendisinin Batılı bir yana sahip olmadığı da anlaşılmaktadır. Bunu padişah olduktan sonra, Abdülmecit'in kurdurduğu saray orkestra ve bandolarını kaldırarak yerine Türk musikisi saz takımını koydurması, opera ve tiyatro yerine orta oyunu seyretmesi, kardeşinden kalan saray

durumunun padişahı olumlu yönde etkileyeceğine ve onlara model oluşturacağına inandığını belirtmiştir. Bununla birlikte The Morning Post, Daily News, Weekly Dispatch, The Daily Telegraph gibi birçok gazetede iki devlet arasında güzel ilişkiler kurulacağı ve uzuvları felce uğramış imparatorluğun Abdülaziz tarafından tekrar canlandırılacağı gibi yazılar yazılmıştır. Bkz: Nejdî Gök, "*Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati'nin Sonuçları ve Yansımaları*", **Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013 Ankara Ordu ve Siyaset Bildiriler**, Cilt 4, TTK, Ankara, 2014, s. 127-138.

¹³⁵ Cevdet Küçük, **a.g.m.**, s. 179-185.

tiyatrosunu ahıra çevirerek dövüştürmek amacıyla beslediği horozları ve av köpekleri için yeni binalar yaptırması ve sadece geleneksel aktivitelerle ilgilenmesi göstermektedir.¹³⁶ Bu tür geleneksel duruşlar milli kültürü canlandıracağı konusunda ümitler yaratsa da Avrupa'ya gidip geldikten sonra onun bu yönünün de değiştiği anlaşılmaktadır. Avrupa'da gördüğü gelişimin cazibesine kapılarak bir yandan Avrupa'daki örneklerini aratmayacak saraylar ve köşkler yaptırırken diğer yandan sarayda tekrar orkestra ve bando takımı kurdurması gibi bir değişimin de söz konusu olduğunu belirtmek gerekir.¹³⁷

Kısaca sadrazamlarla şekillenen Abdülaziz dönemi ıslahat ve kalkınma alanında yapılanlar ve Batılı bir yol izlenip izlenmemesiyle alakalı olarak iki döneme ayrılmıştır. İlk başlarda Batılı bir yana sahip olmayan Abdülaziz'in içyapısı hem sadrazamlarca hem de Avrupa'ya gerçekleştirdiği gezi izlenimleriyle şekillenmiştir. Fakat denildiği gibi Müze-i Hümayun'un açılmasını sadece Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasındaki Ambras Galerisi izlenimlerine dayandırmak pek doğru gözükmemektedir. Çünkü Müze-i Hümayun'un faaliyete başladığı 1869 yılları aynı zamanda yukarıda da bahsedildiği gibi idari, hukuki, mali ve eğitim alanında olmak üzere birçok yeni kurumun da açıldığı yıllardır. Sonuç itibarıyla müze kurumunun, 1861-1871 yılları arasında yapılan ıslahatlar ve açılan onca kurum arasında ayrı tutulamayacağı ve değerlendirilemeyeceği de anlaşılmaktadır. Bu yüzden Müze-i Hümayun'a gidilen sürecin cevabını yaşanan olaylar silsilesinde aramak daha doğru olacaktır. Böylelikle eski eserleri koruyacak bir nizamname ve işleyen bir müzenin olmadığı dönemde sorunlara çare arayarak işbirliği içinde çalışan birtakım devlet çalışanlarının Müze-i Hümayun'un kuruluşunda nasıl bir etki yarattığı daha iyi anlaşılabacaktır.

Bu noktada Müze-i Hümayun'a ve aynı zamanda ilk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne gidilen süreçte Osmanlı Arşivlerinde bulunan iki belge konuya ışık tutmaktadır.¹³⁸

¹³⁶ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 2.

¹³⁷ Ercüment Kuran, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme...*", s. 1008-1009.

¹³⁸ Bu belgeler, 2004 yılında Türk Tarih Kurumu'nun "*Belgeler*" adlı dergisinde Hüseyin Karaduman tarafından da yayınlanmıştır. Hüseyin Karaduman'ın, ilk Türk Asar-ı Atika nizamnamesinin oluşumu kapsamında ele aldığı bu belgeler aynı zamanda Müze-i Hümayun'un kuruluş sürecini de aydınlatmaktadır. Bkz: Hüseyin Karaduman, "*Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi (10 Belge ile Birlikte)*", **Belgeler**, Cilt XXV, Sayı 29'dan ayırbasım, 2005, s. 73-92.

Toplam 8 vesikadan oluşan bu belgelerin ilki 4 Nisan 1863 yılında İzmir Valiliği'ne yazılmış bir emirnameden oluşmaktadır.¹³⁹ Kısaca emirnamede, İngiltereli John Turtle Wood adında birine Aydın eyaletinde 1864 senesinin Haziran ayına kadar kazı ve keşif yapmak üzere ruhsat verildiği ve bu yüzden kendisine gerekli yardım ve kolaylığın sağlanmasının sefaretten istendiği bildirilmektedir. Ayrıca belli bir nizamname olmamasına rağmen çıkarılacak eserler hakkında da bulunan eserlerden ikili olanların birer adedi devlet müzesi için alınması ve tek olanların kendilerine bırakılması gibi bir yöntem sunulmuştur. Bununla birlikte devlete ait olmayan yerlerde eski eser araştırılacak ise o yerin sahiplerinden izin alınması gerekliliğinin altı da çizilmiştir. Ayrıca bu belge, 1869 nizamnamesine kadar kazı ve araştırma yapanların ne tür şartlara tabi tutulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Konuyla alakalı olarak 28 Mart 1867 tarihinde İzmir Valiliği'ne gönderilen bir diğer emirnamede ise, Wood'a verilen sürenin dördüncü kez bir yıl daha uzatıldığını ve daha önce belirtilen hükümler uyarınca eski eser araştırmasına engel olunmayacağı bildirilmiştir. Fakat dönemin İzmir Valisi Hekim İsmail Paşa, bir duruma dikkat çekerek Wood'un çıkardığı eserlerin demiryolu ile İngiltere'ye gönderildiğini tespit etmiş ve bu konuda Aydın Demiryolu Komiserliği'nden bilgi almıştır. İsmail Paşa, durumu Sadaret'e bir yazı halinde bildirmekle birlikte, masraflarını kendileri karşılamak üzere eski eser araştırmasına ruhsat verilen kişilerin yanına birer memurun görevlendirilmesi ile ikili olanlardan birinin verilmesi yerine, bulunan eserlerin yarısının veya üçte birinin en kötü dörtte birinin devlete bırakılması yönündeki önerilerini de dile getirmiştir.

İsmail Paşa'nın sunduğu bu öneriler Nafia (Bayındırlık) Dairesince ele alınmış ve eski eser araştırarak kişiler için bazı kuralların konulması gerektiği yönünde yorumlanarak bu tür sorunlara çare bulunması amacıyla Heyet-i Umumiyye'ye görüş bildirilmiştir. Bildirilen görüşler arasında Avrupa müzelerinin Osmanlı topraklarından götürülen eserlerle doldurulup geliştirildiği halde, Osmanlı'da henüz bir müzenin olmamasına dikkat çekilmesi önemlidir. Bunun dışında İsmail Paşa'nın sunduğu öneride olduğu gibi eserlerin paylaşımıyla uğraşmaktansa İstanbul'da "mükemmel bir müzenin kurulması"

¹³⁹1863 tarihinden başlayarak 8 farklı vesika, İrade-i Şura-yı Devlet tasnif başlığıyla 11/547 numaralı belgede toplanmıştır. Bkz: **BOA, İ.Ş.D.** 11/547.

ve artık eser araştırmalarının devlet tarafından yapılmasının daha doğru olacağı da vurgulanmıştır. Buna ek olarak nasıl kazı yapılacağının detayları bir yazı halinde vilayetlere gönderilmesinin gerekliliğinden bahsedilmiş ve bu tür konuların Heyet-i Umumiyye’ce görüşülmesi istenmiştir.

Yine bu noktada sorulması gereken soru, 1846’daki Aya  rini düzenlemesiyle mevcut bir “müzenin” bulunmasına rağmen tekrardan neden “m kemm l bir müze” tabirinin kullanılmış olmasıdır. Öncelikle Fethi Pařa’nın 1858 yılında ölümüyle müzenin başsız kaldığını ve korumasının askeri nöbetçiler tarafından yapıldığını hatırlatmakta fayda vardır. Konunun başında da belirtildiği üzere “Mecmua-i Asar-ı Atika” ve “Mecmua-i Ešliha-i Atika”yı kurulan bir kurumdan ziyade, bir düzenlemeye veya müzenin iki bölümüne verilmiş isim olarak değerlendirmek gerekir. Buna karşılık 1846-47 tarihli birçok belgede, isminde müze kelimesi geçmeyen bu düzenlemeden bahsedilirken “müze” ve hatta “müzehane” gibi ifadelerin kullanıldığını da belirtmek gerekir. Dahası buranın bir kurum olarak herhangi bir yerde gerçekleşecek kazı ve kazı sonrasında bulunan eserleri takip edecek bir personel ve işleyişinin bulunmadığı düşünülürse, “m kemm l bir müze” kurulmasından neyin kastedildiği daha iyi anlaşılacaktır. Burada ihtiyaç duyulan temel řey, eserlerin toplanacağı bir mekândan ziyade, kazı ve eserlerle ilgilenecek bir müze kurumunun kurulmasıdır.

Nitekim Nafia Dairesi tarafından belirtilen görüşleri dikkate alan Heyet-i Umumiyye, 5 Ocak 1869 yılında yayınladığı kararla, eski Cebehane olarak nitelediği Aya  rini’nin gerek mevcut eski eserleri bulundurması ve gerekse sağlam ve geniş olması sebepleriyle müze olarak kullanımına devam edileceği belirtilmiştir.¹⁴⁰ Böylelikle kurulacak Müze-i Hümayun’un yeri belli olmuştur. Bunun dışında Nafia Dairesi’nin eser araştıracaklara izin verilmemesi yönündeki  nerisi, Fransa’daki sistem örnek gösterilerek reddedilmiş, bunun yerine başvurmak şartıyla araştırma yapacak olanlar resmi izne tabi tutulmuştur.  zin verilmesi halinde bulunacak eserlerin yurtdışına çıkarılmasına da yasak getirilmiştir. Bu doğrultuda kazı gerçekleştiren J.T. Wood’un da nizamname yayınlanana kadar bekletilmesi vurgulanmıştır. Üstelik bu tür kazı izinleri ile müze işlemlerinden artık Maarif Nezareti sorumlu tutulmuş ve bunun için Maarif Nezareti’ne

¹⁴⁰ Karaduman, “*Belgelerle  lk Türk...*”, s. 87-88..

hazineden ödenek sağlanması kararlaştırılmıştır. Birçok açıdan önem arz eden bu kararlar, aynı zamanda denildiği gibi 1869 Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümlerini de oluşturmuştur.

Heyet-i Umumiyye'nin 5 Ocak'ta yayınladığı bu kararlar, Sadrazamlık tarafından 18 Ocak 1869 günü detaylı bir şekilde Sultan Abdülaziz'e sunulmuş ve bundan bir gün sonra yani 19 Ocak 1869 günü kararlar onaylanmıştır.¹⁴¹ Konuya ilişkin olarak 29 Ocak 1869 tarihinde Sadrazamlık makamından Maarif ve Maliye Nezaretleri ile Aydın Vilayetine gerekli talimatların yollandığı da görülmektedir.¹⁴²

Kısaca Müze-i Hümayun'a giden süreç, İzmir Valisi İsmail Paşa'nın J.T. Wood'un 1863'te başlattığı kazı sonrasında bulunan eserleri İngiltere'ye götürme olayını Sadaret'e bildirdiği yazısıyla başlamıştır. Sonrasında Naifa Dairesi'nce görüşülen konu, Heyet-i Umumiyye'ye intikal etmiş ve buranın aldığı kararlar doğrultusunda konu şekillenmiştir. Heyet-i Umumiyye'nin aldığı bu kararlar, Sultan Abdülaziz'e sunulmuş ve nihayetinde padişah onayından geçerek Müze-i Hümayun'un kuruluşu tamamlanmıştır. Aynı zamanda bu kararlar ilk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni de oluşturmuş ve bu nizamname, Maarif Nezareti'nin girişimleriyle 13 Şubat 1869 günü Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınlanmıştır.¹⁴³

Konunun başında Müze-i Hümayun'un açılmasını sadece Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasındaki Ambras Galerisi izlenimlerine dayandırmanın pek doğru olmayacağı belirtilmişti. Bunun yerine Müze-i Hümayun, Mustafa Reşit ve Ahmet Fethi'yle birlikte çalışma fırsatı bulan Sadrazam Ali Paşa'nın önderliğinde birtakım devlet çalışanlarının iş birliği içindeki çabalarıyla neticelendirilmiştir, demek daha doğru gözükmektedir. Nitekim daha önce belirtildiği gibi Müze-i Hümayun'un ilk müdürü Edward Goold da

¹⁴¹ Karaduman, “*Belgelerle İlk Türk...*”, s. 89-90.

¹⁴² BOA, MKT. MHM. 433/3. Belge için bkz: Ek 19.

¹⁴³ Takvim-i Vekayi, Sayı 1053, 1 Zilkade 1285/13 Şubat 1869.

1871 tarihinde hazırladığı katalogda, Müze-i Hümayun'un kurulmasını, Ali Paşa'nın zekice girişimlerine bağlamıştı.¹⁴⁴

Müze-i Hümayun açıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin tarihi eserler alanındaki girişimlerinin güçlendirilmesine yönelik ilk resmi adımları atan kişi ise Maarif Nazırı Saffet Paşa olmuştur.¹⁴⁵ Paşa, yeni müzenin kuruluşunun ilan edilmesiyle birlikte imparatorluğun çeşitli bölgelerine gönderdiği bir yazıyla eski eserlerin toplanması, korunması ve taşınabilenlerin kırılmayacak şekilde İstanbul'a gönderilmesi konusunda valiliklere talimat göndermiştir. Yazının gönderildiği vilayet ve eyaletler, Aydın, Saruhan, Adana, Hüdavendigar¹⁴⁶, Konya, Trablusgarp, Selanik ve Girit'tir.¹⁴⁷ İlk başta taşra yöneticilerinin ilgisini çekemese de 1870'te gönderilen ikinci yazı sonucunda Trablusgarp Valisi Ali Rıza Paşa, Girit Mutasarrıfı Kostaki Paşa Adossides, Konya Valisi Abdurrahman Paşa, Selanik Valisi Sabri Paşa gibi valiler tarafından bazı eserler İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁴⁸

Ayrıca Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında sadrazamlığa yazılan 20 Haziran 1869 tarihli bir yazıyla, Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden İngiliz asıllı Edward Goold'un, Müze-i Hümayun müdürlüğüne atanması teklif edilmiştir. Goold, lisedeki öğretmenliğine de devam edecek ve ayrıca 3.000 Frank da maaş alacaktır. Goold'a Maarif Dairesi'nde bir oda verilmiş ve 8 Temmuz 1869 tarihinde Müze-i Hümayun'un ilk müdürü olarak göreve başlamıştır. Goold'un soylu bir aileden geldiği, Avusturya

¹⁴⁴ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 105-106.

¹⁴⁵ Saffet Paşa, iyi derecede Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir. Birçok devlet görevinden sonra altı defa Hariciye Nazırlığı ve ilki 9 Mart 1868-5 Ekim 1871 arasında olmak üzere üç defa Maarif Nazırlığı yapmıştır. Paris elçiliği, Adliye ve Ticaret Nazırlığı görevlerini de yapan Saffet Paşa, 1878'de sadrazam olmuştur. Kız Öğretmen Okulları, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi (1869), Darülfunun (1870) Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında kurulmuş ve açılmıştır. Bkz: Azmi Özcan, "*Saffet Mehmet Esat Paşa*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 35, s. 467-469.

¹⁴⁶ Hüdavendigar Vilayeti, 1867 yılında kurulmuştur. İlk yıllarda Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Bursa, Karesi ve Kocaili Sancaklarından oluşuyordu. Daha sonraki yıllarda Kocaili Sancağı, Hüdavendigar Vilayeti'nden ayrılmıştır. 1908 yılında ise Bursa, Ertuğrul, Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve Karesi Sancaklarından oluşmaktaydı. 1922'de Bursa, Çanakkale, Afyon, Kütahya, Balıkesir, Sakarya ve Bilecik olarak yedi şehre ayrılmıştır. Bkz: Biray Çakmak, "*Uşak Kazası'nda Mekânın Mülki-İdari-Askeri- Adli-Ticari Organizasyonu ve Mülki Nahiyyelerin Yönetimi (1870-1908)*", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 2, Aralık-2014, s. 49.

¹⁴⁷ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 103-104.

¹⁴⁸ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s.84-86; Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 105.

ordusunda yüksek rütbeyle subaylık yaptığı, kültürlü ve bilgili bir insan olduğu, müze müdürlüğü görevine İngiliz Elçiliği'nin tavsiyesiyle getirildiği kaydedilmektedir.¹⁴⁹

Goold'un müdür olmasından yaklaşık iki yıl sonra Ali Paşa, 8 Ağustos 1871 tarihinde hayatını kaybetmiş ve bir ay sonra sadrazamlığa Mahmut Nedim Paşa getirilmiştir.¹⁵⁰ Nedim Paşa'nın sadrazam olmasından iki ay sonra Ali Paşa'nın Maarif Nazırlığı'nı yapan Saffet Paşa da 5 Ekim 1871'de görevini bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁵¹ Bu değişikliklerden Müze Müdürü Goold da etkilenmiş ve 1871'de görevinden alınmıştır. Müze müdürlüğü de sebepsiz yere kaldırılmıştır. Fakat eserlerin korumasına Terenzio adında biri getirilmiştir. Terenzio'nun göreve getirilmesinde nümizmatığe ilgisi olan Avusturya Elçisi Prokesch Osten'in etkisi olmuştur. Çünkü Terenzio, nümizmatik konusunda bilgi sahibidir ve bir yıl kadar kaldığı bu görevde farklı amaçlara hizmet etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde müzecilik faaliyetlerinde duraklama yaşanmıştır, denilebilir.

Müze müdürlüğünü kaldıran Mahmut Nedim'in Rus yanlısı ve bazı yanlış politikaları hem ülkede hem de Avrupa'da tepkilere sebep olmuş, 1872 yılında görevini bırakmak zorunda kalmış, yerine Sadrazam Mithat Paşa getirilmiştir.¹⁵² Mehmet Emin Derviş Paşa'nın yaptığı Maarif Nazırlığı'na da Ahmet Vefik Paşa getirilmiştir. Ahmet Vefik Paşa, Maarif Nazırı olur olmaz 1872'de müze müdürlüğünü tekrar açmış ve başına müdür olarak Alman Dr. Anton Dethier'i getirmiştir.¹⁵³ İlk Türk milliyetçisi ve

¹⁴⁹ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁵⁰ Mahmut Nedim Paşa, Ali Paşa'nın aksine padişahın istek ve arzularına uygun davranmıştır. İktidara gelir gelmez merkez ve taşra bürokrasisinde büyük bir değişiklik başlatmıştır. Tanzimatçı devlet adamlarını görevden uzaklaştırmış, reformcuların yoğunlaştığı Şura-yı Devlet'in üye sayısını azaltmıştır. Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz'in de desteğiyle dış siyasette Tanzimatçıların izlediği Avrupa eksenli politikadan ayrılarak Rus yanlısı bir politika izlemiştir. Paşa halk arasında Nedimov olarak anılır olmuştur. Rus yanlısı politikalara karşı hem ülkede hem de Avrupa'da tepkiler artınca Mithat Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. İkinci sadrazamlığı ise 26 Ağustos 1875'te başlamıştır. Hersek isyanını kısa sürede çözebileceğini vaat ederek geldiği bu sadrazamlık döneminde de Rus yanlısı ve yanlış politikalara devam etmiştir. Hersek isyanı Bosna'ya da sıçramış, Selanik olayları da eklenince tepkiler artmış ve gösterilere dönüşmüştür. Sonuç olarak bu sadrazamlık görevi de 11 Mayıs 1876'da bitmiştir. Bkz: Ali Akyıldız, "*Mahmut Nedim Paşa*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, s.374-376.

¹⁵¹ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁵² Ali Akyıldız, **a.g.m.**, s.374-376.

¹⁵³ Remzi Oğuz Arık, **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, s. 1-2.

Türkologlarından olan Ahmet Vefik gibi bir ismin Maarif Nazırı olması birçok alanda olduğu gibi müzecilik faaliyetlerine de ivme kazandırmıştır, denilebilir.¹⁵⁴

Bu tarihlerden sonra Maarif Nezareti yetkililerinin ve özellikle Meclis-i Kebir-i Maarif Dairesi üyelerinin eski eserler ve müzecilik konusunda daha da bilinçli hareket ettikleri görülmektedir. Bu, Müze-i Hümayun için Çemberlitaş civarında yeni bir bina yaptırılma girişiminden anlaşılabılır. O yüzden 1872 yılları Türk müzeciliği için bir kırılma anı olabilirdi. Fakat bu o zamanki koşullar altında gerçekleştirilememiştir. Aynı şekilde Müze-i Hümayun Mektebi kurulması için de çalışmalarda bulunulmuştur. Fakat o da gerek ekonomik şartlar gerekse Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e taşınması gibi öncelikli işler dolayısıyla ertelenmiş ve okul eğitim faaliyetlerine başlayamamıştır. Neyse ki Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e taşınması gerçekleştirilmiş, fakat bu konuda da hem eserlerin satılmasının gündeme gelmesi hem de Çinili Köşk'ün modern bir görünüm kazanması uğruna gördüğü onarımlarda uğradığı tahribat Türk müzeciliği için olumsuz faaliyetler olarak değerlendirilebilir. Bir diğer önemli gelişme de 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesidir. 1869 nizamnamesine göre daha paylaşımcı olan bu nizamname, bulunan eserleri, devlet, arazi sahibi ve kazı yapan arasında 1/3 oranında paylaştırmaktadır.¹⁵⁵ Ancak yine uygulamada böyle olamamış, yabancı arkeolog veya define arayanların eski eserleri kaçırmalarına engel olunamamıştır. Dethier'e yöneltilen eleştirilerin başını da bu konu çekmiştir. Bu eleştiri hakkındaki görüşler Dethier başlığı altında değerlendirilecektir.

Anton Dethier, yeni müze binasının açılışından sonra 3 Mart 1881 yılında hayatını kaybetmiştir. Dethier'in ölümünden sonra müzeye yine yabancı bir müdür aranmış ve bu konuda Berlin Büyükelçiliği'nden yardım istenmiştir. Maarif Nezareti'nden Bab-ı Ali'ye yazılan 13 Temmuz 1881 tarihli bir yazıda, eski eserler konusunda nitelikli insan

¹⁵⁴ Ahmet Vefik Paşa, edebiyatçı, kültürlü, aydın bir devlet adamıdır. Fransa'da eğitim almış, Londra'da görevde bulunmuş, Tahran ve Paris Elçiliği, Adliye ve Evkaf Nazırlığı, Darülfünun'da Tarih Felsefesi hocalığı gibi görevlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Molière'i örnek olacak bir inceliğe anlayan ve onun yapıtlarını Türkçeye çeviren iyi bir dilcidir. Bursa'da kendi adını taşıyan tiyatro açtırarak tiyatro edebiyatının önde gelen kurucu isimlerinden olmuştur. Ahmet Vefik Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ömer Faruk Akün, "*Ahmed Vefik Paşa*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 143-157.

¹⁵⁵ Yayımlanan kanun ve kararları içeren Düstur kitabında Nizamname otuz altı madde halinde yazılıdır. Bu kitaba TBMM'nin açık erişim sayfasından ulaşılabilir. Bkz: **Düstur**, Tertip 1, Cilt 3, s. 426-431.

bulunmaması nedeniyle, Berlin Büyükelçiliği'nden Müzehane'yi Avrupa müzelerinin olgunluğuna çıkaracak bir kişinin bulunması istenmiştir. Cevap olarak, München Eski Eserler Üniversitesi'ni bitirmiş, doktorluk unvanını almış, tarihi binaları ve eski eserleri incelemek üzere Alman Hükümeti tarafından İtalya ve Yunanistan'a gönderilip bu ülkelerde birer yıl kalmış ve halen Berlin Müzesi başkâtibi olan Dr. Milhofer tavsiye edilmiştir. Milhofer buna göre Türkiye'de sekiz yıl kalacak, bu sekiz yılın ilk dört yılında her ayın sonunda ödenmek üzere aylık otuzar, diğer dört yılında da aylık otuz beşer lira maaş alarak müdürlük yapacaktır. Ancak, sözleşmenin hazırlanması aşamasında bundan vazgeçilmiş ve müze müdürlüğüne Osman Hamdi Bey atanmıştır.¹⁵⁶

Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olmasıyla yabancı müdür dönemi sona ermiş, yerli yönetici ve yetişmiş personel ile Türk müzeciliği daha farklı ve kalıcı gelişmeler gösterebilmiştir. Müze-i Hümayun müdürü olana kadar arkeolojiyle hiçbir bağlantısı olmayan Osman Hamdi, yaptığı keşif kazılarıyla kendisini arkeolog olarak kabul ettirebilmiş bir isimdir. Aynı şekilde müzecilik onun için yeni bir iş alanı iken bulduğu eserlerle ve daha fazlasını koruyabilmek adına yeni bir müze binası yaptırmasıyla kendisini müzeci olarak da kabul ettirebilmiş bir isimdir. Dahası eski eserler tüzüğünü gözden geçirerek eser kaçırılmasının önüne geçmeye çalışmış, 1 Ocak 1882'de geldiği Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğünü müze müdürlüğü ile birlikte ölene dek sürdürmüştür. Başta Nemrut ve Sayda kazıları olmak üzere birçok kazı da gerçekleştiren Osman Hamdi, Türk müzeciliğine gerçek anlamda bir kimlik kazandırabilmeyi

¹⁵⁶ Milhofer müdür olsaydı Türk müzeciliği ne şekilde yol alırdı bilinmez, fakat Osman Hamdi'nin müdür olmasıyla Türk müzeciliğinin olumlu bir yol aldığı ortadadır. Ayrıca yaklaşık on iki yıl gibi bir süredir var olan yabancı müdürlerle Türk müzeciliğinde gösterilen faaliyetler de ortadadır. Bu dönemde Türk müzeciliği bazı tezatlıklara ve yapılamayanlara rağmen elbette gelişme göstermiştir. Fakat Avrupa müzelerinin olgunluğuna çıkaracak bir kişinin sadece yabancılarda olabileceği algısı gerçek bir gelişmenin göstergesi olamazdı. Çünkü en başından beri Batıcılık uğruna yerli girişimlerle Avrupa'ya ait bir kurumun oluşması için çalışılmış ve dolayısıyla bu Avrupalı kişilere bırakılmıştır. Gerçek bir gelişme ise, bahsi geçen Müze-i Hümayun Mektebi'nin kurulmasıyla ve burada nitelikli insanın yetişmesiyle olabilirdi. Neyse ki Osman Hamdi ve sonrası için bu gerçekleşmiş, Türk müzeciliği kalıcı gelişmeyi yakalayabilmiştir. Son olarak Osman Hamdi'nin hayat öyküsünü yazan Mustafa Cezar'a göre Osmanlı yönetimi, II. Abdülhamit döneminde müzenin kuruluşunu ilahi bir görev olarak görmeye başlamış ve bu nedenle müzenin müdürlüğüne bir Hristiyan yerine bir Müslüman'ı getirmeyi uygun görmüştür. Burada belirtilenler Osman Hamdi'nin müdür olmasında etkili olmuş olabilir. Fakat sadece bu yorumla hareket edilecek olursa Osman Hamdi'nin sahip olduğu nitelikler de göz ardı edilmiş olur. Bu yüzden kendisinin Müslüman olması da seçilmesinde etkili olmuş demek daha doğru gözükmektedir. Konu için bkz: Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 121; Mustafa Cezar, **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1971, s. 187-188; Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 106.

başarmıştır. 24 Şubat 1910 yılında altmış sekiz yaşında hayatını kaybettiğinde geride birçok faydalı faaliyet bırakmış, boşalan müdürlüğe de kardeşi Halil Ethem gelmiştir.

Halil Ethem ise, ağabeyinden aldığı mirasla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi ifade eden süreçte Türk müzeciliğine yön veren bir isim olarak eski eserleri korumak ve müzeleri geliştirmek gibi alanlarda gösterdiği çabalarla ön plana çıkmıştır. Bunun yanında tarih, jeoloji, kimya ve felsefe gibi alanlarda da vasıfları olan Halil Ethem, Avrupa'da iyi bir eğitim görmüş ve ülkesine döndüğünde hem dersler vermiş hem de bu alanlarda çeşitli yayınlar sunmuştur. *Düvel-i İslamiyye, Meskûkât-ı Osmaniyye Katalogu, Sivas ve Divriği Korpusu, İlm-i Maadin ve Tabakat'ül arz* gibi kitapların yanında Tarih-i Osmanî Encümeni ve Türk Tarih Encümeni gibi mecmualarda eski eser, Selçuklu ve Beylikler dönemine ışık tutan çeşitli makaleleri yer almıştır.¹⁵⁷ Tarih Kurumu toplantılarında ve Atatürk'ün çalışma masasında yer almış, Türk Tarihinin Ana Hatları adlı eserin hazırlık çalışmalarına katılmış ve kitap için “*Anadolu Selçukluları Devrinde Mimari ve Tezyini Sanatlar*” başlıklı kısmı yazmıştır. I. Türk Tarih Kongresi'nde eski eserlerin korunması üzerine uzun bir bildiri de sunmuştur.¹⁵⁸ 1909 yılında beş ay kadar İstanbul Şehreminliği yapmış, 1931'de Atatürk'ün isteğiyle İstanbul'dan mebus olarak seçilmiş¹⁵⁹ ve 17 Kasım 1938 yılında hayatını kaybetmiştir. Viyana, Berlin, Moskova, Sidney, Atina gibi eski eser enstitüleri ve derneklerine üye olan Halil Ethem, Basel, Bale, Leipzig ve İstanbul üniversitelerinden verilen fahri unvanlarla ödüllendirilmiştir.¹⁶⁰

2.4.1. Müze-i Hümayun Müdürleri

Konu kapsamında Müze-i Hümayun'un kuruluşundan itibaren sırasıyla Edward Goold, Terenzio, Philipp Anton Dethier, Osman Hamdi Bey ve Halil Ethem Eldem gibi isimler müdürlük yapmışlardır. Halil Ethem Cumhuriyet döneminde de görevine devam ederek geçiş sürecinde hizmetine devam etmiştir. Bu geçiş sürecinde yani 5 Kasım 1922

¹⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “İbrahim Ethem Paşa Ailesi ve Halil Ethem Eldem”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 369-382.

¹⁵⁸ Afet İnan, **a.g.m.**, s. 351-352.

¹⁵⁹ Ahmet İhsan Tokgöz, “İstanbul Müzesi'ni Yaşatan Halil Ethem”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 340.

¹⁶⁰ Aziz Ogan, “Halil Ethem”, s. 395-396.

yılında Osmanlı Hükümeti Maarif Nezareti eski Müsteşarı Ali Raşit tarafından Müze-i Hümayun'a bir tezkere yazılmış, tezkerede Refet Paşa'nın emir ve tebliğiyle artık Müze-i Hümayun'un T.B.M.M. Hükümeti Maarif Vekâleti ile doğrudan doğruya iletişim kurması gerektiğinin altı çizilmiştir. Halil Ethem, 7 Kasım 1922 yılında Ankara Hükümeti'ne çektiği telgrafta dünden itibaren T.B.M.M. Hükümeti adına çalışıldığını belirtmiş ve aynı zamanda Müze-i Hümayun isminin değiştirilerek Asar-ı Atika Müzesi kullanılmasını da talep etmiştir. Ankara Hükümeti Maarif Vekâleti Hars Dairesi'nin bu talebe yönelik 7561/176 sayılı cevabında “Asar-ı Atika Müzesi” kullanılarak buna onay verilmiştir.¹⁶¹ Dolayısıyla Osmanlı döneminde “Müze-i Hümayun” olarak faaliyet sürdüren bu kurum, Cumhuriyet döneminde “Asar-ı Atika Müzesi” olarak devam etmiştir. İlerleyen süreçte “İstanbul Asar-ı Atika Müzeler Müdürlüğü” ve “İstanbul Arkeoloji Müzesi” olarak da anılmaya devam etmiştir.

2.4.1.1. Edward Goold

Edward Goold, ilk olarak eser toplama işine önem vermiş ve onun yönetimi döneminde Müze-i Hümayun'a birçok eser girmiştir. Müzeye atanmasının hemen ardından Kapıdağ yarımadasında Kyzikos harabelerine giderek oradan bir hayli eski eserle döndüğü bilinmektedir.¹⁶² Ayrıca, Marmara Adası ve Tekirdağ gibi yakın yörelere giderek buralarda bulduğu eserleri de İstanbul'a getirmiştir.¹⁶³ Yapılan bu çalışmalar bazı gazetelerde kısa haberlere konu olmuştur. Bu durum arkeolojik çalışmaların kamuoyunun gündemine girecek kadar önemli hale geldiğini göstermektedir.¹⁶⁴ Ayrıca Trablusgarp Valisi Ali Rıza Paşa'nın yardımcısı olan ve eski eserlere meraklı olan Titus Carabella Efendi de Goold için eser temin edenler arasındadır. Ali Rıza Paşa'nın Hüdavendigâr vilayetine atanması üzerine Bursa'ya onunla giden Carabella Efendi, aynı gayreti burada da göstermiş ve eser toplama işine katkı sağlamaya çalışmıştır.¹⁶⁵

¹⁶¹ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfî Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyet Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, TTK, Cilt I, 1. Kitap, Ankara, 2013, s. 518-519.

¹⁶² Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1599.

¹⁶³ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 86-87.

¹⁶⁴ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁶⁵ Carabella Efendi'nin eser toplamasındaki asıl sebep, Müze-i Hümayun'a müdür yardımcısı olmak arzusudur. Fakat bu gerçekleşmemiştir. Bkz: Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1599.

Eğitimci yanı ile birlikte Goold, özet halinde 58 sayfalık bir müze kataloğu hazırlamıştır. Ali Paşa'ya atfedilen katalogda, “*Müze-i Hümayun’un kurulması, Ali Paşa’nın zekice girişimleri sayesinde olmuştur*” denilmektedir. Ayrıca halkın eğitilmesi projesi ile yeni müzenin görevi arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur.¹⁶⁶ *Catalogue Explicatif, Historique et Scientifique d’un Certain nombre d’objets contenus dans le Musee Imperial de Constantinople fonde en 1869 sous le Grand Vizirat de Son Altesse A’Ali Pacha* adlı Fransızca yazılan bu kitapta müzedeki 147 seçme eserin tanımı yapılmıştır. Ayrıca Limonciyan adında bir ressamın çizerek litografya olarak basılan on adet resmi de bu kitapta yer almıştır.¹⁶⁷ Goold’un müdürlüğü sırasında müzedeki eserlere ait 288 sayfalık bir envanter defteri de tutulmuştur. Goold’un müze kataloğu Türkçeye çevrilerek Takvim-i Vekayi gazetesinde dizi halinde yayınlanmıştır.¹⁶⁸

Goold iki buçuk yıllık müze müdürlüğünden sonra Galatasaray Lisesi’ndeki görevine dönmüş ve burada öğrencilere Osmanlı tarihi dersleri vermiştir. Bunun yanında İstanbul’da yayımlanan bir gazetede de görev almıştır. Ayrıca Müze-i Hümayun müdürlüğü görevinden sebepsiz yere alındığı için bu durumu protesto etmek maksadıyla elçilik kanalıyla çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Müze ve eski eserler konularıyla bizzat ilgilenen ve titizlik gösteren Sadrazam Ali Paşa ve Maarif Nazırı Saffet Paşa’nın, bilgisi, görgüsü ve çalışmalarıyla güvenini kazanmış olan Goold’un iki buçuk yıllık görevi sırasında müzeye yararlı hizmetleri olduğu söylenebilir.¹⁶⁹

2.4.1.2. Terenzio

Ali Paşa’nın yerine geçen Mahmut Nedim Paşa’nın 1871 yılında müze müdürlüğünü kaldırması üzerine Goold, görevden uzaklaştırılmış ve eserlerin korumasına ise 2.500 kuruş maaşla Lloyd Triestino vapur acentesinin oğlu Avusturyalı Terenzio getirilmiştir.¹⁷⁰ Göreve getirildiği net tarih 21 Kasım 1872 yılıdır.¹⁷¹ Yani, Maarif Nazırı Saffet Paşa’nın görevi bıraktığı tarihten sonraki zamana rastlamaktadır. Ali ve Saffet

¹⁶⁶ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 105-106.

¹⁶⁷ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1599.

¹⁶⁸ Goold’un eserinin çevirisi Takvim-i Vekayi’nin 28 Safer 1288 tarih ve 1359 numaralı sayısından başlayarak yazı dizisi şeklinde yayınlanmıştır.

¹⁶⁹ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁷⁰ Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁷¹ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s.88.

Paşa'nın yokluğunda fahri olarak bir sene kadar bu görevi sürdürmüştür. Fakat müzedeki bu görevinde pek bir şey yapamamıştır. Zaten kendisine fazla yetki de tanınmamıştır. Sadece müzede bulunan eşyayı koruma ve müzelik eserleri değerlendirme görevi verilmiştir. Kazılar için izin vermek, kazılar sırasındaki çalışmaları kontrol etmek yetkisini hükümet devam etmiştir.¹⁷²

Göreve getirilmesinde eski eser ve sikke meraklısı olan Avusturya Elçisi Prokesch Osten'in etkisi çoktur. Çünkü Terenzio, Nümizmatik konusunda bilgi sahibi biridir. Bu sayede Elçi Osten, onun aracılığıyla on binlerce sikkeyi inceleme fırsatı bulabilmiştir.¹⁷³ Binlerce sikkenin kayıtsız olarak yabancı ve sorumlu olmayan ellere bırakılması ne kadar dikkate değerse yine 1869 yılında sikke satın alınması hakkında Maarif Nezareti'nin yaptığı genelge de o zamanın görüşünü belirtmesi açısından önemlidir.¹⁷⁴ Son olarak Terenzio'nun eser kaçakçısı olarak bilinen Heinrich Schliemann'la da çok sayıda yazışmalarının olduğu bilinir.¹⁷⁵

Açıkçası Terenzio hakkında var olan bilgiler pek de olumlu yönde değildir. Türk müzeciliğinin başboş kaldığı yıllarda bazı çevrelerce farklı amaçlara hizmet etmiş bir kişi olarak gösterilir. Bir yıl kadar kaldığı görevde müzecilik faaliyetlerinde duraklama yaşandığı söylenebilir. Hatta Remzi Oğuz Arık'ın deyimiyle Terenzio adının anılması bile lüzumlu görülmemektedir. Varlığı sadece Türk müzeciliğinin ve bütün o devrin karakteristiğini anlatması açısından önem taşımaktadır.¹⁷⁶

2.4.1.3. Philipp Anton Dethier

Anton Dethier, 1803 yılında Köln'de doğmuş, Berlin Üniversitesi'nde arkeoloji, sanat tarihi, klasik filoloji ve tarih öğrenimi görmüştür. İlk eserini 1832'de veren Dethier,

¹⁷² Kamil Su, **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, İCOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul, 1965, s. 15.

¹⁷³ Bu bilgi, Osman Hamdi Bey'in damadı ve Sanayi-i Nefise Mektebi Sanat Tarihi hocası olan Mehmet Vahit Bey'in 1910'daki Servet-i Fünun yazısında geçmektedir. Bkz: Mehmet Vahit, "*Osmanlı Müzesi*", **Servet-i Fünun**, No: 984, İstanbul, Nisan 1910.

¹⁷⁴ Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, s.8. Ayrıca bu genelge Halil Ethem'in "Asar-ı Atika Müzesinde Meskûkât Koleksiyonları" isimli matbu raporunda aynen yazılıdır.

¹⁷⁵ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1601.

¹⁷⁶ Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s. 1.

Berlin'e göçerek, orada Ortaçağ tarihiyle ilgili araştırmalar yapmış ve nihayet 1841'de Polonya Kralları hakkındaki tezi ile doktorasını vermiştir.¹⁷⁷ 1849 yılında İstanbul'a gelerek eski eserler üzerine çalışmalara başlamış, 1856 yılında Sultanahmet Meydanı'ndaki Burmalı Sütun'un temizlik çalışmasına katılmış, 1864 yılında A. D. Mordtmann ile birlikte İstanbul'daki eski kitabeleri araştırarak İstanbul Epigrafyası hazırlamıştır.¹⁷⁸ Fatih Sultan Mehmet ve İstanbul'un fethiyle ilgili kaynakları tarayarak meydana getirdiği külliyyatı, Macar Bilimler Akademisi yayınları arasında yer almıştır. Fakat dört kalın cildi biten bu büyük eserin anlaşılmayan bir sebepten dolayı baskısı durdurulmuş ve hazır olan dört cilt de hiçbir zaman satışa çıkarılmamıştır.¹⁷⁹ Kısacası Dethier, tarih, eski eserler, müzecilik, İstanbul'un eski anıtları hakkında birçok yazı yazmış, çalışmalarda bulunmuştur. Tüm bu etkenlerin, onun müze müdürlüğüne tayin edilmesinde rol oynadığı düşünülmektedir.

Dethier, dokuz yıl sürdürdüğü müdürlük görevine geldiğinde 68 yaşındaydı. İlk olarak 1873 yılında Viyana'daki uluslararası sergide Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyette yer almıştır. Sergide, Ethem Paşa'nın başkanlığında hazırlanan Türk sergisi için de Fransızca ve Almanca, İstanbul ve Boğaziçi'ne dair ince bir kitap hazırlamış, bu eser 1873'te Viyana'da basılmıştır.¹⁸⁰ Eski eser toplama faaliyetine de katılan Dethier, Kıbrıs'tan, bir bölümü heykellerden oluşan ve içinde Dionysos heykellinin de bulunduğu, 88 sandık eseri İstanbul'a getirmiştir.¹⁸¹ Bu eserler Medeniyet Gazetesi'nin 1874 Kasım, Aralık sayılarında haber olmuştur. Ayrıca müzelik eser toplama konusunda Dethier'e yardımcı olanlar da vardır. Selanik'te Yuvanaki isimli bir Rum, Bandırma'da Ermeni Takvor Ağa ve 1874'ten sonra İstanbul'da Derviş Hüseyin müzenin koleksiyonlarının zenginleştirilmesinde katkısı olan isimlerdir.¹⁸²

¹⁷⁷ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s.1601.

¹⁷⁸ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁷⁹ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1601.

¹⁸⁰ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1601.

¹⁸¹ Ayrıca, bu eserlerin Cesnola koleksiyonuna ait olduğu da kaydedilmektedir. İtalyan asıllı Amerikalı asker ve arkeolog olan Cesnola, 1865'de tuğgeneral ve konsolos olarak Kıbrıs'a gelmiş ve 1873'e kadar Kıbrıs'ta topladığı eski eserlerden meydana gelen koleksiyonu, aynı yıl New York Metropolitan Müzesi satın almış ve Cesnola da 1904 yılına kadar bu müzenin müdürlüğünü yapmıştır. Bkz: Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 90-91.

¹⁸² Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 113.

Yine Dethier zamanına ait ve Türk Müzeciliği için kayda değer bir olay da Truva kazılarında çıkan eserlerin Heinrich Schliemann tarafından Atina'ya kaçırılmış olmasıdır.¹⁸³ Dethier, Schliemann hakkında devlet adına dava açmak üzere görevlendirilmiş ve Atina'ya kadar giderek de davaya katılmıştır. Fakat dava beklenildiği gibi ilerlememiş, yeni bir müzenin kurulmasında harcanmak üzere 50 bin Frank tazminat karşılığında Schliemann ile anlaşmaya varılmıştır.¹⁸⁴ Eserler geri alınamadığı gibi devlet, protesto yazısı yazmakla yetinmiştir.¹⁸⁵

Ayrıca Dethier'nin Türk müzesini geliştirmek için geniş bir program tasarladığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1880 Mart'ında düzenlediğine göre, herhalde müzenin açılışında basılı olmak üzere küçük bir katalog da hazırlamıştır. Fakat bu kitap hiçbir zaman yayınlanmamıştır.¹⁸⁶ Ayrıca müzeye personel yetiştirmek üzere, müze yanında İzzeddiniyye adında bir de okul açılması düşünülmüştür.¹⁸⁷ Eleman meselesinin daha, o zamanlarda düşünülmesi gerçekten önemlidir. Bu konuya dair bir hayli yazışma evrakına rastlanmakta ise de okulun açıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁸⁸ Dethier'nin müzeyle ilgili yazışma ve olayların kaydedildiği ayrı ayrı dosyalar düzenlediği biliniyorsa da bugün bunlar da bulunmamaktadır.¹⁸⁹

¹⁸³ Burada kaçırılan eserler Homeros'un ünlü İliada ve Odysseai destanında yer alan Troya ile burada olduğu iddia edilen Priamos'un hazinesidir. Troya eserlerini kaçıran Schliemann'a ilginçtir ki daha sonraki yıllarda diplomatik baskıların da etkisiyle tekrar aynı yerde kazı izni verilmiştir. Bu tür şeyler Türk müzeciliği için olumsuz gelişmelerdir.

¹⁸⁴ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1602; Ufuk Esin, "19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992**, Zeynep Rona (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993 s. 179-191; Ali Sönmez, "Truva Hazinelelerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası", **OTAM**, 29/Bahar 2011, s. 215-228.

¹⁸⁵ **BOA, MF. MKT.** 18/97. Hisarlık'ta çıkardığı eski eserleri Atina'ya kaçıran ve Yunan mahkemelerinin kararına rağmen vermek istemeyen Schliemann hakkında Devlet-i Aliyye tarafından kaleme alınan protestoname şöyledir: "Mösyö Schliemann, Kale-i Sultaniye'de Hisarlık nam mahalinde bulmuş olduğu altın ve gümüş ve bakır ve toprak ve mermerden masnu Asar-ı Atika'yı hafiyen kaçırmış ve eşyayı mezkurenin Müze-i Hümayun ile kendi beyninde nısfıyyet üzere taksimini icra etmemiş olduğundan eşyayı mezkurenin her nevi hibe ve beyi keenlemeyekun hükmünde olduğunu ve her nerede bulunursa dava ve ahz olunacağını Devlet-i Aliyye cümleye ilan eder." Belge görseli için bkz: **Ek 20**.

¹⁸⁶ 1874 yılında bazı gazeteler, genişleyen mekânın ve koleksiyonların daha iyi düzenlenmesini ve halkın daha kolay erişimini sağlayacağı, Fransızca ve Türkçe yayınlanacak katalogların tarihi eserler hakkında daha fazla bilgi vereceği umudunu dile getirirler. Bkz: Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁸⁷ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1602.

¹⁸⁸ Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, s. 9-10.

¹⁸⁹ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1602.

Kısacası, Dethier'in dokuz yıllık müdürlüğü sırasında müzeciliğe dair üç temel faaliyetten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e taşınmasıdır. İkincisi, Müze-i Hümayun Okulu'nun kurulması girişimidir. Son olarak da 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yürürlüğe konmasıdır. Tabi bu üç faaliyet de Maarif Nezareti ile Meclis-i Kebir-i Maarif Dairesi üyelerinin ve müze müdürü Dethier'nin ortak çaba ve çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.

Dethier kendisini tanıyanlarca değişik biçimlerde anlatılmıştır. Bazılarına göre, o çok bilgili, derin bir ilim adamı, bazılarına göre ise “ihtiyar bir orijinal” veya “yarı deli” bir kişidir.¹⁹⁰ Remzi Oğuz Arık'ın deyişiyle de Dr. Dethier namuslu fakat silik bir simadır ve meslek hayatını bilim işleriyle değil, yukarıda sayılan üç önemli olayla gözden geçirmeyi layık bulmaktadır. Bunlar arasında da 1874 Nizamnamesi'nin eski eserlerin hırsızlığına veya memleketin dışına kaçırılmasına engel olamaması, hatta bunları meşrulaştırması gerekçesiyle bu konuda kendilerine eleştirel bakmaktadır.¹⁹¹

Daha önce de belirtildiği gibi 1874 Nizamnamesi'nin eski eserlerin kaçırılmasına izin verdiği gerekçesiyle Remzi Oğuz Arık örneğinde olduğu gibi Dethier'e yönelik eleştiriler bir hayli fazladır. Nizamname eserlerin kaçırılmasına engel olamasa da birazdan verilecek örneklerde olduğu gibi Dethier, eser kaçırılmasına karşı ve üstüne düşen görevi yerine getirmeye hazır bir kişi olarak gözükmemektedir. Bu yüzden nizamnamenin verdiği açıkları sadece Dethier'e mal etmek pek doğru gözükmemektedir. Dethier, 1872 yılında Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, Selçuk-Efes'te (Ayasuluğ) İngilizlerin, eski eserleri gemilere yükleyip götürdüklerini ve bunun önlenmesi için kendisinin özel olarak oraya yollanmasının gerekliliğini bildirmiştir.¹⁹² Dethier'nin bu konudaki bir yazısı da dikkat çekicidir:

“Türkiye’de meydana çıkacak eski eserlerin bulunduğu yerlere gidilip muayene edilmesi ve bunların tarih ve sanatça değerlerinin incelenip

¹⁹⁰ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1603.

¹⁹¹ Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁹² Kamil Su, **a.g.e.**, s. 16.

sonucunun Maarif Nezareti'ne bildirilmesi müze müdürünün görevlerindendir."¹⁹³

Dethier'nin son dönemleri hastalıklarla geçmiş ve bu da verimli çalışmasına engel olmuştur. Zaman zaman yerine geçici olarak çeşitli vekiller atanmıştır. Bunlardan ilki, Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi Artin Efendi'dir. Bir diğer isim, Maarif Meclisi üyesi Aristoklis Efendi'dir. Aristoklis Efendi, Mülkiye Mektebi, Darülfünun'da dersler vermiş ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nde sanat tarihi öğretmenliği de yapmış bir isimdir. İlerleyen süreçte Maarif Nezareti, Dethier'i sadece teknik işlerden sorumlu tutmuş, idari ve bürokratik işler için ise Vakıflar Nezareti Tamirat Müdürü olan Kadri Bey'i görevlendirmiştir.¹⁹⁴

Anton Dethier, yeni müze binasının açılışından yaklaşık altı buçuk ay sonra 3 Mart 1881 yılında 78 yaşında iken hayatını kaybetmiştir. Son yabancı müze müdürü olan Dethier'nin ölümünden sonra kendisine ait kitap not, eski eser ve kurşun mühür koleksiyonlarının ne durumda olduğu bilinmemektedir. 1945 yılında kitapçıların birinde Dethier'nin bazı kitap ve broşürleriyle ilk kitabının baskılarına rastlanmıştır. Bunların uzun süre ailede kaldığı ve Marie Dethier'nin de ölümüyle dağıldığı tahmin edilmektedir.¹⁹⁵

2.4.1.3.1. Yeni Müze Binası İçin Girişimler ve Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e Taşınması

Maarif Nezareti, Meclis-i Kebir-i Maarif Dairesi'nden çıkan bir yazıda; müzehane yapılan yerin gayet nemli ve rutubetli olduğu, bu yüzden içinde bulunan eski eserlerden bazılarının paslanıp çürüdükleri, özelliklerini kaybettikleri, diğer taraftan yeri bakımından müzenin herkesin girmesine elverişli olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca kuruluş amacı milli eğitimin ve güzel sanatların gelişmesini hedeflediği halde bu şekilde böyle bir sonucun alınamayacağının altı çizilmektedir. Bilim ve kültüre hizmet etmek isteyenleri zorluklardan kurtarmak, müzenin kuruluşundan ve kamuya arzından beklenen faydayı sağlamak amacıyla Çemberlitaş civarında bulunan bir arsanın satın

¹⁹³ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 273.

¹⁹⁴ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁹⁵ Semavi Eyice, **a.g.m.**, s. 1603.

alınarak alt katının müze, üst katının da kütüphane olacağı düzgün bir bina yaptırılması teklif edilmiştir. Aynı yazıda, binanın müzeye ayrılacak bölümüne mevcut eski eserlerin taşınarak güzel bir şekilde düzenlenmesi ve sıraya konulması da belirtilmektedir. Son olarak uygun miktarda bir giriş ücretiyle buranın kamuya açılmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir.¹⁹⁶ Yine Meclis-i Kebir-i Maarif karar defterlerindeki bir belgeye göre Müzehaneler sadece gezip görme yeri değil, aynı zamanda ilgililer için bir çeşit kütüphanedir. Bu yüzden sergilenen eserlerin üzerlerine çeşitli kısa bilgiler konulması düşünülmüştür.¹⁹⁷ Bu, o dönem için önemli bir görüştür.

Sonuç itibarıyla artık müze için yeni bir bina yapma gerekliliği anlaşılmış, eserlerin iyi bir şekilde korunması ve halkın ziyaretine açılması kararlaştırılmıştır. Bugün dahi birçok müzenin modern binalardan yoksun olduğu düşünülürse, o dönemde böyle bir düşüncenin var olması önemlidir. Fakat nedense bu gerçekleşmemiştir. Eğer gerçekleşmiş olsaydı ilk Türk müzesi olan İstanbul Arkeoloji Müzesi 1872 tarihinde, yani bugünkü binanın yapılışından aşağı yukarı yirmi yıl önce yeni bir müze binasına kavuşmuş olacaktı. Öte yandan müze İstanbul'un kolayca ziyaret edilebilecek bir semtine taşınmış olacak ve dahası Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Çinili Köşk de Topkapı Sarayı Müzesi'nden bugün ayrı kalmamış olacaktı.

Çemberlitaş'ta düşünülen müze binasının yapılamaması üzerine Müze-i Hümayun'un 1472-73¹⁹⁸ yıllarında yapılan Topkapı Sarayı'ndaki Çinili Köşk'e taşınması fikri ileri sürülmüştür. Yeni bir yere taşınma fikri müze müdürü Dethier'in önerisiyle ortaya atılmış, fakat yeni bir bina inşa etmenin maliyetli olacağı düşüncesiyle Çinili Köşk'ün müze olmasına karar verilmiştir.¹⁹⁹ Bazı belgelerden anlaşıldığına göre taşınma işi, Ahmet Cevdet Paşa'nın Maarif nazırlığı sırasında gerçekleşmiştir. Hatta 18 Temmuz 1873 tarihli Hakayik-ül Vekayi gazetesindeki bir haberde, Cevdet Paşa'nın, müzeyi ziyaret ettiği, eski eserleri incelediği ve müzenin biraz daha genişletilerek halkın

¹⁹⁶ Kamil Su, **a.g.e.**, s. 9-10.

¹⁹⁷ Kamil Su, **a.g.e.**, s. 10-11.

¹⁹⁸ Topkapı Sarayı 1460-1478 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu yüzden bazı araştırmalarda Çinili Köşk'ün yapılış yılı hakkında farklı tarihler mevcuttur. Binanın kitabesinde 877 yazılıdır. Yani 1472-73 yılları arasında inşa edilmiştir. Bkz: Semavi Eyice, "*Çinili Köşk*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, s. 338.

¹⁹⁹ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 114.

ziyaretine açılmasını istediği belirtilmektedir.²⁰⁰ Cevdet Paşa'nın bu görüşleri Çinili Köşk'e taşınma kararından sonra, taşınma yazısının çıktığı ve müzenin taşındığı tarihten ise öncedir. Dolayısıyla Cevdet Paşa'yı müzenin taşınma fikrini yaratan değil bu fikri destekleyen kişi olarak nitelemek daha doğru gözükmemektedir. Dethier'nin kendi ifadesine göre ise, Kıbrıs'tan 88 sandık eski eserle dönülmüş, bunun üzerine başka bir binaya gerek duyulmuş, kendisi önce yeni bir bina inşa ettirilmesi üzerinde durmuş, fakat bu isteğin yerine getirilmesindeki bazı zorluklar üzerine, Çinili Köşk'ün müzeye çevrilmesi uygun görülmüştür.²⁰¹

Çinili Köşk'ün müze olarak kullanılması fikrinin Suphi Paşa'ya ait olduğunu destekleyen kaynaklar da vardır.²⁰² Osman Hamdi Bey, *Müze-i Hümayun Lühud ve Makabiri Atika Kataloğu*'na yazdığı bir önsözde müzenin asıl kurucusunun Suphi Paşa olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Osman Hamdi'nin damadı Vahit Bey de, *Müze-i Hümayun: Rehnüma* adlı kitapta benzer ifadeler kullanmaktadır.²⁰³ 1947'de Türk müzeciliğinin yüzüncü yıldönümü nedeniyle, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun yayınladığı özel bir sayıda, o zaman İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürü olan Aziz Ogan'ın bir yazısında da Çinili Köşk'ün müzeye çevrilmesi fikrini ortaya atanın Suphi

²⁰⁰ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 94.

²⁰¹ Semavi Eyice, "*Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu*", s. 1602.

²⁰² Suphi Paşa, ilk Maarif Nazırı olan Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ise babasıdır. Henüz on üç yaşındayken Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın hususi kitabetine memur olarak girdiği memuriyet hayatında birçok devlet hizmetinde bulunmuştur. 1857'de Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın emriyle Meclis-i Vala'nın iç nizamnamesinin yazılması işiyle görevlendirilmiş ve meclisin düzenlenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Abdülaziz'in tahta geçmesinin hemen ardından 1861'de Evkaf-ı Hümayun nazırlığı ve ikinci defa olmak üzere Meclis-i Vala üyeliğine getirilmiştir. 24 Ağustos 1867-6 Mart 1868 arası ilk olmak üzere 4 Şubat 1878-18 Nisan 1878 arası da ikinci Maarif Nazırlığı görevini üstlenmiştir. Şura-yı Devlet üyeliği, Adliye Dairesi reisliği, Suriye Valiliği gibi daha birçok önemli görevlerde bulunmuştur. 26 Aralık 1880'de dördüncü defa olmak üzere Evkaf-ı Hümayun nazırı olduğu sırada bazı vakıf eserler tamir edilmiştir. 9 Mayıs 1882'de Ticaret ve Ziraat nazırı olduğu dönemde de Müze-i Hümayun'un orta kısmının temelleri atılmıştır. Arapça, Farsça, Fransızca ve Yunanca bilen Suphi Paşa, Osmanlı Devleti'nde meskûkât (sikke) hakkında bilimsel kurallara göre ilgilenen ilk kişi olmuştur. 8 Nisan 1874'te Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin çıkarılmasında ve Sanayi-i Nefise Mektebi ile Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e taşınmasında da etkili olduğu açıktır. Bkz: Ali Akyıldız, "*Abdülattif Suphi Paşa*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, s. 450-453.

²⁰³ Abdullah Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s.27. Osman Hamdi'nin yazısı için bkz: **Müze-i Hümayun Lühud ve Makabiri Atika Kataloğu**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1310. Vahit Bey'in yazısı için bkz: **Müze-i Hümayun: Rehnüma**, Matba-i Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1337, s. 7.

Paşa olduğu söylenmektedir.²⁰⁴ Bir bilgi de Maarif Nezareti'ne ait hicri 1318 tarihli yıllıkta geçmektedir ve bu yıllıkta müze oluşumu şöyle açıklanmaktadır:

“1290 Hicri tarihinde Maarif Nezareti’ni ikinci defa elde etmiş olan Suphi Paşa, eski eserler ilmine olan düşkünlüğüyle bir müze oluşumuna kendini adayarak Hazreti Fatih’in inşa ettirdiği Çinili Köşk’ün müze olması ve Harbiye Ambarı’nda saklanan eski eserlerin oraya taşınması hususlarında kendileri yol gösterici olmuşlardır.”²⁰⁵

Görünen o ki, Suphi Paşa 1867’de başladığı birinci Maarif Nazırlığı görevinde bu fikri kabul ettirmiş ve ayrıldıktan sonra da halefleri gözetiminde bu konuyu takip etmiştir. Bu girişimin gerçekleşmesi için de gayret göstermiştir. Fakat Cevdet Paşa da görevde olduğu süre boyunca bu fikri benimsemiş ve uygulamaya çalışmıştır. Aynı şekilde Dethier’nin de yeni bina konusunda istekte bulunduğu ortadadır. Fakat onun bu talebine Çinili Köşk’e taşınma şeklinde yanıt verilmiştir. Sonrasında Dethier de Çinili Köşk’e taşınma kararını desteklemiş ve bu yönde devlete görüş bildirmiştir. Tüm bunlara Askeriye tarafından Aya İrini’nin boşaltılması talebi de eklenince bütün şartlar eski eserlerin Çinili Köşk’e taşıma kararını kesinleştirmiştir. Tabi taşınma işi çok uzun sürmüş, bu süreçte Cevdet Paşa’dan başka altı tane daha Maarif Nazırı bu işe hizmette bulunmuştur.

Nihayetinde Çinili Köşk’ün müzeye çevrilmesi için Maarif Nezareti’nden Bab-ı Ali’ye 16 Kasım 1873 tarihli bir yazı çıkmıştır. Bu yazıda:

“Hükümet, maarifin bu önemli bölümünü dikkate alarak, bundan önce Topkapı Sarayı civarında bulunan Cebahane’nin bir bölümünü müzehane olarak ayırmış, şimdiye kadar ele geçirilen eserler orada toplanıp korunmuş ise de burası silah muhafazasına ait daire içinde bulunduğundan askere lüzumlu olduğu başkomutanlık yüksek makamı tarafından bildirilmiştir. Esasen burası teşhir yeri olma özelliğine ve genişliğine sahip bir yer değildir. Bu bakımdan eski eserlerin muntazam olarak konulması mümkün olamamaktadır. Sikkeler de ayrı ayrı yerlerde ve sandıklar içerisinde saklanmaktadır. Hâlbuki eldeki antikaların en az iki yüz bin lira değerinde olduğu tahmin edilmektedir. Böyle iken önem ve değer verilmeyecek halde kalmaları amaca aykırıdır ve üzüntü vericidir. Avrupalıların gözünde

²⁰⁴ Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100’üncü Yıldönümü**, s. 7.

²⁰⁵ Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 28. Fakat burada hicri 1290 tarihinde veya ikinci defa Maarif Nazırlığı denilen yerde bir yanlışlık olsa gerek. Çünkü hicri 1290 yılı, Miladi 1873-74 yıllarına denk gelmektedir. Oysaki Suphi Paşa’nın ikinci defa Maarif Nazırı olduğu yıl 4 Şubat 1878 yılıdır.

eserlerin değeri ve önemi daha fazla olduğundan, Avrupa'nın her tarafından gelen misafirler ve seyyahlar ile yabancı büyükelçiler Müzehane'yi daima görmektedirler. Bu bakımdan hükümetin şanına uygun bir şekilde düzenli bulunması gereğini düşünmek lazımdır. Bunun için de bir önlem arandığı sırada müze müdürü tarafından, eldeki eserler karşılık tutulup, yirmi otuz bin lira borç alınarak bir Müzehane yaptırılması ve bu borcun anaparası ile faizinin ikili antikalardan biri satılarak ve her yerde olduğu gibi Müzehane'ye girenlerden giriş ücreti alınarak ödenmesi gibi bazı düşünceler ileri sürülmüştür. Ancak yeniden bina yapıldığı halde de rutubetten etkilenecek eşya için bir hayli beklemek gerekecektir. Bu bile isteğin gerçekleşmesini geciktireceğinden mevcut binalar içinde bir yerin Müzehane yapılması gerekli görülmüştür. Müze müdürünün ifadesine göre adı geçen imparatorluk sarayı binalarından Çinili Köşk'ün çok elverişli olduğu, buna izin verilirse padişah sayesinde İstanbul'da mükemmel ve düzgün bir Müzehane meydana gelecektir. İçinde korunmakta olan eserler bu defa Kıbrıs adasında meydana çıkan büyük Herkül heykeli gibi Osmanlı ülkesinin her tarafında gizli olan nefis eserlerin, az zamanda bir kat daha artarak değeri ve önemi batı ülkelerinin bu türlü uygar kuruluşlarından üstün olacaktır. Bu sayede düşman ve dost gözünde devletin canlı bir eseri denmeye layık olacaktır”, denilmektedir.²⁰⁶

Bu yazıda dikkat çeken şey, dönemin Askeriyesince Aya İrini'nin boşaltılması konusunda bir talep bildirilmiş olması ve yeni müze yapma uğruna müze müdürünce müzeden eski eserlerin satılabileceği teklifinin getirilmesidir. Bir yandan devlet eliyle eserler için daha elverişli bir mekân aranırken ve bilinçlenmenin arttığı düşünülürken bir yandan da müzecilikle uyuşmayacak bu tür şeylerin teklif edilmesi ilginçtir. Aya İrini'nin düzenlenmesinden yaklaşık yirmi yedi yıl geçmesine rağmen bu, hem o dönemin eski eserlere karşı bakış açısını hem de devletin ekonomik sıkıntılar gerekçesiyle müzeciliğe yaptığı yatırımların yetersiz olmasını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca ileride bahsedileceği gibi müze mektebi için ayrılan ödeneğin Çinili Köşk'ün onarım harcamalarında kullanılması, ekonomik durumun Türk müzeciliğine olumsuz etkilerini gözler önüne koymaktadır. Yine ileride bahsedilecek bir diğer önemli şey de Çinili Köşk'ün müzeye dönüştürülmesi aşamasında binaya ve çinilere verilen zararlardır. Tüm bunlara bakıldığında bir müze binası için hem taşınır eski eserlerin

²⁰⁶ Bu yazı, Kamil Su ve Ferruh Gerçek'in kitapları başta olmak üzere bazı kaynaklarda geçmektedir. Bkz: Kamil Su, **a.g.e.**, s. 11-13; Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 94. Fakat söz konusu kitaplarda kaynak belirtilmediği için ve yapılan taramalarda bu yazıya ulaşılmadığı için belge, tam olarak teyit edilememiştir. Sadece belgenin varlığı hakkında bir teyit yapılabilmektedir. 19 Aralık 1873 tarihli bir belgede: “...Çinili Köşk'ün müzehane ittihazına müsa'ade buyrulması fi 25 Ramazan 90 (16 Kasım 1873) tarihli takdim-i huzur-u a'li-yi cenab-ı vekaletpenahileri kılınan tezkire-i acizinde arz ve istizan olunmuştu.” şeklinde bir bilgi geçmektedir. Bkz: **BOA, A.} MKT. MHM.** 471/11, s. 2. Belge görseli için bkz: **Ek 21.**

satılmasının gündeme gelmesi hem de taşınmaz eserlerin tahribata uğratılması, müzecilik faaliyetlerinin hala yarı bilinçli şekilde gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Maarif Nezareti'nden Hazine-i Hassa'ya gönderilen bu yazının ardından 1875 yılının Mart ayında Çinili Köşk binası müze olmak için teslim edilmiştir.²⁰⁷ Fakat Orta Asya'daki Türk otağlarının adeta bina bulmuş hali olan Çinili Köşk, Avrupa tarzında bir kurum olan müze için düşünülürken görünümünün de ona uygun olması istenmiştir. Bu sebeple 1875 yılında Montereano adında Avrupalı bir mimarla anlaşma sağlanmış ve kendisine onarım planları hazırlanmıştır.²⁰⁸ Montereano, yapacağı onarım karşılığında 350 lira ücret istemiş, ancak müzenin taşınması ve düzenlenmesi için de paraya ihtiyaç olduğu gerekçesiyle bu teklif kabul edilmemiştir. Bunun yerine 40-50 liraya yaptırılması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Bundan bir ay sonra Maarif Nezareti'nce sadrazamlığa gönderilen 26 Mayıs 1875 tarihli bir yazıda ise, Montereano'nun düzenleyeceği projenin kabulü uygun görüldüğü takdirde kendisine önce 25 lira, sonra da işe başlanıldığında 25 lira olmak üzere iki seferde ücretinin verileceği belirtilmektedir.²⁰⁹

Çinili Köşk'ün müze binası olarak hazırlanması için yapılan onarım 193.250 kuruş²¹⁰ tutmuş ve bu masrafın 90.000 kuruşu ileride bahsedilecek olan "Müze Mektebi" için ayrılan ödenekten karşılanmıştır. Buna gerekçe olarak, hazine durumunun yeniden masraf açmaya uygun olmadığı gösterilmektedir. Kalan tutar ise eski sikkeler ve diğer değişik objelerin çift olanlarının satılmasıyla karşılanacaktır.²¹¹ Bunun devamı niteliğindeki sadrazamlıktan padişahlık makamına gönderilen 24 Ağustos 1875 tarihli bir yazıda ise, eserlerin korunması ve müzenin açılması için 90.000 kuruş adı geçen ödenekten, 100.000 kuruş da saklanmasına gerek olmayan eşyaların satılmasından elde edilerek müzenin açılmasının uygun görüldüğü belirtilmektedir.²¹²

²⁰⁷ Semavi Eyice, **a.g.m.**,1602.

²⁰⁸ Hayal Meriç, "Osmanlı Devleti'nde İlk Müze/Müze-i Hümayûn: Çinili Köşk", **Sigma 3**, 2011, s. 309.

²⁰⁹ **BOA, MF. MKT.** 28/36.

²¹⁰ **BOA, MF. MKT.** 33/132.

²¹¹ **BOA, MF. MKT.** 30/173.

²¹² **BOA, İ. MMS.** 53/2348.

Çinili Köşk'ün dört cephesi özgün haliyle on dört ince sütunlu bir revaktan oluşuyor ve Köşk'e ön cephedeki kemerlerin altındaki merdivenlerden giriliyordu. Fakat müzeden getirilen eserlerin ve ziyaretçilerin girişini kolaylaştırmak amacıyla, köşkün önüne iki taraflı bir merdiven eklenmiş ve özgün merdiven boşluğu kömür deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır.²¹³ Yapılan onarımlar neticesinde köşkün iç duvarlarındaki şömine tipi tüm ocaklar kapatılmış, bacalar ve bazı pencereler iptal edilmiş, çini döşeli nişler ahşap çerçevelerle ve kapaklarla örtülmüştür. Sırlı tuğlalarla kaplı yüzeyler ise sıvayla kapatılmıştır.²¹⁴ Osman Hamdi Bey'in damadı Vahit Bey de bu tahribatla ilgili 1910 yılında Servet-i Fünun'da benzer ifadeler kullanmıştır.²¹⁵ Kısacası erken dönem Osmanlı mimarisine ait bina, Helen eserlerinin teşhirine uygun olması ve Avrupa tarzı neo-klasik bir müze görünümü kazanması için yapılan değişikliklerle birçok özelliğini kaybetmiştir.²¹⁶ Bu, Türk müzeciliğinin gelişme aşamasında gösterdiği tezatlıklara en iyi örnektir.

Onarım çalışmaları bittikten sonra arkeolojik eserlerin taşınması ise bir anda gerçekleşmemiştir. Onarım çalışmaları boyunca eserler aralıklarla taşınmıştır. 1875 yılında eserlerin taşınmasına başlanması için hamalların işe alındığına dair arşivde bir belge bulunmaktadır.²¹⁷ Ayrıca 1878 yılına gelindiğinde henüz her şeyin tamamlanmadığı üç farklı belgeden anlaşılmaktadır. 31 Mart 1878 tarihli ilk belgede, müze yapılan Çinili Köşk'ün bazı eksiklerinin tamamlanması için Maarif Veznesi'nin Hazine'de olan alacağının gönderilmesi konusunda talep bildirilmektedir.²¹⁸ Bu belge, 1878 yılında Çinili Köşk'ün bina olarak dahi hazır olmadığını göstermektedir. Aynı yıl

²¹³ Bu merdiven 1942 restorasyonunda kaldırılmış, kömür deposu olarak kullanılan özgün merdiven açığa çıkarılmıştır. Bkz: Tahsin Öz, **Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II. Ye Ait Eserler**, TTK, Ankara, 1993, s. 10.

²¹⁴ Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları (1939-1944)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948, s. 63.

²¹⁵ Mehmet Vahit, "*Osmanlı Müzesi*", **Servet-i Fünun**, No: 984, İstanbul, Nisan 1910.

²¹⁶ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 115. Ayrıca, Çiniliköşk'ün özelliğini bozan bu değişiklikler Topkapı Sarayı Müze Müdürü Tahsin Öz'ün çabalarıyla gerçekleştirilen yenileme çalışmalarında düzeltilmiştir.

²¹⁷ **BOA, MF. MKT.** 46/9.

²¹⁸ Bu eksiklikler, henüz yaptırılmayan mermer merdivenler ve antika taşların korunması amacıyla dışarıya yaptırılacak parmaklıklardır. Bunun için toplam olarak 55,187 kuruşun sarf edilmesine ihtiyaç olduğundan bu paranın Hazine-i Hassa'dan temin edilmesi amacıyla Maliye Nezareti'ne yazı yazılması Nezaret Makamından talep edilmektedir. Belge için bkz: **BOA, MF. MKT.** 54/118.

20 ve 29 Nisan tarihli diğer belgelerde ise, tanzim çalışmalarının devam etmekte olduğu, bu yüzden müzeye ziyaretçi alınamayacağı belirtilmektedir.²¹⁹

Ayrıca eserlerin Köşk'e taşınmaya başlamasıyla yeni bir sorun daha belirmiştir. Sorun, yabancı bir müze müdürü olmasına rağmen taşınan eserlerin nasıl düzenleneceğine dairdir. 10 Temmuz 1876 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Maarif Nezareti, Londra ve Viyana elçiliklerinden eserlerin düzenlenmesi konusunda yardım istemiştir. Müzenin Avrupa müzelerine benzer bir şekilde olması için İngiltere müzelerinin düzenleme şekillerinden bir örnek talep edilmiştir.²²⁰ Bu, Türkiye'deki müzecilik serüveninin karakteristik örneklerinden biridir. Çünkü benzer durum Evkaf-ı İslamiye Müzesi açıldıktan sonra da yaşanmış, müze için hazırlanacak nizamnameye örnek olması amacıyla Londra'da bulunan Kensington Müzesi'nden örnek istenmiştir.

Uzun süren onarım, eser taşıma ve düzenlemenin ardından müze, ancak 1880'de açılabilmiştir. Böylece bugünkü tabirle Askeri Müze ile Arkeoloji Müzesi birbirinden ayrılmıştır.²²¹ 14 Ağustos 1880 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre açılış için Harbiye Nezareti'nden bando ve mızıkacı takımı gönderilmiştir.²²² Büyük bir törenle önem verilerek gerçekleştirildiği anlaşılan bu açılıшта, Sadrazam Mehmet Sait Paşa, Maarif Nazırı Münif Paşa, Dr. Dethier ile yardımcı Aristoklis Efendi hazır bulunmuşlardır. 17 Ağustos 1880 tarihli Vakıf Gazetesi'ne haber olan Münif Paşa'nın yaptığı konuşmada ise şunlar söylenmiştir:

“Diğer uygar ülkelerde olduğu gibi İstanbul'da da bir müzenin kurulması, ilerlemekte olan memleketimizin emeli idi. Hükümdarlara yaraşır gayretlerini bu gibi medeniyet eseri tesislerin çoğaltmasına ve genişlemesine sarf eden şevket ve azamet örneği padişahımız hazretlerinin bir büyük eseri olarak bu noksanın tamamlanması hepimiz için sevinç kaynağı olmalıdır. Bu gibi müzelerin faydalarını burada sayıp açıklamaya lüzum yoktur. Gelip geçmiş kavimlerin medeniyet derecelerini ve bunların kademe kademe ilerlemelerini gösterir. Bundan tarih ilmi ve sanat yönünde pek çok faydalar elde edilir. Arkeolojik ilminin Avrupa medeniyetine büyük etkileri herkesin

²¹⁹ BOA, MF. MKT. 55/71. BOA, MF. MKT. 55/129.

²²⁰ BOA, MF. MKT. 39/97. Belge görseli için bkz: Ek 22.

²²¹ Ne yazık ki, askeri koleksiyonlar II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Aya İrini Kilisesi'nin elverişsiz, rutubetli koşullarında kalmıştır.

²²² BOA, MF. MKT. 65/122. Ek 23.

malumudur. Eskiden bizde eski eserlerin kıymeti pek bilinmezdi. Avrupalılardan birkaç sene evvel Kıbrıs'ta bir Amerikan konsolosu oradan bir müze dolduracak kadar sanat eserini çıkarıp götürdü. Halen Avrupa ve Amerika müzelerinde mevcut eski eserlerin çoğu memleketimiz eski eser mahsullerindendir. Şimdiye kadar Avrupalılar, memleketimizin eski eserlerini türlü yollardan alıp zapt etmeye devam etmekte ve bunu da bizde buna meyil ve rağbet görülmemesinden dolayı yapmakta idiler. Hayli vakitten beri Osmanlılar arasında dahi bu rağbet hâsıl olmuş ve bir müddet önce eski eserlere dair bir kanun dahi ortaya konmuştur. Müze-i Hümayun'un kurulması ise bunun en açık örneği olduğundan, artık Avrupalılardan bu konuda hakkımızdaki fikir ve davranışlarını değiştirmeleri ümit olunur. Osmanlı ülkesinin her tarafı vaktiyle buralarda oturan medeni milletlere ait çeşitli eser ile dolu olduğundan, eğer vaktiyle himmet olunmuş olsaydı dünyada en mükemmel müze İstanbul'da olurdu. Bununla beraber şimdiye kadar toplanabilen eserler bir hayli olup bunlar arasında bu işten anlayan kimseler indinde kıymetli şeyler dahi vardır. Bu içinde bulunduğumuz bina dahi bir antika hükmündedir. Fatih Sultan Mehmet'in güzel eserlerinden olan ve o zamanın mimari usulünün güzel bir örneği olan bu bina, bu maksat için de pek uygun olarak seçilmiştir.”²²³

Yeni müzenin açılmasıyla giriş ücreti uygulaması da başlamıştır. 27 Kasım 1880 tarihli bir belgede, Topkapı Sarayı içinde bulunan Müze-i Hümayun'un o günden sonra her gün açık olduğu, Çarşamba günlerinin kadınlara özgü olduğu, salı günleri giriş ücretinin beş kuruş, diğer günlerin ise iki buçuk kuruş olduğu belirtilmiştir.²²⁴ 12 Mart 1881 yılı itibarıyla başlanılan paralı ziyaret sonucunda ilk zamanlar 2.275 kuruş aylık gelir elde edilmiştir. Osman Hamdi Bey bu paraları, öncelikle müze bahçesinin düzenlenmesinde ve İstanbul'da rastlanan değerli eserlerin müzeye taşınması işinde kullanmıştır.²²⁵

2.4.1.3.2. Müze-i Hümayun Mektebi

Daha önce de belirtildiği gibi yeni bir müze binası için yer arama girişimlerinin sonucunda Çemberlitaş'ta yapılması düşünülen müzenin sonuçsuz kalmasının ardından Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e taşınması kararlaştırılmıştı. Fakat müzede çalışacak,

²²³ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 178-180. Ayrıca Kamil Su, belgelere dayandırarak ortaya koyduğu çalışmasında müze açılışının 1881'de hatta 3 Ağustos Pazartesi gününde gerçekleştiğini belirtir. Fakat yeni belgeler ışığında konu incelendiğinde 14 Ağustos 1880 yılında Harbiye Nezareti'nden açılış için bando ve mızıkacı takımı yollanmıştır. Ayrıca Vakit Gazetesi'nin haberi de 17 Ağustos 1880'de çıkmıştır. Dolayısıyla Kamil Su'nun verdiği tarih yanlış olmalıdır. Bunun için bkz: Kamil Su, **a.g.e.**, s. 13-14.

²²⁴ Gerçi müze giriş ücreti alma kararı 1871 yılında kararlaştırılmıştır. Fakat uygulaması 1880 yılında gerçekleşmiştir. 15 Haziran 1872 tarihli bir belgede müzeye ait antika ve eski eserleri görmek isteyenlerden yüzer para alınır ifadesi geçmektedir. Bkz: Kamil Su, **a.g.e.**, s. 14.

²²⁵ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s.100.

eserleri tasnif edecek, kütüphaneyi düzenleyecek, ülkenin çeşitli yerlerinde kazı tespiti ve çalışması yürütecek nitelikli insanlar olmadığı gerekçesiyle Maarif Nezareti, eski eserler alanında eleman yetiştirmek üzere Müze-i Hümayun Mektebi'ni açmaya karar vermiş ve Sadaret'e yazılan bir yazıda okulun kuruluş amacı madde madde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.²²⁶

Yıldız Esas Evrak'ına kayıtlı bu yazıya göre, Maarif Nezareti'ne bağlı olmak üzere eski eser ve sikkeler üzerine İstanbul'da eğitim verecek bir okul açılacaktır. Okul binası Müze-i Hümayun binasının içinde olacak, ancak müze binası yapılıncaya kadar Maarif Nezareti binasında eğitim verilecektir. Gerekğinde sayıları artırılmak üzere on iki öğrenciye eğitim verilecek olup eğitim süresi iki yıl olan okula kabul edilecek öğrencilerden Fransızca, Eski Yunanca, Latince ve Türkçe dillerinin yanında genel tarih ve coğrafyayı bilmeleri şart koşulacaktır.²²⁷ Çünkü dersler bu konular üzerinden ilerleyecek olup bir taraftan eski eser ve sikkeler hakkında ders verilecek bir taraftan da örnek basit resim ve tasvirlerin resmedilmesi, alçı ile yapılması gösterilecek ve türlü türlü taşlar hakkında da bilgiler verilecektir. Bu maddeyle okulda, sadece eski eser ve sikkeler üzerine değil, güzel sanatlar üzerine de eğitim verileceği anlaşılmaktadır.

Cuma ve Pazar günleri dışında haftada beş gün eğitim verilecek okulda dersler alaturka saate göre iki ila sekiz arasında olacaktır. Sekizden ona kadar da eski eserler üzerine uygulamalı dersler yapılacaktır. Öğrenim süresinde okula devam eden öğrencilere de bazı masraflarını karşılamaları ve başka bir işte çalışmamaları için iki yüz kuruş aylık ödenecektir. Fakat eğitimlerini yarıda bırakan olursa kendileri için yapılmış tüm masraflar geri alınacaktır. Okulda temel eğitimlerini alan öğrenciler, İstanbul'a yakın olan ve eski eserlerin varlığının bilindiği bölgelere gidip bunlar üzerine araştırma ve kazı yapacaklardır. Öğrendiklerini sahada uygulama imkânı bulacak öğrenciler, gruplar halinde çalışacaklardır. Çalışmaları esnasında eski eser bulan öğrenciler

²²⁶ BOA, Y. EE. 41/160.

²²⁷ Müze-i Hümayun Mektebi 30 Ocak 1875 tarihli Basiret Gazetesi haberlerine konu olmuştur. Haberde Hariciye Nazırı'nın isteğiyle eski eserler konusunda memur yetiştirilmesi için bir okul açılması kararı yazmakta ve okula alınacak öğrencilerin Mekteb-i Sultani mezunlarından seçileceği yazmaktadır. Fakat yukarıda bahsedilen nizamnamede Mekteb-i Sultani şartı geçmemekte ve öğrencilerden Fransızca, Eski Yunanca, Latince ve Türkçe dillerinin yanında genel tarih ve coğrafyayı bilme şartı koşulmaktadır. Anlaşılan aranan şartların çoğunu ancak Mekteb-i Sultani mezunlarının karşılayabileceği düşüncesiyle gazetede sadece buna yer verilmiştir. Bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 182.

ödüllendirilecek, ödül ise eserin kıymetine göre nakit para halinde verilecektir. Ayrıca öğrencilere, mezun olduktan sonra müzeyle ilgili işlerde istihdam edileceklerine dair garanti verilmektedir.

Bununla birlikte on iki öğrenci dışında eski eser ve sikkeler konusunda kendini yetiştirmek isteyenler devam zorunluluğuna uymak şartıyla okuldaki eğitim faaliyetlerine katılıp diploma alabileceklerdir. Ancak bunlar yirmi kişiyi geçmeyecek ve diğer öğrenciler gibi aylık alamayacaklardır. Bunlar da devletçe lüzum görüldüğü ve kendileri talep ettiği takdirde istihdam edilebilecek, eski eserleri araştırmak için izin almış kişilerin yanında da çalışabileceklerdir.

Yukarıda sayılan bu maddeler 14 Şubat 1875 tarihinde Padişah tarafından onaylanıp yürürlüğe girmiştir. Maliye Nezareti, Müze-i Hümayun Mektebi için müze ödeneğine 90.000 kuruş aktarmıştır. Mektep, Dethier'in müdürlüğünde olacak, bir müdür yardımcısı ve iki öğretmenle eğitime başlayacaktır.²²⁸ Alçı derslerini öğrenmesi için İstavri adında biri Paris'e gönderilmiştir.²²⁹ İstavri, müze mektebi faaliyetlerine başlayınca kadar Müze-i Hümayun'da istihdam edilecek ve kendisine 200 kuruş aylığın yanında alçıdan yapıp sattığı eşyaların kârından da % 20 pay verilecektir.²³⁰

Tüm bunlara rağmen aradan bir yıl geçmiş ve okul bir türlü eğitime başlayamamıştır. Çünkü en başta okul için ayrılan 90.000 kuruş ödenek Çinili Köşk'ün 193.250 kuruş tutan onarım harcamalarında kullanılmıştır. Yani okul faaliyete başlayamadan ödeneğine el konulmuştur. Böyle bir durumun yaşanmasında devletin ekonomik sıkıntı içinde olması temel sebeptir. Gerçekten de o yıllarda Osmanlı Devleti, dış borçlarını ödemekte dahi güçlük çekmektedir. Ayrıca "93 Harbi" denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisi sonucunda Rusya'ya 802.500.000 Frank savaş tazminatı ödemesi de eklenince ülkedeki mali sıkıntı ciddi boyutlara ulaşmıştır.²³¹ Dolayısıyla ekonominin

²²⁸ BOA, MF. MKT. 45/45.

²²⁹ BOA, İ. DH. 721/50343.

²³⁰ BOA, MF. MKT. 34/42.

²³¹ Tuna'dan Doğu Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada yaşanan bu savaşın ortalarında Rusların gösterdiği başarılar İstanbul'da kaygı yaratmıştır. Öyle ki saltanat merkezinin Bursa'ya taşınacağına dair haberler bile yayılmıştır. Osman Paşa'nın meşhur Plevne mücadelesinden, Nene Hatun'un halkı teşvik ettiği Erzurum mücadelesine kadar Osmanlı Devleti direnç gösterse de savaş, yenilgiyle sonuçlanmış ve

yanında siyasi sıkıntıların da arttığı böyle bir dönemde okul düşüncesinin geri planda kaldığı düşünülmektedir. Bir diğer etken olarak müze mektebinin müdürlüğünü yapacak olan Dethier'nin o dönemlerde hasta olması ve bu işe gereken ilgiyi gösterememesi de vardır.²³²

Hiç şüphesiz okul eğitime başlamış olsaydı, müzecilik alanında ülkede nitelikli insan yetişmiş olacak ve eski eserlere karşı geliştirilen bakış açısıyla müzecilikte daha ileri yol kat edilecekti. Ekonomik sıkıntıların giderilmesiyle ileriki süreçte okul için ödenek aktarılabilir, bu proje tekrar hayata geçirilebilirdi. Fakat bu da gerçekleşmemiştir. Eski eserler ve sikkeler üzerine eğitim verecek bu okulla yapılmak istenenler kısmen de olsa ancak Osman Hamdi Bey döneminde açılan ve ileride bahsedilecek olan Sanayi-i Nefise Mektebi'yle yapılabilmektedir. Daha çok güzel sanatlar üzerine eğitim veren bu okul, resim, heykel, oymacılık ve mimarlık gibi alanlardan oluşmakta, müze müdüriyetine bağlı ve Çinili Köşk'ün yakınında bulunmaktaydı. Müze-i Hümayun Mektebi'nin yerini almış olmasından dolayı okulun tekrar gündeme gelmemiş olması muhtemeldir.

2.4.1.4. Osman Hamdi Bey

Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne gelmesiyle yabancı müdür dönemi sona ermiştir. Bu, Türk müzeciliği için önemli bir gelişmedir. Çünkü bu dönemden sonra yerli yönetici ve yetişmiş personel ile Türk müzeciliği daha farklı ve kalıcı gelişmeler gösterebilmiştir. Türk müzeciliğine, modern anlamda gelişme devrini yaşatan Osman Hamdi'nin müdür olmasında birçok neden vardır. Bu nedenlerden ilki daha müdür olmadan kendisinin üç-dört yıl önce bir müze komisyonunda görev almış olması ve müzecilikle ilişkisinin başlamış olmasıdır.²³³ İkincisi, Osman Hamdi'nin devletin üst

siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi açıdan birçok sonuç doğurmuştur. Bulgaristan'daki Türklerin göç etmesiyle İstanbul'daki muhacirlerin sayısı yüz binlere ulaşmıştır. Saltanat'ın ilk yılında Meşrutiyet'i ilan eden II. Abdülhamit, bu savaşın sebep olduğu buhran yüzünden Meclis-i Mebusan'ı kapatmıştır. Ayastefanos Antlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulmak için İngiltere'nin yardımını sağlamak amacıyla Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye bırakılmıştır. Bkz: Mahir Aydın, “*Doksanüç Harbi*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, s. 498-499.

²³² Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 186-187.

²³³ Maarif Nezareti, Meclis-i Kebir-i Maarif dairesinin çalışmaları sonucunda 1877 yılında bir Müze Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonla Çiniliköşk'ün onarımlarının bitmesi, eserlerin taşınması, korunması, tasnifi ve müzenin gelecekteki yeri gibi konularda kararlar alınması ve çalışmalarda bulunulması amaçlanmıştır. Komisyona seçilen üyeler arasında o dönemde İstanbul Altıncı Daire

kademeleriyle teması olan bir devlet adamının yani İbrahim Ethem Paşa'nın oğlu olmasıdır.²³⁴ Üçüncüsü, Osman Hamdi'nin Avrupa'da eğitim görmesi ve kendisini güzel sanatlar başta olmak üzere birçok alanda geliştirmiş olmasıdır. Ayrıca Osman Hamdi'nin okul arkadaşı olan ve o dönemde sarayın Teşrifat Nazırlığını yapan Münir Paşa'nın müdürlük için padişaha tavsiyede bulunduğu, zamanın Maarif Nazırı Mehmet Kamil Paşa'nın da isteği doğrultusunda Osman Hamdi'nin bu işe uygun görüldüğü bilinmektedir.²³⁵ Müze müdürlüğüne Osman Hamdi'nin getirilmesindeki bir diğer etken de Abdülhamit döneminin karakteristik siyasi ortamının sağlamış olduğu koşullardır. Çünkü o dönemde müzenin devamı ve gelişmesi II. Abdülhamit'e atfedilmeye çalışılmış ve bu iş ilahi bir görev sayılmıştır. Bu yüzden de müzenin başına Müslüman olan birinin getirilmesi uygun görülmüştür.²³⁶

Belediye Reisliği yapan Osman Hamdi Bey de vardır. Böylece Osman Hamdi, müze müdürü olmadan yaklaşık üç-dört yıl önce müzecilikle ilişkisi başlamıştır. Bkz: Kamil Su, **a.g.e.**, s. 32-34.

²³⁴ İbrahim Ethem Paşa'nın Rum asıllı olduğu, 1821 Rum ayaklanması sırasında İstanbul'a getirildiği ve Kaptanıderya Koca Hüseyin Paşa tarafından satın alınıp evlat edinildiği bilinir. Hüseyin Paşa, İbrahim Ethem'den başka Hüseyin Rıfki, Ahmet ve Abdüllatif adında üç tane daha evlatlıkları vardır. Bu dört çocuğu Fransa'da okutmak isteyen Hüseyin Paşa, bunları II. Mahmut'a takdim etmiştir. Nihayetinde İbrahim Ethem, padişah iradesiyle 1829 yılında Paris'e gönderilen ilk dört öğrenciden birisi olmuştur. 1835'de Barbet Enstitüsü'nü, 1839'da Yüksek Maden Okulu'nu bitirmiştir. İyi derecede Fransızca bilen ve kendini geliştiren Ethem Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın yardımıyla 24 Kasım 1856 tarihinde vezirlik rütbesiyle Hariciye Nazırı olmuştur. Birçok devlet görevleri arasında Paris ve Viyana elçiliklerinde çalışmış, Dâhiliye, Ticaret, Nafia Nazırlıkları ile kısa bir süre de olsa Maarif Nazırlığı yapmıştır. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan döneminde yaklaşık bir buçuk yıl kadar II. Abdülhamit'in sadrazamlığını da yapmıştır. Başarılı olsa da olmasa da Ethem Paşa, dürüst, sadık ve namuslu olması sebebiyle II. Abdülhamit'in himayesine girebilmiş bir devlet adamıdır. Kendisi gibi oğullarının da eğitimine önem veren İbrahim Ethem'in Osman Hamdi, İsmail Galip, Halil Ethem ve Mustafa adında dört oğlu vardır. Bu isimlerin çoğu Türk kültür ve sanat tarihinde önemli yerlere gelmiş kişilerdir. Bkz: Mahir Aydın, "*İbrahim Ethem Paşa*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt X, s. 418-420; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 134-140; Edhem Eldem, "*Bir Biyografi Üzerine Düşünceler İbrahim Ethem Paşa Rum Mıydı?*", **Toplumsal Tarih**, 202, Ekim 2010, s. 2-12.

²³⁵ Münir Paşa'nın önermesi hakkındaki bu bilgi, Osman Hamdi'nin damadı Mehmet Vahit'e aittir. Bkz: **Servet-i Fünun**, No: 672, 26 Şubat 1319/10 Mart 1904. Fakat Edhem Eldem'in ifadesine göre Vahit Bey'in bu sözleri kelimesi kelimesine Vincent Caillard'ın Aralık 1900'de "*Anglo-Saxon Review*"da yayımlanmış bir makalesinden tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Caillard'ın aktardığına göre Osman Hamdi bu teklif karşısında çok şaşırılmış, arkeoloji konusunda herhangi bir bilgi sahibi olmadığından dolayı da reddetmeye çalışmıştı. Ancak Münir Paşa'nın ısrarı karşısında dayanamamış, sonunda kabul etmek zorunda kalmıştır. Caillard'ın 1900'de yayınlanan makalesinin bazı ayrıntılarının doğruluğuna ve Osman Hamdi'yle olan yakınlığına bakılarak bilgilerin doğruluğu ağır basmaktadır. Bkz: Edhem Eldem, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, s. 44.

²³⁶ Bu bilgi, 10 Mart 1904 tarihinde yayınlanan *Servet-i Fünun* gazetesindeki "Cümle-i Müessesat-ı İlmiyye-i Cenab-ı Padişahiden Müze-i Hümayun" adlı makalede geçmektedir. Bkz: **Servet-i Fünun**, Sayı: 672, Cilt 26, 26 Şubat 1319/10 Mart 1904. Konuya ilahi bakılmasından kasıt şu olsa gerek: II. Abdülhamit, tahta çıktığı esnada meşrutiyet tartışmaları başlamış ve Avrupa medeniyeti ile fark ülke aleyhine gittikçe artmıştı. 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiş, 19 Mart 1877'de Meclis-i Mebusan açılmıştır. Fakat çok geçmeden Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle 13 Şubat 1878'de meclis kapatılmıştır. Bu tarihten itibaren sıkı bir politika izlenmeye başlanmış, ülkede köklü bir yenilik yapmak için dönemin

Osman Hamdi'nin müdür olmasında İbrahim Ethem'in etkisine gelinecek olunursa, bu konuya Edhem Eldem, biraz şüpheli yaklaşmakta ve bu konuda bir "torpil" olabileceği düşünülse de buna dair somut bir bilginin bulunmadığını belirtmektedir.²³⁷ Somut bir bilgi bulunmasa da konuya torpil yerine etki meselesinden bakılacak olunursa, daha önce ve başka örneklerde olduğu gibi bunun mümkün olabileceği ortadadır. Nitekim Osman Hamdi müdür olduktan sonra Baba İbrahim Ethem'in gerek vilayetlere gönderdiği yazıyla eser toplama uğraşısı olsun, gerek Nemrut Kazısı sırasında para toplama kampanyasını başlatması olsun müdürlükten sonraki somut desteklerinin varlığını göstermektedir. Ayrıca Osmanlı devlet geleneğinde belli bir aileye görev verme anlayışı bilinmektedir. Örnek olarak zamanında eski silah ve eserleri düzenleyen Fethi Paşa da böyle bir kişidir. Büyük dedesi ve babasının devlete hizmet etmiş kişilerden olması Fethi Paşa'nın belki de devlet hizmetinde yükselmesinde, saraya damat olmasında ve bazı isteklerini kolay kabul ettirebilmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla İbrahim Ethem Paşa'nın oğlu olması Osman Hamdi'yi avantajlı kılmış veya göreve gelmesinde referans olmuştur.

Nihayetinde 4 Eylül 1881 tarihli Sultan Abdülhamit emriyle Osman Hamdi Bey, beş bin kuruş maaşla Müze-i Hümayun müdürlüğüne tayin edilmiştir.²³⁸ Osman Hamdi'nin müdür olması, başta da belirtildiği üzere Türk müzeciliğinin üçüncü evresinin önemli isimleri olan Sultan Abdülaziz, Ali, Saffet, Suphi ve Ahmet Vefik Paşalardan sonra dördüncü evreye geçişi ifade etmektedir. Dördüncü evrenin baş aktörleri başta Osman Hamdi olmak üzere Maarif Nazırı Mehmet Kamil Paşa, Sadrazam Mehmet Sait Paşa ve Padişah II. Abdülhamit'tir. Artık, Ahmet Fethi Paşa'nın Mecma-i Asar-ı Atika ve Mecma-i Esliha-i Atika'yı düzenlemesinden otuz beş yıl, Müze-i Hümayun'un kuruluşundan on iki yıl, Çinili Köşk'e taşınılmasından da bir yıl geçmiştir. Bu evreye gelindiğinde Türk müzeciliği büyük ölçüde kuruluş aşamasını geride bırakmış ve artık hızlı bir gelişme evresine girmeye başlamıştır. Türk müzeciliği adına bu dönemde gerçekleştirilen faaliyetlerin çoğunu Osman Hamdi ve kardeşi Halil Ethem'in şahsında

Adliye Nazırı Sait Paşa'dan rapor istenmiştir. Bu raporla, Hukuk ve Sanayi-i Nefise Mektepleri ile müzelerin ve kütüphanelerin açılması konusu da gündeme getirilmiştir. Abdülhak Şinasi de Abdülhamit'in yabancı çalışanların çoğaltılmasına pek taraftar olmadığını belirtmekte, Osman Hamdi'nin müdür olmasında bu etkenin altını çizmektedir. Bkz: Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 60.

²³⁷ Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 44.

²³⁸ **BOA, İ.DH.** 835/67168.

toplamak mümkündür. Bu nedenle onların şahıslarına değinmekte ve konuyu bir bütün halinde ele almakta fayda vardır.

30 Aralık 1842’de İstanbul’da doğan Osman Hamdi, İbrahim Ethem Paşa’nın oğlu, Halil Ethem ve İsmail Galip’in ise ağabeyidir.²³⁹ Çok yönlü ve eğitilmiş biri olarak yetişmesinde ailesinin rolü büyüktür. İlkokul eğitimine Beşiktaş’ta başlayan Osman Hamdi, 1856’da Mekteb-i Maarif-i Adliyye’ye kaydolmuştur. 1857’de hukuk alanında eğitim görmek için Paris’e gönderilmiştir. Burada bir yandan hukuk eğitimine katılırken bir yandan da Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu’nda resim dersleri almaya başlamıştır. Fakat güzel sanatlara olan ilgisi daha baskın gelmiş ve babasının ısrarına rağmen hukuk eğitimini ikinci plana atmıştır. Küçüklüğünden beri karakalem resim de yapan²⁴⁰ Osman Hamdi, ünlü ressamlar Jean-Leon Gérôme ve Boulanger ile birlikte çalışmış ve güzel sanatlara karşı gösterdiği ilgi ile ileride iyi bir ressam olmayı başarabilmiştir. İyi derecede yabancı dil de bilen Osman Hamdi, 1858’de gittiği Sırbistan ve Viyana’da müzeler ve resim sergileriyle ilgili incelemelerde bulunmuştur. Aynı yıllarda Paris’e eğitim için gönderilen Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyyit ile birlikte 1867’de II. Uluslararası Paris Sergisi’ne katılmıştır.²⁴¹ Yaklaşık on iki sene Paris’te kalarak 1869’da İstanbul’a dönmüştür. Mithat Paşa’nın yardımcılığında iki yıl kadar Bağdat’ta Vilayet Umur-ı Ecnebiyye müdürlüğü yaptıktan sonra 1871’de İstanbul’a dönmüş²⁴², sarayda Teşrifat-ı Hariciye müdür yardımcısı olmuştur. 1871-1872’de “İki Karpuz Bir Koltuğa Sığmaz”, “Cerf Volant” ve “Suçlayan Kelebek Gözlük” isimli üç tiyatro oyunu yazmıştır.²⁴³ 1873 yılında Viyana’da açılan uluslararası sergide devleti temsil etmiştir. 1875’te Hariciye Umur-ı Ecnebiyye Kâtipliği, 1877’de Beyoğlu Belediyesi Altıncı Daire Müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuş ve aynı yıl

²³⁹ Halil Ethem, tarih, nümizmatik ve arkeoloji alanında kendisini geliştirerek müzecilik alanında faaliyet göstermiştir. İsmail Galip, Türkiye’de meskûkât (nümizmatik) biliminin kurucularından sayılır. Osman Hamdi’nin müzede meskûkât bölümü açmasına yardım etmiş olan İsmail Galip’in bu alanda eserleri vardır.

²⁴⁰ Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 59.

²⁴¹ Aziz Ogan, Arif Müfit Mansel ve Abdülhak Şinasi Hisar gibi bazı araştırmacılar, Osman Hamdi’nin Paris Sergisi’ne komiserlik yaptığını belirtir. Fakat Paris sergisindeki Osmanlı komiserinin Amedii Divan-ı Hümayun hulefasından Selahaddin Bey olduğu söylenmektedir. Bunun için bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 142; Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 60.

²⁴² Paris’ten döner dönmez Bağdat’a gitmeyi özellikle kendisi de istemiştir. Çünkü orada birçok yağlıboya tablolarla Selman-ı Pak’ın resimlerini ve Bağdat manzaralarını resmetmiştir. Bkz: Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 60.

²⁴³ Metin And, “Osman Hamdi Bey’in Komedyaları”, **Popüler Tarih**, Şubat 2001, s. 94-95.

Maarif Nezareti'ne bağlı müze komisyonuna üye seçilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitmesiyle memuriyetten ayrılmış ve müze müdürü olana kadar kendisini resme adamıştır.²⁴⁴

Osman Hamdi'nin Müze-i Hümayun müdürü oluşuna kadar geçen bu zamanda iki şey dikkat çekmektedir. Birincisi kendisinin uluslararası sergilere katılmış olması, ikincisi ise müze komisyonuna üye seçilmiş olmasıdır. Başta da belirtildiği üzere bunlar, Osman Hamdi'nin müdür olmasındaki etkenlerden bazılarıdır. Fakat hukuk eğitimi için gittiği Paris'ten güzel sanatlardan anlayan bir ressam olarak dönmüş olması, kendisinin bu alanı çok istemesiyle alakalıdır. Keza, daha 1867 yılında katıldığı Paris Sergisi'nde "Çingenelerin Molası, Zeybeğin Ölümü ve Pusuda Zeybek" gibi üç eseri sergilenmiştir. Sultan Abdülaziz'in Paris ziyaretine de denk gelen bu sergi sonunda kendisine madalya verilmiştir.²⁴⁵ Demek oluyor ki gerek sergideki görevi gerekse sergilediği eserler başarılı bulunmuştur. Bu sergi esnasında Nafia Nazırı olan babası İbrahim Ethem tarafından bastırılan *Usulü Mimari-i Osmanî* adlı eserin düzenlenmesinde ve *Elbise-i Osmaniyye* adlı eserin Fransızca çevirisinde de hizmette bulunmuştur.²⁴⁶ Dolayısıyla müdürlüğe gelmeden önce Osman Hamdi, resim sanatına karşı yeteneği ve güzel sanatlara olan ilgisiyle, yazdığı oyunlarla ve yaptığı çevirilerle zaten dikkat çeken bir isim olmayı başarabilmiştir.

Osman Hamdi, müdür olduğunda kendisi için yeni bir iş alanı açıldığının farkındaydı. Bu nedenle büyük bir özveri ile arkeoloji ve müzecilik alanında kendisini geliştirmeye çaba göstermiştir. Bir taraftan koleksiyonların uygun bir metotla düzenlenmesi, tasnifi ve teşhiri için uğraşılıyor, diğer taraftan bu konuda yabancı arkeologlardan faydalanmaya çalışılıyordu. O dönemde İstanbul'daki Fransa elçisi Charles-Joseph Tissot'un görevlendirmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve çalışmalarda bulunmuş Fransız Arkeolog Salomon Reinach, arkeoloji konusunda Osman Hamdi'ye yardımcı olmuştur.²⁴⁷

²⁴⁴ Filiz Gündüz, "Osman Hamdi Bey (1842-1910)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, s. 468-469.

²⁴⁵ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 142.

²⁴⁶ Arif Müfit Mansel, "Osman Hamdi Bey (24 Resimle Birlikte)", **Belleten**, Cilt XXIV, Sayı 94, 1960, s. 293.

²⁴⁷ Reinach, Afrika, Yunanistan ve Anadolu'da çeşitli arkeolojik araştırmalar yapmış, eski Yunan ve doğu dillerini incelemiş bir eski çağ uzmanı idi. 1880'de Fransız Akademisi'ne seçilmiş bir tarihçi ve arkeolog olmanın dışında, Osman Hamdi'nin gençliğinde beri tanıdığı bir kişiydi. 1888'de "Yunanistan ve Anadolu'da Arkeolojik Gezi", 1892'de "Tunus'un Arkeoloji Atlası" 1904'te "Apollo: Plastik Sanatlar

Müzenin ilk kataloğunu da Reinach yazmış, *Catalogue Du Musée Imperial d'Antiquités Constantinople, ala Direction du Musée* adıyla 1882 yılında yayınlamıştır.²⁴⁸ Osman Hamdi'nin ölümü üzerine yazdığı bir yazıda ise, Yunan arkeolojisinin temelini vakıf olmayan Osman Hamdi'yi eğitmekle görevli olup kendisinin bir tür öğretici kitap olduğunu, Osman Hamdi'nin de bu kitabı hızlı bir şekilde okuyup kavradığını belirtmektedir.²⁴⁹

Müze-i Hümayun müdürü olana kadar Osman Hamdi'nin arkeolojiyle hiçbir bağlantısı olmamış olabilir²⁵⁰ ve müzecilik onun için yeni bir iş alanı olabilir. Fakat yaptığı arkeolojik keşif kazılarıyla kendisini arkeolog olarak kabul ettirebilmiş bir isimdir. Aynı şekilde bulduğu eserleri ve daha fazlasını korumak için eski eserler tüzüğünü gözden geçirmiş ve müze için yeni bir bina yaptırarak yönetici kişiliğiyle kendisini müzeci olarak da kabul ettirebilmiştir. Dahası Bursa, Konya, İzmir, Edirne gibi büyük ve tarihi şehirlerde Müze-i Hümayun şubelerinin açılmasında etkili olmuştur. Sonuç itibarıyla ülkede müze ve arkeoloji alanında eğitim görüp yetişmiş herhangi bir yerli isme rastlamak mümkün değilken, ilk yerli müze müdürünün bu aşamalardan geçmiş olmasına normal bakılmalıdır.

Osman Hamdi'nin müdür oluşundan yaklaşık dört ay sonra padişah emriyle Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuş ve müdürlüğüne de 1 Ocak 1882'de Osman Hamdi Bey getirilmiştir. 26 Ocak'ta çıkan ödenekle, 7 Şubat'ta padişah onayıyla okulun inşasına başlanmış ve Eylül ayında inşaat tamamlanmıştır. Bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin karşısında bulunan bu okulun kuruluşunda, Osman Hamdi'nin önerileri ve Ticaret Nazırı Mehmet Raif Paşa'nın çalışmaları etkili olmuştur.²⁵¹ 2 Mart 1883 yılında

Genel Tarihi" ve 1922'de "Yunan ve Roma Resimleri Dökümü" adlı eserleri yayınlamıştır. Osman Hamdi, Reinach'a sonradan yazdığı bir mektupta kendisini arkeoloji sahasına alıştırmanın Reinach olduğunu söylemiştir. Bkz: Arif Müfit Mansel, **a.g.m.**, s. 294-295; Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 112.

²⁴⁸ Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü**, s. 9.

²⁴⁹ Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 46.

²⁵⁰ Osman Hamdi'nin giriştiği bazı arkeolojik araştırmalar var idiyse de bunlar amatörcce gerçekleştirilmiş bazı incelemelerin ötesine gitmemektedir. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s.44.

²⁵¹ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 443-445. Ayrıca, Sultan Abdülaziz döneminde Fransız ressam Guillernet, resim ve mimarlık alanında eğitim verecek bir okulun açılması için girişimlerde bulunmuştur. Fakat resmi makamlardan bir cevap alınamayınca kendisi "Desen ve Resim Akademisi" adıyla 1874 yılında özel bir eğitim kurumu açmıştır. Uzun ömürlü olmayan bu mektebin ardından Münif Paşa, 1877 yılında konuyu tekrar ele almıştır. Mekteb-i Sanayi-i Şahane adıyla bir okul kurulması için padişah iradesi çıkmasına rağmen, Osmanlı-Rus Savaşı ve bazı nedenlerle okul eğitime başlayamamıştır. Aynı şekilde 1880 yılında

açılıp öğrenime başlayan okul, kendisine Fransa'daki "Ecole Des Beaux-Arts" okulunu örnek almıştır. Bu okulun 1863 kararnamesinden esinlenerek 1882 yılında bir de yönetmelik hazırlanmıştır.²⁵² Bu yönetmeliğe göre okulun eğitim ve öğretim programı belirlenmiş, yönetiminden de müdür Osman Hamdi sorumlu tutulmuştur. Eğitim-öğretim, öğretmenler dışında oluşturulan Meclis-i Ali tarafından yürütülmektedir. Bu meclis, ressam, mimar, hakkâk, oymacı ve sanat uzmanı arasından seçilmiş bir kişiyle toplam beş üyeden oluşmaktadır. Okulda dersler teorik ve uygulamalı olarak yapılacak, teorik dersler arasında tarih, eski eserler ve süsleme bilgisi bütün öğrenciler için zorunlu tutulacaktır. Bunun haricinde sanat tarihi, perspektif, tasarı geometri, kısaltılmış aritmetik, defter tutma usulü gibi dersler de verilecektir.²⁵³ Bu okulun ilk hocaları arasında, İç İşleri Müdürü ve Heykel öğretmeni Yervant Oskan, Mimar Alexandre Vallaury ve Philippe Bello, yağlıboya resim hocası Salvatore Valeri, karakalem resim hocası Joseph Warnia-Zarzecki, Mimar Vedat ve Ömer Adil gibi önemli isimler yer almaktadır.²⁵⁴

Bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturan bu okulun müdürlüğünü Osman Hamdi Bey ölene kadar sürdürmüştür. Osman Hamdi'nin güzel sanatlar alanında gösterdiği bu faaliyetler, onun çok yönlülüğünü gösteren en somut örneklerdir. Tabi böyle olmasında Osman Hamdi'nin, Fransa'da "Ecole des Baux Arts"da Jean-Leon Gérôme'un atölyesine gitmiş olmasının etkisi çoktur. Bu sayede Paris'te güzel sanatlara dair yürütülen faaliyetleri yakından görmüş ve bunun verdiği deneyimle hareket ederek gördüklerini ülkesinde uygulamaya çalışmıştır. Sonuç itibariyle

"Sanayi-i Hasene ve Fünun-ı Aliye Mektebi" adıyla okul açılması için de girişimlerde bulunulmuştur. Daha çok mimarlık eğitimi ağırlıklı olan bu okulun ders programı Başmimar Sarkis Bey'e hazırlanmıştır. Bunun haricinde madencilik, inşaat mühendisliği ve kimya dallarında da eğitim verilecektir. Fakat 4 Ocak 1881'de Sadrazam Sait Paşa'nın imzasıyla tasarının padişaha sunulmasına rağmen, bilinmeyen sebeplerle bu okul da faaliyete başlayamamıştır. Bkz: Fatma Ürekli, "*Sanayi-i Nefise Mektebi*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, s. 94.

²⁵² Bundan hariç 1911 ve 1924'te de yönetmelik hazırlanmıştır. 1882 yönetmeliğinin tam metni için bkz: Seçkin G. Naipoğlu, **Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 40-47.

²⁵³ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 451.

²⁵⁴ Seçkin G. Naipoğlu, **a.g.t.**, s. 50.

ressamdan heykeltıraşa ve mimara kadar ülkede birçok nitelikli insanın yetişmesini sağlayan Sanayi-i Nefise Mektebi işte böyle bir tecrübenin ürünü olmuştur.²⁵⁵

Osman Hamdi, müzeciliğe dair ilk olarak Çinili Köşk'ün eksiklerini tamamlamakla ve binayı tamir ettirmekle işe başlamıştır. Binanın çatı ve zemini tekrar gözden geçirilerek Maarif Nezareti'nden Sadaret'e onarım hakkında bir yazı gönderilmiş ve onarım işi Vasilaki Efendi'ye verilmiştir. Bu onarım sırasında, Montereano tarafından sıvayla kapatılan çinilerin Osman Hamdi tarafından yeniden ortaya çıkarıldığı söylenmektedir.²⁵⁶

Osman Hamdi, müzenin başına geldiğinde toplam eser sayısı 650 civarındadır. Fakat o dönemde müzenin eser bakımından daha da zenginleştirilmesi düşünülmektedir. Bu amaçla o sıralarda Dâhiliye Nazırı olan Baba İbrahim Ethem Paşa, vilayetlere genelge göndermiş, eski eserlere sahip çıkılmasını ve bunların toplanarak İstanbul'a getirilmesini istemiştir.²⁵⁷ Bu yöntem daha önce de uygulanmış, hatta yabancıların yaptıkları kazılardan artanlarla da müze eserlerinin zenginleştirilmesine uğraşılmıştır. Fakat gelinen noktaya bakıldığında bu yollarla eser zenginleştirmenin mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Türk müzelerinin zenginleşmesi ancak, yurtdışına eser kaçırılmasının önlenmesi ve yerli arkeolojik kazıların yapılmasıyla mümkün olabilirdi. Bunun farkında olan Osman Hamdi, ülke sınırları içindeki tarihi ve sanat değeri taşıyan bütün eserleri müzecilik anlayışı içinde bir araya getirmeyi hedeflemiştir.

²⁵⁵ İlk mezunlarını 1888 yılında veren okulun müdürlüğüne Osman Hamdi'nin ölümüyle 1910'da Halil Ethem Bey getirilmiştir. 1917 yılında okul Cağaloğlu'ndaki bir binaya taşınmıştır. Boşalan okul binası ise Sümer, Hitit, Asur, Himyeri gibi doğu medeniyetlerine ait eserlerin teşhirine bırakılmıştır. Yine aynı yıl Arkeoloji Müzesi ile Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürlükleri birbirinden ayrılmış ve 1918'de okulun başına Nazmi Ziya getirilmiştir. Okul, Cumhuriyet kurulduktan sonra önce 1928'de "Güzel Sanatlar Akademisi", daha sonra 1982'de "Mimar Sinan Üniversitesi" adını almıştır. Konu için bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 442-470; Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü**, s. 13.

²⁵⁶ Bu bilgi, Osman Hamdi'nin ölümü üzerine Abdurrahman Şeref'in yazdığı bir yazıda geçmektedir. Bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 190. Tahsin Öz'ün kitabında da şöyle bir bilgi yer almaktadır: "1948-1951 yıllarında verilen ödeneklere göre, örülmüş pencereler, nişler, ocaklar ihya edilmiş kapanmış çinili nişler açılmış, iki yan eyvanın yıkılan duvarı yapılmış, kat merdiveni eski haline getirilmiş, çatı ıslah ile kubbe meydana çıkarılmış, bacalar yapılmış, alt katta doldurulmuş kısımlar temizlenmiş, cephede çürümüş taş ve tuğlalar ve hatta şakuldan ayrılan kısımlar onarılmış elhasıl köşk basübadelmeyt sırrına mazhar olmuştur." Dolayısıyla 1942'de başlayan onarımlarda açığa çıkarılan çiniler mevcut olduğuna göre Osman Hamdi'nin açığa çıkardığı çiniler bir kısımdan ibarettir. Bunun için bkz: Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı'nda Fatih Sultan Mehmet II. Ye Ait Eserler**, s. 10.

²⁵⁷ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 111.

Bu yolda atılan ilk adım Adıyaman ilindeki Nemrut Dağı'ı kazıları olmuştur.²⁵⁸ Osman Hamdi, bu kazının başında bizzat kendisi durmuş ve kazıyı yönetmiştir.²⁵⁹ Kendisiyle beraber ikisi arkeoloji alanında Avrupalı uzman olmak üzere yedi kişi çalışmışlardır. Kalabalık işçi grubuyla birlikte devrik bazı anıtlar kaldırılmış, bazılarının kalıpları alınmış ve yazıtlar kaydedilmiştir. Osman Hamdi ve Oskan Efendi, 1 Haziran günü Kâhta'dan ayrılarak Samsat, Urfa, Birecik, Halep ve Antakya üzerinden İskenderun'a, oradan da deniz yoluyla İstanbul'a dönmüşlerdir.²⁶⁰ Kazı bitiminde elde edilen bilgi ve malzemeyi değerlendirmek adına birlikte hazırladıkları *Le Tumulus de Nemroud Dag*h adlı iki ciltlik eseri yayınlamışlardır.²⁶¹ Bunun haricinde üç aylık bir dönemi kapsayan Nemrut Dağı'na düzenledikleri seyahatin günlüğünü de not tutmuşlardır.²⁶² Hiç şüphesiz ki Nemrut Dağı kazıları, Osmanlı arkeolojisi, Müze-i Hümayun ve Osman Hamdi'nin kariyeri açısından bir dönüm noktasıdır.

Almanlardan daha hızlı davranılarak gerçekleştirilen Nemrut Kazısı bitiminde artık bir şeyin farkına varılmıştır. O da müze koleksiyonlarının ve müzeciliğin ancak yerli arkeolojik kazılarla gelişme ve varlık gösterebileceği düşüncesidir. Çünkü şimdiye kadar yabancı arkeologlar, 1869 ve 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden aldıkları haklarla birçok kazı gerçekleştirmiş ve şuan Türkiye'de herhangi bir müzede olması gereken birçok değerli eseri de ülkelerine götürmüşlerdir. Bunların farkında olan Osman Hamdi, bu durumu değiştirmek için kökten bir çözüme gitmiş ve 21 Şubat 1884 tarihli

²⁵⁸ Osman Hamdi'den önce arkeolojik kazı olmasa da eski eser araştırması yapan kimseler vardı. 28 Haziran 1875 tarihli Basiret Gazetesi'nde Aristoklis Efendi'nin eski eser araştırması görevi ile Girit'e gittiği haberi yer almaktadır. Aynı şekilde kazı için izin isteğine dair 5 Eylül 1294 tarihli bir belge mevcuttur. Fakat Türkiye tarihinde ilk yerli kazı başlatan isim Osman Hamdi Bey olmuştur. Bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 273-274; Kamil Su, **a.g.e.**, s. 63-64.

²⁵⁹ Daha önce Prof. Karl Sester, Nemrut Dağı'nda araştırma yapmış ve Kommagene Kralı Antiochos Theos tarafından MÖ. 62 yılında yaptırılan anıt mezar dâhil bazı arkeolojik kalıntıları keşfetmiştir. Aradan çok Luschan'un da bulunduğu Humann yönetiminde yeni bir heyet göndermiştir. Bu sıralarda Osmanlı geçmeden Nemrut Dağı'nda Dr. Otto Puschstein de bir incelemede bulunmuş ve onun bu konudaki raporu Berlin Müzesi tarafından 19 Ekim 1882'de yayınlanmıştır. Rapordan sonra Berlin Müzesi Nemrut'a Puchstein ve Felix von hükümeti de araştırma yapmak üzere Oskan Efendi'yi bölgeye göndermiştir. 1883 Mayıs ayı başlarında Osman Hamdi de bölgeye gitmiş ve Almanlardan daha erken davranarak Nemrut kazılarını başlatmıştır. Bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 273. Ayrıca, Osman Hamdi, Carl Humann ve Alexander Conze'nin kazı konusunda kendisine yardımında bulunduğunu belirterek onları daima minnetle anmaktadır. Bkz: Arif Müfit Mansel, **a.g.m.**, s. 295-296.

²⁶⁰ Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 404.

²⁶¹ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 274.

²⁶² Edhem Eldem, "Osman Hamdi Bey'in Paris Yıllarıyla İlgili Yeni Bilgiler", **Toplumsal Tarih**, 268, Nisan 2016, s. 49-50.

Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni hazırlamıştır.²⁶³ Böylelikle gerek kaçak gerekse daha önceki nizamnameden aldıkları haklarla yabancı arkeolog kazılarına ve bunun sonucunda eser götürülmesine kısıtlama getirilmiştir. Artık herhangi bir eser veya buluntunun yurtdışına çıkışı kesinlikle yasaklanmış, kazı sahiplerine de ağır yükümlülükler ve kontroller getirilmiştir.²⁶⁴

Bu nizamnamenin ne kadar önemli ve gerekli olduğu 1887 Sayda kazılarında daha net anlaşılmıştır. Çünkü kazının başında ilk tespitleri yapan Bışara Efendi'nin Fransa'dan yardım istemesi söz konusu olmuş, neyse ki bu gerçekleşmemiş ve kazı yabancılara teslim edilmemiştir.²⁶⁵ Muhakkak ki Sayda kazılarının Fransızların eline geçmesinin önünde duran şey, üç yıl önce çıkmış olan Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin getirdiği yeni kurallardır.²⁶⁶ Bu nizamnameyi önemli kılan bir diğer şey de, Cumhuriyet ideolojisine ve kültür politikalarına zıt düşmeden 1973 yılına kadar neredeyse doksan yıl boyunca yürürlükte kalmış olmasıdır.

Nihayetinde, Müze-i Hümayun adına Osman Hamdi, 1887 yılında Sayda kazılarını da başlatmıştır.²⁶⁷ Bu kazı, Halaliye köyünde yaşayan Mehmet Şerif adında birinin Ayaa adlı denize yakın bir alanda kuyuya rastlaması ve bunu 2 Mart 1887 yılında yerel yönetime bildirmesiyle başlamıştır. Bu ihbar üzerine 12 Mart'ta vilayet mühendisi

²⁶³ Maarif Nezareti'nden Bab-ı Ali'ye gönderilen 24 Temmuz 1882 tarihli bir yazıda nizamnamenin yetersiz olduğu, bu konunun müze müdürü Osman Hamdi tarafından dile getirildiği, kendisinin de bu konuda bir layiha sunacağı belirtilmekteydi. Sadaret makamından Maarif Nezareti'ne 3 Ocak 1884 tarihinde gönderilen tezkerede de nizamnameye getirilecek değişikliklerle alakalı iki layihanın birinin Şuray-ı Devlet, diğerinin ise Osman Hamdi Bey tarafından verildiği kaydedilmektedir. O yüzden nizamnamenin oluşması Osman Hamdi'nin düşünce ve gayretiyle alakalıdır. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 57-58.

²⁶⁴ James Theodore Bent, Ernest Renan gibi uzmanlar böyle kısıtlayıcı bir nizamnameye tepki göstermişlerdir. Hatta Osman Hamdi'nin dostu Salomon Reinach bile bu konuda Revue Archéologique'de eleştiriler yöneltilmiş, bilim ve diplomasi çevrelerini harekete geçirmeye çalışmıştır. Daha 1882 yılının Şubat ayında Çinili Köşk'ün koleksiyonlarını kataloglayan Reinach, Osman Hamdi'yi bu amacından vazgeçirmeye çalışmıştır. Fakat ne Osman Hamdi ne de Osmanlı yönetimi bu konuda geri adım atmamıştır. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 49.

²⁶⁵ Bu bilgi Fransız arşivlerinde bazı yazışmalarda geçmektedir. Fransa'nın Beyrut konsolosu Petiteville'in 24 Mart 1887 tarihinde, yani keşfin yerel yöneticilere bildirilmesinden yaklaşık yirmi gün sonra Dışişlerine yazdığı bir mektupta ilk tespitleri yapmış olan Bışara Deb'den bahsederek kazıya başladığını ve Fransa'nın destek ve yardımını istediğini belirtmektedir. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 459.

²⁶⁶ Edhem Eldem, **a.g.e.**, s.460.

²⁶⁷ Sayda şehri Perslilerden kalma kral mezarları gibi çok sayıda eski eser barındıran bir yerdir. Bu bilgi Fransız Joseph Ernest Renan tarafından daha önceleri belirtilmiştir. Arkeolojik eser bakımından çok zengin olan bu bölge, define avcıları tarafından farklı zamanlarda tahrip edilmiştir. Bazı lahitlerin içi açılmış ve eserler zarar görmüştür. Bkz: Burcu Kutlu Dilbaz, "Müze-i Hümayun'da İskender Lahdi", **Tarih Dergisi**, Sayı 64, İstanbul, 2016, s. 3.

Bişara Efendi bölgeye yollanmış, kuyu ve dibindeki lahitler tespit edilmiş ve bir rapor hazırlanarak İstanbul'a bildirilmiştir. Osman Hamdi, kazı için padişah'tan gerekli izni ve ödeneği almış, 20 Nisan'da İtalyan Sumatra gemisiyle İzmir'e geçmiş, orada Démosthène Baltazzi'yle²⁶⁸ buluşmuş ve oradan da iki gemiyle yola çıkıp 30 Nisan'da Sayda'ya varmıştır. En büyüğü 15 ton ağırlığında olan lahitleri çıkarmak için bir tünel kazılmış ve raylar döşenmiştir. Dışarıya çıkarılan lahitler, iki tel arasında kayan ahşap arabalara yüklenerek yerleştirilmiş halde denize doğru taşınmıştır. Bu arada, keşfedilen gömü odalarının yanında ikinci bir gömü alanı daha keşfedilmiş, buradan da Eşmunazar'ın babası Sidon kralı Tabnit'e ait olduğu tespit edilen bir lahit daha çıkarılmıştır.²⁶⁹ Toplam yirmi beş gün süren çalışmalar sonucunda on yedi lahit 16 Haziran'da gemiye yüklenip İstanbul'a gönderilmiştir.²⁷⁰ Aradan bir yıl geçtikten sonra Sayda'da beş lahit daha bulunmuştur. Osman Hamdi, bunları da getirtmiş ve böylelikle gelen lahit sayısı yirmi ikiye yükselmiştir.

Bir rastlantı sonucu gelen ihbar üzerine başlayan Sayda kazısı ve buluntuları, başta Osman Hamdi'nin başarılı bir arkeolog olarak anılmasını ve Osmanlı arkeolojisinin de uluslararası alanda tanınmasını sağlamıştır.²⁷¹ Ayrıca bu kazı sonunda Müze-i Hümayun, çok önemli bir lahit koleksiyonuna sahip olarak ileride "Luhud-ı Atika Müzesi" yani Eski Lahitler Müzesi adıyla anılmış ve yepyeni bir kimlik kazanarak dünya çapında bir müze görünümü kazanmıştır. Ayrıca bu kazılar, şimdiye kadar müze ve arkeolojide yapılmak istenenlerin gerçekleştiği kazılar olmuştur. Arkeolog olarak kendini ispatlamış olan Osman Hamdi, bundan sonra kendisini arkeolojik kazıların yürütülmesine, müzenin gelişmesine, nitelikli uzmanların yetişmesine, kısaca bir

²⁶⁸ Nemrut dönüşünde İzmir'e, yani Ali Ağa Çiftliği yakınında Salomon Reinach ile Edmond Pottier'nin kazdıkları Myrina'ya uğradıklarında oradaki toprak sahibi ve arkeolog olan Baltazzi ile tanışmışlardı. Baltazzi, daha sonra Müze-i Hümayun için çalışmıştır. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 48.

²⁶⁹ Mısır'da başkası için yapılmış ama sonra ticaret yoluyla Sayda kralı Tabnit için kullanılmış olan bu lahdin üzerinde ilk kullanım amacına uygun hiyeroglif bir yazı yer almaktadır. Buna ek olarak lahdin Tabnit'e uydurulması amacıyla Fenikece bir yazı daha eklenmiştir. Siyah taştan yapılmış Mısır tipinde ve hala içinde ceset olan bu lahdin üzerindeki hiyeroglif ve Fenike yazıları fotoğraflanarak Ernest Renan'a yollanmıştır. Sidon kralı Tabnit'e ait olduğunu tespit eden de Renan olmuştur. İlginçtir ki, bu olaydan otuz sene önce Tabnit'in oğlu Eşmunazar'ın lahdi bulunmuş ve Fransa'ya götürülmüştür. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 458.

²⁷⁰ İstanbul'a dönüş yolculuğunda Güllük limanına uğranmış, Taşoz adasının Limenas limanında bulunan bazı eski eserler de gemiye yüklenmiştir. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 459.

²⁷¹ Keşiflerin duyulmasını isteyen, Osman Hamdi ve Baltazzi, bu buluntuları 2 Haziran 1877'de Fransız Akademisi'ne telgraf ile bildirmiştir. Sonrasında, Reinach ile birlikte "Necropole Royale de Sidon" adlı eseri yayınlamıştır. Bu eserde Sayda kazısı, kazıda bulunan eserler ve bunların İstanbul'a taşınması hakkında bilgiler yer almıştır. Gerçekten de bu buluntular Avrupa'da ses getirmiş ve merak uyandırmıştır.

yönetici olarak yapılması gerekenlere adanmıştır. O yüzden bu tarihten sonra Müze-i Hümayun adına birçok kazı yapılmışsa da, işin bilimsel tarafı yerli ve yabancı uzmanlara bırakılmıştır. Lagina (1891-1892), Sipara (1893), Kadeş (1894), Bozöyük (1895), Yortan (1901), Tedmür (1902), Tralles-Aydın (1902-1903), Alabanda (1905), Rakka (1905), Rodos (1906-1909), Boğazköy (1906-1912), Akalan (1907), Notion (1907), Alacahöyük (1907-1909), Taşoz (1909), Sidamara (1909) ve Langaza (1910) gibi birçok kazı gerçekleşmiştir. Bu kazılarda Nikolaki Efendi, Kadri, Bedri ve Makridi Beyler gibi isimler çalışmış ve kendilerini geliştirme fırsatı bulmuşlardır.²⁷²

Arkeolojik kazı ve faaliyetlerin derinlemesine inceleme gerektiren bir alan olması sebebiyle bu çalışmada, daha çok Türk müzesinin kimliğini değiştiren iki önemli kazı, yani Nemrut ve Sayda kazılarının üzerinde durulmuştur. Hiç şüphesiz Türk müzeciliği için çok önemli olan bu ilk kazılar sonucunda birçok eser gün yüzüne çıkmış ve Müze-i Hümayun koleksiyon bakımından zenginleşmiştir. Avrupai bir kurum yaratmak için çıkılan bu yolda arkeolojik kazı, buluntu ve yeni nizamname ile gelişim tamamlanmış ve Türk müzesi sahip olduğu eserlerle gerçek bir müze kimliğine kavuşabilmiştir.

Ağlayan Kadınlar, Satrap, Likya, Tabnit, İskender Lahdi²⁷³ diye bilinen lahit olmak üzere Helen ve Mısır döneminin çok değerli eserleri artık İstanbul'dadır. Fakat Çinili Köşk'e sığamayacak kadar lahitlerin büyük ve fazla sayıda olması yeni bir müze binasının yapılması düşüncesini doğurmuştur. Bu belki de lahitlerin yeni binayı hak edecek kadar güzel ve kaliteli olduklarından. Ne olursa olsun Osmanlı sınırları içerisinde ilk yerli kazılar, yeni modern bir müze binasının yapılmasını sağlamıştır. Bu arkeoloji ve müzeciliğin birbirini etkilediğini veya bütünlediğini gösteren bir bulgudur.

²⁷² Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 276-283. Ayrıca Müze-i Hümayun adına yapılan kazılar hakkında detaylı bilgi için bkz: Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, s. 262-278.

²⁷³ İskender Lahdi olarak anılan bu lahit, mermerden yapılmış, yaklaşık 1,5/3 m ebadında ve neredeyse 2 m yüksekliğindedir. Bir yüzünde İskender'in Perslere karşı kazandığı İsus zaferi, diğerinde İskender ile Abdalonymus'un bir arslan avı, diğer yüzünde Abdalonymus'un panter avı ve diğer yüzünde de Gazze savaşı temsil edilmektedir. Osman Hamdi'nin Théodore Reinach ile birlikte 1892'de yayımladığı eserde bu lahitten "Büyük Lahit" olarak bahsedilmesine rağmen, gerek lahdin büyük ve etkileyici olması gerekse üstünde İskender'in iki tasvirinin bulunması sebebiyle bazı çevrelerce İskender Lahdi olarak anılmıştır. Fakat İskender'in M.Ö. 323'te Babil'de öldüğü, naaşının önce Memphis'e ardından da İskenderiye'ye taşındığı bilindiği için bu düşünce terk edilmiştir. Sonrasında lahdin İskender'in tayin ettiği Sayda kralı Abadalonymus'a ait olduğu düşünülmüştür. Lahdin kime ait olduğu henüz kesin olarak bilinmemekle birlikte, Abdalonymus'un ölümünden daha erken tarihli olduğu ve muhtemelen Babil'in Pers valisi Mazaeus için yapılmış olabileceği üstünde durulmaktadır. Bkz: Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 291-294.

Sayda eserlerinin İstanbul'a gelmesiyle Osman Hamdi, Mimar Vallaury'ye yeni bir müze binası için plan çizdirmiş ve bu konuda 26 Temmuz 1887 yılında Maarif Nezareti'ne bir yazı yollamıştır. Bu yazıda, Sayda'dan getirilen eserlerin özellikle on bir adet lahdin müzeye sokulmasının mümkün olmadığını, ileride bulunup getirilecek eserlerin de sığacağı şekilde yeni bir binanın Müze-i Hümayun karşısına yapılmasının gerekliliğini, bu durumu Maarif Nazırı ve Sadrazam'a sözlü olarak bildirdiğini, bunun üzerine yeni bir proje yapılmasına izin verildiğini, Sanayi-i Nefise Mektep binasını inşa eden ve halen burada ders veren Mimar Vallaury'nin tasarladığı binanın oldukça süslü ve büyük bir yapı olacağını, lahitlerin içine yerleştirilmesi ile birlikte tüm masrafların iki bin Osmanlı lirası tutacağını, kış gelmeden bir an önce inşaat başlanmasının gerekliliğini belirtmiş ve inşaat planını da ekte sunmuştur.²⁷⁴

Anlaşıldığı üzere Osman Hamdi bu yazıyı yollamadan önce Maarif Nazırı ve Sadrazamla gerekli görüşmeleri yapmıştır. Bu yüzden tasarı teklifi çok geçmeden padişah emrinde onaylanmıştır. Fakat uzun süredir var olan mali sıkıntılardan olsa gerek Maarif Nezareti'ne müze inşaatı için gerekli ödenek çıkmamış, gerekli para farklı yerlerden elde edilmeye çalışılmıştır. 150 bin kuruş Mülkiye Tıbbiyesi için yapılacak hastane parasından, 402.427 kuruş 1888 yılı bütçesinin taşra kısmındaki 1 milyon kuruşluk ödeneğinden, 328.177 kuruş ise 1889 yılı bütçesinin zuhurat hesabı²⁷⁵ ödeneğinden karşılanmıştır.²⁷⁶

Nihayetinde yeni müze binasının inşasına başlanmıştır. Osman Hamdi, daha inşaat başlarken yapılacak binanın yeterli olmayacağını düşünmüş ve bir kat daha çıkılması için gerekli makamları ikna etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Sadrazam Kamil Paşa'ya yeni yapılmakta olan müzenin üzerine dört-beş yüz lira gibi az miktarda parayla bir kat daha çıkılabileceğini bildirmiştir. Kamil Paşa da, bu durumu 22 Mart 1888 yılında Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Bu çabaların sonucunda da başarı sağlanmış, kat ilavesiyle ilgili Yıldız Sarayı Başkâtipliği Dairesi'nden 13 Nisan 1888 tarih ve "Ser Katib-i Hazret-i Şehriyari Süreyya" imzasıyla tezkere çıkartılmıştır. Ayrıca binanın

²⁷⁴ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 201.

²⁷⁵ Zuhurat Hesabı: Deprem, sel, yangın, fırtına ve önceden öngörülmesi mümkün olmayan tabii ve doğal afetler için açılmış olan ihtiyat hesabıdır.

²⁷⁶ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 209-210.

süslemesi ve müze eşyalarının yerleştirileceği dolapların yapımı için de para temin edilmiştir.²⁷⁷

“Luhud ve Mekabir-i Atika” binasının açılışı 13 Haziran 1891’de gerçekleşmiştir. İki büyük salondan oluşan binanın her iki katıyla birlikte kapladığı alan yaklaşık olarak 1.800 metre kareyi bulmuştur. Alt kat Sayda lahitlerine, üst kat ise Sümer, Asur, Babil ve Roma eserleri gibi eserlerin sergilenmesine ayrılmıştır. Daha çok bu tür eserlerin sergileneceği dikkate alınmış olsa gerek ki bina da Batı Neo-Klasik anlayışa göre inşa edilmiştir. Modern müzecilik anlayışına da uygun görkemli bir yapı olan binanın planının ağlayan kadınlar lahdinden esinlenerek çizildiği de söylenmektedir.

Binanın açılışından iki ay sonra 143 bin kuruş harcamayla modelhane, kütüphane ve fotoğrafane yapılması kararlaştırılmış, bunlar da tamamlanarak 1892 yılı başlarında hizmete girmişlerdir.²⁷⁸ Sayda lahitleri için yapılan binanın diğer koleksiyonları alamayacağı bir süre sonra anlaşıncı, ikinci bir bina yapılması düşünülmüştür.²⁷⁹ Vallauri’nin planı ve gözetiminde Philippe Bello’ya yaptırılan ikinci binanın temeli 1 Eylül 1898 yılında atılmış, 7 Kasım 1903 yılında ise açılışı gerçekleşmiştir.²⁸⁰ Genişleyen müze binasına Çinili Köşk’teki eserler de eklenmiş, boşalan köşke ise diğer binada bulunan bazı İslami eserler taşınmıştır. İkinci binanın açılışından bir yıl kadar sonra, yani 1 Eylül 1904 yılında üçüncü binanın temelleri atılmıştır.²⁸¹ Yine Vallauri’nin planı ve gözetiminde, bu sefer kendi öğrencisi ve Osman Hamdi’nin oğlu Edhem’in yaklaşık iki buçuk sene süren çalışmalarının ardından Nisan-Mayıs 1907’de üçüncü bina da tamamlanmıştır. Böylelikle neredeyse 200 metreyi bulan cephesi ve

²⁷⁷ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 201-202.

²⁷⁸ Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 203.

²⁷⁹ Lagina kazısı sırasında Hekate Tapınağı’ndan çıkarılan frizler 1891’de İstanbul’a getirilmişti. Almanların Menderes Nehri kenarında, Magnesia’da Artemis Tapınağı’ndaki kazılarda buldukları frizler de 1893 yılında İstanbul’a getirilmişti. Tüm bunlar ikinci binanın yapılmasını gerekli kılan şeyler olmuştur. Bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 203.

²⁸⁰ Açılışta Maarif Nazırı Haşim Bey de bulunmuş ve Kütüphane bölümünde padişaha teşekkür temalı bir konuşma yapmıştır. Ardından da Osman Hamdi bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma o esnada törende bulunan İkdam gazetesi yazarlarından biri tarafından not edilmiştir. Metnin tamamı için bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 204-206.

²⁸¹ Temel atıldığı esnada Osman Hamdi, uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmada, Sayda kazılarında beri bu noktaya çok hızlı gelindiğini, Avrupa’da bile bunun örneğinin bulunmadığını ve bunların Padişah sayesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Konuşmanın tam metni için bkz: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 206-209.

9000 metre kareyi aşan kullanılabilir alanıyla Türk müzesi, Avrupa'daki müzelerle yarışabilecek bir hale gelmeyi başarabilmiştir.²⁸²

1892 yılına gelindiğinde hem müze hem de Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüklerini elinde bulunduran Osman Hamdi, müze işleri için güvenebileceği ve gerektiğinde bazı yetki ve sorumlulukları devredebileceği bir yardımcıya ihtiyaç duymuş, tercihini ise Nikolaki Ohani yerine kardeşi Halil Ethem'den yana kullanmıştır.²⁸³ 1880 yılından beri müdür yardımcılığı görevini devam ettiren Nikolaki Ohani ise Başkâtiplik görevine getirilmiştir. Bununla birlikte Maarif Nezareti 1894 yılı kayıtlarına göre müzenin idari kadrosunda, İç Hizmetler Müdürü Kadri Bey, Muhasebeci Recep Efendi, Türkçe Haberleşme Kâtibi Halil Bey, Fransızca Haberleşme Kâtibi Makridi Toduraki Bey, Katalog Düzenleme Memuru Jüvin Bey, Muhafaza ve Muayene Memurları Dimosten Baltacı ve Ahmet Bey, Hafriyat Memurları Bedri ve Bilal Beyler, Tamirat Memuru ve Fotoğrafçı Oskan Efendi gibi isimler vardır.²⁸⁴

Sonuç olarak çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Osman Hamdi döneminde Türk müzeciliği gerçek anlamda müze kimliğine kavuşmuştur. Osman Hamdi ise müdürlüğünün yirmi beşinci yılında yerli, yabancı birçok aydın insan ve ilmi kurum çevresinde takdir toplamayı başarabilmiştir. Avrupa ve Amerika basınında kendisi için çok sayıda yazı çıkmış ve bazı ülkelerden nişan ve ödül almıştır. Oxford Üniversitesi'nden fahri doktor unvanı da alan Osman Hamdi, 1909 yılında Avrupa'ya son seyahatini yapmış, 1910 yılına kadar hem müze hem de güzel sanatlar okulundaki müdürlüklerine devam etmiştir. 24 Şubat 1910 yılında 68 yaşında iken Kuruçeşme'deki yalısında hayatını kaybetmiştir. Büyük bir cenaze töreninin ardından kendi vasiyeti üzerine Eskihisar'daki köşkünün arka bahçesinde bulunan tepeye defnedilmiştir.²⁸⁵

²⁸² Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 395.

²⁸³ Halil Ethem, 1909 tarihine kadar yardımcılık görevine devam etmiştir. Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'nın ısrarı üzerine İstanbul Şehreminliğine tayin olmuş, beş altı ay kadar sonra istifa etmiş ve 1910'da Osman Hamdi'nin ölümü üzerine müze müdürlüğüne getirilmiş, o tarihten itibaren 1931 senesi Mart'ına kadar bu görevi sürdürmüştür. Bkz: Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü**, s. 13-14.

²⁸⁴ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 121-122.

²⁸⁵ Arif Müfid Mansel, **a.g.m.**, s. 299-301.

2.4.1.5. Halil Ethem Eldem

Osman Hamdi'nin ölümünden sonra, 1892'den beri yardımcılık görevini yürüten kardeş Halil Ethem, müze müdürlüğüne geçerek Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişi ifade eden süreçte Türk müzeciliğine yön veren isim olmayı başarabilmiştir. Yaklaşık yirmi yıl sürdürdüğü görevinde hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet döneminde önemli hizmetlerde bulunmuş, eski eserleri korumak ve müzeleri geliştirmek gibi alanlarda gösterdiği çabalarla ön plana çıkmıştır. Afet İnan, onun hakkında, tarihi eserler için kıskanç bir muhafazakârdı lafını kullanmaktadır.²⁸⁶ Aziz Ogan ise, genel seferberlik ilanında çalışanları silâh altına alınan müzenin gece bekçiliğini yapacak kadar Halil Ethem'in korumacı bir ruha sahip olduğunu belirtmektedir.²⁸⁷ Dolayısıyla onun hakkında yazılacak en çok şey, eski eserlerin korunmasına dair olacaktır.

Buna rağmen Halil Ethem'in müzecilik hayatı Osman Hamdi Bey'in kardeşi olmasından dolayı biraz gölgede kalmış gibi gözükmektedir. Hayata vedası bile Atatürk'ün ölüm yılına denk gelmiş, bu yüzden cenazesi sessiz ve gürültüsüz geçmiştir. Halil Ethem'in fazla mahcup ve mütevazı yönüyle ön plana çıktığını belirten Abdülhak Şinasi Hisar, Halil Ethem hakkındaki yazılarını kendisinden güçlkle izin alarak yazdığını belirtmektedir ki henüz hayattayken Halil Ethem'i kaleme alan tek kişi belki de Hisar'dır.²⁸⁸ Neticede kattığı vizyonla Türk müzecilik tarihinin merkezine konmayı hak eden bir isim olarak 1947'de Türk Tarih Kurumu tarafından adına bir kitap hazırlanmış, hayatı, hatıraları, müzeciliği ve eserleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kitapta, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Afet İnan, Hasan Ali Yücel, Aziz Ogan, Arif Müfit Mansel, Kemal Ergüvenli, Abdülkadir Erdoğan, Besim Ömer Akalın, Ahmet İhsan Tokgöz, Zühtü Başar, Akil Muhtar Özden, Süheyl Ünver, Harun Reşit Kocacan, Bilal Aziz Yanıkoğlu, Halim Baki Kunter, Yusuf Akyurt gibi ve daha birçok yabancı isim çeşitli makaleler sunmuştur.

²⁸⁶ Afet İnan, “*Halil Ethem'i Hatırlama*”, s. 352.

²⁸⁷ Aziz Ogan, “*Halil Ethem*”, s. 404. Aynı bilgiyi Abdülhak Şinasi Hisar da vermektedir. Bkz: Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 84.

²⁸⁸ Abdülhak Şinasi Hisar, 1 Mart 1931 tarihli Cumhuriyet'te “*Müzeler Müdür Halil Bey*” ve 15 Ağustos 1936 tarihli Varlık dergisinde “*Müzelerimiz ve Halil Ethem Bey*” adıyla yazılar yazmıştır. Bkz: Abdülhak Şinasi Hisar, **a.g.e.**, s. 80-89.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*İbrahim Ethem Paşa Ailesi ve Halil Ethem Eldem*” başlıklı yazısında Halil Ethem’in eserlerine değinerek liste halinde sunduğu yaklaşık on iki kitabından hariç, “Tarih-i Osmanî Encümeni” ve “Türk Tarih Encümeni” mecmualarında yer alan çeşitli yazılarından bazılarını incelemiştir. Bunlar arasında *Düvel-i İslamiyye ve Meskûkât-ı Osmaniyye Katalogu*, *Sivas ve Divriği Korpusu*, Tarih Encümeni Mecmuası’nda yayınladığı makalelerini önemli saymıştır. *Kayseri Şehri Mebani-i İslamiyye ve Kitabeleri* adlı eseri şehir tarihi için yazılan ilk Türkçe eserlerden olduğunu, Tarih Encümeni Mecmuası’ndaki yazılarının birçoğu kitabeler üzerine olup bunların Selçuklu ve Beylikler dönemine ışık tuttuğunu vurgulamıştır.²⁸⁹

Yine korumacılık konusunda Uzunçarşılı’ya göre, Halil Ethem’in ülkede ve özellikle İstanbul’daki eski eserlerin yıktırılmayarak korunması konusunda çok çalıştığını belirtmektedir. Mesela Hamidiye imareti yerine Vakıf Hanı yapılırken imaretin köşesinde bulunan I. Abdülhamit sebilini yerinden söktürerek yok olmasına Halil Ethem izin vermemiştir. Aynı şekilde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi ve Sivas’taki Çifte minare denilen Darülhadis onun çabalarıyla yıkılmaktan kurtarılmıştır. Kısacası İstanbul’un imarında eski eserlere zarar verilmesine defalarca karşı çıkmıştır. Bu nedenle Meşrutiyet’ten sonra İstanbul imarı için kurulan meclislerde aza olarak görev almıştır.²⁹⁰ Belki de bu korumacılık anlayışı sebebiyle 2 Ağustos 1909 yılında başladığı ve beş ay kadar sürdürdüğü İstanbul Şehremini görevini üstlenmiştir.²⁹¹ Fakat görevinde bir hayli güçlüklerle karşılaşmış, özellikle parasızlık nedeniyle İstanbul imarının zor olacağını anlamış ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey’e 26 Eylül 1909 yılında istifasını sunmuştur. İlk başta istifası kabul olmayan Halil Ethem, 6 Ocak’ta ikinci kez istifasını sunmuş ve görevinden ayrılmıştır. Unutulmamalı ki Halil Ethem’in yaklaşık 45 sene sürdürdüğü memuriyet hayatının neredeyse 38 senesi müzelerde geçmiştir.²⁹²

Nitekim eski eserleri koruma doğrultusunda henüz Osman Hamdi ölmeden Sadrazam Sait Halim Paşa’nın başkanlığında “İstanbul Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyet”i kurulmuştu. Yerli ve yabancı 25 idare heyeti ve 200’e yakın üyeden oluşan bu

²⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 369-382.

²⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 369-382; Akil Muhtar Özden, “Büyük Türk Merhum Halil Ethem Hakkında Birkaç Söz”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 347.

²⁹¹ **BOA, İ. ŞE. 25/3. BOA, DH. MKT. 2891/55.**

²⁹² Aziz Ogan, “Halil Ethem”, s. 385, 391-392.

cemiyetin kuruluşuna Halil Ethem de hizmet etmiştir.²⁹³ Beş bölüm, 18 maddeden oluşan 12 Şubat 1910 tarihli cemiyet tüzüğü hükümet tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiş, İstanbul şehrini güzelleştirmek ve eski görüntüsünü korumak, eski eserleri tanıtmak ve bu konularda yayınlar yapmak gibi amaçlar belirtilmişti. I. Dünya Savaşı'na kadar faaliyet yürüten bu cemiyetin yerini Cumhuriyet döneminde “İstanbul’u Sevenler Grubu” alacaktır.²⁹⁴

Halil Ethem, müdür olduktan sonra “*Asar-ı Atika-i Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?*” isimli bir makale yazmış ve bu makalesi 28 Mart 1911 yılında Şehbal dergisinde yayınlanmıştır.²⁹⁵ Selçuklu ve Osmanlı eserlerinin korunmasına ve bunların kaçakçılığına ilişkin tespitlerin sunulduğu makalede, tahribatların ilgisizlik, parasızlık ve bekçisizlik gibi nedenlerden kaynaklandığını ve buna yönelik önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Yine Halil Ethem zamanında 31 Temmuz 1912 tarihli “Anıtların Korunması Hakkındaki Tüzük” yürürlüğe girmiştir. Asar-ı Atika Nizamnamesi’ni tamamlayıcı nitelikteki sekiz madde halinde olan bu nizamname, Asar-ı Atika Nizamnamesi’nde ayrıntılı olarak yer almayan taşınmaz kültür varlıkları konusunda koruma ilkelerini yasal hükümlere bağlamak amacıyla çıkarılmıştır.²⁹⁶

Afet İnan da, Halil Ethem’le Tarih Kurumu toplantılarında ve Atatürk’ün çalışma masasının etrafında beraber çalıştıklarını ve kendisinin burada yaptığı konuşmalarla Atatürk’ün beğenisini kazandığını belirtmektedir.²⁹⁷ Bilindiği üzere Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Kurumu üyelerinden olan Halil Ethem, Samih Rifat’ın 1933’te ölümü üzerine ikinci başkanlığa seçilmiştir. Atatürk’ün isteğiyle başlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserin hazırlık çalışmalarına katılmış ve kitap için “*Anadolu Selçukluları Devrinde Mimari ve Tezyini Sanatlar*” başlıklı kısmı yazmıştır.²⁹⁸ 1932’de düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi’ne katılmış, eski eserlerin bakımı ve korunması

²⁹³ Aziz Ogan, “Halil Ethem”, s. 399.

²⁹⁴ Ferruh Gerçek, *a.g.e.*, s. 131-132.

²⁹⁵ Hüseyin Karaduman, “Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı XXVIII, Ankara, 2004, s. 293.

²⁹⁶ Ferruh Gerçek, *a.g.e.*, s. 132-133.

²⁹⁷ Afet İnan, **Halil Ethem’i Hatırlama**, s. 351-352.

²⁹⁸ Semavi Eyice, “Halil Ethem Eldem”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt XI, s. 18-21.

üzerine uzun bir bildiri sunarak Türk eserlerinin yakın tarihlerde nasıl tahrip edildiğini eski ve yeni durumlarını resimlerle göstererek ortaya koymuştur.²⁹⁹

Halil Ethem'in eski eserleri koruma konusundaki tavrına dair iyi bir örnek de Arif Müfit Mansel tarafından verilmiştir. Mansel, ele aldığı "*Halil Ethem ve Sard Eserleri*" adlı makalesinde, Amerika'ya gönderilen Sard kazısından elde edilen eserlerin tekrar İstanbul'a getirilmesi konusunda Halil Ethem'in göstermiş olduğu çabalara değinmiştir. Bilindiği gibi Sard kazıları, Manisa'nın Salihli ilçesinde bulunan Lidya'nın merkezi Sard şehrinde Princeton Üniversitesinden H. C. Butler'in idaresi altında 1909'da başlamıştır. Kazıya, savaş nedeniyle 1914'te ara verilmiş, çıkarılan eserlerin bir kısmı İstanbul'a getirilmiş, diğer kısmı ise kazı alanında oluşturulan bir depoda bırakılmıştır. 1918'de Halil Ethem, burada kalan eserlerin İzmir'e taşınması konusunda girişimlerde bulunmuş ve bazı eserler İzmir Sultani Mektebi'ne taşınmıştır. Amerikalılar Yunan işgali sırasında da kazılara devam etmiş ve Yunan işgalinin başlaması üzerine eserler bir gemiyle Amerika'ya gönderilmiştir. Durumu Maarif Vekilliği'ne bildiren Halil Ethem, Sard kazı heyetiyle görüşmelere başlamış, bizzat New York'a giderek Amerikalıların yaptıkları masraf karşılığında onlara bırakılacak eserleri teklif etmiş, fakat bu konuda hiçbir cevap alamamıştır. İlerleyen süreçte Amiral Bristol'un de etkisiyle Halil Ethem'in çabaları sonuç vermiş, New York'ta kalacak birkaç ağır parçadan başka diğerlerinin geri yollanması için hazırlıklar başlatılmıştır. Nihayetinde sonuca ulaşmış bu olayla iki defa Atlas Okyanusu'nu aşmış Sard eserlerinin çoğu İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin salonlarında yerini almıştır.³⁰⁰

Yine Türk ve İslam Eserleri Müzesi müdürü Abdülkadir Erdoğan da Halil Ethem'in korumacı yanı üzerinde durmuş, bazı Selçuklu ve Karamanlı eserlerinin İstanbul'a getirilmesinde ve bunların yabancı ellere bırakılmamasında Halil Ethem'in emeklerine vurgu yapmıştır. Bilindiği üzere Konya Beyhekim Mescidi'nden bir mihrap

²⁹⁹ **Birinci Türk Tarih Kongresi 2-11 Temmuz 1932 Konferanslar Müzakere Zabıtları**, TTK, Ankara, 2010, s. 532-566.

³⁰⁰ Arif Müfit Mansel, "*Halil Ethem ve Sard Eserleri*", **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 303-314.

Almanya'ya götürülmüş, bu olaydan sonra Halil Ethem Konya'ya gelmiş ve birtakım eserleri İstanbul'a getirmek suretiyle eser kaçırılmasının önüne geçmeye çalışmıştır.³⁰¹

Ayrıca Cumhuriyet dönemine gelindiğinde tekke ve zaviyeler kapatılırken Mevlana dergâhı kapatılmamış ve buranın müzeye dönüştürülmesi konusunda Halil Ethem'den yardım istenmiş ve kendisinin Hamit Zübeyr ile birlikte yapmış olduğu inceleme sonrasındaki raporları dikkate alınarak bu dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşümde neler yapılması gerektiği konusunda tek tek bilgi veren Halil Ethem'in önerilerine uyulmayan tek konu, antik eserlerin Müze-i Hümayun Şubesi'nde bırakılmayıp Mevlana dergâhının bahçesine getirilmesi olmuştur.³⁰² Anlaşılan o ki Halil Ethem, Mevlana dergâhını belli bir tarih ve sanatsal bağlama oturtarak burayı etnografik bir müze olarak tasarlamıştır.

Yusuf Akyurt da, "*Halil Ethem ve Konya Asar-ı Atika Müzesi*" adlı yazısında, Halil Ethem'in Konya'ya geldiği sırada Konya şehrine ait Selçuk, Karaman ve Osmanlı dönemleri zamanlarında yapılmış yapıların incelenmesini istediğini, vakıf ve mahkeme sicilleri kayıtlarıyla kitabelere dayanarak bu konuda bir kılavuzun hazırlanmasını kendisinin tavsiye ettiğini belirtmektedir.³⁰³

Müze müdür yardımcılığına başladığı andan itibaren eski eserlerin korunması ve bu bilincin yerleşmesi konusunda Halil Ethem'in vermiş olduğu mücadeleler elbette sonuçlarını vermiştir. Bilindiği gibi Halil Ethem, Tarih Kurumu toplantılarına katılmış ve Atatürk'ün çalışma masasında bulunmuş, yaptığı konuşmalarla ve yazdığı eserlerle Atatürk'ün sevgisini kazanmış birisidir. Bu bakımdan eski eserler konusunda Atatürk'le sık sık konuşması ve kendisini etkilemesi de muhtemeldir. Mesela Konya gezisi

³⁰¹ Abdülkadir Erdoğan, "*Halil Ethem Eldem*", **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 335-336.

³⁰² Halil Ethem'in 27 Şubat 1926 tarihinde yazdığı detaylı raporu için bkz: Hüseyin Karaduman, "*Belgelerle Konya Mevlâna Müzesi'nin Kuruluşu*", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 29, 2005, s. 148-149.

³⁰³ Yusuf Akyurt, "*Halil Ethem ve Konya Asar-ı Atika Müzesi*", **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 407-408.

sırasında Atatürk'ün İsmet İnönü'ye çektiği 23 Mart 1931 tarihli telgraf eski eserlerin korunması konusunda bir devlet bilincinin oluştuğunu göstermektedir.³⁰⁴

Yine kendisini tanıyan Besim Ömer Akalın da Halil Ethem'in almış olduğu eğitime, Arapça, Latince ve Elence gibi kitabeleri okuyacak kadar dil bilgisine vurgu yapmış, gerek müdür yardımcılığı döneminde gerekse müdür olduktan sonra İstanbul müzesini daha ileriye götürdüğüne işaret etmiştir. Bununla birlikte Konya ve Bursa vilayetlerinde birer küçük eski eserler müzesi temellerinin atılmasında Halil Ethem'in etkisi olduğuna değinmiştir.³⁰⁵ Konunun ilerisinde anlaşılabacağı gibi Cumhuriyet dönemine gelindiğinde bu müzeler, il müzelerine dönüştürülecektir.

Müzecilik çalışmalarından bahsedilmişken, Halil Ethem, müzenin üç ayrı binasına eserleri bölmüş ve bunları Eski Doğu, Yunan-Roma-Bizans ve Türk-İslam grupları olarak ayırmıştır. Böylelikle Eski Doğu eserleri ayrı binaya taşınıncaya müzede yer açılmış ve koleksiyonların yeniden düzenlenmesine olanak sağlanmıştır. Müze bahçesini de düzenlemiş, büyük parçalar ve bir kısım heykelleri açık teşhire sunmuştur. 1918'de Aya İrini önünde duran kırmızı porfirden lahitleri ve Topkapı Sarayı avlusunda meydana çıkarılan lahit kapaklarını müze bahçesinde teşhire sunmuştur.³⁰⁶ Bunun dışında Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüşümü ele alınırken belirtileceği üzere Saray'ın müzeye dönüştürülmesinde de Halil Ethem'in katkıları çoktur. O sırada İstanbul Müzeleri Müdürü olan Halil Ethem'in başkanlığında yapılan çalışmalar, Tahsin Öz ve bazı yabancı uzmanlar eşliğinde gerçekleşmiştir.

Müzecilik dışında vasıfları da olan Halil Ethem'in jeolog yanını Kemal Ergüvenli ele almış ve bu konuda kendisinin yapmış olduğu hizmetlerden bahsetmiştir. Bilindiği üzere 1876 yılında Avrupa'ya gidip dokuz yıl kalan Halil Ethem, babasının isteği üzerine Viyana Politeknik okulunda jeoloji ve kimya öğrenimi görmüş ve 1885'te Bern Üniversitesi'nden felsefe doktoru olarak mezun olmuştur. İstanbul'a döndükten sonra

³⁰⁴ Konya gezisi sırasında Atatürk'ün İsmet İnönü'ye çektiği 23 Mart 1931 tarihli telgraf çalışmanın ilerisinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

³⁰⁵ Besim Ömer Akalın, "*Halil Ethem*", **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 337-338.

³⁰⁶ Erdem Yücel, **Türkiye'de Müzecilik**, s. 62.

yüksek okullarda kimya, ilm-i maadin (maden) ve tabakat-ül arz (jeoloji) gibi dersler vermiştir. Viyana'daki hocalarından Hoschstetter ve Franz Toula'nın ders ve eserlerinden esinlenerek “*İlm-i Maadin ve Tabakat-ül arz*” isimli bir de kitap yazmıştır.³⁰⁷ “*Muhtasar İlm-i Tabakat-ül arz*” ve “*Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz*” gibi kitapları da bulunan Ethem, Sabah gazetesinde ele aldığı bir makalede de depremi anlatmıştır.³⁰⁸

Sonuç olarak, ömrünü eski eserlerin korunmasına ayıran Halil Ethem, idari görevlerinin dışında kalan zamanının büyük bir kısmını İslam eserlerinin bilimsel incelemesine ayırmış, mühür, sikke ve özellikle kitabeler üzerine yoğunlaşan çalışmaları giderek Anadolu İslam medeniyeti üzerine yoğunlaşmıştır. Böylelikle Halil Ethem, 1914'te kurulan ve bugünkü Türk-İslam Eserleri Müzesi'nin başlangıcı sayılan Evkaf Müzesi'ne gidilen sürece katkı sağlamıştır.³⁰⁹ Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Arkeoloji Müzeleri'nin dışında Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu asbaşkanlığı ve hatta İstanbul mebusluğu gibi görevlerde bulunan Halil Ethem, bir bilim ve kültür insanı olarak tanınmış ve çok sayıda yayımlanmış eseri günümüze ulaşmıştır.³¹⁰ Kısacası Halil Ethem, tarih, nümizmatik, arkeoloji ve müzecilik alanındaki çalışmalarıyla tarihte yerini almayı başarabilmiştir.³¹¹

Atatürk'ün ölümünden yedi gün sonra yani 17 Kasım 1938'de hayatını kaybeden Halil Ethem, Donanma ve Hilal-i Ahmer, Maarif, Tarih Encümenleriyle Türk Cilt ve Zührevi Hastalıkları Cemiyeti, İstanbul Muhipleri ve Sanayi-i Nefise gibi ülkedeki ilim ve hayır cemiyetlerine katılmış, Viyana Asar-ı Atika Enstitüsü, Moskova Ulum-i Tabiiye, Atina Arkeoloji Derneği, Berlin Asar-ı Atika Enstitüsü, Sidney Asar-ı Atika Derneği gibi kuruluşlara üye olmuştur. Bunun yanında 1925 yılında Basel ve Bale gibi üniversitelere fahri üye seçilmiş, 1931 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından fahri müderrislik ve

³⁰⁷ Kitap için bkz: Halil Ethem, **İlm-i Maadin ve Tabakat-ül arz**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1307; Ayrıca adı geçen Hochstetter, Rumeli demiryolu yapılırken Türkiye'ye gelmiş ve Avrupa Türkiye'sinin Doğu kısmının Jeolojik durumu” isimli bir kitap yayınlamıştır. Aynı şekilde Toula da İstanbul-İzmit arasındaki demiryolu güzergâhının Jeolojik etüdünde çalışmış, Gebze civarında bulduğu fosilleri 1896 yılında resimleriyle beraber yayınlamıştır.

³⁰⁸ Kemal Erguvanlı, “*Halil Ethem ve Jeoloji*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 329-333.

³⁰⁹ Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 258.

³¹⁰ Edhem Eldem, **a.g.e.**, s. 259.

³¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 374-375; Semavi Eyice, “*Halil Ethem Eldem*”, s. 18-21.

1934 yılında Leipzig Üniversitesi tarafından kendisine fahri doktorluk unvanı verilmiştir.³¹²

2.5. ASKERİ MÜZE

Çekirdeğini 1846 yılında düzenlenen Mecmua-i Esliha-i Atika'nın oluşturduğu Askeri Müze, Mecmua-i Asar-ı Atika'nın yani eski eserlerin 1875 itibariyle Çinili Köşk'e taşınmasıyla Aya İrini'de bırakılmıştı. Bu, aynı zamanda askeri eserlerle antik eserlerin birbirinden ayrılması demektir. Antik eserler önce Çinili Köşk'e ardından da yeni binasına kavuşup Arkeoloji Müzesi şeklinde hızlı bir gelişme gösterirken askeri eserlerin 1908 yılına kadar Aya İrini'de işlevsiz bir halde bırakıldığı görülmektedir. Hatta Shaw'dan edinilen bilgiye göre kapalı olduğu dönemde askeri eserlerin bırakıldığı Aya İrini, tekrardan Harbiye Ambarı olarak anılmaya başlamıştır.³¹³ Aslında Aya İrini'deki sergileme Sultan Abdülaziz döneminde geri planda kalmaya başlamış, hatta Sultan Abdülaziz döneminin sonunda Maçka'da bir silahhane yaptırılmış, Aya İrini'deki yeni silahlarla birlikte Avrupa'dan satın alınan silahlar artık burada toplanmaya başlanmıştı. Askeri Müze'nin işlevsiz bırakılmasıyla alakalı olarak bir gerekçe içeren yazı veya bilgilere rastlamak pek mümkün gözükmemektedir. Fakat yine Shaw'dan edinilen bir bilgide, II. Abdülhamit'in Aya İrini'de bulunan silahları halkın erişimine izin vermeyecek kadar tehlikeli gördüğünden ve bundan dolayı da müzenin kapatılıp sıkı bir şekilde korunmasını istediğinden bahsedilmektedir.³¹⁴

Bu işlevsiz haldeki süreç, Ferik Ahmet Muhtar Paşa'nın Avrupa'da bulunduğu sırada Frankfurt'taki bir sergiye daha önceden gönderilen Osmanlı eserleri ile bazı topların orada çok ilgi gördüğünü fark etmesiyle Avrupa'daki gibi milli ve askeri bir müzenin gerekliliğini dönemin Tophane Müşiri Zeki Paşa'ya bir mektupla iletene kadar devam

³¹² Aziz Ogan, “Halil Ethem”, s. 395-396.

³¹³ Wendy M. K. Shaw, *a.g.e.*, s. 260.

³¹⁴ Bununla birlikte Shaw, II. Abdülhamit'in ilerleyen yıllarda askeri bir müze planladığını, bu müze aracılığıyla da Osmanlı kimliğini güçlendirme eğilimi sergilediğini de belirtmektedir. Her ne kadar açılmayıp model bir müze olarak kalsa da Yıldız Sarayı'ndaki bu deneme Osmanlı'nın çöküş yıllarında görkemi giderek artan bir askeri müzenin şekillendirilmesine neden olmuştur. Bkz: Wendy M. K. Shaw, *a.g.e.*, s. 259-260.

etmiştir.³¹⁵ Çünkü ilk önce Tophane Meclisi'nde görüşülen bu konu Zeki Paşa aracılığıyla II. Abdülhamit'e sunulmuş, padişah da böyle bir müzenin kurulması için çalışmaların başlamasını isteyerek bir komisyon görevlendirmiştir. Askeri okullardaki hocalığı ve topçuluk üzerine yazdığı eserlerle tanınan Ferik Ahmet Paşa, kurulacak müzenin yer tespiti ve görsel düzenleme gibi konularda Topçu Feriki Alman Viktor von Grumbckow ile birlikte komisyon görevi üstlenirken Alman Jasmund da mühendislik gerektiren işler için komisyonda görev almıştır.³¹⁶

Bu sıralarda Yıldız Sarayı'nın Acem Kasrı'nın ikinci katında askeri müzeye örnek niteliğinde bir model müze kurulmuş, bu sonuçtan memnun kalan II. Abdülhamit, Maçka'daki silah deposunun yanında yeni bir askeri müze binası yapılması için talimat kararı almıştır. İnşa edilecek yeni müzenin planı dahi hazırlanmış, Raimondo D'Aronco adlı mimarın tasarladığı bu planın 1901-1902 tarihli bir çizimine de rastlanmaktadır.³¹⁷ Fakat ilk başta müzenin kurulması için çalışmaları sürdüren komisyon dağıtılmış, sonra da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle yeni bir binada kurulması öngörülen Askeri Müze hayata geçememiştir.

Abdülhamit döneminde hayata geçemeyen Askeri Müze, II. Meşrutiyet döneminde tekrar gündeme gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, Avrupa seyahati kapsamında Berlin ve Paris'te ordu müzelerini ziyaret etmiş, müzelerin toplum hayatında kültür, tarih ve sanat bilincini nasıl etkilediğini görmüştür. Ülkeye döndüğünde Aya İrini'de işlevsiz halde bekleyen askeri eserler koleksiyonunu “Ešliha-i Askeriye Müzesi” adıyla müze haline getirmiş, müdürlüğüne de uzun süredir askeri müzenin kurulması için çabalarda bulunan Ahmet Muhtar Paşa'yı getirmiştir.³¹⁸ Yeni bir bina yapmanın güçlüğü karşısında Aya İrini'de devam edecek olan Ešliha-i Askeriye Müzesi, resmi bir kurum olarak faaliyete başlamış ve adı ilerleyen yıllarda “Müze-i Askeri-i Osmanî” olarak değiştirilmiştir.

³¹⁵ Ahmet Muhtar Paşa, henüz Meşrutiyet ilan edilmeden önce Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da hocalık yapmaktaydı. Frankfurt'a gittiğinde orada eski silah, mühimmat ve askeri eşyaların devlet itibarını yükseltici şekilde halka sergilendiğini görmüş, insanların atalarını daha iyi tanıyabilmesi için müzelerin önemini fark etmiştir. Müzelerdeki bu öğretici yanın keşfedilmesinde Muhtar Paşa'nın askeri okullarda yaptığı hocalığın etkisi de olabilir.

³¹⁶ Sermet Muhtar Alus, **a.g.e.**, s. 33-34; Zeynep Okyay, **a.g.t.**, s. 8.

³¹⁷ Bilge Ar, **a.g.e.**, s. 258.

³¹⁸ Sermet Muhtar Alus, **a.g.e.**, s. 37; Zeynep Okyay, **a.g.t.**, s. 9.

Askeri Müze'nin ikinci kurucusu sayılabilecek Ahmet Muhtar Paşa, 1923 yılına kadar müze müdürlüğü görevini sürdürmüş, eser niteliği taşıyan her türlü silah ve askeri eşyayı müzede toplayarak müzenin yeniden işlev kazanmasını sağlamıştır. Müzeye bir kütüphane ve arşiv bölümü ekletmiş, atış poligonu yaptırmış, bir de o dönemde hiçbir müzede bulunmayan Müze-i Askeri Sineması'nı meydana getirmiştir. Yine Yeniçeri Mehterhanesi'ni temsil amacıyla "Mehterhane-i Hakani", Ferik Ahmet Paşa sayesinde faaliyete geçmiştir.³¹⁹ "Yeniçeri ve Asakir-i Kadime-i Osmaniye Müfrezesi" ismiyle tarihi bir birlik de kuran Ahmet Muhtar, bu tür uygulamalarla müzeye ziyaretçi çekmeye çalışmış ve giriş ücretlerinden Askeri Müze'ye kaynak sağlamaya çalışmıştır.³²⁰

Ahmet Muhtar'ın oğlu Sermet Muhtar Alus, 1920-1922 yılları arasında Fransızca ve Türkçe olarak üç cilt halinde Askeri Müze Rehberini yayınlamıştır. Yazar birinci ciltte okuyucuya müzelerin önemi ve gerekliliğinden bahsetmiş, İstanbul'un fethi öncesinden başlayarak Aya İrini tarihini ele almış ve geçirdiği değişiklikleri olaylarla birlikte sunmuştur. İkinci ciltte Osmanlı tarihiyle birlikte başta Yeniçeriler olmak üzere Osmanlı ordusunu oluşturan askeri sınıflara ve ordunun kullandığı silahlara değinilmiştir. Üçüncü ciltte ise Aya İrini'nin üst ve orta kat galerilerinde bulunan Osmanlı kıyafet bölümü tanıtılmış, birbiri ardına sıralanan mankenler üzerinde II. Selim döneminden başlayarak Abdülmecit dönemine kadarki Osmanlı askeri kıyafetlerinden bahsedilmiştir.³²¹ Her ne kadar rehber olarak hazırlansa da tarihi bilgi içeren ve kapsamlı bir çalışma olan *Topkapı Sarayı Hümayunu Meydanında Ka'in Müze-i Askeri-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber* adlı eser Askeri Müze'nin kuruluşu hakkında önemli bilgiler içermekte ve Askeri Müze tarihiyle ilgili çalışmalarda birincil kaynak olarak gösterilmektedir.

Ayrıca T.B.M.M. Milli Saraylar'a ait 11/1260 numaralı bir Askeri Müze Albümü'ne rastlanılmıştır. Halife Abdülmecit Efendi koleksiyonundan kalan ve Ek 24'te sunulan bu albümdeki fotoğraflara bakıldığında Aya İrini'deki Askeri Müze hakkında bir hayli

³¹⁹ *Cumhuriyet'in 60. Yılında 7. Sergi*, İstanbul Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul, 1983, s. 5.

³²⁰ Zeynep Okyay, *a.g.t.*, s. 16.

³²¹ Zeynep Okyay, *a.g.t.*, s. 13-20.

bilgi edinilmektedir. Albümün başında müze memurlarından Topçu Binbaşı Kazım Bey ve Topçu Kolağası Nureddin Bey ile birlikte Ahmet Muhtar Paşa'nın fotoğrafı bulunmakta ve fotoğrafın altında 1 Aralık 1913 notu görülmektedir. Yine albümün son fotoğrafında Askeri Müze efradından biri ile kapıcısı yer almakta, fotoğraf altında "Askeri Müzesi Nizam Kaydı" yazmakta ve 7 Aralık 1913 notu görülmektedir. Dolayısıyla Esliha-i Askeri Müzesi'nin resmi olarak kuruluşundan hemen sonra hazırlandığı anlaşılan bu albümde Aya İrini'de uygulanan teşhir planı açık bir şekilde görülmektedir. Çok sayıda eserin bulunduğu ve yoğun bir teşhir planının uygulandığı bu sergilemede, Sermet Muhtar'ın rehberde belirttiği Aya İrini'nin üst ve orta kat galerilerindeki Osmanlı kıyafet bölümü ve birbiri ardına sıralanan mankenler üzerindeki Osmanlı askeri kıyafetleri de açıkça görülebilmektedir.³²² Bununla birlikte birkaç fotoğrafta Ahmet Muhtar, Yeniçeri kıyafetli kişilerle birlikte gözükmektedir. Bu Yeniçeri kıyafetli kişiler de yine Sermet Muhtar'ın belirttiği ve Ahmet Muhtar'ın kurduğu "*Yeniçeri ve Asakir-i Kadime-i Osmaniye Müfrezesi*" olması gerekmektedir. Daha önceden Mecmua-i Esliha-i Atika'nın yer aldığı avlu kısmında Fatih döneminde Haliç'e çekilen zincir ile çeşitli topların sergilendiği görülmektedir. Yine orta alanda çeşitli silahların çatılmış halde durduğu, vitrin içerisinde ve masaların üstlerinde yığınla askeri eserlerin teşhir edildiği dikkat çekmektedir. Ateliers Apollon'un hazırladığı ve 29 adet fotoğrafın bulunduğu bu albüm, önemli olmakla birlikte Askeri Müze'nin kuruluşundan sonraki durumunu net bir şekilde göstermektedir.³²³ Ayrıca çalışmanın başında belirtildiği gibi Abdullah Biraderlerin fotoğraflarından yola çıkarak 1889-1893 yılları arasında silah ve benzeri eşyaların bırakıldığı Aya İrini'nin ne durumda olduğu anlaşılmaktaydı. Abdullah Biraderlerin çektiği fotoğraflarla yaklaşık 20 yıl sonra çekilen bu fotoğraflar arasında büyük farklar dikkat çekmektedir.

Neticede Ahmet Muhtar Paşa'dan sonra müze sık sık müdür değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkede oluşan belirsizlik durumu diğer müzelerde olduğu gibi Askeri Müze'ye de yansımış, herhangi bir işgal tehlikesine karşı Askeri Müze'nin bir

³²² Enver Behnan Şapolyo, bu bölümün daha önce Sultan Ahmet'te Sanayi Mektebi'nde teşhir edilen Yeniçeri Kıyafet Müzesi eserleri olduğunu söylemektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 77.

³²³ Aya İrini'de bulunan Askeri Müze'ye ait fotoğrafların yer aldığı ve Halife Abdülmecit Efendi Koleksiyonu'na ait olan bu albüm, 19. Yüzyıl Saray Cildi (Yıldız Cildi) özelliklerini taşımakta ve "pdf" dosyası halinde T.B.M.M.'nin açık erişim internet sayfasında bulunmaktadır. Bkz: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2281>

kısım eserleri Şükrü Büttem döneminde 81 sandık halinde Ankara'ya yollanmıştır. Geride kalan bazı eserler de daha sonra müdür olan Topçu Albay Kadri Alkoç döneminde 51 sandık halinde Ankara'ya yollanmıştır.³²⁴ Tüm bu eserler 1942'den sonra Niğde'ye taşınmış ve 1949 yılına kadar da Niğde'de bekletilmiştir. Bu dönemde Askeri Müze'ye dair herhangi bir faaliyetten söz etmek mümkün değildir. Savaş bitiminde yeniden İstanbul'a getirilen eserler 1949-1955 yılları arasında Maçka Kışlasında, 1955'te kışlanın Teknik Üniversiteye ayrılması üzerine de şimdiki yeri olan Harp Okulu binasının Jimnastik salonuna taşınmış ve sergileme çalışmaları 31 Mayıs 1959'da tamamlanarak ziyarete açılmıştır. Alan yetersizliği nedeniyle tarihi Harbiye kışlası tümüyle Askeri Müze'ye verilmiş ve müze haline getirilmek üzere 1967 yılında onarılmaya başlanmıştır.³²⁵ Onarımların tamamlanmasıyla Harbiye kışlası müze olarak 10 Şubat 1993 yılında halkın ziyaretine açılabilmiştir.³²⁶

2.6. EVKAF-I İSLAMİYE MÜZESİ

İslam eserleri ağırlıklı ve genelde cami, mescit, tekke ve türbelerdeki vakıf eşyalarından oluşan Evkaf-ı İslamiye Müzesi, Müze-i Hümayun tarafından Evkaf Nezareti bünyesinde 1914'te kurulmuş bir müzedir. Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ni hazırlayan koşullar incelendiğinde bu müzenin kendine has birtakım özellikler sergilediği görülmektedir. En başta ülkede arkeoloji ve eski eser bilincinin gelişmeye başlamasına ve eski eser ile silahların 1846'da düzenlenmesine rağmen bu müze, yaklaşık yarım asırlık bir gecikmeyle kurulabilmiştir. Bu gecikmenin en önemli nedeni, vakıf eserlerinin bir müze çatısı altında toplanması fikrinin dönemin şartlarında bir devrim niteliği taşımasındandır.³²⁷ Çünkü Orhan Gazi dönemi itibarıyla başlamış³²⁸ olan

³²⁴ Zeynep Okyay, **a.g.t.**, s. 10.

³²⁵ **Cumhuriyet'in 60. Yılında 7. Sergi**, İstanbul Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul, 1983, s. 5.

³²⁶ Zeynep Okyay, **a.g.t.**, s. 11.

³²⁷ Araştırmasında farklı yorumlar ortaya koyan Shaw, dinsel bir çerçeve içinde değerlendirilen vakıf eşyalarının bulunduğu dini ortamdaki alınıp, müzelerin dünyevi ortamına yerleştirilmesini adeta bir devrim olarak nitelirmektedir. Ayrıca İslam eserlerinin ancak 1908-1910 Jön Türk Devrimi'nden sonra gündeme geldiğini ve bunun nedeninin Jön Türklerin devlet ile halk arasındaki iletişimin güçlendirilmesine önem vermelerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bkz: Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 249, 291.

³²⁸ Orhan Gazi, Bursa'da inşa ettirdiği cami ve zaviye vakıflarının nezaretini 1358 yılında vezirlik görevinde bulunan Sinan Paşa'ya vererek Evkaf Nazırlığını başlatmıştır. Ayrıca Yıldırım Bayezit döneminde her vilayete bir "Ahkâm-ı şer'yye müfettişi" atanmış, bu müfettişler vakıf ve nazırların

Osmanlı vakıf sisteminde, yüzyıllar boyunca cami, mescit, medrese, tekke ve türbelere vakfedilen eşyaların dini niteliği her zaman ön planda tutulmuştur. Bu durum ölçüsüzce sanat eserlerine sahip olma arzusuyla hareket eden Batılıların, Yunan ve Roma eserlerinden sonra İslam eserlerine yönelmesine dek sürmüştür. Yabancı ülkelerin müzelerinde sergilenmeye başlayan vakıf eserleri³²⁹, bir bölüm oluşturacak kadar artmış ve bu durum vakıf eserlerinin tarihi ve sanatsal özelliklerinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Tarihi ve sanatsal özelliklerinin yanında maddi değerlerinin de belirlendiği anlaşılan³³⁰ vakıf eserlerinin kaçırılması öyle boyutlara varmış ki vakıf mütevellilerinin dahi bu tür olaylara karıştığı görülmüştür.³³¹

Vakıf eserlerinde yaşanan bu durum, bilindiği üzere antik eserlerde de yaşanmıştı ve Osmanlı Devleti tarafından eserlerin yurtdışına çıkarılmasına engel olmak amacıyla 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında tüzükler çıkarılmıştı.³³² Fakat -ilginç bir şekilde- bu tüzüklerde ülke dışına çıkarılmasına kısıtlama getirilen eserler arasında İslam eserleri ibaresi yer almamıştı. Ancak sonradan yapılan bir değişiklikle 1906 tüzüğüne bu madde eklenmiş ve yasal boşluk ortadan kaldırılmıştır.³³³ Eşyaların cami, mescit gibi kolay ulaşılabilir mekânlarda olması yasal düzenlemenin etkisini azaltsa da bu şekilde vakıf eserlerine yönelik hırsızlığın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Aslında bu yasal

denetimini sağlamışlardır. Bkz: Nazif Öztürk, “Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri I”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 15, 1982, s. 91.

³²⁹ Örneğin, İslam kültür ve sanatı açısından oldukça önemli kalıntıların bulunduğu Samarra kazısında elde edilen objelerin çoğu Berlin’deki “Museum für Islamische Kunst”a gönderilmiştir. Aynı şekilde Konya Beyhekim Mescidi’nden sökülen mihrap Almanya Pergamon Müzesi’ne götürülmüş ve çeşitli yapılardan sökülen duvar çinileri, kapı ve pencere gibi vakıf eserleri Avrupa müzelerinin koleksiyonlarını oluşturmaya devam etmiştir. Yine Fransa’da “Musée du Louvre” ve “Musée des Arts Decoratifs” ait İslam eserleri koleksiyonu mevcuttur. En önemlisi Londra’da açılan South Kensington Müzesi’nin zengin bir İslam eserleri koleksiyonu vardır.

³³⁰ Bu bilgi Evkaf Nazırı Halil Hamade tarafından 1909 tarihinde yazılmış bir tezkerede geçmektedir. Halil Bey tezkerede, Bursa’da bir mahalle camiinde 50 bin kuruş kıymet biçilmiş bir vazo ve Gebze’de bulunan Mustafa Paşa Camii’nden, Mısır’daki Sultan Gavri Mescidi’nden getirilmiş olan ve 200 bin kuruş değerinde bulunan 3 fanusun çalındığı bilgisini sunmaktadır. Bkz: **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, Seracettin Şahin-Sevgi Kutluay (Ed.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 19.

³³¹ Sivas Valiliği tarafından Maarif Nezareti’ne gönderilen 1901 tarihli bir yazıdan anlaşıldığı üzere, Şifahıye Medresesi içindeki çiniler vakıf mütevellileri tarafından çalınmıştır. Fakat satılmadan yakalanmış ve çiniler müsadere edilmiştir. Bkz: **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 17.

³³² İlk ikisi başta olmak üzere bu tüzükler yeterli olamamış, Batılılar arkeolojik kazı ve inceleme amacıyla aldıkları izinleri yurt dışına eser taşımak üzere kullanmaya devam etmişlerdir. Hatta demiryolu inşaatı gibi farklı nedenlerle aldıkları çalışma iznini dahi fırsata çeviren Batılılar, savaş sırasında da bunu devam ettirmişlerdir. Shaw, Demiryolları inşaatı çalışmasındaki eser toplama uğraşısını araştırmasında ele almıştır. Bkz: Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 180-185.

³³³ Wendy M. K. Shaw, **a.g.e.**, s. 257.

düzenlemeden önce de vakıf eserlerinin bir müze çatısı altında toplanmasına çalışılmıştır.³³⁴ Fakat bu toplama, ülke genelinde bulunan vakıf eserlerini kapsayacak boyutta olmamıştır. Az miktarda bir araya gelen eserlerin koleksiyonu gelişmemiş ve bunların katalogları dahi yapılamamıştır. Burada bulunan eserlere dair ilk bilgiler de 1895 yılında Halil Ethem tarafından yazılmış bir makalede geçmiştir.³³⁵ Makalede, İslam ve Osmanlılara ait eserlerin Müze-i Hümayun'da toplanıp düzenlendiği, bunlar arasında Selçuklu Sultanı I. Alâeddin döneminden kalma çinilerle süslü bir mihrabın yer aldığı, Emevi halifelerinden Ahmet el-Malik dönemine ait Kufi yazılı taşların ve ünlü hattatlardan yazı örneklerinin bulunduğu bilgileri geçmektedir.

Müze-i Hümayun'un üst katında İslam eserleri bölümünün açılmasına ve tüzükte düzenlemelerin yapılmasına rağmen hırsızlık olaylarının önüne geçilememesi birtakım tedbirleri de beraberinde getirmiştir. Evkaf Nazırı Halil Hamade tarafından yazılmış 10 Kasım 1909 tarihli bir tezkerede, İslam ve Osmanlı eserlerinin korunmasına gerekli önemin verilmediği ve bazılarının yurtdışına kaçırıldığı belirtilmekte, Bursa ve Gebze'de bulunan camilerde yaşanan iki hırsızlık olayı da bildirilmektedir. Vakıf eserlerinin geleceği hakkında önerilerde de bulunan Halil Bey, Çinili Köşk'ün vakıf eserlerinin korunmasına ayrılması gerektiğini ve hatta "Evkaf Asarı" adı altında Müze-i Hümayun'daki İslam eserlerinin de buraya taşınabileceğini bildirmektedir. Evkaf Müzesi'nin kurulabilmesi yolunda ilk girişim sayılabilecek bu adımı, Müze-i Hümayun da desteklemiş ve Halil Ethem tarafından Evkaf Nezareti'ne destek niteliğinde 23 Mart 1910 tarihli bir rapor yayınlanmıştır.³³⁶ Bu raporda da Konya'da soyulan 18 cami ve mescitten bahsedilmiş, Evkaf Nezareti'nin bildirmiş olduğu hırsızlık olaylarına atıf yapılmış ve bu tür olayların artık yaşanmaması adına önlemlerin alınması için Maarif Nezareti'ne talep bildirilmiştir. Bu girişimlerden sonra aynı yıl Maarif Nezareti, Müze-i Hümayun Müdürlüğü başkanlığında bir komisyon kurmuştur.³³⁷ Komisyon çalışmasına

³³⁴ Müze-i Hümayun'un yönetim programının ve düzenleme sisteminin belirlendiği 1889 tarihli tüzükten anlaşıldığı üzere, altı bölümden oluşan Müze-i Hümayun'un bir bölümü İslam eserlerine ayrılmıştır. Bkz: Wendy M. K. Shaw, *a.g.e.*, s. 241.

³³⁵ Wendy M. K. Shaw, *a.g.e.*, s. 246-247.

³³⁶ **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 19-20.

³³⁷ Üyeler arasında Şurayı Devlet Azalığından Emekli Keçecizade Reşat Fuat, Eski Şehremini ve İstanbul Mebusu İsmet, Divanı Muhasebat İkinci Başkanı Armenak, Vilayet Mümtâze ve Muhtâre Kalemî Müdürü İbn'ül-emin Mahmut Kemal, Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi üyelerinden Mehmet Ziya ve Müze Müdürlüğüne tayin edilen Ahmet Hakkı Bey bulunmaktadır. Bkz: Nazif Öztürk, "*Evkaf-ı*

göre Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde İslam ve Osmanlı eserleri tespit edilecek, yapılardan Evkaf Nezareti, yapılardan elde edilecek eserlerden ise müze sorumlu olacaktır. Ayrıca mevcut vakıf eserleri yeni müze açılana kadar Çinili Köşk'te korunacaktır.³³⁸

Nihayetinde 1911 yılında ülke genelinde bulunan vakıf eşyalarının sayımına başlanmış, gerek Müze-i Hümayun gerekse Evkaf Nezareti'nin iki yıllık yoğun çabaları sonucunda çeşitli yerlerden toplanan eserler İstanbul'a getirilmiştir. Getirilen eserler ilk olarak Evkaf Defteri'ne kaydedilmiştir.³³⁹ Getirildiği yer ve tarih esas alınarak hazırlanan bu defterin kayıtları incelendiğinde, ilk kayıt numarasında Gelibolu Süleyman Paşa Türbesi'nden 24 Aralık 1913 yılında getirilmiş "Serpüş"un; son kayıt numarasında (5074) ise 27 Nisan 1935 yılında Ayasofya'dan getirilmiş "Kâbe Örtüsü"nın bulunduğu görülmektedir.³⁴⁰ Demek oluyor ki vakıf eserlerinin kayıtları 1935 yılına kadar sürmüştür. Müzenin ziyarete açıldığı 1914 yılına kadar ise toplam 1914 adet eser kaydedilmiştir. Kaydedilen eserler arasında Serpüş, İbrik, Seccade, Kur'an-ı Kerim, Puşide, Hırka, Rahle, Halı, Kilim, Örtü ve daha birçok çeşit eser yer almaktadır. Bu eserlerin bazıları ilerleyen süreçlerde farklı müzelere devredilmiştir.³⁴¹ Yine bu kayıt defterleri incelendiğinde büyük bir kısmı halı ve kilimlerden oluşan 119 adet eserin çalındığı da anlaşılmaktadır. Çalıntı kayıtlarının Latin harfleriyle yazılması bunların 1928'ten sonra çalındığını göstermektedir.³⁴²

Bu arada eser toplama sürecinde Evkaf Nezareti'nin 11 Mayıs 1912'de Londra Elçiliğine gönderdiği bir yazı dikkat çekmektedir. Arşiv belgelerinde rastlanan ve Ek 25'te sunulan bu yazıdan anlaşıldığı üzere, kurulacak Evkaf-ı İslamiye Müzesi için hazırlanacak nizamnameye örnek olması amacıyla Londra'da bulunan Kensington Müzesi'nin Şark ve İslam eserlerine ait nizamnamesi ile ilgili talimatından ve yine ilgili

Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri V", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 19, 1985, s. 80-81.

³³⁸ **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 20.

³³⁹ 1913-1914 arasında Evkaf Defteri'ne kaydedilen eserler için bkz: **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 160-210.

³⁴⁰ **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 152.

³⁴¹ Devredilen müzeler arasında; Topkapı Sarayı Müzesi, Bursa Müzesi, Sinop Müzesi, Urfa Müzesi, Ahlat Müzesi, Yalvaç Müzesi, İzmir Müzesi, Manisa Müzesi vb müzeler bulunmaktadır.

³⁴² **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 38.

müzelerin kataloglarından birer örnek istenmektedir.³⁴³ Evkaf Nezareti'nin 11 Mayıs tarihli bu talebine karşılık, 25 Mayıs'ta "Victoria and Albert Museum" adına Cecil Smith tarafından verilen ve Ek 26'da sunulan cevapta ise, talep edilen müze nizamnamesinin gönderildiği, fakat istenen katalogların mevcut olmadığı bildirilmektedir.³⁴⁴

Daha önce de belirtildiği gibi yabancı ülkelerin müzelerinde sergilenmeye başlayan İslam eserleri, bir bölüm oluşturacak kadar artmıştı. Bunun en iyi örneği, 1857'de Londra'da açılan South Kensington Müzesi olmuş ve o dönemde müzenin İslam eserlerine yönelik koleksiyonu hızla zenginleşmeye başlamıştır. 1899 yılında "Victoria and Albert Museum" adını alan müze, başta İran ve Türk halıları olmak üzere iki yüzden fazla İran, Kafkas, Türkmen ve Türk halısına sahip olmuştur.³⁴⁵ Günümüz itibarıyla de 19 bin İslam sanatı üzerine eserin bulunduğu ve bazılarının Ek 27'de sunulduğu bu müze koleksiyonunda, İstanbul menşeli 1731 tarihli çinili ocak, Kur'an-ı Kerim, çok miktarda İznik çinileri ve camilerde bulunan metal ve cam işçiliğinden örnekler bulunmaktadır.³⁴⁶ Genelde satın alma yoluyla koleksiyonlarını zenginleştiren müze, Sultan Kayıtbay'ın minberi ile Mısır Hidiv'i İsmail Paşa'nın sarayına ait eserlerin bulunduğu Mısır koleksiyonlarına da sahip olmuştur.³⁴⁷ Görünen o ki barındırdığı İslam eserleri bölümüyle adeta Osmanlılara örnek olan bu ve benzeri müzeler, belki de Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin kurulmasını sağlayan koşulların başında gelmiştir. Bununla birlikte vakıf eşyalarının manevi bağ ile bağlı bulundukları mekândan koparılıp bir müze çatısı altında toplanmasında ve vakıf eşyalarına yönelik algının değişmesinde

³⁴³ BOA, HR. SFR. 3. 673/48.

³⁴⁴ BOA, HR. SFR. 3. 673/51.

³⁴⁵ Betül Başak Ünlü, **Osmanlı İmparatorluğu'nun 1910 Münih "İslam Sanatının Şaheserleri" Sergisi'ne Katılımı: Arşiv Belgeleri, Eserler ve Etkileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011, s. 14.

³⁴⁶ Müzenin İznik çini koleksiyonu geniştir. Bunların bazılarının Bursa Yeşil Camii ve Yeşil Türbe'ye ait çinilerin olduğu tespit edilmiştir. Bu çiniler, 1863-1867 yılları arasında Bursa Hüdavendigâr Vilayeti Valisi Ahmet Vefik Paşa'nın himayesinde yapılan kapsamlı restorasyon çalışmalarında görevlendirilen Fransız Leon Parvillee vasıtasıyla müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Parvillee'nin 1865 yılında restorasyon çalışmaları sürerken ailesini ziyaret gerekçesiyle gittiği Paris'e başta Yeşil Türbe ve Yeşil Camii olmak üzere birçok kanıtsal yapıya ait eserden oluşan koleksiyonunu beraberinde götürmüştür. Parvillee'nin ölümüyle ailesine miras kalan bu eserleri Victoria and Albert Museum satın almıştır. Bkz: Süreyya Eroğlu, Hayal Başaran Güleç, "Victoria and Albert Müzesi Deposunda Bulunan Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin Çinileri ile Leon Parvillee İlişkisi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 47, Aralık 2016, s. 331.

³⁴⁷ Betül Başak Ünlü, **a.g.t.**, s. 14.

katkıları olan bir dönem Evkaf Nazırlığı ile Şeyhülislamlık görevini aynı anda yürüten Mustafa Hayri Efendi de unutulmamalıdır.³⁴⁸

Sonuç itibarıyla “Evkaf-ı İslamiye Müzesi”, 20 Temmuz 1912 tarihli “Evkaf Nezareti İdare-i Merkeziyesi Teşkilatı ve Veza’ifi Hakkındaki Nizamname” gereğince ve bu nizamnamede yapılan 2 Şubat 1914 yılı değişiklikleriyle kurulmuş ve müze işlerini karara bağlayacak bir İdare Meclisi’nin bulunacağı da belirtilmiştir.³⁴⁹ Ayrıca 1912 tarihli nizamnamenin “Emlak ve Emval-i Vakfiyye Müdüriyeti” kısmının 16. maddesinde belirtildiği üzere, müzenin çalışma esaslarıyla çalışanların görev ve sorumluluklarının belirleneceği bir de talimatname hazırlanacaktır.³⁵⁰ Hazırlanan talimatnamede belirtildiği üzere müze, pazartesi günleriyle resmi ve milli günlerin dışındaki günlerde, Cuma günleri ise öğleden sonra ziyaretçilere açılacaktır.³⁵¹ Ziyaretçilerden yüz para giriş ücreti alınacak ve bu para müzenin ilgili defterine kaydedilecektir.³⁵² Günümüz müzecilik anlayışına uygun bir uygulama ile öğrencilerden giriş ücreti alınmayacak olması da dikkat çekmektedir.³⁵³ Son olarak müzedeki eser ve eşyaların fotoğraf veya çizimlerini alma ve yayınlama konusunda usul ve şartlar da talimatnamede detaylı olarak belirtilmiştir.³⁵⁴ Belirtildiği üzere böyle bir talimatname için Londra Elçiliği’ne talep bildirilmiş ve bu talebe karşılık İngiltere’den örnek bir nizamname yollanmıştır. Dolayısıyla Kensington Müzesi’nin Şark ve İslam eserlerine ait nizamnamesinden yola çıkılarak bu nizamnamenin hazırlandığı anlaşılmaktadır.

³⁴⁸ Hayri Efendi döneminde Evkaf Mektebi kurulmuş, vakıf işleri düzene konulmuş, imaretler ıslah edilmiş, vakıf kiralari artırılmış, vakıf kütüphaneleri tamir edilmiş, Fatih Camii’ne elektrik tesisatı döşenerek ilk defa bir vakıf eseri bu yolla aydınlatılmıştır. Bkz: Mehmet İpşirli, “*Mustafa Hayri Efendi*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 17, s. 62-64. Ayrıca Evkaf-ı İslamiye Müzesi’nin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri Paneli’nde “*Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi*” adıyla bildiri sunan Adnan Tüzen, Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi’nin imzasını taşıyan 7 Ağustos 1911 tarihli bir belgeden bahsetmektedir. Belgede Süleymaniye İmareti’nin Evkaf Müzesi olarak kullanılması, tadil ve tamirinin yapılmasına yönelik keşif suretiyle belirlenen “504.534 kuruş” üzerinden açık eksiltme yoluyla ihaleye çıkarılması için sadaret makamından izin istendiği belirtilmektedir. Bkz: **Evkaf-ı İslamiye Müzesi’nin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri Panel 27 Mayıs 2014 İstanbul**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2014, s. 26.

³⁴⁹ **Düstur**, Tertip II, Cilt 4, 20.7.1912, s. 569; **Düstur**, Tertip II, Cilt 6, 2.2.1914, s. 173.

³⁵⁰ Dörder kısımdan iki konu halinde ve 33 maddeden oluşan bu talimatname için bkz: **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 86-91.

³⁵¹ Talimatname, Madde 19.

³⁵² Talimatname, Madde 20.

³⁵³ Talimatname, Madde 21.

³⁵⁴ Talimatname, Üçüncü Kısım, Madde 28, 29, 30, 31.

Nitekim Evkaf-ı İslamiye Müzesi talimatının birtakım günümüz müzeciliğine yakın uygulamaları da bunu desteklemektedir.

Müzenin açılışı ise, Evkaf-ı İslamiye Müzesi İdare Meclisi üyelerinden Mehmet Ziya Bey'in yaptığı açılış konuşmasıyla 27 Nisan 1914 günü gerçekleşmiştir. Konuşmasında güzel ve nadir eserlerin korunmasının ilerlemeye, milli terbiye ve ahlakın gelişmesine, ülkelerin medenileşmesine katkı sağladığına vurgu yapan Mehmet Ziya, övgülerle bahsettiği Süleymaniye imaretinin müze yeri olarak seçilmesini sergilenecek eserle mekân arasındaki uyumun etkisine bağlamıştır.³⁵⁵ Fakat görünen o ki Süleymaniye imaretinin müze yeri olarak seçilmesinde yeni bir müze binası yapmanın pahalıya mal olacağı gerçeği de vardır. Müzenin müdürlüğüne ise yine İdare Meclisi üyelerinden Ahmet Hakkı Bey getirilmiş ve 29 Ocak 1914'te başladığı görevini 16 Mart 1919'a kadar sürdürmüştür. Hakkı Bey'den sonra -bazen değişmeli de olsa- sırasıyla Mimar Zade Ali Bey (16 Mart 1919), Ali Sami Boyar (20 Aralık 1921), Ahmet Ziya Bey (9 Aralık 1924), İbn-ül-Emin Mahmut Kemal İnâl (26 Haziran 1927), Abdülkadir Erdoğan (29 Ocak 1937), Elif Naci (1943-1963 arası) gibi isimler müdürlük görevini yürütmüşlerdir.³⁵⁶

Müzenin açılışından dokuz ay sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti Kalem-i Mahsusu'ndan Konya Vilayeti'ne çekilmiş 27 Ocak 1915 tarihli bir telgraf da dikkat çekicidir. Yine arşiv belgelerinde rastlanan bu telgraf, Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ndeki bazı kıymetli eserlerin Konya'da güvenilir bir yere taşınmasına dairdir.³⁵⁷ Her hal ve ihtimale karşı diye başlayan bu telgraf, -açık olarak belirtilmese de- müzenin açılışından yaklaşık üç ay sonra başlayan Dünya Savaşı tehlikesine karşı alınan bir tedbir niteliğindedir. Bilindiği üzere aynı durum Topkapı Sarayı'nda bulunan Hazine-i Hümayun eşyaları için de söz konusu olmuştu ve eşyalar sandıklar içerisinde Konya'ya taşınmıştı.³⁵⁸ Eserlerin güvenliğinin ön plana alındığı bu süreçler, kuruluş aşamasındaki müzelerin işleyiş ve gelişimi açısından iyi neticeler vermemiştir.

³⁵⁵ **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, s. 37.

³⁵⁶ Zahir Güvemli-Can Karametli, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, Akbank Yayınları, İstanbul, 1974, s. 8.

³⁵⁷ **BOA, DH. SFR.** 48/177. Belge görseli için bkz: **Ek 28.**

³⁵⁸ Hüseyin Karaduman, **Ulus-Devlet Bağlamında Belgelerle Ankara Etnografya Müzesi'nin Kuruluşu ve Milli Müze**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2016, s. 57.

Son olarak kuruluşunda Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı olan müze, idari olarak 3 Haziran 1925 tarihinde İstanbul Müzeleri Müdürlüğüne bağlanmış,³⁵⁹ ismi de Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak değiştirilmiştir. Bir süre sonra Topkapı Sarayı Müzesi'nin bir şubesi haline gelen müzenin eserleri İkinci Dünya Savaşı nedeniyle tekrar Anadolu'ya taşınmıştır. On yıl kapalı kalan müze, 1 Kasım 1949 tarihinde tekrar ziyarete açılmıştır.³⁶⁰ 1964 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile yapılan çalışmalar neticesinde bağımsız bir müze haline getirilmiş ve ancak 1983 yılında günümüzdeki yerine taşınabilmiştir. Maalesef diğer müzelerde olduğu gibi Evkaf-ı İslamiye Müzesi hakkındaki bilgiler sınırlı olup müzenin açıldıktan sonraki faaliyetleri ve işleyişi konusunda da farklı bilgilere rastlamak mümkündür.

³⁵⁹ **BCA**, 30.18.1.1/14.40.2.

³⁶⁰ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 361.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MÜZE FAALİYETLERİ

Türkiye’de müze sayılarının artarak yaygınlaştığı ve bunların işlerlik kazandığı Cumhuriyet döneminden günümüze kadar müzecilik faaliyetleri açısından önemli çalışmalar yürütülmüştür. Fakat bu çalışmadaki kapsam gereği Cumhuriyet dönemi müzecilik faaliyetleri, Atatürk dönemi ile sınırlı tutulmuştur. Çok geçmeden II. Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu belirsizlik ortamı müzelere de yansımış ve bu süreçte İstanbul’da bulunan müzelerin salonları büyük oranda boşaltılmış ve birçok önemli eser Anadolu’ya taşınmıştır.³⁶¹ Ancak konu bütünlüğünün sağlanması açısından bu dönem sonrasında yapılanların ana hatlarıyla bahsedilmesinde fayda görülmüştür.

İlk olarak 1923-1938 yıllarını kapsayan Erken Cumhuriyet dönemine bakılacak olunursa bu dönemde, çeşitli yerlerde bulunan ve bir kısmı kazılar yoluyla çıkarılıp genellikle taşıma güçlükleri nedeniyle yerlerinde bırakılan dağınık haldeki eserlerin merkezlerde toplandığı görülmektedir. Bununla birlikte bu dönemde hızlı bir şekilde müzeler kurulmuş ve arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Topkapı Sarayı, Mevlana Dergâhı ve Ayasofya Camii müze haline getirilmiş, Ankara’da arkeoloji ve etnografya üzerine müzeler açılmıştır. İzmir, Konya, Bursa, Adana, Antalya, Sivas, Edirne gibi Maarif Vekâleti’ne bağlı birçok ilde müzeler açılmaya devam etmiştir. Zamanla müze sayılarının artmasında Türk Tarih Kurumu’nun gerçekleştirdiği kazılar ve bu kazıların sonucunda elde edilen eserler de etkili olmuştur. Bu gelişim ve ilerleme II. Dünya Savaşı sürecinde biraz hız kesmiş ve savaş sonrasında tekrar devam etmiştir.

1951 yılına gelindiğinde “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu” kurulmuştur.³⁶² Koruma ilkeleri ve müdahale biçimlerini belirleyen bu kurulla birlikte TBMM Müzesi’nde olduğu gibi tarihe tanıklık eden bazı yapılar müzeye dönüştürülmüştür. Kısacası 1951 yılındaki düzenleme müze sayılarının artmasında etkili

³⁶¹ Erdem Yücel, **Anılarıyla Tahsin Öz**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 63.

³⁶² **T.C. Resmi Gazete**, Sayı 7853, 9 Temmuz 1951, s. 1578; Hamit Zübeyr Koşay, Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt I, s. 907-908.

olan bir diğer gelişme olmuştur. Sayıları giderek artan ve neredeyse her ilde açılmaya başlayan müzelerin Milli Eğitim Bakanlığı'ndan (Maarif Vekâleti) alınıp 1971'de kurulan Kültür Bakanlığı'na geçtiği ve Türkiye'nin kültür varlıklarının korunması kapsamında uluslararası antlaşmalara imza attığı 1970 sonrası dönem ise modern Türk müzeciliğinin başlangıcı niteliğindedir. Ayrıca 1973 yılında Osmanlı döneminden itibaren kullanılmakta olan Eski Eserler Nizamnamesi günün yeni kavramlarına göre zenginleştirilmiş ve 1983 yılında "2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" hazırlanmıştır. Bu kanundaki bazı değişikliklere ilişkin 1987 ve 2004 yılında yeni düzenlemeler yapılmıştır. 2000'li yıllardan itibaren ise modern müzecilik açısından değişik yaklaşımlar ortaya konmakta ve özel müzelerin sayısında bir hayli artış göze çarpmaktadır.³⁶³ Türkiye İstatistik Kurumu'nun hazırlamış olduğu müze ve müzedeki eser sayısını gösteren 2001-2017 yıllarını kapsayan istatistiklere bakıldığında, özel müzelerin sayılarının hızla arttığı, hatta Kültür Bakanlığı'na bağlı müzelerin sayısını geçtiği görülmektedir.³⁶⁴

3.1. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA MÜZE FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamış, birtakım askeri yükümlülükler altına girmişti. Yapılan gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve Anadolu'nun işgali kararlaştırılmıştı. Türk milleti ise Atatürk önderliğinde işgallere karşı mücadele kararı almış, Doğu ve Güney Cephelerinin ardından Batı'da verilen mücadeleler 30 Ağustos 1922 tarihinde zaferle sonuçlanmıştır. Hiç şüphesiz Türkiye için bir dönüm noktası olan bu yıllarda vatanın düşman işgalinden kurtarılması ve bunun için verilecek askeri mücadeleler en öncelikli iş sayılmıştır. Fakat bu dönemde dahi ülkenin kültür ve eğitim

³⁶³ Filiz Yenişehirlioğlu Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik II adlı sempozyumun açılış konuşmasında Cumhuriyet döneminden sonra müzecilik tarihi açısından yapılan çalışmaları üç grupta toplamıştır. Birinci dönemi 1923-1951, ikinci dönemi 1956-1996, üçüncü dönemi 2000 ve sonrası olarak bölmüştür. Bundan esinlenerek yazılan bu kısımda gruplamadan ziyade ana hatlar verilmeye çalışılmıştır. Yenişehirlioğlu'nun yaklaşımı için bkz: Filiz Yenişehirlioğlu, "Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik Üzerine Bazı Gözlemler (Açılış Konuşması)", **Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik II Eğitim, İşletmecilik ve Turizm Sempozyum 21-23 Mayıs 2008, Ankara Bildiriler**, VEKAM, Ankara, 2008, s. 1-2.

³⁶⁴ "Müze, müzedeki eser, müze ve ören yeri ziyaretçi sayısı, 2001-2017", **TÜİK, Kültürel Miras İstatistikleri**, 2017. Tablo için bkz: **Ek 29**.

faaliyetleri ihmal edilmemeye çalışılmış, kısıtlı imkânlarla da olsa Maarif Vekâleti ve onun alt kuruluşu olan Hars Müdürlüğü altında çeşitli çalışmalar yürütülmüştür.

İlk olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da açılmasından sonra, 3 Mayıs 1920 yılında 11 bakandan oluşan "İcra Vekilleri Heyeti" kurulmuş ve 4 Mayıs 1920'de göreve başlanılmıştır.³⁶⁵ Maarif Vekilliğine Sinop milletvekili Rıza Nur seçilmiş ve Maarif işlerine dair Meclis'te okuduğu 9 Mayıs 1920 hükümet programında kendisi şunları söylemiştir:

*"Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dinî ve millî bir hale koymak ve onları cidal hayatta muvaffak kılacak, istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadî nefis gibi seciyeler verecek, müstahsal bir fikir ve şuur uyandıracak bir derece-i âliye'ye isal eylemek, tedrisat-ı resmiyeyi bütün mekteplerimizi en ilmî en asrî olan bu esasatla kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize, ananâtı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lûgatleri toplayarak dilimizin kâmusunu yapmak, bizde ruhu milliyi nemalandıracak tasarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarı atika-i milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, garp ve şarkın müellefatı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hâsılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim amil olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekâtibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir."*³⁶⁶

Bu hükümet programı konuşmasında en dikkat çekici şey, gerek eğitimde gerekse eski eserler ve tarih yazımı konusunda olsun, hepsinde "milliliğe" vurgu yapılmış olmasıdır. Nitekim ileride kurulacak olan Cumhuriyet'in temel ilkelerinden birisi milliyetçilik olacak, yapılan inkılâp ve izlenen politikalarda bunun etkisi görülecektir. Dolayısıyla Osmanlı döneminden farklı olarak Cumhuriyet döneminde, müze ve arkeolojik kazı çalışmalarının yürütülmesi milli bir konu haline getirilecektir. Ayrıca Türkler, kendi coğrafyasında bulunan eserlere ve kültüre daha çok sahip çıkmanın gerekliliğini öğrenecek ve bu alanda sağlayacağı ilerlemeyle ulus-devlet yapısını güçlendireceğine

³⁶⁵ Rıza Nur'un Maarif Vekili seçildiği sıralarda, İstanbul'da Osmanlı Hükümeti göreve devam etmekte ve Maarif Vekâleti'nin başında Fahrettin Bey bulunmaktaydı. Fahrettin Bey'den sonra 31.7.1920-20.10.1920 arasında Hadi Paşa, 21.10.1920-20.12.1920 arasında Mustafa Reşit Akif Paşa ve son olarak 22.1.1921-12.6.1921 tarihleri arasında da Reşit Erer Bey vekillik yapmıştır.

³⁶⁶ **Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)**, İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz (Haz.), Cilt 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 47.

inanacaktır. Cumhuriyet döneminde Atatürk öncülüğünde Türk tarih tezinin ileri sürülmesi ve bu doğrultuda çalışmalar yürütecek olan Türk Tarih Kurumu'nun başlattığı arkeolojik kazılar incelendiğinde tarih, müze, arkeoloji ve antropoloji gibi alanların birbiriyle alakaları ve konuya milli bakılmasının sebepleri daha iyi anlaşılacaktır. Ne olursa olsun henüz savaş bitmemişken ve sınırlı imkânlarla sahipken Türk kültür, sanat, eğitim ve tarihine milli bir ruh kazandırmak ve bu alanlarda gelişmeye çalışmak o dönem için önemlidir.

İlk hükümet programında eski eserlere verilecek önem vurgulanmış ve bundan bir gün sonra 10 Mayıs 1920'de Maarif Vekâleti'ne bağlı "Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü" kurulmuştur.³⁶⁷ Çok geçmeden "Hars Müdürlüğü"³⁶⁸ adını alan bu yerin ilk müdürlüğünü Besim Atalay yapmış ve yine çok geçmeden 19 Haziran 1921 tarihinde Osman Hamdi Bey'in kardeşi İsmail Galip Bey'in oğlu Mübarek Galip Bey müdürlüğe getirilmiştir. Bu dönemde Maarif Vekillğinde ise Abdülatif Suphi Paşa'nın oğlu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) bulunmaktadır. Bu müdürlük ile çeşitli illerde açılan müzelerin gelişimi, eski eserlerin derlenmesi, depolanması ve korunması sağlanmaya çalışılmıştır.³⁶⁹

Hars Müdürlüğü'nün kurulmasıyla Ankara'da bir müze açılması için çalışmalar başlatılmıştır. Halil Nuri Yurdakul ve Mübarek Galip Bey'in başlattığı çalışmalarla 1921'de Ankara kalesinin Akkale olarak adlandırılan burcunda milli bir müze kurulmaya çalışılmıştır. Bunda Atatürk'ün merkezde bir "Eti Müzesi" kurma fikrinin de etkisi vardır. Daha sonra "Anadolu Medeniyetleri Müzesi" adını alacak bu müzenin bugünkü binaya taşınması ancak 1948 yılında gerçekleşmiş, dönemin müze idaresi tarafından Akkale, depo olarak terk edilmiş ve onarım gören Kurşunlu Han'ın

³⁶⁷ Emre Madran, "Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi", **ODTÜ MFD**, 1996, 16:1-2, s. 63.

³⁶⁸ Eski eserleri korumak ve denetlemek, tarihi anıtları tespit etmek, Türk etnografyasına ait belgeleri toplamak ve kütüphaneleri korumak gibi görevleri olan Hars Müdürlüğü, Maarif Vekili Mustafa Necati zamanında Müzeler, Kütüphaneler ve Güzel Sanatlar olmak üzere üç şubeye ayrılmıştır. Bu üç birim 1940'lı yıllarda müdürlük haline gelecek ve daha sonra 1971'de kurulacak Kültür Bakanlığı'nın temelini oluşturacaktır. Bkz: Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 147.

³⁶⁹ Erdem Yücel, **Türkiye'de Müzecilik**, s. 67.

tamamlanan dört odasına yerleşilmiştir.³⁷⁰ Zamanla Mahmut Paşa Bedesteni'nin onarılması ile günümüz yerleşkesine kavuşan Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Paleolitik Çağ'dan başlayarak Asur, Hitit, Frig, Urartu, Lidya gibi Anadolu'nun eski medeniyetlerine ışık tutmaya devam etmiştir.

Osman Hamdi Bey'in yeğeni ve dönemin Hars Müdürü Mübarek Galip Bey tarafından Ekim 1922'de vilayetlere 10 maddeden oluşan bir genelge gönderilmiştir. Geniş ve detaylı olan bu genelge ile var olan eski eserler de dâhil ülkede bir kültür envanteri yapılması istenmiştir.³⁷¹ Çok geçmeden Maarif Vekili İsmail Safa tarafından 5 Kasım 1922 tarih ve 170 sayılı "Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat" hazırlanmış, müzeciliğin çalışma prensipleri ve eski eserlerin koruma ilkeleri de bu talimatla belirlenmiştir.³⁷² Bu talimatta en dikkat çekici şey, Sultani ve İdadi mekteplerinde en büyük eğitim memurunun yönetiminde birer "Mektep Müzeleri"nin oluşturulacak olmasıdır. Ayrıca eski eserlerle ilgilenen bilim adamlarının yararlanabilmeleri için, yerel müzelerde arkeolojiye, güzel sanatlara ve ülkenin tarih ve coğrafyasına ilişkin kitapların toplanıp "Müze Kütüphaneleri"nde araştırmacılara sunulacak olması da dikkat çekicidir. Yine bu talimata göre, kazı, araştırma ve sondaj yapma hakkı Hars İdaresine ait olacak ve bu konuyla ilgili durumlarda "Asar-ı Atika Nizamnamesi" (1906) ve "Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi"³⁷³ (1912) hükümleri uygulanacaktır.

³⁷⁰ Hamit Zübeyr Koşay'ın Hars Müdürü olduğu dönemde kendisinin çabaları ve Maarif Vekili Saffet Arıkan'ın izniyle Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han'ın onarılmasına karar verilmiş, 1938'den 1968'e değin yapıları yenileme çalışmaları yürütülmüştür. Kubbeli mekânın büyük bir kısmının onarımı 1940 yılında bitmiş ve eserler yerleştirilmeye başlanmıştır. Yenileme çalışmaları devam ederken 1943 yılında orta bölüm ziyarete açılmıştır. Hamit Zübeyr Koşay, anılarında bahsederken Anadolu Medeniyetleri Müzesiyle İstanbul Arkeoloji Müzesinin açılışını birbirine benzetmektedir. Koşay'a göre Osman Hamdi zamanında Sayda lahitlerinin bulunuşu yeni bir müze binasının yapılmasını sağladığı gibi, Cerablus ve Alacahöyük Hitit blokları için yeni teşhir yeri aranması da Bedesten ve Han'ın müze olmasını sağlamıştır. Bkz: Hamit Zübeyr Koşay, "Ankara Arkeoloji Müzesinin İlk Kuruluş Safhası İle İlgili Anılar", **Belleten**, Cilt XLIII, Sayı 170, s. 309-312.

³⁷¹ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 140-141.

³⁷² Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s.43-45.

³⁷³ Bu nizamnamede, Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde yer almayan ve doğrudan korumayı ilgilendiren iki konu bulunmaktadır. İlki, hükümet, herhangi bir eski eserin ya da kale ve surların yıkılmasını isterse, Maarif Müdürü'nün başkanlığında, İdare ve Askeriye'den birer memur, Nafia ve Belediye mühendisleri ile yerel Müze memurundan oluşan bir kurul oluşturulur. Bu kurulun hazırlayacağı rapor, kroki ve fotoğraflar "Maarif Vekâleti"ne gönderilir. Vekâlet, Müzeler Umum Müdürlüğü'nün görüşünü alarak kararını verir. İkincisi ise eski eserin durumu ile ilgilidir. Buna göre bir yapının durumunun tehlikesi olması nedeniyle, biraz önce tanımlanan süreç için zaman yoksa yerel mühendisler ya da diğer ilgililerin denetiminde eser yıkılarak tehlike ortadan kaldırılır. Ancak yıkım sırasında taş ve sıva üzerindeki

Milli eğitim sorununu incelemek üzere 15 Temmuz 1923'te birinci "Heyet-i İlmiye" toplantısı gerçekleşmiştir.³⁷⁴ Maarif Vekili İsmail Safa başkanlığında toplanan ve bir ay süre ile çalışan bu heyette üst düzey bürokratlar, bilim adamları, eğitimciler ve diğer yetkililer bulunmuştur. Yaklaşık 40 kişiden oluşan bu heyetin üyeleri arasında, Maarif Vekâleti Hars Müdürü Mübarek Galip Bey de vardır. Bu heyetin almış olduğu kararlar arasında, Ankara'da milli bir müze kurulması ve buna bağlı olarak Etnografya Müzesi'nin açılması ve Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yeniden gözden geçirilmesi vardır.³⁷⁵ Etnografya Müzesi daha önce de gündeme gelmiş, 30 Eylül 1920'de meclise sunulan Muvazene-i Umumiye Kanunu'nda yer almıştı.³⁷⁶ Konunun ilerisinde görüleceği üzere Etnografya Müzesi, Cumhuriyet tarihinin ilk müze olarak planlanmış ve inşa edilmiş binasında ancak 1927 yılında açılabilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından önce yürütme görevini son kez üstlenen IV. İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Eylül 1923 tarihinde mecliste okunan hükümet programında da kültür, eski eserler ve müzeler ile ilgili konulara değinilmiş, önemli yerlerde müzelerin kurulacağı ve eserlerin toplanıp inceleneceği vurgulanmıştır.³⁷⁷ Aynı şekilde 1 Mart 1923 yılında meclisin birinci devre dördüncü toplantı yılında Atatürk'ün yaptığı açış konuşmasında da önemli merkezlerde "*modern kütüphaneler, bitki ve hayvanat bahçeleri, konservatuarlar, atölyeler, müzeler ve güzel sanatlar sergilerinin kurulması*" gerektiğinin altı çizilmiştir.³⁷⁸ Aynı konuşmada Evkaf Vekâleti işlerine de değinen Atatürk, dini ve hayır yapılarının tamir ve inşaatında oldukça yol kat edildiğini, 126 cami ve mescit ile 31 medrese ve mektep, 22 su yolu ve çeşme, 175 akar ve 26 hamamın tamir gördüğünü belirtmiştir.

süslemeler ayrılmaya çalışılır ve daha sonra İstanbul Müzesi'ne verilir. Bkz: Emre Madran, **a.g.m.**, s. 62-63; Hamit Zübeyr Koşay, Zarfî Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt I, s. 874-875.

³⁷⁴ Heyet-i İlmiye toplantılarının ikincisi Maarif Vekili Saruhan Mebusu Vasıf Bey'in başkanlığında 1924 yılında, üçüncüsü Maarif Vekili Mustafa Necati zamanında 1926 yılında yapılmıştır. Üçüncü toplantıya Hars Müdürü Hamit Zübeyr Koşay da katılmıştır. Bkz: Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 145.

³⁷⁵ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s.144-145; Mehmet Önder, "*Müzeler ve Atatürk*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, s. 64-65.

³⁷⁶ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 1, 1929, s. 230-273.

³⁷⁷ Bazı kaynaklarda V. İcra Vekilleri Heyeti olarak geçer fakat ilk heyet Muvakkat İcra Encümeni Heyeti olduğu için son hükümet IV. İcra Vekilleri Heyeti'dir. Bkz: **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz (Haz.), Cilt I, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s. 398.

³⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Dönem, IV. Yasama Yılı, 1 Mart 1923, s. 11.

Tüm bu gelişmeler henüz Cumhuriyet kurulmadan önceki yaklaşık üç yıllık bir döneme aittir. Büyük oranda Milli Mücadele'nin planını belirleyen Atatürk, bu dönemdeki politikaların belirlenmesinde de etkili olmuştur. Denildiği gibi vatanın düşman işgalinden kurtarılması gibi öncelikli işler ve kısıtlı imkânlar olmasına rağmen böyle bir dönemde kültür, eski eser, eğitim ve sanat gibi politikaların göz ardı edilmemeye çalışılması önemlidir. Nihayetinde 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla yeni Türkiye, büyük devletlerce tanınmış ve ardından 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiştir.

3.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MÜZE FAALİYETLERİ

Batılılaşma uğrunda Atatürk önderliğinde girişilen inkılâplardan ayrı tutulamayacak olan müze faaliyetleri incelenirken Milli Mücadele'ye önderlik eden ve savaş sonrasında Cumhuriyetin hem kurulmasında hem de şekillenmesinde etkili olan Mustafa Kemal Atatürk'ü ve dönemini ele almanın faydalı olacağı düşünülerek birinci bölümde bu konu üzerinde durulmuştur. Osmanlı döneminden itibaren Batılı bir kurum oluşturmak için çıkılan bu yolda, müzeler ve arkeolojik faaliyetler, Atatürk döneminde de gelişmeye devam etmiş ve bizzat kendisinin vermiş olduğu direktifler doğrultusunda şekil almıştır. Henüz Milli Mücadele döneminde oluşmaya başlayan yeni Türkiye'nin eğitim ve kültür politikaları günün koşullarına göre hızlı bir şekilde uygulanmaya devam etmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 ve 431 sayılı kanunlarla Hilafet, Şeriye ve Evkaf Vekâletleri kaldırılmış, 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla tekkeler kapatılmıştır. Böylelikle Topkapı Sarayı ve Mevlana Dergâhı örneğinde olduğu gibi içinde bulundurduğu eşyalarla hanedana ait yapılar ile dini niteliği ön planda olan yapılar zamanla müzelere dönüştürülmüştür. Bu doğrultuda uygulanan inkılâpların, çıkarılan kanun ve kararların müzeciliğe etkilerine vurgu yapılarak müzeye dönüşümü gerçekleşen önemli yerler ele alınmıştır.

Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi'nde Maarif Vekâleti'ne dair ilk kanun 22 Mart 1926 tarihinde hazırlanmış, kanunun 24. maddesinde *“Türkiye’de yapılacak resmi mektep binaları, kütüphaneler ve müzeler, ancak Maarif Vekâleti’nin hazırladığı projeler dairesinde yapılır”* hükmü yer almıştır. Bundan yedi yıl sonra 10 Haziran 1933

tarıhli “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun” çıkarılmış, bu kanun’un 1. maddesinde “Müzeler Müdürlüğü” ve “Kütüphaneler Müdürlüğü” ayrı ayrı sayılmıştır. Yine kanunun 16. Maddesinde Müze Müdürlüğü’nün görevleri “*Tarihi ve bedii kıymeti haiz eserlere mahsus müzelerin idare, tesis ve idameleri, tarihi abidelerin muhafaza ve tamiri işleriyle iştigal, arkeolojik hafriyat için vaki müracaatları tetkik ve hafriyata nezaret eder*” şeklinde belirtilmiştir.³⁷⁹

3.2.1. Topkapı Sarayı’nın Müze’ye Dönüştürülmesi

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte belli bir sıra ve program halinde gerçekleşen ilk inkılâplardan biri; 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı “Hilafetin İlga ve Hanedan-ı Osmaniye’nin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Haricine Çıkarılmasına Dair” kanun olmuştur.³⁸⁰ Bu kanunun 9. maddesindeki “*Mülga padişahlık sarayları, kasırları ve emakin-i sairesi dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar asar-ı nefise ve sair bilumum emval-i menkule millete intikal etmiştir*” hükmü gereğince, Osmanlılara ait taşınır ve taşınmaz birçok eser, müze binası veya müzelik eser olarak değerlendirilmiştir. Doğurduğu sonuçlar itibariyle ve gerek müze sayılarının gerekse müzelerdeki eser sayılarının artması açısından oldukça önemli olan bu kanundan sonra ilk olarak Topkapı Sarayı, 3 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile müze haline dönüştürülmek üzere İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Müdürlüğüne bağlanmıştır.³⁸¹ Bu döneme kadar Saray’ın yönetiminden sorumlu olan Hazine Kethüdası Mehmet Refik Bey’in unvanı da Hazine Müdürü olarak değiştirilmiştir.³⁸² Tahsin Öz’ün Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğüne atandığı 16 Aralık 1928 tarihine kadar Saray’daki eşyalardan sorumlu olan ve hizmetine devam eden Refik Bey çalışan fakat müzecilikle ilişkisi olmayan bir kişidir.³⁸³ Dolayısıyla 1924 yılına kadar güvenlik açısından koruması yapılmış fakat

³⁷⁹ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 150-151.

³⁸⁰ **Resmi Ceride**, Sayı: 63, 6.3.1924, s. 6.

³⁸¹ **BCA**, 30.18.1.1/9.20.17. Belge görseli için bkz: **Ek 30**.

³⁸² Hazine Kethüdası kadrosu altında Kaftancı, Sergulam, Kapı Çuhadarı, Başeski, Hırka-i Saadet Hademesi, Enderun Hademesi, Avadan Hademesi, Teberdar, Babüssaade Ağası, Babüssade Kethüdası gibi unvanlar dahi devam etmiştir. Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları 1939-1944**, s. 1-4.

³⁸³ Erdem Yücel, **Anılarıyla Tahsin Öz**, s. 48.

onarımlar görmemesi sebebiyle büyük oranda yaşatılması ihmal edilmiş bir saray bulunmaktaydı.³⁸⁴

Müdürlük görevini 1953 yılına kadar sürdüren ve Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüşümünden geçirdiği onarımlara kadar birçok konuda bilgi sahibi olan Tahsin Öz, Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasıyla Topkapı Sarayı'nın metruk bir hal aldığını, II. Abdülhamit'in Ramazan aylarında Hırka-i Saadet'e yaptığı ziyaretler nedeniyle bazen Saray'da gösteriş onarımları yapılsa da bunların badanadan ibaret kaldığını belirtmektedir. Bununla birlikte Mehmet Reşat zamanında Hazine Dairesi ile Seferli Koğuşunun onarım gördüğünü ve hatta Seferli Koğuşu'nda Çin porselenlerinin teşhir edildiğini de ekleyen Öz, Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde genel olarak Saray'ın perişan bir halde bulunduğunu belirtmektedir.³⁸⁵ Örneğin Ağalar Camisinin kurşunlarının alındığı ve her tarafının otlarla bürüldüğü, Fatih Köşk'ünün kubbesinden gökyüzünün gözüktüğü, Kubbealtı'nın senelerce depo olarak kapalı kaldığı ve sıvaları dökülmüş halde küf kokusundan içeri girilemediği, Harem'de ise yüzlerce odanın camlarının kırık olduğu ve bu sebeple buranın da kötü halde beklediği yine Tahsin Öz'den öğrenilmiş bilgilerdir. Ayrıca 1924-1939 yıllarında onarımlar için ancak 60 bin liraya varan bir ödenekten bahseden Öz, bu koşullarda genel bir restorasyon çalışmasına girişilemediğini, sadece cam taktırma ve kurşun kaplama gibi öncelikli işlerin yapılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Saray'ın genel restorasyon çalışmaları ancak 1939 yılı itibarıyla başlamış ve 1944 yılına kadar devam etmiştir.³⁸⁶

Bununla birlikte müze dönüşümü gerçekleşmeden önce Saray'ın bazı ziyaretçiler tarafından gezilebilen bir mekan olduğu ve Sultan Abdülaziz döneminden itibaren bu sınırlı ziyaretçilerinin takibinin Hazine Kethüdalığı tarafından yapıldığı Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bazı evraklardan anlaşılmaktadır.³⁸⁷ Örnekleri Ek 32'de sunulan bazı gezi izinleri içerisinde örneğin 9 Temmuz 1874 tarihinde Bab-ı Ali Hariciye

³⁸⁴ Topkapı Sarayı Müzesi'nin ilk müze müdürü olan Tahsin Öz, Saray'ın o dönemki durumu ve müzeye dönüşüm sürecini detaylı olarak anılarında bahsetmiştir. Bkz: Tahsin Öz, **Hayatım**, İstanbul, 1991.

³⁸⁵ Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları 1939-1944**, s. 2-5.

³⁸⁶ Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları 1939-1944**, s. 4-5. Ayrıca Tahsin Öz'ün çalışmasında sunduğu bazı görseller için bkz: **Ek 31**.

³⁸⁷ Topkapı Sarayı ile İç Hazineyi gezmek için yazılan gezi izinleri için bkz: **TSMA. E. 625/37. TSMA. E. 239/3. TSMA. E. 375/29**.

Nezareti'nden Hazine-i Hümayun Kethüdalığına yazılan bir yazıda, Rusya Devleti'nden sekiz Bahriyeli Subay'ın iç hazineyi gezmelerine izin verildiği belirtilmekte ve adet olmuş gezinin Kethüdalık tarafından yaptırılması istenmektedir. Ayrıca aynı tarihte bu yazıya ek olarak sunulmuş başka bir yazıda, daha önce Viyana'da açılan sergiye baş memur olarak gönderilen Hazine hademelerinden (memur) İbrahim Refet Bey ve beraberindeki Hafız Raşid, Cemal ve Sefa Beylerin Osmanlı ve Mecidi nişanları ile ödüllendirilmesi istenmektedir. Bilindiği gibi Viyana sergisi 1873 yılında gerçekleşmiş ve görüldüğü üzere de bu sergiye Hazine-i Hümayun çalışanlarından kişiler görevli olarak katılmıştır.

Dolayısıyla müze olmadan önce de gezilebilen Saray'ın başında müze müdürü niteliğinde bir Hazine Kethüdasının bulunduğu, henüz ortada müze yokken Hazine-i Hümayun çalışanlarının bir müze uzmanı gibi sergide görevlendirildiği, eşyalarının sayı ve cins belirtilerek Hazine Defterlerinde kayıt altına alındığı, yine eşyaların üzerlerine etiketler yerleştirilerek saklandığı kanıtlarla ortadadır. Ayrıca konunun başında devlet yönetimlerinin yaptığı koleksiyonculuğa değinilmiş ve Osmanlı yönetiminin buna iyi bir örnek olduğu hatta Saray'ın müzeye dönüştürülme kararı verildiğinde buranın müze olmaya hazır bir şekilde beklediği ve Osmanlı yönetiminin sağlamış olduğu koleksiyonculuk ile Topkapı Sarayı'nın tipik bir müze oluşumuna örnek olduğu vurgulanmıştı. Her ne kadar Topkapı Sarayı bir müze amacıyla yapılmasa da içinde bulunan eserler bir müze için toplanıp saklanmasa da yukarıda verilen tüm bu örnekler, müze olmadan önce Saray'ın müzeye yakın bir şekilde işlediğini göstermektedir.

Neticede, 1924 yılı itibariyle Saray'ın müzeye dönüşüm süreci Halil Ethem başkanlığında başlatılmış ve o sıralarda İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Müdür Yardımcısı olarak görev yapan Tahsin Öz de bu çalışmalara katılmıştır.³⁸⁸ Öz, büyük bir özveri ve günün koşullarına göre eserlerin tasnif, teşhir ve tanzim çalışmalarını da

³⁸⁸ Çalışma hayatına Maarif Nezareti evrak kalemünde memur olarak başlayan Tahsin Öz, 1 Mart 1907'de Osman Hamdi Bey'in isteği doğrultusunda İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri muhasebe memurluğuna atanmıştır. Bu dönemlerde müzeyle ilişkisi başlayan Tahsin Öz, 1 Nisan 1923 yılında ise İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Müdür Yardımcılığına getirilmiştir. Tahsin Öz'ün müdür olmasıyla bir bölümü Asar-ı Atika Müzeleri Müdürlüğüne bağlı olan Saray, 1953'e kadar Tahsin Öz'ün yönetimine bırakılmıştır. Fakat Sarayın İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden ayrılarak ayrı bir müdürlük halini alması 1938 yılını bulmuştur. Bkz: Erdem Yücel, **Anılarıyla Tahsin Öz**, s. 15-20.

gerçekleştirmiş ve bu çalışmalarda çeşitli yabancı uzmanlardan da faydalanılmıştır. Örneğin, III. Ahmet Kütüphanesi'ndeki yabancı kitapların tasnifini Berlin Üniversitesi Rektörü Prof. Adolf Deissmann yapmıştır. Porselen, çini ve diğer bazı eserlerin değerlendirilmesinde Dresden Porselen Müzesi Müdürü Alman Prof. Zimmermann'dan, aynı şekilde Padişah portreleri ve diğer resimlerin bakım ve onarımlarının yapılmasında Dr. Beinbaum adlı ressamdan ve Silah koleksiyonlarının tasniflenmesinde Münih Armee Museen Müdürü Dr. Stöcklein'den yardım alındığı görülmektedir.³⁸⁹

Yine Tahsin Öz'den edinilen bilgiye göre yıllarca ihmal edilmiş yapıların tamir ve temizliği yapıldıktan sonra ilk olarak Kubbealtı, Arz Odası ve az da olsa Çin porselenleri teşhir edilmiştir.³⁹⁰ Sonrasında Mustafa Paşa Köşkü, Bağdat Köşkü halka açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Anadolu'da bulunan hazine eşyalarının geri gelmesiyle 1927'de üç salon daha ziyarete açılarak zamanla teşhir sayıları artmıştır.³⁹¹ Farklı tarihler³⁹² öne sürülse de Topkapı Sarayı Müzesi'nin ziyarete açılması kısmi olarak 9 Ekim 1924 yılında başlamıştır. Bu bilgi, henüz 1925 yılında İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri tarafından hazırlanan *Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberi (1925)* adlı rehber kitapçığında geçmektedir. Ziyaretçilere kolaylık sağlaması açısından Türkçe ve Fransızca gibi farklı dillerde basılıp 20 kuruşa satılan bu rehberde müze giriş ücretinin 50 kuruş olduğu belirtilmekte ve Ek 33'te sunulduğu üzere bir de müzenin planı bulunmaktadır. Bu rehber gerek saray tarihçesi gerekse Saray'ın müzeye dönüştürülmesinden sonraki hali hakkında bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir.

³⁸⁹ Ferruh Gerçek, *a.g.e.*, s. 376.

³⁹⁰ Çin Porselenleri, Sultan Reşat zamanında Seferli Koğuşunun onarımları sonrasında da teşhir edilmiştir. Bu porselenler Mısırlı Ali Baş Hamba'ya tasnif ettirilmiştir. Halil Ethem, ileriki süreçte daha iyi teşhir ve tasnif olması amacıyla Dresden Müzesi Müdürü Zimmermann'dan yardım almıştır. Bunları Arkeoloji Müzesi'nden Makridi Bey teşhir etmiştir. Bkz: Erdem Yücel, *a.g.e.*, s. 53. Ayrıca 1925 Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberinde bu teşhirin 1916 yılında gerçekleştiği bilgisi geçmektedir. Bkz: **Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberi (1925)**, İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925, s. 23.

³⁹¹ Erdem Yücel, *a.g.e.*, s. 15-20.

³⁹² Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'nun "Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik II" adlı sempozyum bildirisinde, Topkapı Sarayı'nın 1933'te ziyarete açıldığını belirtmektedir. Müzeye dönüşümünün uzun sürmesini ise Saray'ın müzeye dönüşümünün düşünsel olarak kabul edilmesine ve bunun için zamana ihtiyaç olmasına bağlamaktadır. Bkz: Filiz Yenişehirlioğlu, "Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik Üzerine Bazı Gözlemler", **Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik II Eğitim, İşletmecilik ve Turizm Sempozyum 21-23 Mayıs 2008, Bildiriler**, VEKAM Yayınları, Ankara, 2008, s. 3. Enver Behnan Şapolyo da aynı tarihi vermekle birlikte müzenin 9 Ekim 1924 yılında açıldığını belirtmektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, *a.g.e.*, s. 78.

3.2.2. Türk-İslam Eserleri Müzesi

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı “Şer’iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlğasına Dair Kanun” kabul edilmiş ve bu kanunun 7. maddesinde “*Evkaf, Millet işleri gerçek çıkarına uygun bir şekilde çözülmek üzere, bir genel müdürlük halinde şimdilik başvekâlete verilmiştir*” hükmü yer almıştır.³⁹³ Böylelikle tüm vakıf eserlerin bağlı bulunduğu Vakıflar Müdürlüğü de, Başvekâlete bağlı olarak kurulmuş ve vakıf eserlerinin bakım ve onarımı da bu müdürlüğe bırakılmıştır.³⁹⁴ Çalışmanın başında da belirtildiği üzere; kuruluşundan itibaren vakıf işlerine oldukça önem verilen Osmanlı Devleti’nde vakıf kurum ve eşyalarından sorumlu Evkaf Nazırlığı (Evkaf-ı Hümayun Nezareti) bulunmaktaydı. Bu Nazırlık, Ankara hükümetinin kurulmasıyla ve 30 Ekim 1922 tarih ve 307 sayılı karar gereğince Osmanlı Devleti’nin hukuken ortadan kalkmasıyla “Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti”ne bağlanmış ve denildiği gibi Cumhuriyetten sonra da genel müdürlük halinde çalışmalarını sürdürmüştür.³⁹⁵

Yine Osmanlı döneminde müzecilik faaliyetleri başladıktan sonra ve geç de olsa vakıf eserlerinin bir müze çatısı altında toplanması düşünülmüş ve nihayetinde “Evkaf-ı İslamiye Müzesi”, 27 Nisan 1914 günü ziyarete açılmıştır. Süleymaniye İmaretinde açılan ve beş salondan oluşan bu müze, Cumhuriyet kurulduktan sonra “Türk-İslam Eserleri Müzesi” adını alarak 3 Haziran 1925 yılında Maarif Vekâleti bünyesinde İstanbul Müzeleri Müdürlüğüne bağlanmıştır.³⁹⁶ Bir süre Topkapı Sarayı Müzesi’nin şubesi haline de gelen müzenin eserleri İkinci Dünya Savaşı tehlikesine karşı 1939’da Anadolu’ya gönderilmiş, on yıl kapalı kaldıktan sonra 1 Kasım 1949 yılında tekrar ziyarete açılmıştır.³⁹⁷ Cumhuriyet döneminde de Süleymaniye imaretinde faaliyet sürdüren Türk-İslam Eserleri Müzesi, 1964 yılında bağımsız bir müze haline gelmiş ve ancak 1983 yılında bugünkü yeri olan İbrahim Paşa Sarayı’na taşınabilmiştir.

³⁹³ Resmi Ceride, Sayı 63, 6 Mart 1924, s. 6.

³⁹⁴ Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 147-148.

³⁹⁵ Evkaf Nazırlığının kuruluşu hakkında detaylı bilgi için, İbn’ül-emin Mahmut Kemal ve Hüseyin Hüsamettin tarafından yazılmış “Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teraçim-i Ahvali” adlı çalışmaya bakılabilir. Bu çalışma, Nazif Öztürk tarafından sadeleştirilmiş ve 1982 yılı itibarıyla 5 dizi halinde Vakıflar Dergisi’nde yayınlanmıştır. Bkz: Nazif Öztürk, “Evkâf-ı Hümayun Nezareti’nin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümeleri I-V”, Vakıflar Dergisi, 15-19, 1982-1985.

³⁹⁶ BCA, 30.18.1.1/14.40.2.

³⁹⁷ Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 361.

Sonuç itibariyle, Türk-İslam Eserleri Müzesi, 1911-1914 yılları arasında toplanan eserlerle Osmanlı'dan devralınan bir mirasa sahiptir. Bu yıllarda padişah türbelerinden toplanan eserlerin bazıları ileriki yıllarda başta Topkapı Sarayı Müzesi olmak üzere diğer müzelere de devredilmiştir. Cumhuriyet döneminde tekke ve türbelerin kapatılmasıyla müzenin koleksiyonları daha da zenginleşmiş ve diğer müzeler de buradan beslenmeye devam etmiştir. Bu yüzden bağımsız bir müze haline geldiği 1964 yılına kadar müze koleksiyonlarının tam olarak yerine oturmadığı görülmektedir.³⁹⁸ Son olarak Evkafı İslamiye Müzesi başlığında da belirtildiği üzere vakıf eserlerinin manevi bağ ile bağlı bulundukları mekândan koparılıp bir müze çatısı altında toplanması kolay olmamıştı. Yaklaşık yarım asırlık bir gecikmeyle de olsa, adeta bir devrim niteliği taşıyan bu dönüşümün gerçekleşmesinde başta bir dönem Evkaf Nazırlığı ile Şeyhülislamlık görevini aynı anda yürüten Mustafa Hayri Efendi olmak üzere İstanbul Müzeleri Müdürü Halil Ethem'in ve Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin İdare Meclisi üyelerinin katkıları çoktur.

3.2.3. Mevlana Türbesi ve Dergâhı'nın Müze'ye Dönüştürülmesi

Müzelerin zenginleştirilmesinde etkili olan bir diğer önemli gelişme de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla olmuştur. Bu doğrultuda 2 Eylül 1925 tarih ve 2413 sayılı bir kararname ile tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kararlaştırılmıştır.³⁹⁹ Ayrıca zamanında cami ve mescit olarak inşa edilenlerin cami ve mescit olarak kullanılmasına; kapatılan binalardan okul için elverişli olanlar varsa bunların okul olmasına, elverişli olmayanlar var ise bunların para karşılığında elden çıkarılıp gerekli yerlere okul yapılmasına karar verilmiştir. Bunlar arasında tarih ve sanat açısından değeri olanlar varsa bunların koruması ve idaresi Maarif Vekâleti'ne bırakılmıştır.⁴⁰⁰ 16 Eylül 1925 tarih ve 2509 sayılı kararnameyle de tekke ve türbelerde bulunan tarih ve sanat açısından değeri bulunan eşyaların müze müdürlüklerince incelenmesine karar

³⁹⁸ Nazan Ölçer, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, Akbank Yayınları, İstanbul, 2002, s. 18.

³⁹⁹ İlk Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması İstiklal Mahkemesi kararıyla Doğu'da gerçekleştirilmiştir. Bu olay, hükümetin dikkatini çekmiş ve çok geçmeden tüm ülkede uygulanması kararlaştırılmıştır. Bkz: Hüseyin Karaduman, "*Belgelerle Konya Mevlâna...*", s. 135-161.

⁴⁰⁰ **Resmî Gazete**, 5.9.1925, Sayı: 168, s. 1-2 (445-446), Madde: 1,4,5.

verilmiştir.⁴⁰¹ Karar gereği kapatılan 700 civarı tekke ve 900 civarı türbeye ait tarihi ve müzelik değeri olan 9362 adet eşya zamanla çeşitli müzelere aktarılmıştır.⁴⁰² Müzelik eser bakımından Osmanlılardan devralınan yaklaşık 109 bin eserle birlikte,⁴⁰³ tekke ve türbelerden elde edilen eser sayısı o dönem için önemlidir. Tüm bu gelişmeler TBMM'nin 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı *"Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun"*u kabul etmesiyle desteklenmiştir. Kanunun 1. maddesinde *"Türkiye Cumhuriyeti içinde Sultanlara ait eşya veya bir tarikata veya ticari çıkara dayananlarla tüm diğer türbeler kapatılmıştır ve türbedarlıklar kaldırılmıştır"* hükmü yer almıştır.⁴⁰⁴

Tekke ve Türbelerden Müzelere Alınan Eşyanın Listesi

Gönderilen Müzeler	Adet	Geldiği Yerler
Adana Müzesi	242	Adana ve Tarsus tekkelerinden gelen eşya
Ankara Arkeoloji Müzesi	25	Vilayet tekkelerinden gelen eşya
Ankara Etnografya Müzesi	4692	Vilayet ve kaza tekkelerinden gelen eşya
Antalya Müzesi	23	Vilayet ve tekkelerden gelen eşya
Bursa Müzesi	1252	Vilayet tekkelerinden gelen eşya

⁴⁰¹ **BCA**, 30.18.1.1/15.59.5. Ancak tekke ve türbelerdeki eşyanın incelenmesinde mahalli komisyonların eşyaların ayrımı ve tasnifi konusunda bazı tereddütlere düştükleri görülmüştür. Bunun üzerine tekke ve türbelerdeki eşya hakkında 8.12.1925 tarihinde bir genelge yayınlanmıştır. Tarih ve sanat açısından kıymetli olan eşya ile birlikte etnografyaya ilişkin eşyanın müzelere ayrılması konusunda ayrıntılı bilgi veren bu genelgede ney, kudüm, saz, tel gibi müzik aletleri ile şiş, teber, keşkül, asa, kürsü, rahle, şamdan, kandil, levha, topuz, kılıç, kalkan gibi eşyanın Etnografya Müzesi'ne ayrılması belirtilmiştir. Bununla birlikte halı ve kilimlerin Asar-ı İslamiyye ve Sanayi-i Nefise Müzesi için önemli olduğu ve Darülfünun'un teklifi üzerine yakında kurulacak olan İnkılâp Müzesi'nde Bektaşî, Kadiri, Nakşibendî ve Mevlevî gibi tarikatlara ait birer tekke numunesi oluşturulacağı bildirilmiştir. Eşyaların iyi bir şekilde korunması ve iki adet fotoğraflarının Vekâlete gönderilmesi, ayrıca korunması gereken diğer müzelik eşyanın mektep müzeleri hariç tutularak müzesi bulunan illerde müzelerde, olmayan yerlerde Maarif idaresinin uygun bulacağı yerlerde korunması da istenmiştir. Kitaplar ise, İstanbul'da Süleymaniye, Bursa'da müze, Kastamonu'da Darülcürre, Konya'da Yusuf Ağa kütüphanelerinde, diğerleri mahalli kütüphanelerde toplanacaktır, müteferrik eserler de Ankara'daki Kütüphane-i Umumi'ye gönderilecektir. Bkz: **Resmî Gazete**, 19.12.1925, Sayı: 248, s. 3 (765)

⁴⁰² Hamit Zübeyr Koşay, *"Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra"*, **Güzel Sanatlar**, Cilt: 6, İstanbul, 1949, s. 3.

⁴⁰³ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 146-147.

⁴⁰⁴ *"Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun"* **Resmî Gazete**, 13.12.1925, Sayı: 243, s. 1. (735)

Edirne Müzesi	162	Vilayet tekkelerinden gelen eşya
Topkapı Sarayı Müzesi	413	Vilayet tekkelerinden gelen eşya
Türk-İslam Eserleri Müzesi	1972	İstanbul tekkeleri ve bağlı yerlerden gelen eşya
İzmir Müzesi	25	Vilayet tekkelerinden gelen eşya
Kastamonu Müzesi	21	Vilayet tekkelerinden gelen eşya
Konya Müzesi	9	Müzenin kendi eşyası
Sivas Müzesi	143	Vilayet tekkelerinden gelen eşya
Tokat Müzesi	181	Vilayet tekkelerinden gelen eşya
Tire Müzesi	202	Vilayet ve kaza tekkelerinden gelen eşya
Toplam	9362	

Kaynak: 1943-1944 Yılları Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün Genel Durumu, Maarif Matbaası, Ankara, 1945, s. 27.

Kapatılan tekke ve türbelerdeki müzelik eşyaların ayrımı yapıldıktan sonra yapıların, Evkaf Umum Müdürlüğüne bırakılacağı belirtilmiştir. Fakat bunlar arasında gerek yapı gerekse içinde bulundurduğu eşyaların tarihi ve müzelik değeriyle Mevlana Türbesi ile Dergâhı, bu kanun kapsamı dışında tutulmuştur. Bunda Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in Başvekâlet'e gönderdiği yazıları ile Halil Ethem'in görüşleri etkili olmuştur.⁴⁰⁵ Hars Müdürü Hamit Zübeyr ile birlikte detaylı incelemelerde bulunan Halil Ethem, 27 Şubat 1925 tarihinde bir rapor hazırlamıştır. Kısaca acilen bir karar alınıp düzenlemeye başlanması gerektiği yönünde görüş bildiren Halil Ethem'in bu raporu üzerine Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, Başvekâlet'e 7 Mart 1926 tarihli bir yazı göndermiştir. Bu yazıya cevap niteliğinde Mevlana Tekkesi'nin müzeye dönüştürülmesi konusunda 6

⁴⁰⁵ Mevlana Dergâhı ve Türbesi'nin müzeye dönüşümünde Mevlana Celaleddin-i Rumi soyundan olan Veled Çelebi İzbudak'ın etkisi de olmuş olabilir. Son dönem Mevlevi Şeyhlerinden olan Veled Çelebi, şiir ve edebiyat alanında uzmanlaşmış, Darülfünun ve Galatasaray Sultanisi gibi okullarda Farsça hocalığı yapmış, Milli Mücadele yıllarında Ankara'da Maarif Vekâleti tarafından kurulan Telif ve Tercüme Heyeti'nde Ziya Gökalp ile birlikte çalışmış, Türkçülük davasıyla ilgilenmiş ve çalışmalarını Türk dili üzerine yoğunlaştırmış bir kişidir. 1923 yılı itibarıyla 20 yıl boyunca milletvekilliği de yapan Veled Çelebi, Atatürk'e yakınlığı ile bilinen bir kişidir. Bkz: Mustafa Kara, "Veled Çelebi İzbudak", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, s. 503-505.

Nisan 1926 tarihinde bir kararname çıkmıştır. Mustafa Kemal ve Başvekillerin imzaladığı kararname şöyledir:

*“Tarz-ı mimari nokta-i nazarından kıymetli ve etnografyaya müteallik asarı ihtiva etmesi hasebiyle, müze ittihazına elverişli olduğu anlaşılan Konya’daki Mevlana Tekkesi’nin müze ittihazı, Maarif Vekâleti’nin 7 Mart 1926 tarih ve 42/350 numaralı tezkeresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 6 Nisan 1926 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.”*⁴⁰⁶

Halil Ethem’in raporda sunduğu öneriler dikkate alınarak dönüşümü sağlanan müzenin müdürlüğüne Mehmet Yusuf Akyurt atanmış, 11 Eylül 1926 yılında başladığı görevini 1 Ağustos 1941 yılına kadar sürdürmüştür. Yapılan teşhir ve tanzim çalışmalarından sonra 2 Mart 1927 yılında açılışı gerçekleştirilen⁴⁰⁷ müzenin ilk rehberi de, Mehmet Yusuf tarafından *Konya Asar-ı Atika Müzesi Rehberi* adı ile 1930 yılında bastırılmıştır. Bu rehberde Mevlana Dergâhı’na ait bir kütüphanenin bulunduğu ve içerisinde 3222’si cilt olmak üzere toplam 3690 kitabın yer aldığı bilgisi geçmektedir. Kütüphane’nin Türk tarihi, edebiyatı ve kültürü için önemli olduğunu belirten Mehmet Yusuf, müzenin Salı günleri hariç her gün hizmet verdiğini, müzeye giriş ücretinin on kuruş, kütüphanenin ise ücretsiz olduğunu belirtmektedir. Ayrıca rehberde Ek 35’te sunulan müze açılışında çekilmiş bir fotoğrafa da yer verilmiştir. Ek 36’da görüldüğü üzere müze eserleri hakkında detaylı bilgilerin sunulduğu ve bunların tablo halinde sayılarının belirtildiği bu rehberde, Konya çevresinden toplanmış Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ait 190 adet eserin bulunması da dikkat çekmektedir.⁴⁰⁸ Bu eserler, raporda belirtildiği üzere Halil Ethem’in yerinde bırakılmasını istediği eserlerdir. Fakat görüldüğü üzere bu öneri dikkate alınmamış ve arkeolojik eserler de Mevlana Dergâhı’na taşınmıştır. Zaten müzenin ismi o dönemde “Konya Asar-ı Atika Müzesi”

⁴⁰⁶ BCA, 30.18.1.1/18.24.4. Ek 34.

⁴⁰⁷ Mehmet Yusuf Akyurt, **Resimli ve Muhtasar Konya Asarı Atika Müzesi Rehberi**, Alâeddin Kiliş Fabrika ve Matbaası, İstanbul, 1930, s. 8.

⁴⁰⁸ Bu eserler, daha önce de belirtildiği gibi 1845-46 yıllarında hazırlandığı tahmin edilen genelge sonrasında Konya Müze-i Hümayun Şubesi’ne toplanan eserler olabilir. Yine bu eserler, Fransız araştırmacı Clement Huart’ın 1891 yılında Konya’ya yaptığı ziyaret sırasında gördüğü Yunan ve Roma dönemine ait eserler de olabilir. Ayrıca Huart, bunların terk edilmiş ve yarı yarıya toprağa gömülmüş bir bedestende bulunduğunu belirtmekte ve burayı Konya Belediye Müzesi olarak tarif etmektedir. Bkz: Hüseyin Karaduman, *“Belgelerle Konya Mevlâna...”*, s. 137. Ayrıca Enver Behnan Şapolyo da Roma, Bizans ve Selçuklu heykellerinin Konya lisesi içinde bulunan eserler olduğunu belirtmekte ve bunun Konya Valisi Ferit Paşa’nın zamanında Maarif Müdürü Azmi Bey’in çalışmalarıyla gerçekleştirildiğinin altını çizmektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 71.

olarak geçmektedir. Mevlana Müzesi adını alması ise arkeolojik eserlerin İplikçi Camii'ne taşındığı 1953 sonrasına rastlamaktadır.⁴⁰⁹

Atatürk, bu müzeyi Konya gezisine çıktığı sırada 21 Şubat 1931 günü ziyaret etmiş ve bu ziyareti dönemin bazı gazetelerine haber olmuştur. Müzede bulunan Türkçe tefsirler, eski Türk kumaşları ile halılar ve Mevlana'nın elbiseleri Atatürk'ün dikkatini çeken şeyler olmuştur. Ayrıca kendileri müze rehberinin ve burada bulunan bazı kitapların basılması yönünde Vali İzzet Bey'e görüş bildirmiştir. Üç saat boyunca gezip incelemelerde bulunan Atatürk, hatıra defterine, "*Bilgi eseri olduğu anlaşılan tertip ve intizamdan çok memnun oldum*" gibi bir not düşerek müzeden ayrılmıştır.⁴¹⁰ Yine bu gezi sırasında Alâeddin Cami, Sahip Ata Külliyesi, Karatay ve İnce Minareli Medrese gibi yerleri de gezen Atatürk, yapıların kötü durumda olduğunu fark etmiştir. Bunun üzerine Afet İnan ile Tefik Bıyıklıoğlu'na telgraf çekerek Konya'ya gelmelerini ve yapıları yerinde incelemelerini istemiştir. Yapılan incelemeler neticesinde kötü durumda olan tarih, sanat ve müzelik değere sahip eserlerle ilgili yapılması gerekenler bir talimat halinde Başbakan İsmet İnönü'ye telgraf yoluyla bildirilmiştir.⁴¹¹ Bu telgraftan sonra Bakanlar Kurulu'nun 1 Nisan 1931 tarihli kararı ile eski eserlerin korunması ve kötü hale gelmiş olanların onarılması amacıyla Başvekâlet Müsteşarı Kemal Bey'in başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Heyetin önerileri doğrultusunda Bakanlar Kurulu, 28 Haziran 1933 tarihinde bir karar çıkarmış ve bu kararla "*Abideleri Koruma Heyeti*" oluşturulmuştur.⁴¹² Ayrıca Türk müzeciliğinin gelişimi açısından oldukça önemli olan bu telgraftan sonra Avrupa'ya öğrenim görmek üzere öğrenciler gönderilmeye başlanmış ve kendi haline terk edilen eski eserlerin bakımı da Maarif Vekâleti'ne bırakılmıştır.

⁴⁰⁹ Bu eserler ancak 1962 yılında Konya Arkeoloji Müzesi'ne taşınabilmiştir. Selçuklu taş ve ahşap eserler de 1956 yılında İnce Minerali Medresesi'nde açılan "Taş ve Ahşap Eserler Müzesi"nde sergilenmeye başlanmıştır. Bkz: Mehmet Yusuf Akyurt, **a.g.e.**, s. 44.

⁴¹⁰ "*Konya Müzesinde*", **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1931.

⁴¹¹ **BCA**, 30.10.0/213.445.12. Belge görseli için bkz: **Ek 37**.

⁴¹² Heyette, Dahiliye ve Maarif Müsteşarı Hilmi ve Mehmet Emin, Evkaf Umum Müdürü Niyazi, Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr Koşay ve Etnografya Müzesi Müdürü Osman Ferit gibi isimler vardır. Bkz: Hüseyin Karaduman, "*Halil Ethem ve Eski...*", s. 296.

3.2.4. Ankara Etnografya Müzesi

Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması, aynı zamanda yeni tip bir müzenin doğmasını, yani 1925 yılında yapımına başlanan Ankara Etnografya Müzesi'nin kurulmasını da sağlamıştır. Müze, Ankara'nın Namazgâh adı ile anılan bir tepesinde inşa edilmiş ve bu tepe, 15 Kasım 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Maarif Vekâleti'ne müze yapılmak üzere bağışlanmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk müze binası olarak tasarlanmış ve bu yönüyle de Türk müzeciliği açısından ayrı bir öneme sahip Etnografya Müzesi'nin mimarlığını ise Arif Hikmet Koyunoğlu üstlenmiştir.⁴¹³ Erken Cumhuriyet döneminin önemli mimarlarından olan Koyunoğlu, 1982 yılında TRT televizyonunda yaptığı bir söyleşide, müze binası yapma teklifini Maarif Vekili Necati Bey'den aldığını belirtmektedir.⁴¹⁴ Fakat müze temelinin atıldığı 25 Eylül 1925 tarihinde Maarif Vekilliğinde Hamdullah Suphi (Tanrıöver) vardır.⁴¹⁵ Mustafa Necati ise Hamdullah Suphi'den sonra Maarif Vekilliğine getirilmiştir.⁴¹⁶ Dolayısıyla Koyunoğlu, Necati Bey'in Maarif Vekilliğinden önce veya müze temeli atıldıktan sonra yani Necati Bey Maarif Vekili olduktan sonra teklif almış olabilir. Koyunoğlu'nun müzenin yapılışı hakkındaki anılarından anlaşıldığına göre Anadolu'nun çeşitli yerlerinden toplanan birtakım tarih ve sanat açısından değerli eşyalar, Ankara'da bir cami içerisinde depo edilmiş halde bekletilmektedir. Bunların kurtarılması ve modern bir halde korunması amacıyla yeni bir müze yapılmasına karar verilmiştir.⁴¹⁷ Yapılacak binanın eski Türk mimarisine uygun olması istenmiş ve bu sebeple de klasik Osmanlı stilindeki sütun başlıklarına dayanan tek kubbeli yapı, geleneksel Osmanlı motifleriyle süslenmiştir. Bu şekilde içinde bulundurduğu eserlerle bir bütünlük sağlayacak olan Etnografya Müzesi, geçmişten geleceğe Türk kültürünün örneklerini yansıtmaya hazır hale getirilmiştir.

⁴¹³ Arif Hikmet Koyunoğlu, Türk Ocakları (Resim, Heykel Müzesi) ve Etnografya Müzesi gibi önemli yapıların mimarlığını yapmış ve Cumhuriyetin ulusal mimarlık dönemine yön vermiş önemli mimarlardandır. Babası Gebze Kadısı olduğu sıralarda çocuk yaşta olan Arif Hikmet, resim çizimine merakıyla Osman Hamdi Bey'in dikkatini çekmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebi Mimarlık bölümünü bitirmiştir. Bkz: “*Arif Hikmet Koyunoğlu ve Yaşamı*”, **Mimarlık Dergisi**, 82/7, Sayı 181, s. 5-7.

⁴¹⁴ Arif Hikmet Koyunoğlu'nun bu söyleşisi için bkz: “*Arif Hikmet Koyunoğlu Söyleşisi*”, **TRT Arşiv**, 1982. Erişim için bkz: <https://www.trtarsiv.com/izle/101092/mimar-arif-hikmet-koyunoglu?t=24m50s>

⁴¹⁵ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 399; Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s.19.

⁴¹⁶ Hamdullah Suphi Tanrıöver, 3 Mart 1925-19 Aralık 1925 tarihleri arasında, Mustafa Necati ise 20 Aralık 1925-1 Ocak 1929 tarihleri arasında Maarif Vekilliği yapmıştır.

⁴¹⁷ “*Arif Hikmet Koyunoğlu Söyleşisi*”, **TRT Arşiv**, 1982.

Aslında Türk kültürünü ortaya koyacak bir Etnografya Müzesi fikri Türkçülüğün ivme kazandığı İttihat ve Terakki döneminde düşünülmüş ve bu fikir 1917 yılında düzenlenen İttihat ve Terakki kongresinde gündeme getirilmiştir.⁴¹⁸ Türkçülük üzerine düşünsel fikirleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti politikalarına yön veren Ziya Gökalp'in bu noktada kongrede sunulan görüşlerde de etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim Gökalp'in 30 Mayıs 1923 yılında Yeni Gün gazetesinde sunduğu "Hars Teşkilatı" isimli makalesinde milli kültür ve kimliği yansıtacak müzeleri fikri bir temele oturtmaya çalıştıktan sonra ayrı ayrı olarak değerlendirdiği Milli ve Etnografya müzelerine ihtiyaç olduğunu vurgulaması 1917 kongresinde kabul edilen programın bir açılımını oluşturmaktadır.⁴¹⁹ Bununla birlikte Millî Mücadele yıllarında 30 Eylül 1920 tarihinde TBMM'ye sunulan Muvazene-i Umumiye Kanunu'nda kalem olarak Etnografya Müzesi'nin ve yine 15 Temmuz 1923 tarihinde Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye'nin görüştüğü konular arasında Milli ve Etnografya müzelerinin yer aldığı görülmektedir.⁴²⁰ Nihayetinde İttihatçıların ideoloğunu oluşturan Gökalp fikirleri Cumhuriyet'in temel niteliklerinden olan milliyetçilik akımının gelişiminde de kendisini göstermiş, ulus-devlet olarak kurulan yeni devletin geliştirdiği politikalar sonucunda Türk kültürünü ele alan bir Etnografya Müzesi'nin yapımına ancak 1925 yılında başlanabilmiştir. Karaduman'ın belirttiğine göre bundan bir yıl önce bir Halk Müzesi'nin kurulması için Macar asıllı Türkologlardan Gyula Meszaros'tan bir rapor istenmiş ve bu rapor Ankara Etnografya Müzesi'nin inşası ve kuruluşunda etkili olmuştur. Karaduman'a göre bu raporlar, *"uluslaşma sürecine giren Türk ulusunun maddi ve manevi kültür unsurlarını*

⁴¹⁸ "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 20.9.1917 tarihinde yapılan kongresinde, Milli Müze, Etnografya Müzesi, Milli Asar-ı Atika Müzesi ve Milli Kütüphane gibi müesseseleri teşkil ve idare etmek, milli ve tarihi kıymeti olan kitapların, eserlerin ve sanat yapıtlarının yurt dışına çıkarılmasını yasaklamak üzere "Asar-ı Milliye-i Müdiriyet-i Umumisinin" (Milli Eserler Genel Müdürlüğü) kurulması karara bağlanmış ve bu husus siyasi programının maarif kısmına bir madde olarak eklenmiştir." Bkz: Hüseyin Karaduman, **Ulus-Devlet Bağlamında...**, s. 50.

⁴¹⁹ Ayrıca Türk Ocakları üyelerinden de olan Gökalp, Türk Ocaklarının milli kültür ve ülküyü oluşturmaya yönelik çalıştığını, milli güzelliklerin müzelerde toplanması gerektiğini belirtmekte ve böylelikle müzelere gidenlerin Türklüğünü anlayacağından bahsetmektedir. Bu doğrultuda bir Etnografya Müzesi'ne ihtiyaç olduğunu ve bu ihtiyacın Türk Ocakları tarafından karşılanacağını da belirtmektedir Bkz: Hüseyin Karaduman, "Türk Ocakları ve Hars...", s. 506-507.

⁴²⁰ Hüseyin Karaduman, **Ulus-Devlet Bağlamında...**, s. 54-55.

toplamaya ve bunları toplumun görsel eğitiminde kullanmaya, sonuçta da ulus-devletin kültürel kimliğini yaratmaya yönelik bir faaliyetin çerçevesini çizmektedir.”⁴²¹

Nihayetinde 1 Haziran 1927 yılında inşaatı tamamlanan müze, Afgan Kralı Amanullah Han’ın 20 Mayıs 1928 tarihinde yapacağı Ankara ziyaretine kadar hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Halkın ziyaretine ise 18 Temmuz 1930’da açılmıştır.⁴²² Müze müdürlüğüne eski Hars Müdürü Hamit Zübeyir Koşay getirilmiş ve 13 Mart 1931 tarihine kadar bu görevi kendileri sürdürmüştür. Müzenin iç avlusu 21 Kasım 1938 tarihinden 10 Kasım 1953 tarihine kadar Atatürk’ün geçici kabrine ayrılmış ve ilk haliyle üstü açık olan bu avlunun ortasında bulunan mermer havuz da bahçeye taşınmıştır. On beş yıllık süre boyunca bir nevi anıt-kabir işlevi de gören müze, devlet başkanları, yabancı heyetler ve halk tarafından sürekli ziyaret edilmiştir. Binanın müze işlevi geri planda kalsa da Atatürk kabrinin Anıtkabir’e taşınmasıyla müze işlevi tekrar ön plana çıkmıştır.⁴²³ Hamit Zübeyir döneminden başlayarak müzede bir İnkılâp şubesi kurma çalışmaları da yürütülmüş fakat bu gerçekleştirilememiştir.⁴²⁴

3.2.5. Ayasofya’nın Müze’ye Dönüştürülmesi

24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararında “*eşsiz bir mimari sanat abidesi*” olarak nitelendirilen Ayasofya, müzeye çevrilmiş, çevresindeki dükkânlar yıktırılarak yaklaşık iki aylık bir çalışmanın ardından da 1 Şubat 1935’te ziyarete açılmıştır.⁴²⁵ Topkapı Sarayı’nın 3 Nisan 1924 yılında müzeye çevrilmesi kararından yaklaşık on yıl sonra verilen bu kararda Ayasofya Camisi’nden sanat abidesi olarak bahsedilmesi önemlidir. Tarih boyunca dini yönüyle ön plana çıkmış ve simge haline gelmiş

⁴²¹ Gyula Meszaros, Macar asıllı Türkolog olup, aynı zamanda bir müzeci ve etnologdur. Macar Etnografya Müzesi’nde 14 yıl görev yapan Meszaros, 1911 yılında Budapeşte’de Türk Derneği’nin “Edebiyyat-ı Osmaniye Cemiyeti” isimli şubesini kuranlar arasındadır. Darülfünun’da hocalık yapmış ve bu sıralarda Ankara ile Kayseri’de etnografya araştırmalarını sürdürmüştür. Meszaros hakkında daha fazla bilgi için bkz: Hüseyin Karaduman, *Ulus-Devlet Bağlamında...*, s. 85-89.

⁴²² Hamit Zübeyir Koşay, *Etnografya Müzesi Kılavuzu*, İstanbul, 1963, s. 1-4.

⁴²³ Remzi Oğuz Arık, *a.g.e.*, s. 18-21; Ferruh Gerçek, *a.g.e.*, s. 398-401.

⁴²⁴ Mustafa Oral, “*Ankara Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi*” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım, 2002, s. 117-130.

⁴²⁵ Kararname için bkz: *BCA*, 30.18.1.2/49.79.6.1. Kararnamenin görseli için bkz: **Ek 38**. Müzenin açıldığına dair gazete haberleri için bkz: “*Ayasofya Müzesi İlk Hazırlıklar Bitti Bu Sabahtan İtibaren Açılıyor*”, *Zaman*, 1 Şubat 1935; “*Ayasofya Müzesi Açıldı*”, *Zaman*, 2 Şubat 1935. Gazete görselleri için bkz: **Ek 39**.

Ayasofya'nın müze haline getirilmesindeki temel dayanak da işte bu abidelik vurgusu olmuştur. Ayrıca Topkapı Sarayı'nın müzeye çevrilmesinde imparatorluğun son bulması ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması ne kadar etkiliyse Ayasofya'nın da müzeye çevrilmesinde dinin siyaset ve kamusal alandan çekilmesi yani laikleşmeye doğru gidilen süreç etkili olmuştur, denilebilir. Aralarında yaklaşık on yıl gibi bir farkın oluşması da bu duruma bağlanabilir. Nitekim 5 Şubat 1937 yılında laiklik ilkesi anayasaya eklenmiş, Batı'nın değerlerine uyum gösteren modern bir Türkiye oluşturulmaya çalışılmıştır. Edhem Eldem'in ifadesiyle bu değerlere sahip Türkiye Cumhuriyet'i, evrensel mirasa ve bilime katkıda bulunabileceğini göstermek amacıyla Ayasofya Camisi'ni müzeye çevirmiştir.⁴²⁶

Döneme tanıklık eden Afet İnan da Türk kültürünün ön plana çıkarıldığı ve aynı zamanda Türklerin kültüre ve sanata katkı sağlamaya çalıştığı 1930 sonrasındaki bir dönemde Ayasofya'nın müze olmasına karar verildiğini, bu kararla devletin eserleri dünyaya tanıtarak mozaiklere ve sanat eserlerine değer verdiğini göstermek amacıyla hareket ettiğini belirtmektedir. Yine ayrı bir yazısında Türk Tarih Kurumu'nun Mimar Sinan'ın biyografisi ve mimari eserleriyle ilgili inceleme planları yaptığını belirten Afet İnan, Ayasofya'nın Sinan'ın yapmış olduğu eklentilerle ayakta durduğunu ve Sinan'ın eserlerinde Ayasofya ilhamına rastlandığını dile getirmekte, bu tür konuların Atatürk'ün önünde görüşüldüğünü, Atatürk'ün de Mimar Sinan konusuyla yakından ilgilendiğini savunmaktadır.⁴²⁷ Yine Atatürk'ün Ayasofya'yı müze olarak dünyaya tanıtmak istemesinde de Ayasofya'yı sanat tarihçilerin incelemesine açmak, turistleri çekmek, Ayasofya'nın ömrünün Mimar Sinan'a borçlu olduğunu duyurmak ve mozaiklerin gün

⁴²⁶ Bu müze dönüşümünde Türkiye'nin Balkan Antantı kapsamında bölgesel bir politika çerçevesinde hareket ederek Yunanistan'la yakınlaşma isteğinin etkisi de mümkün gözükmemektedir. Bkz: Edhem Eldem, "Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge", **Toplumsal Tarih**, 254, Şubat 2015, s. 83.

⁴²⁷ Ayasofya'nın müzeye dönüştürülme sürecinde minarelerin yıkılacağına dair bir bilgi de bulunmaktadır. Bu bilgi ise 1934'lü yıllarda Tan gazetesinde çalışan İbrahim Hakkı Konyalı'ya aittir. Konyalı, Arkeoloji Müzesi'nin mimarı Kemal Altan'ın ağlayarak bir üzüntü içerisinde yanına geldiğini, Altan'ın Küçük Ayasofya Camii'nin minaresinin temele kadar indirildiğini, Ankara'dan gelen bir emir üzerine Ayasofya'nın dört minaresinin de temele indirileceğini söylediğini belirtmektedir. Bunun üzerine Konyalı, Altan'a bir rapor hazırlatmış, rapor minarelerin Ayasofya'nın ana kubbesine destek olduğunu, yıkıldığı takdirde kubbenin de yıkılacağını, o yüzden Mimar Sinan'ın bu minareleri kubbeyi tutması amacıyla kalın ve ağır şekilde yapmış olduğunu savunucu bir şekilde hazırlanmıştır. Bunun üzerine de karardan vazgeçilmiştir. Bkz: Abdullah İkinci, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2014, s. 167. İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazısı için bkz: İbrahim Hakkı Konyalı, "Tarih Sohbetleri", **Yeni Asya**, 1 Ekim 1974.

yüzüne çıkarılmasında Türklerin sanat eserlerine değer verici bir yanının olduğunu göstermek gibi nedenlerin etken olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu dönemde Ayasofya'nın müze olarak değerlendirilmesi Türk hâkimiyetinin insani ve medeni vasıflarını tanıtmak için bir ihtiyaç olarak düşünülmüş, Türklerin yeteri kadar camiye sahip olduğu bu yüzden de Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasına ihtiyaç olmadığı gibi bir düşünce de savunulmuştur.⁴²⁸

Ayasofya'yı müzeye dönüştürme fikrinin daha önceden oluştuğunu gösteren birtakım belirtilere rastlamak da mümkündür. Örneğin Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretleri sırasında İstanbul içerisinde arabayla gezinti yapan Atatürk, öğle saatlerinde Ayasofya Camisi'ne de uğramış, 8 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre kendileri, Kayyum Mehmet Efendi'ye Türklerin camiye ele geçirdikten sonra ne gibi tesisatlar yaptığını, bazı mahfil, sofa ve mermer küplerin ne zaman eklendiğini sormuştur.⁴²⁹ İbadethane olarak kullanılan bu yapı hakkında tarihi bilgi gerektiren bu sorular, Atatürk'ün konuya abide olarak yaklaştığını göstermekte ve bu soruları tabi ki ileride anlam kazanabilmektedir. Ayrıca Batı değerlerine uyum gösteren modern Türkiye'nin oluşmasına öncülük eden Atatürk'ün Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi fikrinden uzak olmaması veya bu fikri daha önceden taşıması olası bir durumdur.

Nitekim 7 Haziran 1931 tarihli bir kararnameden anlaşıldığı üzere Amerika merkezli Bizans Enstitüsü Müdürü Thomas Whittemore adındaki uzmana Ayasofya mozaiklerinin gün yüzüne çıkarılması görevi verildiği görülmektedir.⁴³⁰ Edhem Eldem'in belirttiği üzere bu görevlendirme Ayasofya'nın kiliseye dönüştürüleceği yönünde dedikodulara neden olmuş ve bu dedikodulara karşılık gazetede açıklamalarda bulunan Halil Ethem, “*Bunlar artık dini değil, yalnız ilmi mahiyeti haiz yüksek kıymetli eserlerdir*” diyerek Ayasofya'nın kiliseye dönüşmeyeceğine açıklık getirmiştir. Cami olarak devam etmeyeceği sonucu da çıkan bu açıklamadan sonra tarihi değeri yüksek bir eser olmakla altı çizilen Ayasofya'nın artık müze çerçevesinde düşünüleceğinin mesajı da verilmiştir. Aynı gazetede “*Ayasofya Mozayıkları: İlme Hürmet Lazımdır!*” başlıklı

⁴²⁸ Abdullah İkinci, **a.g.t.**, s. 155-156.

⁴²⁹ “*Reisicumhur Hz. Dün İstanbul Ciheti'nde Bir Tenezzüh Yaptılar*”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1929. Gazete için bkz: **Ek 40**.

⁴³⁰ **BCA**, 30.18.1.2/20.37.18.1. Arşivde yer alan bu kararname için ayrıca bkz: **Ek 41**.

yazısıyla Yunus Nadi de konuya açıklık getirmiş, Whittemore'un işinin önemli olduğunu, mozaiklerin badanalardan kurtulması gerektiğini belirtmiştir. Etrafının temizlenmesi gerektiğini de dile getiren Yunus Nadi, Ayasofya'nın artık dini bir mabet olmaktan ziyade insani ve tarihi bir abide olduğunu vurgulamıştır.⁴³¹

Yukarıda bahsedilen 14 Kasım 1932 tarihli gazetede Ayasofya'nın müze çerçevesinde düşünüleceğinin mesajı verilirken, bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra yani 24 Aralık 1933 tarihli Akşam gazetesinde “*Ayasofya Müze Olacaktı*” başlığı ile bir haber daha yayınlanmıştır.⁴³² Haberde Maten gazetesinde yayınlanan İstanbul'dan “*Sud Est*” ajansına çekilmiş bir telgrafa yer verilmiş, telgrafta da Ayasofya'nın bir süre sonra Bizans eserleri müzesi haline getirileceğinden, Türk ve yabancı uzmanların yardımlarıyla çıkarılan mozaiklerin en kıymetli Bizans eserleri olacağından bahsedilmiştir. Kısacası Ayasofya hakkında dönemin gazete manşetlerinde “*Ayasofya müze olacaktı, oluyor ve oldu*” şeklinde bir konu özetlemek mümkündür. Durum böyleyken Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesini sadece kararname çerçevesinde ele almak ve kararnameyi tartışmalı kılan “K. Atatürk” imzası üzerine savunulan tezlerden hareketle Atatürk'ten habersiz bir kararname hazırlandığını veya müze dönüşümü sağlandığını dile getirmek konuyu biraz karmaşık hale getirmektedir. Ancak tartışmaya değer şekilde kararnamenin yapısı, sayısı, yayınlanması, resmi durumu, içeriği ve altına atılan “K. Atatürk” imzası gibi konularda güçlü tezler ileri sürüldüğünü hatırlatmakta da fayda vardır.⁴³³ Örneğin genelde kararnamelerde imzalar ast'tan üst'e doğru atılırken ve en son Cumhurbaşkanın onayına sunulurken bu kararnamede ilk imza Atatürk'e aittir. Ayrıca soyadı kanunu 21 Haziran 1934 günü Meclis'te kabul edilip 2 Temmuz 1934 yılında Resmî Gazete'de yayımlanırken ve Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı 24 Kasım 1934'te verilmişken kararnamede “K. Atatürk” şeklinde imza olması tartışılan önemli bir unsur olmuştur. Bunun dışında Kararnamenin Resmî Gazete'de yayınlanmaması, Sicilli Kavanin, Düstur ve Kanunlarımız gibi yayınlarda bulunmaması, Vakıflar Kanunu'na ters düşmesi, içeriği, birinci sayfasında Kararlar Müdürlüğü ikinci sayfasında Muamelat Müdürlüğü başlıklı kâğıtların kullanılması, eğer bir sayısı olacaksa 1606 ve devamındaki bir sayı olması gerekirken 1589 sayılı olması gibi dikkat

⁴³¹ Edhem Eldem, **a.g.m.**, s. 83. Ayrıca gazete için bkz: **Ek 42**.

⁴³² “*Ayasofya Müze Olacaktı*”, **Akşam**, 24 Aralık 1933. **Ek 43**.

⁴³³ Kararname hakkında savunulan tezler için bkz: Abdullah İkinci, **a.g.t.**, s. 135-144.

çeken ve tartışılan diğer noktalar da vardır. Kriminal laboratuvarlarda incelenip kararnamenin sıkıntılı yanları giderilmeden yorum yapmak güç gözükmemektedir. Fakat kararnameden bağımsız bir şekilde Ayasofya'nın müze dönüşüm süreci yaşadığı da ortadadır.

Ayasofya'nın kilise-cami-müze olma üçlemesinde süregelen tartışmalardan biri de Thomas Whittemore'un aldığı görevlendirme ve bu görevlendirmenin alt yapısına yapılan yorumlar gelmektedir.⁴³⁴ Tartışma yürütenlere kaynak verilmeksizin bu konuda sunulan görüşler, genelde Whittemore'un Ayasofya'nın mozaiklerini ortaya çıkarma fikri ile bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'nden izin almaya çalışması ve Atatürk ile görüşerek onu Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarıp müze haline getirilmesi yönünde ikna etmesidir. Buna dair bilgi ise Natalia Teteriatnikov adlı yazarın Harvard hocalarından Robert Blake'nin anılarına yaptığı atıfta geçmektedir. Blake, Bizans sanatı, tarihi ve arkeolojisi incelemelerini teşvik etmek amacıyla Amerikan, İngiliz ve Fransız girişimiyle kurulan Bizans Enstitüsü'nde Whittemore ile birlikte çalıştığını, 1931 yılında bu enstitünün Ayasofya mozaiklerini gün yüzüne çıkarma konusunda Atatürk'ü ikna ettiğini belirtmektedir.⁴³⁵ Bu ifadelerden yola çıkarak Ayasofya'nın müze olması yerine Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarılması düşüncesini taşımak, Whittemore'un Atatürk'le yaptığı görüşmeleri de bir tür içinde ABD, İngiltere ve

⁴³⁴ Whittemore, 1894'te Tufts Üniversitesi'nden mezun olmuş, ardından Harvard ve Oxford'da öğrenim görmüş, ilk arkeolojik girişimi Mısır'daki Abydos'ta olmuş ve 1911'den 1915'e kadar burada çalışmalarda bulunmuştur. 1930'da New York Üniversitesi'nde Bizans sanatı üstüne bir ders vermiştir. Harvard'daki Fogg Müzesi'nde Bizans sikke ve mühürleri sorumlusu da olan Whittemore, bir arkeolog, profesör ve yardım çalışanı olarak ABD adına Avrupa, Türkiye ve Mısır'da faaliyetlerde bulunmuş bir kişidir. Savaş yıllarında Kızılhaç'a katılarak yaralılara ve savaş esirlerine yardım etmiş, özellikle Avrupa'da bulunan Rus mültecilerle yakından ilgilenmiştir. 1916'da Boston'da kurulan “Sürgündeki Rus Gençliğinin Eğitimi Komitesi” yöneticisi olmuştur. “Moskova Kremlin'i'nin Yıkımı. Rus Kilisesi'nin Yeniden Örgütlenmesi ve Rusya'da Dinin Yeniden Doğuşu” adıyla bir makalesi de bulunan Whittemore'un Bolşevik Devrimi'nden sonra Türkiye'ye geçtiği görülmektedir. İstanbul'da bulunan Rus mülteciler arasında daha önce “İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü” (İRAE) için çalışan uzman sanatçılar bulunmaktaydı. Rus sanatçılar 1920'lerde İstanbul'da Bizans anıtlarının kopyalarını yapmayı hedef alan bir topluluk oluşturmuş, Kariye mozaikleri birebir resmedilmiş, bunlar 1926'da Victoria and Albert Museum ve Brooklyn Museum'da sergilenmiştir. Kısacası Whittemore'un Mısır'daki arkeolojik çalışmaları savaş nedeniyle kesintiye uğramış, Kızılhaç örgütüne katılması ve Rus mülteciler üzerine yürüttüğü faaliyetlerle kendisini İstanbul'da bulmuştur. İstanbul'da Bizans anıtlarını resmetme görevi üstlenen İRAE Bolşevik devriminden sonra etkisizleşince bir bakıma boşluğu Whittemore'un 1930'da kurduğu Bizans Enstitüsü doldurmuştur. Whittemore ve Bizans Enstitüsü için bkz: Natalia Teteriatnikov, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü ve Kariye”, **Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye**, Holger A. Klein, Robert G. Ousterhout, Brigitte Pitarakis (Haz.), Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2007, s. 33-61.

⁴³⁵ Natalia Teteriatnikov, **a.g.m.**, s. 34.

Fransa'nın da bulunduğu dış güçlerin baskısı sonucunda gerçekleşmiş olduğu sonucunu doğurmak konuyu biraz sığlaştırmaktadır.⁴³⁶

Nitekim Whittemore'un Atatürk'le yaptığı görüşmeler bilinmekte ve bu konuda Atatürk'ün ikna olma ihtimali de bulunmaktadır. Fakat Atatürk'ün bu tür teklifleri baskı altında değil, bilimsel çerçevede değerlendirebilecek bir yönünün olduğu da unutulmamalıdır. Çünkü 1930 yılı itibarıyla ülkede zaten tarih, arkeoloji ve müzelere önem verilmeye başlanmış, Topkapı Sarayı'nın müze olmasından yaklaşık on yıl geçmiş, 21 Şubat 1931'de gerçekleşen Konya gezisi sırasında harap halde bulunan Selçuklu ve Osmanlı mimari eserlerinin onarılması yönündeki Atatürk direktifli telgraftan da dört ay geçmiştir. Üstelik ülkede Halil Ethem gibi eski eserler konusunda uzmanlaşmış kişilerin tavsiyeleriyle Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılmasına rağmen Mevlana Dergâhı'nın kapatılmayıp 1926 yılında müzeye çevrilmesi gibi örnekler de yaşanmıştır. Ayrıca Atatürk'ün çalışma masasında ve Türk Tarih Kurumu çalışmalarında sıkça yer alan Halil Ethem'in eski eserler ve müzeler konusundaki görüşlerinin ne derece belirleyici olduğu örneklerle ortadadır. Hatta ölümünden sonra adına yazılan ve 1947'de basılan hatıra kitabında Thomas Whittemore da iki sayfalık bir yazı sunmuştur. "*Ayasofya Mozaikleri*" adını taşıyan bu yazıda, Whittemore, Halil Ethem'i "*edebi meziyetlerini ve yüksek mevkiini Ayasofya mozaiklerinin açılması işinde istimal eden ilk Türk alimi*" olarak anmaktadır. Halil Ethem'in fikrinin her zaman Atatürk'ün de görüşü olduğunu belirten Whittemore, mozaiklerin gün yüzüne çıkarılması işinin Halil Ethem, Hamit Zübeyr Koşay ve Aziz Ogan idaresi altında Bizans Enstitüsü'ne verildiğini söylemektedir.⁴³⁷

Whittemore'un Ayasofya mozaiklerini gün yüzüne çıkarma ve devamında Ayasofya'nın bir müze olması yönündeki isteklerinden önce Ayasofya'nın kendiliğinden bir abidelik süreci yaşadığını da belirtmek gerekir. Özellikle Abdülmecit dönemi Fossati

⁴³⁶ Whittemore ile Atatürk arasındaki görüşmeler ABD Dışişleri Bakanlığı ve Ankara'daki Amerikan Elçiliği destekleriyle yürütülmüş olabilir. Bizans Enstitüsü uzun yıllarca yabancı fonlarla mali açıdan desteklenmiş olabilir. Whittemore'un hem arkeolog ve güzel sanatlardan anlaması hem de dindar bir Hristiyan olması Ayasofya ve Kariye mozaiklerini gün yüzüne çıkarma arzusuna sebep olabilir. Fakat günümüz itibarıyla bakıldığında ne Ayasofya ne de Kariye kiliseye çevrilmemiş mozaikleri gün yüzüne çıkarılmış bir müze olarak işlevlerini sürdürmeye ve Türkiye turizmine katkı sağlamaya devam etmiştir.

⁴³⁷ Thomas Whittemore, "*Ayasofya Mozaikleri*", **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 199-200.

onarımlarından sonra Batılı araştırmacılar arasında Ayasofya'ya ilgi artmış ve mozaiklerin gün yüzüne çıkarılması gündeme gelmeye başlamıştır. Diğer yandan Fatih döneminde kapatılan mozaiklerin Batılı bir mimarca gün yüzüne çıkartılması, uzun süredir cami işlevi gören Ayasofya'nın kilise kimliğinin tekrar ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Büyük harcamalarla yürütülen bu onarımlar arasında örneğin ana kubbe altında kuzeybatı ve güneybatı kısmında yer alan ve mozaikleri döküldüğü için yüzleri kaybolan melek figürlerinin kanat kısımları Fossati tarafından kalemişiyle tümlenmiş, kuzeydoğu ve güneydoğu kısmında yer alan ve mozaikleri dökülmemiş halde bulunan melek figürleriyle birlikte kapatılmıştır.⁴³⁸ İfade edildiği gibi bu ve bunun gibi mozaik işlemleri 1847-1851 arasında yapılan onarımlar sonrasında merak konusu olmaya başlamıştır. Ayasofya'nın merak konusu olmasında Fossati'nin "*Aya Sofia Constantinople, As Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid*" adlı kitabının etkisi de vardır. Ayasofya'nın onarımları ile ilgili çalışmaların bahsedildiği bu kitap, 1852 yılında Londra'da basılmıştır.⁴³⁹

Ayrıca Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesiyle ilgili çalışmaların yabancılar tarafından değil, Maarif Vekaleti çatısı altında kurulan bir komisyonca belirlendiği de ortadadır. Maarif Vekili Abidin Özmen'in girişimleriyle kurulan ve Aziz Ogan'ın başkanlık ettiği bu komisyon, Ayasofya'nın müze haline getirilmesi sürecinde çalışmış, içeride ve dışarıda yapılacak işleri belirlemiştir. Bunlar arasında Ayasofya'nın teşhire uygun bir duruma getirilerek bahçesinde lahit, vaftiz tekneleri, sütun vb. mimari parçaların; içerisinde ise Bizans ve Osmanlı dönemine ait birtakım eşyaların sergilenmesi gibi düşünceler yer almıştır.⁴⁴⁰ Hatta Ayasofya'nın Osmanlı ve Bizans eserlerini toplayan bir müze haline getirileceği 10 Eylül 1934 tarihli Milliyet gazetesinde bile

⁴³⁸ Hasan Fırat Diker, **Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2010, s. 82-85.

⁴³⁹ Kitap için bkz: Chevalier Gaspard Fossati, **Aya Sofia Constantinople, As Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid**, London, 1852.

⁴⁴⁰ Ayasofya'yı müzeye dönüştürme çalışmalarını yürüten komisyon İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'nde 27 Ağustos 1934 günü bazı kararlar almıştır. Kararlar arasında sergilenmesi düşünülen eserler çeşitlidir. Örneğin, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Bizans lahitleri, vaftiz tekneleri; Nuru Osmaniye Camii avlusundaki kırmızı porfir lahitler; İstanbul'un çeşitli yerlerinden toplanacak sütunlar, sütun başlıkları ile birtakım mimari parçalar bahçede düşünülmüştür. Osmanlı eserleri olarak Süleymaniye'deki Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden getirilecek halı, yazılar, rahle, şamdan ve gülubdan gibi eserler üst katta düşünülmüştür. Bkz: Erdem Yücel, "*Belgelerin Işığında Ayasofya'nın Müze Oluşu İle İlgili Bazı Gerçekler*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 78, Haziran 1992, s. 187-189.

duyurulmuştur.⁴⁴¹ Fakat başta Abidin Özmen olmak üzere konuyla alakalı kişiler tarafından ele alınan bu teşhir planı ve bazı uygulamalar, sergilenecek eserlerin fazla yer kaplaması ve taşınmalarında mali güçlük çekileceği düşüncesi nedenleriyle büyük oranda kabul görmemiştir. Burada sergilenecek eserlerle ilgili tartışmaların 1939'lara kadar devam ettiği bile görülmektedir. Örneğin Rıza Çavdarlı, "*Ayasofya Müzesine Hangi Eserler Konmalı, Yanlış Bir Karar Vermeyelim!*" başlıklı yazısında Bizans'a ait bir yapı içerisinde Osmanlı eserlerinin toplanmasını bina ve eser arasındaki uyuma aykırı bulmuş, bunu bir müzecilik kuralı olarak dile getirirken burada Bizans eserlerinin sergilenmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir.⁴⁴²

Görülen o ki Ayasofya'nın müze dönüşüm süreci bakanlık tarafından ve Türk yetkililerce yürütülmüş ve bu süreç çeşitli görüşler doğrultusunda şekillenmiştir. Oysaki özellikle İstanbul'un işgal yıllarında Batılıların kilise hayaliyle hareket etmesi⁴⁴³ ve sonrasında bir Hristiyan'ın mozaikleri gün yüzüne çıkarma isteği, gelecekte Ayasofya'nın müze dönüşümüne gölge düşürecek yorumlara sebebiyet vermiş, Batılıların kilise isteğine karşılık Ayasofya'nın müze dönüşüm hareketi bir tür Ayasofya'yı "cami olmaktan çıkarma" şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye'de eski eser ve müzecilik alanında yetişen uzmanların, yürütülen çalışmaların ve sağlanan gelişmelerin göz ardı edildiği bu yaklaşım Ayasofya'nın müze dönüşümünü her zaman tartışmalı hale getirmiştir. Elbette Batılılar arasında hem kilise hayali kuranlar hem de Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi yönünde istekte bulunanlar olmuştur. Fakat bu dönüşümün, başta Atatürk ve ülkede müzecilik alanında yetişmiş uzmanların görüşleri,

⁴⁴¹ "*Ayasofya'nın Müze Olması*", **Milliyet**, 10 Eylül 1934. **Ek 44.**

⁴⁴² Erdem Yücel, **a.g.m.**, s. 196. Yazı için ayrıca bkz: "*Ayasofya Müzesine Hangi Eserler Konmalı, Yanlış Bir Karar Vermeyelim!*", **Yeni Sabah**, 6 Ağustos 1939.

⁴⁴³ Ayasofya'nın kiliseye dönüştürülmesi için patrikhane ve diğer kiliselerin birer ihtilal örgütü gibi işgal yıllarında çalıştıkları, kilise papazlarının içeride ve dışarıda bütün Rum faaliyetlerini organize ettikleri görülmüştür. Ayasofya'ya Yunan bayrağı çekme, çan takma gibi hayaller kuran Rumlar, bunun gerçekleşmesi için Bolşevik devriminden kaçan Rusyalı Rum aileleri Ayasofya civarındaki evleri satın alarak oralara yerleştirme gibi çabalarda dahi bulunmuşlardır. Ayrıca devlet bazında dahi bu çabaların sürdürüldüğü görülmektedir. İngiltere Başbakanı Lloyd George, 2 Ocak 1918 tarihli memorandumunda, "*İstanbul, özellikle Doğu'nun kozmopolit ve milletlerarası bir şehridir. Ayasofya, dokuz yüzyıl önce bir Hristiyan kilisesi idi, tabiatıyla eski hüviyetine iade edilecektir*" diyerek niyetini açıkça dile getirmiştir. Bunlar gibi daha birçok girişimlerde bulunan Batılılara karşı Türkler çeşitli önlemler almıştır. Örneğin Fransızların Ayasofya'yı Patrikhane'ye ve Yunanlılara devretmek amacıyla giriştikleri bir teşebbüse karşılık Binbaşı Tevfik Bey komutasındaki Türk askeri Ayasofya'yı savunmuş, hiçbir şekilde Ayasofya'yı teslim etmeyeceklerini, gerekirse Ayasofya'nın dört bir yanına döşenen bombaların patlatılacağını söylemişlerdir. Ayasofya'nın işgal yıllarındaki durumu hakkında daha fazla bilgi için bkz: Abdullah İkinci, **a.g.t.**, s. 61-70.

incelemeleri ve bunun sonucunda verdikleri kararlarca şekil aldığını belirtmekte tekrardan fayda vardır. Bu noktada dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen'in 29 Kasım 1949 yılında Ayasofya Müzesi'ne yaptığı ziyaret esnasında Ayasofya'nın günlüğüne yazdığı yazı da önemli olup yayınlanmasında fayda vardır. Konuya ışık tutucu nitelikte Özmen'in günlüğe yazdığı yazı şöyledir:

“Ayasofya Müzesini ziyaret ettim. Mimari ve tarihi çok büyük kıymeti olan Ayasofya bizatihi bir müze ise de içindeki eserler ihtişamını daha artırmış ve abideyi daha cazip bir hale sokmuştur.

Bu ziyaret dolayısıyla; bir zamanlar Bizans aleminin, Hristiyan dininin ve bilahare uzun zamanlar da Müslümanların en kudsî ve muhteşem bir mabedi olan Ayasofya'nın müze haline getirilmesindeki hatıraları da tarihi bir vesika olarak kayıt etmeyi muvafık buluyorum.

1934 senesinde Maarif Vekili bulunduğum zaman, bugün tamamı tamamına tarihini hatırlayamadığım bir akşam yemeğinde merhum Atatürk'ün sofrasında her zaman olduğu gibi ilmi, içtimai ve tarihi konular üzerinde konuşuluyor idi. Söz Ayasofya'ya ve karşısındaki muazzam Sultan Ahmet camisine intihal etti. Atatürk başta olarak Ayasofya'nın bir dine ve bir sınıfa mal olarak kalmaktansa bütün ahvâm ve edyanın ziyaretine açık olarak bir müze haline getirilmesinin uygun ve bilhassa bu yeni müzede Bizans eserlerinin toplanması muvafık olacağı ilmi bir şekilde konuşuldu.

Bu görüşmelerden ilham alarak ertesi gün; o zaman başbakan olan Sayın İsmet İnönü'ye bu muhavene ve mutabialanı bildirdi ve Ayasofya'nın tarihi ve mimari bakımlardan bir müze olarak kullanılmasının daha muvafık olacağı cihetle tuhafça tahliye edilerek müze olarak kullanılmak üzere Maarif Bakanlığına devrini teklif eden Başbakanlığa hitaben yazılan ve bu işte elle yazılı vesika olan müzekkeremi de takdim ettim, bu yazım Başbakanlıktan Evkaf Umum Müdürlüğüne havale edildi, Vekiller Heyetince de tasdik edildi, İstanbul Müzeler Müdürlüğü ekle Maarif Bakanlığı camii teslim aldı ve müze haline koymağa başladı. Bugün gelinmiş haldedir.”⁴⁴⁴

Sonuç itibariyle uzun süre kilise ve 1453 yılı itibariyle de cami olarak kullanılan Ayasofya'nın tarihi abide oluşuna yapılan vurgularla müze algısı zamanla oluşturulmaya çalışılmış ve bu şekilde müze dönüşümü sağlanmıştır. Bu dönüşümde, bir tarafta yurt dışı kaynaklı bir enstitü müdürü olan Whittemore'un mozaikleri gün yüzüne çıkarma isteğinin, diğer tarafta konuya eski eser olarak yaklaşan Halil Ethem ve

⁴⁴⁴ Abidin Özmen'in kendi yazısı için bkz: Ek 45.

ilgili Türk yetkililerin bu isteğe sıcak bakmasının etkileri vardır. Günümüzde dahi bir tarafta Ayasofya'nın kilise olarak devam etmesi hayalini kuranlar diğer tarafta camiye çevrilmesi konusunda tartışma yürütenler olduğu düşünülürse bu dönüşümün kolay gerçekleşmediği ve konunun bir hayli dağlabilecek bir konu olduğu da ortadadır. Üstelik her iki dine ibadethane olduğu kadar simgesel yönüyle de ön plana çıkan Ayasofya'nın tarihteki önemi çok, geçirdiği evreler de sayısızdır. Ayrıca tarih boyunca uğradığı tahribatlar, yapılan eklentiler ve geçirdiği onarımlarla 6. yüzyıldan itibaren ayakta kalmayı başarabilen Ayasofya hakkında uzun uzadıya incelemeler yapmak da mümkündür. Özellikle Abdülmecit dönemi Fossati onarımlarından sonra Batılılar tarafından daha çok gündeme gelen Ayasofya'nın yaşadığı süreç başlı başına bir inceleme konusudur. Fakat konunun sınırlarını aşma endişesiyle bunlar ele alınmamış, din ve siyaset yerine evrensel bir değer olarak bakıldığında anlam kazanabilecek bir müze dönüşüm süreci yaşandığına dikkat çekilmiştir.

3.2.6. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diğer Müzeler

Çalışmada birçok kez belirtildiği üzere ilk olarak 1845'lerde hazırlandığı tahmin edilen bir genelgeyle ülke genelinde eski eserlerin tespitine ve toplanmasına başlanmış, bu tespit ve toplama 1869 sonrasında Müze-i Hümayun ve Cumhuriyet dönemlerinde de devam etmiştir. Bu eserlerden toplanıp taşınabilir olanlar İstanbul'a getirilmiş, taşınamayacak derecede olanlar ise bulundukları bölgelerde ve genelde Sultani ve İdadi mektepleri ile medrese gibi binalarda koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Birtakım yazışmalardan anlaşıldığı üzere koruma altına alınan bu yerlere, "Müze-i Hümayun Şubesi" veya müze depoları denilmiştir. Yine Bab-ı Ali Evrak Odası'ndan çıkan bir yazışmadan anlaşıldığı üzere Osmanlı dönemindeki müze şubelerine Vilayette bulunan Maarif müdürlerinin müdürlük yaptığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵ Fakat İlber Ortaylı'ya göre bu şube ve depoların çoğunun yeri, şekli ve kapasitesi tam olarak bilinmemektedir.⁴⁴⁶ Bunlar arasında Konya ve Bursa'da açılan şubelere dair bilgiler daha fazladır. Konya şubesi, 10 Aralık 1899 yılında Konya İdadi Mektebi bahçesinde; Bursa şubesi ise 1 Eylül 1904 yılında Bursa İdadi Mülkisi'nin bir bölümünde açılmıştır.⁴⁴⁷ Mesela Konya

⁴⁴⁵ BOA, BEO. 2523/189196. Belge görseli için bkz: Ek 46.

⁴⁴⁶ İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", s. 1599.

⁴⁴⁷ Hüseyin Karaduman, "Belgelerle Konya Mevlâna...", s. 137.

Valisi Mehmet Ferit'in 13 Aralık 1899 yılında yazdığı bir yazıdan Konya şubesinin işleyen bir müze olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Ferit, yazdığı yazıda, Konya müzesinin 70-80 parça eserle süslendiğini, çevreden eser haberi alındıkça eser toplanmaya devam edileceğini, bunlar için bir defter tutulduğunu, müzeyi temiz tutabilmek için bir hizmetliye ihtiyaç olunduğunu, bunun için müze giriş bedellerinin hademelere verilerek bu işin yürütüleceğini belirtmektedir. Eserlerin fotoğraflarını isteyenler olursa bunların verilir verilmeyeceğinin belirtilmesini istemesi de ilginçtir.⁴⁴⁸ Biga, Çanakkale, Adana, Musul, Halep, Kudüs ve Sivas gibi yerlerde de girişimlerde bulunulduğuna dair yazışmalara rastlanmaktadır, fakat bu müze şubelerinin açıldığına dair net bilgiler bulunamamıştır.⁴⁴⁹

Bununla birlikte önemli ören yerlerinde de Müze-i Hümayun şubelerinin açıldığına veya açılacağına dair bilgiler mevcuttur. Bunlara Bergama ve Truva ören yerleri örnek gösterilebilir. Özellikle Bergama kazıları sonucunda yurtdışına kaçırılanlar hariç burada bırakılmış ve İstanbul'a gönderilmemiş eserler bir yapı içerisinde sergilenmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde 1911 yılındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere Truva ören yerinden dolayı Çanakkale'de bir müze şubesinin açılmasına da uğraş verilmiştir.⁴⁵⁰

Bu noktada Müze-i Hümayun şubeleri ve depolar hakkında bilgiler sınırlı iken, yine de konuyu ilgilendiren birçok kaynakta bu şube ve depoların açılış tarihlerine dair bilgiler verilmektedir. Fakat bu tarihlendirmelerin bazen birbirleriyle tutarlı olmadıkları görülmekte ve bu farklılıkların neye dayandırılarak oluşturulduğunun tespiti de zor gözükmektedir. Bu konuda araştırma sunanların geneli “*Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*” adlı ciltlik eserden ve vilayet salnamelerinden faydalanmıştır. Bunun dışında Maarif Bakanlığı'nın 1945 yılında yayınladığı “*1943-1944 Yılları Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'nün Genel Durumu*” adlı çalışmasında tablo halinde müzelerin kuruluş yıllarına dair bilgiler

⁴⁴⁸ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt I, s. 286.

⁴⁴⁹ *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi* adlı çalışmanın birinci cildinde Müze-i Hümayun şubeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yine aynı çalışmanın ikinci cildinde ise Müze-i Hümayun şubeleri hakkında arşivde yer alan belgelere yani yazışmalara yer verilmiştir. Bunlar için bkz: Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt I, s. 279-300, Cilt II, s. 174-208.

⁴⁵⁰ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt II, s. 186-188.

mevcuttur. Üstelik Cumhuriyet dönemine gelindiğinde hızlı bir şekilde il müzelerine dönüştürülen bu şube ve depoların toplanma tarihleri, genelde müzelerin kuruluş tarihleri olarak da gösterilmiştir. Mesela Bergama Müzesi, ilk olarak 1924 yılında Bergama Akropolü’nde bir müze deposu olarak kurulmuş ve ancak 1936 yılında yeni binasında ziyarete açılabilmiştir.⁴⁵¹ Aynı şekilde Diyarbakır Müzesi’nin kuruluş tarihi eski eserlerin 1934 yılından itibaren Sincariye Medresesi’nde depo edildiği tarihe dayandırılmaktadır. Oysaki müzenin açılış yılı 1944 yılında gerçekleştirilmiştir.⁴⁵² Yine Antalya Müzesi’nin kuruluş tarihi ziyarete açıldığı 1937 tarihine değil, eserlerin depo edilmeye başlandığı 1922 tarihine dayandırılmıştır.⁴⁵³

Yine farklı tarihlendirmelere örnek olması dolayısıyla “Konya Müze-i Hümayun Şubesi” ele alınabilir. İleride “*Konya Asar-ı Atika Müzesi*” adını alacak bu yapı hakkında araştırma sunan bazı kaynaklar, kuruluş yılını 1904 olarak belirlemiştir. Fakat konu hakkında detaylı incelemelerde bulunan Hüseyin Karaduman’a göre “Konya Müze-i Hümayun Şubesi”, 1317 tarihli “*Konya Vilayeti Salnamesi*”nde de geçtiği üzere 1899 yılında açılmıştır.⁴⁵⁴ Ayrıca 12 Ağustos 1899 tarihli bir belgede de Konya’da bir müzenin inşa edildiği ve civar kasabalarda bulunan eserlerin buraya taşınmasının gerekliliğinden bahsedilir.⁴⁵⁵ Konya Valisi tarafından imzalanıp bağlı birimlere gönderilen bu genelgedeki tarih de “*Konya Vilayeti Salnamesi*”nde geçen 10 Aralık 1899 tarihini desteklemektedir. Bu örnekte olduğu gibi diğer şube ve müzelerin açılış yılı konusunda farklı bilgi ve tarihlere rastlamak mümkündür. Yine de çalışma kapsamında (1846-1938) tespit edilebilen (açıldığına dair net bilgilerin bulunmadığı yerler de dahil) mevcut müzelerin kuruluş yılları kısa bilgilerle birlikte kronolojik olarak tablo halinde sunulmaya çalışılmıştır. Bunun dışında önemli görülen belli başlı müzeler zaten başlık altında ele alınmıştır.

Son olarak bir kez daha belirtmek gerekir ki, belli başlı müzeler dışında Cumhuriyet döneminde il müzeleri haline dönüştürülen birçok müze, benzer hikâyelerin ürünü

⁴⁵¹ Mehmet Önder, **Türkiye Müzeleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s. 166.

⁴⁵² Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁵³ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 50; Enver Behnan Şapolyo, 1923’te memurluk olarak Yeşil Medrese’de açıldığını belirtmektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁵⁴ Hüseyin Karaduman, “*Belgelerle Konya Mevlâna...*”, s. 137; **Konya Vilayeti Salnamesi**, 1317, s. 64.

⁴⁵⁵ **BOA, Y. PRK. UM.** 47/75.

olmuştur. Genel itibariyle İstanbul dışındaki bu il müzelerinin çekirdeğini, Osmanlı döneminde Müze-i Hümayun şubeleri veya Cumhuriyet döneminde ilk etapta depo halinde olmak üzere medrese veya okul gibi devlete ait yapılarda hazırlanan sergiler oluşturmuştur. Bu müzelerin kuruluş tarihleri de dolayısıyla eserlerin toplanmaya başlayıp bazı yapıların depo haline getirildiği tarihlere dayandırılmıştır. Günümüzde dahi birçok devlet müzesinin tarihi yapılarda işlev sürdürdüğü düşünülürse, il müzelerinin geçirdiği bu evreleri de normal karşılamak gerekmektedir. Fakat “müze depo” görünümü sergileyen bu yerlerin müze işleyişleri ve günümüz müze şartlarına ne derece yakın olduğu tartışmaya açıktır. Yine de bu yerlerin zamanla gezilebilir yerlere dönüştüğü de bilinmektedir. Mesela 25 Aralık 1930’da Edirne ziyaretini gerçekleştiren Atatürk, Selimiye Camii gibi tarihi ve kültürel mekânları gezerken Selimiye Camii külliyesindeki Dar’ül-sübyan’da depo olarak 1925 yılında kurulmuş Edirne Müzesi’ne de uğramıştır.⁴⁵⁶

Tarih	1846-1938 Yılları Arasında Müze veya Şubeler	
1846	Mecmua-i Asar-ı Atika	Başlık altında incelenmiştir.
	Mecmua-i Esliha-i Atika	Başlık altında incelenmiştir.
1869	Müze-i Hümayun	Başlık altında incelenmiştir.
1872	Mekteb-i Tıbbiye Müz.	Sadece bilgi olarak geçmektedir. ⁴⁵⁷
1885	PTT Müzesi	Sadece bilgi olarak geçmektedir. ⁴⁵⁸
1897	Bahriye (Deniz) Müz.	31 Ağustos 1897 yılında Kasımpaşa’daki Tersane-i Amire’de Hikmet Paşa, Lütfi ve Hakkı Beyler tarafından kurulmuş ve ziyarete açılmıştır. 1949 yılında Dolmabahçe Camii’ne taşınan eserler, 1961 yılında Beşiktaş’taki eski Maliye binasına taşınmıştır. ⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Bu müze, daha sonra Dar’ül-tedris’e ve sonrasında Dar’ül-kur’a Medresesi’ne taşınarak 1935 yılında ziyarete açılmıştır. 1971 yılında Arkeoloji ve Etnografya Müzesi olarak yeni binasına taşınmış, eski müze binası olan Dar’ül-kur’a ise Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak düzenlenmiştir. Bkz: Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 94-96.

⁴⁵⁷ Halit Çal, **a.g.m.**, s. 319.

⁴⁵⁸ **a.g.m.**, s. 319.

⁴⁵⁹ Faik Celep, “*Deniz Müzesinin Tanıtılması*”, **I. Müzecilik Sempozyumu (14-15 Ekim 1993) Bildiriler**, İstanbul, 1994, s. 7; Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 81.

1899	Konya Müze-i Hümayun Şubesi	Konya Şubesi, 10 Aralık 1899 yılında Konya İdadi Mektebi bahçesinde Vali Mehmet Ferit Paşa'nın zamanında Maarif Müdürü Azmi Bey'in çabasıyla açılmıştır. ⁴⁶⁰ İlk etapta müzenin 70-80 parça eserle süslendiği ve müzeye girişin ücretli olduğu bilinmektedir. ⁴⁶¹
1904	Bursa Müze-i Hümayun Şubesi	Bursa Şubesi, 1 Eylül 1904 yılında Bursa İdadi Mülkisi'nin bir bölümünde açılmıştır. Maarif Müdürü Azmi Bey ile Müze-i Hümayun arasında Bursa Şubesi hakkında birçok yazışma bulunmaktadır. Ayrıca Maarif Müdürü Azmi Bey'in görevleri arasında bu şubeye müdürlük yapmak da vardır. ⁴⁶²
1910	Biga Müzesi	11 Mayıs 1910 yılında Müze-i Hümayun'a gönderilen bir yazıda Biga'da kurulacak müze şubesinden bahsedilmektedir. Yine 23 Mart 1911 yılında Müze-i Hümayun'dan Biga Sancağı Mutasarrıflığı'na gönderilen bir yazıda, Biga'da kurulması düşünülen müze şubesi ve Truva harabelerinin teftişi için Müze-i Hümayun çalışanlarından Makridi Bey'in bölgeye gönderileceği ve gereken kolaylığın gösterilmesi istenmektedir. ⁴⁶³ Bu tür yazışmalar olsa da denildiği gibi Biga Müzesi'nin açıldığına dair net bilgiler bulunmamaktadır.
1911	Çanakkale Müzesi	8 Mayıs 1911 tarihinde Çanakkale Mutasarrıfı Samih Rifat Bey'in Müze-i Hümayun'a gönderdiği bir yazıda Mekteb-i İdadi salonlarından birinin müzeye elverişli olduğu bilgisi verilmektedir. Yaklaşık üç ay geçtikten sonra 15 Temmuz 1911 tarihinde Müze-i Hümayun'dan Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda da Çanakkale Müze hademeliğine Hamza Ağa'nın tayin edildiği

⁴⁶⁰ Hüseyin Karaduman, “*Belgelerle Konya Mevlâna...*”, s. 137.

⁴⁶¹ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt I, s. 286.

⁴⁶² **a.g.e.**, s. 290.

⁴⁶³ **a.g.e.**, s. 290.

		bildirilmektedir. Mayıs-Temmuz 1911 tarihlerinde açıldığı düşünülse de yine açıldığına dair net bilgiler bulunmamaktadır. Balkan Savaşı gerekçesiyle açılışın geri kalması muhtemeldir. ⁴⁶⁴ Yine de 1911 yılı itibariyle Çanakkale ve çevresinden toplanan eserler depolanmaya başlamış, 1932 yılında bir kiliseye taşınmış ve 1984 yılına kadar da burada ziyarete açık kalmıştır. ⁴⁶⁵
1912	Halep Müzesi	7 Mart 1912 itibariyle yazışmalara rastlanılsa da 4 Ocak 1913 tarihinde Müze-i Hümayun'dan Halep Maarif Müdürlüğüne gönderilen bir yazı dikkat çekicidir. Yazıda savaş nedeni ile harcamalara izin verilmediğinden ve bu yüzden Halep Müzesi'nin ileri bir tarihe bırakılmasının zorunluluğundan bahsedilmiştir. ⁴⁶⁶
1914	Evkaf-ı İslamiye Müzesi	Başlık altında incelenmiştir.
	Musul Müzesi	18 Şubat 1914 itibariyle yazışmalara rastlanılsa da açıldığına dair net bilgiler bulunamamıştır. ⁴⁶⁷
1917	Asar-ı Nakşiyye Müzesi	25 Haziran 1917 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Asar-ı Nakşiyye Müzesi'ne ait bir nizamname hazırlanmış ve bu nizamnameye göre Asar-ı Nakşiyye Müzesi, Müze-i Hümayun Müdüriyeti'ne bağlı olarak kurulmuştur. ⁴⁶⁸ Böylelikle resim sanatının da bir ölçüde müzecilik içine girmesi sağlanmış, kurulan bir Asar-ı Nakşiyye Tetkik Encümenine Müzeye kabul edilecek eserleri seçme yetkisi verilmiş, Müzedeki eserlerin hiçbir şekilde dışarıya çıkarılmamaları hükme bağlanmıştır. Bu müze de bugünkü Resim ve Heykel Müzesinin temeli olmuştur. ⁴⁶⁹
		1917 yılında Sıhhiye Umum Müdürü Dr. Adnan Adıvar,

⁴⁶⁴ a.g.e., s. 291.

⁴⁶⁵ Mehmet Önder, a.g.e., s. 80.

⁴⁶⁶ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, a.g.e., Cilt I, s. 295.

⁴⁶⁷ a.g.e., s. 294.

⁴⁶⁸ BOA, İ. DÜİT. 20/30.

⁴⁶⁹ Ahmet Mumcu, a.g.m., s. 77.

1918	Sıhhiye (Sağlık) Müzesi	Berlin’de gördüğü benzeri müzenin İstanbul’da da kurulması için girişimlerde bulunmuş ve 23 Temmuz 1918 tarihinde Sultanahmet Divanyolu üzerindeki binada bu müze açılmıştır. ⁴⁷⁰ Müdür olarak Dr. Hikmet Hamdi Bey’in görevlendirildiği bu müzede sergilenen tablolar, bilgi verici levhalar ve mulajlar ile (balmumu veya alçı kalıbı) hastalıklara ve kötü alışkanlıklara karşı halkın bilinçlendirilmesi amaçlamıştır. 1924 yılında Dr. Hikmet Hamdi tarafından “Sıhhi Müze Rehberi” hazırlanmış ve verem, frengi, çiçek, sıtma gibi hastalıklar ile kötü alışkanlıklara dair bilgiler sunulmuştur. ⁴⁷¹ 1926 yılında ise Sıhhiye ve Muaveneti İhtimaiyye Vekaleti (Sağlık Bakanlığı) tarafından “Sıhhi Müze Atlası” yayınlanmıştır. Kitabın önsözünde yazısı bulunan Dr. Refik Saydam, halkın bilinçlenmesi amacıyla müzede sergilenen resim ve mulajların bir araya getirilip bastırılmasının faydalı olduğunu vurgulamıştır. ⁴⁷² Her iki eser de TBMM’nin açık erişim kütüphane katalogunda bulunmaktadır. Hatırlatılmalı ki döneminde müze olarak değerlendirilen bu sergilemede herhangi bir tarih ve sanat zevkinden söz edilemez.
	Eski Şark Eserleri Müzesi	İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde yer alan Asur, Mısır, Sümer, Babil ve Hitit gibi eski şark eserlerinin 1918 yılında Sanayi Nefise Mektebi binasına taşınmasıyla yeni bir müze oluşturulmuştur. ⁴⁷³
1921	İnkılâp Müzesi	7 Şubat 1921 yılında 24’üncü fırka zabıtlarından müfettiş Nuri Halil Bey tarafından Eskişehir’de açılmıştır. Müdafaa-i Hukuk binasında Milli

⁴⁷⁰ Nuran Yıldırım, “*Hekim Kimliği İle Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği*”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, Cilt II, Sayı 6, 2006, s. 68-69.

⁴⁷¹ Hikmet Hamdi, *Sıhhi Müze Rehberi*, Vilayet Matbaası, Ankara, 1340.

⁴⁷² *Sıhhi Müze Atlası*, Sıhhiye ve Muaveneti İhtimaiyye Vekâleti, 1926.

⁴⁷³ Tahsin Öz, *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*, s. 11. Ayrıca Türk Tarih Kurumu üyeleri 15 Eylül 1934 tarihinde Eski Şark Eserleri Müzesi’ne bir ziyarette bulunmuştur. TTK Arşivinde rastlanan bu görsel için bkz: Ek 47.

		Mücadele'ye ait hatıralar toplanmış fakat Yunanlılar Eskişehir'e girince bu müze yıkılmıştır. ⁴⁷⁴
	Anadolu Medeniyetleri Müzesi	"Milli Mücadele Yıllarında Müze Faaliyetleri" başlığı altında ele alınmıştır.
1922	Antalya Müzesi	Antalya ve çevresinden toplanan arkeolojik eserler ilk olarak 1922 yılında Alâeddin Camii'nde toplanmış, 1934 yılında Yivli Minare ve külliyesine taşınarak sergilenmiş, 1937 yılında ise ziyarete açılmıştır. Perge ve Side'de yapılan kazılar sonucunda müze zenginleşmiş ve 1965 yılında yapımına başlanan şimdiki binasına taşınarak 1972 yılında ziyarete açılmıştır. ⁴⁷⁵
	Topkapı Sarayı Müzesi	Başlık altında incelenmiştir.
1924	Adana Arkeoloji Müzesi	14 Nisan 1919 tarihinde Adana Maarif Müdür Vekili Mehmet Hilmi tarafından Halil Ethem'e yazılan bir yazıda bir hayli eser toplandığı, müzenin hazırlandığı belirtilmiş, müzede sergilenecek eserlerin tasnifinde ve nereye konması gerektiği gibi konularda fikir edinilmek için Müze-i Hümayun'un iç tertibat ve taksimatını gösterir resimli kataloglardan birer örnek gönderilmesi istenmiştir. ⁴⁷⁶ Görülen o ki 1919 yılı itibariyle eserler toplanmaya başlanmış, ancak kuruluşu Cumhuriyet döneminde yani 1924 yılında gerçekleşmiştir. Cafer Paşa Medresesi'nde bulunan arkeolojik eserler 1966-70 yılları arasında şimdiki Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır. ⁴⁷⁷
		İlk olarak Selimiye Camii külliyesindeki Dar'ül-sübyan'da depo olarak kurulmuş, daha sonra Dar'ül-tedris'e ve sonrasında Dar'ül-kur'a Medresesi'ne

⁴⁷⁴ Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 80-81.

⁴⁷⁵ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 50; Enver Behnan Şapolyo, 1923'te memurluk olarak Yeşil Medrese'de açıldığını belirtmektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁷⁶ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt I, s. 291-294.

⁴⁷⁷ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 382; Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 13; Enver Behnan Şapolyo, Milli Mücadele yıllarında depo olarak kurulduğunu ve 1923 yılında memurluk olarak Cafer Ağa Medresesi'nde açıldığını belirtmektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 72.

1925	Edirne Müzesi	taşınarak 1935 yılında ziyarete açılmıştır. 1971 yılında Arkeoloji ve Etnografya Müzesi olarak yeni binasına taşınmış, eski müze binası olan Dar'ül-kur'a Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak düzenlenmiştir. ⁴⁷⁸
1926	Mevlana Müzesi	Başlık altında incelenmiştir.
	Amasya Müzesi	İlk olarak 1926 yılında II. Beyazıt Medresesi'nde bir depo olarak kurulmuş, daha sonra 1962 yılında Gök Medrese Camii'ne taşınarak ziyarete açılmıştır. 14 Haziran 1980'de şimdiki binasında ziyarete açılmıştır. ⁴⁷⁹
	Tokat Müzesi	İlk olarak 1926 yılında Gök Medrese'de depo olarak kurulmuş, 1974-76 yıllarında medrese onarımına alınmış ve 22 Ocak 1983 yılında tekrar ziyarete açılmıştır. ⁴⁸⁰
1927	Ankara Etnografya Müz	Başlık altında incelenmiştir.
	İzmir Müzesi	İzmir Müzesi, Maarif Vekili Necati Bey'in direktifleri doğrultusunda Aziz Ogan ve Selahattin Kantar'ın çalışmalarıyla Basmahane ve Kemer istasyonlarına yakın bir yerde bulunan "Ayavokle" kilisesinde kurulmuştur. O dönemki Adliye binası yani İzmir İdadi Mektebi binasının bahçesinde uzun süredir biriktirilen eski eserlerle birlikte Aydın, Muğla, Manisa, Denizli ve Balıkesir gibi yerlerden getirilen eserler müzeye taşınmış ve 15 Şubat 1927 yılında müzenin açılışı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Aziz Ogan, İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti adı ile 12 maddelik bir nizamname hazırlamıştır. ⁴⁸¹ Ayrıca bu cemiyete Kazım Dirik reislik yapmıştır. 1970 yılında yapımına başlanan yeni binanın açılışı ise 1984 yılında gerçekleşmiştir. ⁴⁸²

⁴⁷⁸ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 94-96.

⁴⁷⁹ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 26; Enver Behnan Şapolyo 1928 olarak belirtmektedir. Bkz: Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁸⁰ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 398; Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 252; Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁸¹ Aziz Ogan, "İzmir Müzesi Müdürü Merhum Selahattin Kantar ve İzmir Müzesinin Teşekkül Tarihçesine Bir Bakış", **Tarihten Sesler**, Cilt II, Sayı 17-18, 1944, s. 9-12.

⁴⁸² Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 159; Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 71.

1930	Kayseri Arkeoloji Müz.	Osmanlı döneminden itibaren toplanan eski eserler Kayseri İdadisi'nde depo edilmiş halde bulunmaktaydı. 1930 yılında "Hunat Hatun Medresesi" onararak müzeye dönüştürülmüş ve 1938 yılında ziyarete açılmıştır. 1948 Kültepe kazılarında sonra arkeolojik eserler, 1969 yılında yeni binaya taşınmıştır. ⁴⁸³
1931	Afyon Müzesi	1931 yılında başlayan çalışmalarla Gedik Ahmet Paşa Medresesi müze haline getirilmiş ve 1933 yılında ziyarete açılmıştır. ⁴⁸⁴
1932	Van Müzesi	İlk olarak 1932 yılında toplanmaya başlayan eserler Maarif Vekâleti'ne ait bir odada depo edilmekteydi. 1947 yılında bu depo ortaokuldaki bir barakaya kaldırılmıştır. 1968 yılında yapımına başlanan yeni binaya 1972 yılında taşınmıştır. ⁴⁸⁵
1933	Sinop Müzesi	Müze kurma girişimleri 1921 yılında başlasa da Sinop Ortaokulunda toplanan eserler, önce 1926 yılında bir ilkokula, daha sonra 1933 yılında Alâeddin Medresesi'ne taşınmış ve 1941 yılında ziyarete açılmıştır. Yeni binaya 1970 yılında taşınmıştır. ⁴⁸⁶
	Bergama Müzesi	Bergama Müzesi, ilk olarak 1934 yılında Bergama Akropolü'nde müze deposu olarak kurulmuş ve 1936 yılında yeni binasında ziyarete açılmıştır. 1937 yılında müdürlük haline getirilen müzenin ilk müdürü Osman Bayatlı olmuştur. ⁴⁸⁷
	Diyarbakır Müzesi	Cumhuriyet döneminden önce müze kurma girişimleri söz konusu olsa da 1934 yılından itibaren eski eserler Sincariye Medresesi'nde depolanmaya başlamış ve 1944

⁴⁸³ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 178.

⁴⁸⁴ **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁸⁵ **a.g.e.**, s. 256.

⁴⁸⁶ **a.g.e.**, s. 241.

⁴⁸⁷ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 384-385; Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 73.

1934		yılında ziyarete açılmıştır. 1985 yılında yeni binasına taşınmıştır. ⁴⁸⁸
	Ayasofya Müzesi	Başlık altında incelenmiştir.
	Sivas Müzesi	Eski eserlerin Sivas İdadi Mektebi'nde toplanacağı ve bir müze kurulacağına dair yazışmalara 1901 yılı itibarıyla rastlanılsa da açıldığına dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır. ⁴⁸⁹ Mehmet Önder'den edinilen bilgiye göre ise Sivas Müzesi, Gök Medrese'de 1934 yılında açılmış, 1967 yılında Buruciye Medresesi'nin onarımının tamamlanmasıyla eserler bu medreseye kaldırılmış ve tekrardan ziyarete açılmıştır. ⁴⁹⁰
1935	Alacahöyük Müzesi	Alacahöyük Müzesi, Alacahöyük kazı alanında geçici olarak 1935 yılında kurulmuş, 1982 yılında yeni binasına taşınmıştır. ⁴⁹¹
1936	Kırşehir Müzesi	1936'dan itibaren başlayan çalışmalarla Kalehöyük üzerinde Alaeddin Camii avlusunda bir açık hava müzesi kurulmuştur. ⁴⁹²
	Niğde Müzesi	Niğde ve çevresinden toplanan eserler, 1936 yılında Niğde'deki Karamanoğlu dönemi yapılarından Akmedrese'de depolanmış, bir süre sonra da eserler burada sergilenmeye başlamıştır. Müzenin yetersizliği dolayısıyla 1982 yılında yeni binaya taşınmıştır. ⁴⁹³
	Tire Müzesi	İlk olarak 1935-36 yıllarında Tire'de İmaret Camii'nde kurulmuş, 1971 yılında yeni müze binasında ziyarete açılmıştır. Etnografya ağırlıklıdır. ⁴⁹⁴
		TTK'nın 1937 yılında gerçekleştirdiği kongrede bir Tarih Sergisi oluşturulmuş, Tarih Sergisi kapsamındaki eserler sergi bitiminde kaldırılırken Resim ve Heykel

⁴⁸⁸ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁸⁹ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **a.g.e.**, Cilt I, s. 298-299.

⁴⁹⁰ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 243.

⁴⁹¹ **a.g.e.**, s. 85-87.

⁴⁹² **a.g.e.**, 183.

⁴⁹³ **a.g.e.**, s. 231.

⁴⁹⁴ **a.g.e.**, s. 167.

1937	Resim ve Heykel Müzesi	Galerisi kaldırılmamış, Dolmabahçe Sarayı'nın veliaht dairesinde sergilenmeye devam eden bu galeri, Resim ve Heykel Müzesi'ni oluşturmuştur. ⁴⁹⁵
	Manisa Müzesi	Manisa ve çevresinden toplanan eserler ilk olarak 1935 yılında Muradiye Külliyesi Medresesi'nde depolanmış, 1943 depo müze olarak düzenlenmiş ve ziyarete açılmıştır. 1958-1962 yıllarında müze olarak kullanılan Muradiye Külliyesi onarılmış ve bu süre içerisinde müze kapalı tutulmuştur. 1963 yılında ziyarete açılan müze, bitişindeki imaretin de onarılmasıyla büyümüştür. İmarat bölümünde arkeolojik, medrese bölümünde etnografik eserler sergilenmiş ve 1972 yılında iki bölüm halinde ziyarete açılmıştır. ⁴⁹⁶
1938	İzmit Müzesi	1938 yılından itibaren İzmit Kâğıt Fabrikası'nın temel kazılarında bulunan arkeolojik eserlerle, çevreden toplanan eserler önce merkez, daha sonra Sümer İlkokulu'nda depo edilmiş, 1947 yılında bazı eserler İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne götürülmüştür. Valilik Konağı olarak kullanılan tarihi Av Köşkü'nün 1965 yılında onarılması ile İzmit Müzesi burada kurulmuş ve 1967 yılında ziyarete açılmıştır. ⁴⁹⁷
	Dolmabahçe Müzesi	10 Kasım 1938 günü Atatürk'ün ölümünden sonra Dolmabahçe Sarayı'nın denize bakan 71 numaralı odası olduğu gibi bırakılmış ve kısmi olarak müze haline getirilmiştir. ⁴⁹⁸

Çalışma kapsamında 1846-1938 yılları arasında tespit edilebilen müzelerin kuruluş yıllarının ve bilgilerinin kronolojik olarak verilmeye çalışıldığı bu tabloda, konu üzerine araştırma sunanların verdiği tarihlendirmelerde olduğu gibi genelde eserlerin depolanmaya başladığı tarihler, bazen de açılış tarihleri kıstas alınmıştır. Fakat

⁴⁹⁵ Akşam, 21 Eylül 1937.

⁴⁹⁶ Mehmet Önder, a.g.e., s. 210.

⁴⁹⁷ a.g.e., s. 184.

⁴⁹⁸ a.g.e., s. 152.

unutulmamalı ki bazı müzelerin açılış tarihleri kıstas alındığında bu kronolojinin yeri değişebilecektir. Böyle olduğu takdirde doğal olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet sürdürdüğü bilinen bazı müzelerin aslında bu dönemde sadece depo edildiği veya kurulduğu, açılışının veya tam bir müze işleyişinin bu dönemden sonra gerçekleştiği sonucu ortaya çıkabilecektir. Zaten burada amaçlanan tarihlendirmelerin doğru veya yanlışlığının düşündürüldüğü kadar müzelerin belli bir süreç içerisinde açıldığına dikkat çekmek ve zamanla gezilebilir yerlere dönüştüğünü vurgulamaktır.

3.3. TÜRK TARİH TEZİ KAPSAMINDA TÜRK TARİH KURUMUNUN ÇALIŞMALARI, KURUMUN ARKEOLOJİ VE MÜZECİLİĞE ETKİSİ

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de arkeoloji ve müzeciliğin gelişmesini sağlayan kurumlar arasında Türk Tarih Kurumu'nun özel bir yeri vardır. Türk Tarih Kurumu Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih, arkeoloji ve müzecilik anlayışının yayılmasını, bu konularda bilimsel bir ortamın doğmasını sağlamış, yaptığı bilimsel kazılar, yetiştirdiği uzmanlar, gerçekleştirdiği kongreler ve sunduğu bilimsel yayınlarla bu alanlarda gelişime ön ayak olmayı başaramıştır. Nitekim Kurum'un tarihçesi, kuruluş amacı ve çalışmaları hakkında birçok araştırma da bulunmaktadır.⁴⁹⁹ Hatta Afet İnan, Fuat Köprülü, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi döneme tanıklık etmiş kişilerce de bu konu aydınlatılmıştır.⁵⁰⁰ Bunları tek tek ele almanın çalışmanın sınırlarını aşacağı düşüncesiyle direk Türk tarih tezi ve bu tez bağlamında yapılan çalışmaların arkeoloji ve müzeciliğe etkileri üzerinde durulması uygun bulunmuştur. Zaten konunun ilerisinde

⁴⁹⁹ Örneğin Uluğ İğdemir, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973; Fahri Çoker, **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

⁵⁰⁰ Afet İnan, katıldığı bir konferansta Kurum'un kuruluşunu anlatmış ve Belleten dergisinde de "Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair" adıyla makale yazmıştır. Bkz: Afet İnan, "*Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair*", **Belleten**, Cilt XI, Sayı 42, Ankara, 1947, s. 173-179. Fuat Köprülü, tarihi yabancıların gözleriyle görmenin bir millet için ne büyük bir gaflet olduğunu Atatürk'ün iyi bildiğini, bu sebeple kendisinin maddi ve siyasi istiklale kavuşturduğu milletini manevi ve ruhi istiklale kavuşturmak için, ülkede tarih çalışmalarının gelişmesine büyük bir önem verdiğini ve Türk Tarih Kurumu'nu bu amaçlarla kurduğunu belirtmektedir. Bkz: Fuat Köprülü, "*Bir Hatıra*", **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, Nisan 1939, s. 277. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Türk milletinin her alanda gelişimini programına koymuş olan Atatürk'ün toplu bir Türk tarihi oluşturmak amacıyla yola çıktığını belirtmektedir. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*Türk Tarihi Yazılırken Atatürk'ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar*", **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, 1939, s. 349.

Türk tarih tezinin oluşturulmasına neden olan şartlar incelendiğinde Kurum’a verilen önem de anlaşılmış olacaktır.

İmparatorluktan Cumhuriyet’e gidilen süreç içerisinde Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının beklenen sonucu vermemesi üzerine İttihat Terakki döneminde başlayan Milliyetçilik akımı, yeni Türkiye’de kendisini daha net göstermiş, yaşanan bu değişimle birlikte ümmet anlayışından millet anlayışına geçiş süreci hızlanmış, ulus devlet olma yolunda birçok alanda yeni adımlar atılmıştır. Bu adımların başında sosyal bilimlerde ve özellikle tarih disiplini anlayışında yaşanan değişiklikler gelmiştir. Atatürk’ün etkisiyle başta tarih olmak üzere sosyal bilimlere yeni bir anlayış ve bilimsel bir metot kazandırılmaya çalışılmıştır.

Aslında İslam ve Osmanlı tarihi ekseninde yürütülen ve vakanüvislikten ibaret olduğu söylenen Osmanlı dönemindeki tarih anlayışı, Tanzimat sonrası ve özellikle Meşrutiyet döneminde değişmeye başlamıştır. Bu dönemde aydınlar arasında Türkçülük akımının yayılmaya başlamasıyla tarih çalışmaları da farklı bir boyut kazanmıştır. Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Mehmet Süreyya, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve Fuat Köprülü gibi isimler modern tarihçiliğin başlamasında etkili olmuşlardır. Yine 1910 yılında Abdurrahman Şeref ve Necip Asım gibi isimlerin “*Tarih-i Osmanî Encümeni*”ni kurması ve ona bağlı yayın çıkartmaları önemli bir adım olmuştur. İlber Ortaylı’ya göre Türkiye’de bilimsel tarihçiliğin bir başlangıcı sayılabilecek bu kurum, Cumhuriyet döneminde “Türk Tarih Encümeni” adını almıştır.⁵⁰¹ İlerleyen yıllarda “*Milli Tettebular Mecmuası*” da tarih araştırmalarına ağırlık vermiş ve Fuat Köprülü’nün “*Selçukiler Zamanında Anadolu’da Türk Medeniyeti*” adlı makalesi burada yayınlanmıştır. Köprülü, daha 1923 yılında iken “*Türkiye Tarihi*”ni de yazmış ve bu konuda Atatürk’ten tebrik mektubu almıştır.⁵⁰²

⁵⁰¹ İlber Ortaylı’ya göre Türkiye’de bilimsel tarihçilik II. Meşrutiyet’ten sonra başlamıştır. Mehmet Süreyya’nın Sicil-i Osmani’si, Osman Nuri’nin Mecelle-i Umur-u Belediye’si, Bursalı Mehmet Tahir’in Osmanlı Müellifleri gibi eserler birer aşama olmakla birlikte Fuat Köprülü ve Tarih-i Osman-i Encümeni’nin yayınları birer başlangıçtır. Bkz: İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004, s. 45-46.

⁵⁰² Mektup şöyledir: “*Türkiye Tarihinizin, gönderilen, birinci kitabını büyük zevkle ve istifade ile okudum. Eser kıymetlidir, mühimdir. Bunu vücuda getirmek için sarf ettiğiniz ve edeceğiniz mesaiyi*

Görüldüğü üzere bir kurum altında tarih araştırmaları ilk olarak Osmanlı döneminde 1910 yılında “*Tarih-i Osmanî Encümeni*” ismiyle yürütülmüş, bunun devamı niteliğinde sayılabilecek “*Türk Tarih Encümeni*” de Cumhuriyet döneminde İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulmuş ve “*Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti*”nin kuruluşuna kadar da çalışmalara devam etmiştir. Her iki encümen de Türk Tarih Kurumu’nun eski şekilleri olarak nitelenebilir. Fakat unutulmamalı ki Türk Tarih Kurumu’nun çekirdeğini “*Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti*” oluşturmaktadır. 28 Nisan 1930 yılında VI. Türk Ocakları Kurultayı’nda Afet İnan tarafından sunulan bir teklif üzerine kurulan bu heyet, Türk tarihi ve medeniyetinin bilimsel yollarla incelenmesini amaç edinmiş ve “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” isimli çalışmayı da bu heyet hazırlamıştır. 15 Nisan 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılması üzerine heyet, herhangi bir kuruluştan bağımsız olarak “*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*” adıyla çalışmalarına devam etmiştir. Türk tarih tezi kapsamında çalışmalarını sürdüren “*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*”nin ismi Atatürk’ün isteğiyle 3 Ekim 1935 yılında “*Türk Tarih Kurumu*”na çevrilmiştir. Hatırlatılmalı ki çalışma boyunca “*Türk Tarih Kurumu*” ismi kullanılacaktır.

Atatürk önderliğinde kurulan yeni devletin bir millete dayandırma gereği aslında o dönemki şartlar altında doğal bir süreci ifade etmektedir. Büyük savaşlar sonucunda imparatorluklar yıkılmış, başta Avrupa olmak üzere ülke sınırları millet unsuruna göre belirlenmiştir. Dolayısıyla ulus devlet veya millet olma yolunda Türklerin kim olduklarının araştırılması ve bunun için tarihe başvurulması da doğal bir süreci oluşturmuştur. Ayrıca Atatürk, bir milletin özgürlüğünü kazanıp ilerlemesinin eğitim ve kültür faaliyetleriyle gerçekleştirileceğine inanmaktaydı. Bu yüzden hem eğitimde hem de kültür politikalarında büyük atılımların gerçekleştirilmesinde kendileri öncü olmuş, Türk tarihi ve araştırmaları da bu bağlamda ve özellikle 1930 yılından sonra önem kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında Atatürk’ün dünya tarihine ve özellikle Türk tarihine dair çok sayıda kitap okuduğu ve tarihe ne kadar hâkim olduğu bilinmektedir.⁵⁰³

takdir ederim. İhtisasınızın tecelli edecek eserleri millete, Cumhuriyete ifa olunabilecek hizmetlerin en kıymetli mertebesinde bulunacaktır. İlim feyzine teşne olanlarla beraber müteakip kitaplarınızın intişarına intizar ederim efendim.” Bkz: Fuat Köprülü, **a.g.m.**, s. 278.

⁵⁰³ Atatürk’ün okuduğu tarih kitapları için bkz: Haldun Eroğlu, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 78-79.

Kendi sözüyle, o, daha okul sıralarında iken çok sevdiği tarihle her zaman meşgul olmuştur. 19 Eylül 1923 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından kendisine fahri Tarih Profesörlüğü verildiği zaman, bu unvanın tarih alanında kendisine verilmiş olmasına memnun kalmış ve o sırada yanında bulunan Şemsettin Günaltay’a, “...*tarihçilerle çok konuşacağız...*” lafını eklemiştir.⁵⁰⁴ Gerçekten de Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasına ve Tarih Kongrelerine gidilen süreçte Atatürk, tarihçilerle sık sık görüşmüş hem onları desteklemiş hem de onlardan faydalanmayı bilmiştir.

Atatürk’ün, Türk tarihi ve kültürünü tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkarma hedefi veya Türk tarih tezi konusundaki düşünsel fikirleri daha Cumhuriyet kurulmadan önceki dönemlerde başlamıştır. 1930’lara kadar başta “*Türk Ocakları*” olmak üzere gittiği yerlerde yaptığı konuşmalarla Türk kültürü ve tarihine dikkat çekmeye çalışan Atatürk, Türklerin nasıl bir millet olduklarını her defasında halka anlatmaya çalışmıştır. Örneğin, 1922 yılında Meclis’te bir konuşma yapan Atatürk, Türk tarihinin ne kadar eski ve zengin olduğu üzerinde durmuştur.⁵⁰⁵ Aynı şekilde Türk Ocaklarında defalarca bu konu üzerinde durmuş, gençlere Türk tarihi ve kültürü hakkında konuşmalar yapmıştır.⁵⁰⁶ Nitekim Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk Ocakları yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde çıkan yazılar Türklük bilincinin geliştirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Fakat ilerleyen yıllarda Türk Ocakları ile Atatürk’ün Türkçülük anlayışında farklıların oluştuğu, bundan dolayı ve daha bazı sebeplerle daha önce de belirtildiği gibi Türk Ocakları’nın 1931 yılında kapatıldığı görülmektedir.⁵⁰⁷

Nihayetinde, Atatürk’ü yakinen tanıma fırsatı bulan Afet İnan’a göre, Türk tarih tezi çalışmaları 1929 yılında başlamış, 1930 yılında “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” adıyla

⁵⁰⁴ Şemsettin Günaltay, “*Atatürk’ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra*”, **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, Nisan 1939, s.272-274.

⁵⁰⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 130. İctima, Cilt 24, Devre I, (1 Kânunusani 1338/1 Ocak 1922), s. 305-306.

⁵⁰⁶ Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 240-241.

⁵⁰⁷ Türk Ocakları, “*Türk Ocağı Esas Nizamnamesi*”nde belirtildiği üzere “*Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve itası ile Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak*” amacıyla 1912 yılında kurulmuştur. Cumhuriyet’in ilanından sonra inkılapların halk tarafından benimsenmesi doğrultusunda faaliyet gösterirken 1931 yılında kapatılmış, yerini “Halkevleri” almıştır. Halkevleri, Cumhuriyet değerlerini benimsemiş bireyler için çalışmıştır. Türk Ocakları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Yusuf Sarınoy, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

baskı haline getirilmiş ve ilk olarak “*Türk Tarih Kurumu*”nun birinci kongresinde etraflıca ele alınmıştır. Bu tezin ortaya atılma sebepleri arasında Avrupalıların, Türkleri sarı ırk sınıfına sokması ve bir nevi ikinci tip insan olarak görmesi vardır. Bunun yanında Ekrem Akurgal’ın belirttiği üzere Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Anadolu’yu işgal etmeye kalkan devletlerin Yunanlılara bu topraklar sizindir gibi bir tarihi sebep göstermiş olması ve bu sebeplere karşı Atatürk’ün Türk tarihini Anadolu’nun en eski sahipleri olan Hititlere dayandırma ihtiyacı duymuş olması da bir diğer nedendir.⁵⁰⁸ Bu yüzden Türk tarihinin ana hatlarını ve Türklerin medeniyete hizmetlerini belirleme gibi konularda Tarih Kurumu’na görevler verilmiştir. Türk tarihçileri bu kurum etrafında toplanmış, Atatürk himayesinde ve hükümetin yardımı ile çalışmalar yürütmüştür. Atatürk’e göre büyük devletler kuran Türk ecdadı büyük medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, doğrulamak ve bunları dünyaya duyurmak Atatürk’e göre bir görevdir.⁵⁰⁹ “*Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır*” sözü de aslında Atatürk’ün bu konudaki amacını ortaya koymaktadır. O, yükselen Avrupa medeniyeti karşısında bir dönem ön plandaki medeniyetlerden biri olan Türklerin tekrar eskisi gibi olacağı ve Avrupa medeniyetine yetişeceği konusunda inançlıdır.

Türk tarih tezine gidilen süreçte Türk tarihine dair yazdıkları eserlerle teze katkı sağlayan bazı Batılı yazarlardan da söz etmek gerekir. Bunlar arasında Arminius Vambery, Wilhelm Radloff, Vasili Barthold, Léon Cahun ve Eugène Pittard gibi yazarlar bulunmaktadır. Bu yazarlar aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin gelişimi aşamasında da önemli rol oynamışlardır. Örneğin Radloff, “*Manas Destanı*”nı tam metin olarak derleyip yayınlamış, “*Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı*” adıyla

⁵⁰⁸ Ekrem Akurgal, “*Tarih İlmi ve Atatürk*”, **Belleten**, Cilt XX, Sayı 80, 1956, s. 582-583. Nitekim Anadolu’nun işgali sırasında Yunanlılara dayanak oluşturan durumun çürütülmeye çalışıldığını Şemsettin Günaltay’ın söyledikleri de doğrulamaktadır. Günaltay: “*Son asırlarda arkeoloji ve tarih alanında yapılan araştırmalar, medeniyet beşiğinin Yakın Şark olduğunu kesin bir gerçek olarak meydana koymuştur. İnsanlığın tanıdığı en eski medeniyet burada doğmuş, burada gelişmiş ve buradan Avrupa’ya yayılmıştır. Düne kadar tarihçiler tarafından bir hakikat olarak ileri sürülen Yunan mucizesi davası, bu yeni buluşlar karşısında, şimdi temelsiz kuru bir iddiadan başka bir kıymet taşımamaktadır. Artık bugün medeniyet kaynağının Yunanistan olduğunu ileri sürecek kimse yoktur. Bugün kesin olarak biliyoruz ki medeniyet tohumunun önce Elam ve Sinear’da beliren filizleri buralarla Yakın Şark’ın diğer bölgelerinde gelişmiş, Anadolu’dan Ege Bölgesi’ne ve Yunanistan’a taşmış, buradan da Avrupa’ya yayılmıştır.*” Bkz: Utkan Kocatürk, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 70.

⁵⁰⁹ Afet İnan, “*Atatürk ve Türk Tarih Tezi*”, **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, 1 Nisan 1939, s. 243-246.

günümüzde 6 cilt halinde yayınlanan kitabı hazırlamıştır. Cahun'un "Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar" adlı kitabı bulunmaktadır. Yine Barthold'un İslam öncesi ve sonrası Türk tarihine dair birçok kitabı bulunmaktadır. Pittard ise 22 Mart 1937 tarihinden itibaren Ankara Halkevi'nde üniversite öğrencilerine "Beyaz Irkların ve Medeniyetin Tarihi" başlığıyla konferanslar vermiş ve bu konferanslar daha sonra "Ülkü" dergisinde yayınlanmıştır.⁵¹⁰ Nitekim Şefik Taylan Akman'ın Hans-Lukas Kieser adlı yazardan edindiği bilgiye göre Türk tarih tezinin şekillenmesinde Pittard-Atatürk etkileşiminin büyük rolü vardır. Hatta Pittard, Afet İnan'ın 1939 yılında bitirdiği antropometrik tezinin danışmanlığını yapmış ve İkinci Türk Tarih Kongresi'nin de onursal başkanlığına getirilmiştir.⁵¹¹

Nihayetinde Afet İnan'ın aktardığına göre Türk tarihiyle ilgili yapılan ilk tespitler şunlar olmuştur:

*"Türk brakisefal ırkı Anadolu'da ilk devlet kuran bir millettir. Bu ırkın kültür yurdu ilk zamanlarda, iklimi müsait olan Orta Asya idi. İklim tabii şartlar dâhilinde değişti. Taşı cilalamayı bulan, ziraat hayatına erişen, madenlerden istifadeyi keşfeden bu halk kütlesi, göç etmeye mecbur kaldı. Orta Asya'dan doğu ve güneye, Batı'da Hazar Denizi'nin kuzey ve güneyinde olmak üzere yayıldı. Gittikleri yerlere yerleştiler, kültürlerini oralarda kurdular. Bazı mıntikalarda otokton oldular, bazılarında otokton olan diğer bir ırk ile karıştılar. Avrupa'da tesadüf ettikleri ırk tipi dolikosefal idi. Irak, Anadolu, Mısır, Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Orta Asyalı brakisefal ırkın mümessilleridir. Biz bugünkü Türkler de onların çocuklarıyız."*⁵¹²

Kısacası, Türk tarih tezi, Hitit ve Sümerlere kadar götürülerek Türklerin diğer medeniyetlere önderlik ettiği yönünde ilerlemiş ve Orta Asya ekseninde şekillendirilmiştir. Ana teması bu şekilde olan Türk tarih tezi, denildiği gibi "Türk Tarihinin Ana Hatları" adıyla ilgili kişiler tarafından incelenmek üzere az sayıda basılmış ve alınan eleştirilerden olsa gerek "Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı"

⁵¹⁰ Şefik Taylan Akman, "Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri", **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1(1), 2011, s. 87.

⁵¹¹ Şefik Taylan Akman, **a.g.m.**, s. 87.

⁵¹² Afet İnan, "Atatürk ve Türk Tarih Tezi", s. 245-246.

adıyla bazı kısımları çıkarılmış halde 1931 yılında tekrardan basılmıştır.⁵¹³ Tabi Hititlere ve Sümerlere kadar götürülmesi o günlerden günümüze kadar çeşitli tartışmalar yaratmıştır.⁵¹⁴ Başta Zeki Velidi Togan⁵¹⁵ olmak üzere Fuat Köprülü gibi dönemin bazı önemli isimleri bu teze eleştirel bakmışlardır.⁵¹⁶ Uzunçarşılı'nın aktardığına göre 1930'da basılan "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" adlı çalışmayı Atatürk de okumuş ve beğenmemiştir. Acele bir tarih yazmanın hatalı ve noksan olacağını ve birçok kitap ve vesikaya başvurulması gerektiğini ve ancak bu şekilde bilimsel bir Türk tarihinin yazılabileceğini Atatürk kendisi de anlamıştır.⁵¹⁷ Aynı şekilde Atatürk'ün ilmi metotlara bağlı kalmaya çalıştığını belirten Akurgal, bunu Atatürk'ün Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği mektuplardaki direktiflerine bağlamaktadır.⁵¹⁸ O zamanki TTK Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'na 1931 senesinde yazdığı mektupta Atatürk şöyle demektedir:

"Tarih yazmak için tutulan yolun mantıki ve bilhassa ilmi olması şarttır. Bu münasebetle yüksek heyetinizin reisi bulunan zat-ı âlinize hatırlatırım ki yeni dünya ufuklarına açacağınız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Sümmeddarik bir eser vücuda getirerek ferdasında nadim olmaksanla hiçbir eser vücuda getirmemek, aczini itiraf etmek evladır. İlim sahasında vesveseli olmak, miskin müesseselerin mezunlarına inanmaktan evladır."

Nitekim günümüz bakış açısı ve değerlendirmesiyle Hitit ve Sümerlerin Türk olduğu görüşü zaten güç bir tezdır ve daha pek çok açıdan bu tez derinlemesine eleştirilebilir. Fakat unutulmamalı ki kendi dönemi içerisinde ele alındığında bu tezin bir anlamı ve

⁵¹³ Semavi Eyice ele aldığı makalesinde Türk Tarihinin Ana Hatları baskısının incelemesini detaylı olarak yapmıştır. Bkz: Semavi Eyice, "*Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları*", **Belleten**, Cilt XXXII, Sayı 128, 1968, ss. 509-526.

⁵¹⁴ Enver Ziya Karal, yerli ve yabancı tarihçilerin bu tezi, ırkçı ya da aşırı ulusçu amaca yönelmiş gibi gösterdiklerini fakat Atatürk'ün bu direnmeleri siyasette ve tarih çalışmalarındaki uygulamalarıyla çürüttüğünü belirtmektedir. Atatürk'ün ırkçılıktan ve aşırı ulusçuluktan ne kadar uzak olduğunu "yurtta barış, dünyada barış" sözüyle, Ayasofya'yı müze haline getirmesiyle, Hitlerin kovduğu Yahudi hocaların ülkeye gelişini kabul etmesiyle ve Balkanlar üzerinde barışçı tutumuyla örneklemiştir. Bkz: Enver Ziya Karal, "*Atatürk ve Tarih*", **Türk Dili**, Cilt XV, Sayı 170, 1 Kasım 1965, s. 71-74.

⁵¹⁵ Zeki Velidi Togan'ın eleştirileri metodolojik yani bilimsel açıdan olmuş olup Togan'a göre Türk tarihinin aydınlatılması için böyle yollara gidilmesine gerek yoktur. Aksine ne kadar metodolojiye uygun araştırmalar yapılırsa o kadar takdire şayan sonuçlar elde edilecektir. Fakat Reşit Galip, Sadri Maksudi Arsal, Şemsettin Günaltay ve dönemin birçok ismi tarafından Togan, karşı eleştirilere maruz kalmıştır. Togan, bu olaydan sonra Darülfunun'daki görevinden dahi ayrılmak zorunda kalmıştır. Bkz: Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yayınevi, İstanbul, 1981.

⁵¹⁶ 1930 yılında Şevket Aziz Kansu'nun, **Türk Antropoloji Dergisi**'nin 10. sayısında "*Hititlerin Kronolojik Tetkikatına Methal*" isimli yazdığı bir makalede, Hititlerin hangi ırka ait olduğu konusunda kesin bir bilginin bulunmadığı belirtilmiştir.

⁵¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 349-350.

⁵¹⁸ Ekrem Akurgal, **a.g.m.**, s. 582-583.

amacı vardır. Uzun savaşların ardından kurulmuş ve modernleşmeye çalışan yeni bir devletin hazırladığı bu tez, Türklerin Anadolu'daki varlığını kabul ettirebilme ve Türk ulusunun yaratılması mücadelesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca ideolojilerini tarih, dil ve kültürden beslenerek geliştirmeye çalışan bu devlet, toplumda bir bilinç yerleştirerek insanlara heyecan ve güdü katmayı amaç edinmiştir. Mesela, Afet İnan'ın Ankara Üniversitesi "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi"nde verdiği ilk tarih dersinde, *"Dünya'da yüksek kültürün ilk beşiği Orta Asya'daki Türk ana yurtları ve o kültürü kuranlar ve bütün dünyaya yayanlar da Türklerdir"*⁵¹⁹ ifadesi veya tarih anlatımı aslında Türk tarih tezindeki anlam ve amacı açıklamakta, sınırlı imkânlarla mücadele edilerek savaşlarda alınan yenilgilerin oluşturduğu kompleksten yeni nesillerin nasıl uzak tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. Ekrem Akurgal'ın tarih tezinin ortaya çıkış sebeplerinden biri olarak gösterdiği *"Atatürk'ün Türk milletine öğünmeye değer şerefli bir maziye esas alması"* cümlesi de burada belirtilenleri desteklemektedir.⁵²⁰

Ulus devlet yaratma sürecinde ve Anadolu'nun en eski uygarlığının Türkler olduğu iddiası konusunda tarih disiplinin kullanılmasının ardından dil bilimine de başvurulmuş, Türk tarihi *"Güneş-Dil Teorisi"* ile desteklenmeye çalışılmış, Türkçe'nin dünya dillerine kaynaklık ettiği ileri sürülmüştür.⁵²¹ Bunun dışında arkeoloji ve antropoloji gibi bazı disiplinler de hem bu değişime katkı sağlamış hem de bu değişimden etkilenmişlerdir.⁵²² Uzunçarşılı'nın aktardığına göre 1930 yılında aceleyle hazırlanan *"Türk Tarihinin Ana Hatları"* adlı çalışmanın büyük eksikliklerine karşı Atatürk'ün, yeni kaynaklara başvurularak her konunun alanında uzman kişilerce yazılması konusundaki ısrarı, kazı ve keşifleri içeren kitapların getirtilerek incelenmesinin yolunu

⁵¹⁹ İbrahim Necmi Dilmen, *"Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri"*, **İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara, 1943, s. 85.

⁵²⁰ Ekrem Akurgal, **a.g.m.**, s. 582.

⁵²¹ Güneş-Dil Teorisi adını taşıyan bu görüş, Ankara Üniversitesi Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi'nde okutulmakta ve Türk Dil Kurumu tarafından da broşür ve belletenlerle yayılmaktadır. En açık haliyle Üçüncü Dil Kurultayı'nda görüşülen bu teori için ayrıca bkz: İbrahim Necmi Dilmen, **a.g.m.**, s. 86; Abdülkadir İnan, **Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları**, Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi, İstanbul Devlet Basımevi, 1936.

⁵²² İleride Afet İnan tarafından Türk ırkının karakterini ortaya çıkarmak için antropolojik bir çalışma hazırlanmıştır. 64 bin kişi üzerinden hazırlanan bu çalışma Türk ırkının beyaz ırka mensup olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bkz: Afet İnan, **Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi-Türk Irkının Vatanı Anadolu**, TTK, Ankara, 1947.

açmış, arşivlerde bulunan belgelerin tasnif işini artırmıştır.⁵²³ Kazı ve keşifleri içeren kitapların getirilmesi Türk tarih tezi çalışmalarına artık arkeoloji disiplininin de girdiğini ve dolayısıyla müzeciliğin de buna eklendiğini göstermektedir. Nitekim 1935 yılı geldiğinde Atatürk, TTK Başkanı Hasan Cemil Çambel ve Afet İnan'a arkeolojik çalışmaları içeren bir program yazdırmıştır.⁵²⁴

Türk Tarih Kurumu'nun yaptığı kazıların içeriklerine değinilmeyecek olup Atatürk dönemiyle sınırlı tutulan kazılar ise aşağıda sıralanmıştır.⁵²⁵

1. Ahlatlıbel- Ankara (1933-1935) Hamit Zübeyr Koşay
2. Karalar- Ankara (1933) Remzi Oğuz Arık
3. Göllüdağ- Niğde (1934) Remzi Oğuz Arık
4. Alacahöyük- Çorum (1935-1943) Hamit Zübeyr Koşay
5. Pazarlı- Çorum (1937-1938) Hamit Zübeyr Koşay
6. Sivas Şifaiyesi (1937-1938)
7. Karaoğlan- Ankara (1937-1942) Remzi Oğuz Arık
8. Çankırıkapı- Ankara (1937-1943) Remzi Oğuz Arık
9. Eti Yokuşu- Ankara (1937) Şevket Aziz Kansu
10. Ankara Mabedi (1938-1939)
11. Ankara Kalesi (1937) Remzi Oğuz Arık
12. Sarayburnu- İstanbul (1937) Aziz Ogan
13. Region (Küçükçekmece) (1938-1940)
14. Trakya Tümülüsleri (1938-1940) Arif Müfit Mansel

Afet İnan'ın aktardığına göre Tarih araştırmaları arasında kazı çalışmalarına ayrıca önem veren Atatürk'ün ilgi ve alakalarıyla 1933'te başlayan kazı çalışmalarının toplu sonuçları 1937 yılında düzenlenen Tarih Kongresi'nde açıklanmıştır. Aynı şekilde 1937'den sonra yapılan kazı çalışmalarının da 1943 kongresinde açıklanacağı belirtilmiştir. Denildiği gibi olmuş ve her iki Tarih Kongresi'nde de yapılan kazılar, kazılarda elde edilen buluntular, eski medeniyetler ile Türk tarihine dair bilgiler birçok kişinin incelemesiyle tebliğ halinde yayınlanmıştır. Bunun dışında kazı çalışmalarının Kurum'un belli başlı amaçlarından olduğunu belirten Afet İnan, yedi yılda birçok yerde

⁵²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 351.

⁵²⁴ Program içeriği için bkz: Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Buyruğu ile TTK İçin Hazırlanan Bir Program Tasarısı", **Belleten**, Cilt XXVII, Sayı 108, 1963, s. 641-655.

⁵²⁵ Afet İnan, "Türk Tarih Kurumu'nun 1937'den 1943'e Kadar Arkeolojik Çalışmaları Hakkında", **Belleten**, Cilt VIII, Sayı 29, 1944, s. 51.

kazı heyetlerinin çalıştığını, bunlardan Alacahöyük (1935-43), Çankırıkapı (1937-43), Karaoğlan (1934-42) kazılarının ara verilmeden devam ettirildiğini belirtmiştir.⁵²⁶

Kısacası Türk tarih tezi ve Kurum'un çalışmalarının topluma aktarımı yine Kurum'un gerçekleştirdiği kongreler ve bu kongre metinlerinin yayınlanmasıyla ve yine 1937'de yayınlanmaya başlayan "*Bellekten*" dergisindeki makalelerle olmuştur. Bu bağlamda kongrelerde sunulan tebliğler ile Bellekten makaleleri önemli olup konuyu anlamlandırmaya yeterli olacaktır. İlki 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında gerçekleşen ve Halil Ethem'in de "Müzeler" başlığıyla tebliğ sunmuş olduğu kongrede Türk tarih tezinin sunumu gerçekleştirilmiş ve bu doğrultuda tarih alanında çalışmalar yapacak ve öğretecek kişilere uygulayacakları metotlar hakkında bilgiler verilmiştir. Aradan beş yıl geçtikten sonra yani 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında ikincisi ve en önemlisi gerçekleştirilmiş, bu kongrede de Türk tarih tezinin doğruluğu, Anadolu'da gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve buluntular üzerine hazırlanan tebliğlerle kanıtlanmaya çalışılmıştır.⁵²⁷

Görüldüğü üzere gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve araştırmalarla Türk tarih tezi desteklenmeye çalışılırken bir yandan Türk müzeleri eser bakımından zenginleştirilmiş ve müzelerin işlerlikleri artırılmıştır. Bu açıdan Kurum'un ve arkeolojik kazıların müzeciliğe olumlu bir etki yarattığı tartışılmaz bir gerçektir. Aynı şekilde tarihin görselleştirildiği mekânlar olarak algılanan müzelerin topluma sunduğu eserlerle Türk tarih tezinin desteklenmeye çalışıldığı da ortadır. Bir diğer ifadeyle ulus kimliğinin yaratılmasında müzelerin toplum üzerindeki eğitsel yönü keşfedilmiştir. Zaten Türk Tarih Kurumu tarafından eski eserler konusunda halkı aydınlatmak adına yayınlanan bir bildiride bu amaç açıkça dile getirilmiştir. Bildiride dünyada ilk kültürün Türk ulusu

⁵²⁶ Afet İnan, **a.g.m.**, s. 39.

⁵²⁷ Farklı zamanlarda toplanan TTK Kongrelerine Halil Ethem, Hamit Zübeyr Koşay, Aziz Ogan, Arif Müfit Mansel, Tahsin Öz, Abdülkadir Erdoğan, Osman Ferit Sağlam gibi Türk müzecileri de katılmışlardır. Halil Ethem, Kurum'un ikinci başkanı Samih Rıfat'ın ölümü üzerine 18 Ocak 1933 yılında TTK asbaşkanı olmuştur. Ayrıca bu isimlerin çoğu Ocak 1937'den itibaren yayınlanmaya başlanan Bellekten dergisinde Türk müzecilik tarihiyle alakalı makaleler sunmuştur.

tarafından kurulduğu ve bunu dünyaya duyuracak kanıtın Türk topraklarında yer alan tarihi eserler olduğu belirtilmiştir.⁵²⁸

Özetlenecek olunursa yeni Türkiye’de milliliğe yapılan vurgu birçok alanda kendini göstermiş, Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerekli inkılapların yapılmasının ardından ve özellikle 1930’lu yıllardan itibaren dil, tarih, edebiyat, eğitim, arkeoloji ve antropoloji gibi alanlara ağırlık verilmeye başlanmış ve yapılan çalışmalar neticesinde ulus-devlet olma yolunda bir Türk tarih tezi geliştirilmiştir. Bu uğurda yapılan çalışmalar aynı zamanda disiplinlerin gelişmesinde ve bu çalışmaları yapacak yeni bir neslin yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu’nun çalışmalarıyla yeni Türkiye’nin dili Öz Türkçeye, tarihi ise Orta Asya’ya dayandırılmış; tüm bunlar başta milli bir eğitim müfredatıyla topluma okutulmuş, müze ve sergilerle de gösterilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1926 yılında okul müfredatları hazırlanırken dersin işleyişi hakkında öğretmenlerden öğrencilere müze ve eski eserlerin gösterilmesi istenmiştir.⁵²⁹ Yükseköğrenim düzeyinde bu amaca yönelik eğitim ve çalışmaların yürütülmesi için de 1935 yılında yeni devletin yeni başkentinde “*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*” kurulmuştur.⁵³⁰ Yine İstanbul Üniversitesi’ne bağlı olarak 1934 yılında kurulan Türk Arkeoloji Enstitüsü de arkeoloji biliminin hızla gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Nihayetinde Türk toplumu da okuduğu milli tarihle ve müzelerde gördüğü eserlerle ulus kimliğini büyük oranda pekiştirmiş ve bu bilinci belli bir süre boyunca taşımışlardır.

⁵²⁸ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s. 66.

⁵²⁹ Tarih dersinin işleyişinde dikkat edilmesi gerekenler noktasında Madde 6’da şunlar yazmaktadır: “*Mevcut olan yerlerde muallim talebesine müzeleri ve asar-ı atıkayı gösterecektir. Müze mevcut olmayan yerlerde muallim kale, kule, su kemerleri gibi asar-ı atikadan madud eserleri gösterir ve bunların mazisi hakkında malumat verir.*” Bkz: **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 71-72.

⁵³⁰ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Cumhuriyet’in kültür, bilim ve eğitim anlayışını temsil eden bir fakülte olmuştur. Öğretim kadrosuna kattığı yerli ve yabancı bilim insanlarıyla Tarih, Arkeoloji, Coğrafya, Antropoloji, Felsefe, Sümeroloji, Hititoloji, Dil Bilimleri gibi alanlarda çalışmalara öncülük etmiş ve bu fakülteden Halil İnalcık gibi birçok bilim insanı da mezun olmuştur. Türkiye’deki müzelere birçok eleman kazandırmıştır. Bkz: Afet İnan, “*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 1957, s. 1-16; Bekir Koç, “*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalcık*”, **OTAM**, 40/Güz 2016, s. 27-43; Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s. 32.

Tüm bu gelişmelerin Atatürk'ün Cumhuriyet idealleri çerçevesinde gerçekleştiğini de unutmamak gerekir. Uzunçarşılı'nın aktardığına göre Atatürk, Tarih Kurumu ile sürekli alakadar olmuş, kurumun faaliyetlerini takip etmiş ve İstanbul'a gelirken dahi beraberinde kurum üyelerini getirtmiştir. Son zamanlarında bile bu ilgiyi kesmemiş, vefatından birkaç ay önce İstanbul'da Savarona Yatı'nda tedavi görürken heyetten bazı kişileri yanına davet ederek tarih çalışmalarını görüşmek istemiş, fakat rahatsızlığı arttığından bu görüşme gerçekleşmemiştir. Hasta yatağında dahi Kurum'un çalışmalarını takip etmiş, ölümünden sonra da çalışmaların büyük bir istekle devam etmesini istemiştir. Bu amaçla da servetinin bir kısmını Tarih Kurumu'na bağışlamıştır.⁵³¹

3.3.1. Türk Tarih Kurumu Sergisi

Türk tarih tezi kapsamında Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarının arkeoloji ve müzeciliğe etkisini ortaya koyan önemli şey, 1937 Kongresi'nde düzenlenen ve belki de Cumhuriyet tarihinin en geniş kapsamlı sergisi olan "1937 Türk Tarih Kurumu Sergisi"dir. Türk tarih tezi kapsamında 1933 yılı itibariyle başlatılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgularla birlikte bazı ülkelerin müzelerinden getirilen eserlerin de sergilendiği bu sergide, tarih öncesi dönemlerden başlayarak Orta Asya, Selçuklu, Osmanlı gibi Cumhuriyet dönemine kadarki süreç kronolojik olarak ele alınmıştır.⁵³² 1937'de Kurum tarafından basılan "Türk Tarih Sergisi Programı"nda, serginin 20 Eylül 1937 Pazartesi günü saat 10.00'da açılacağı, sadece özel davetlilerin katılacağı ve her bölümde Kurum adına açıklamalarda bulunacak kişilerin hazır bulunacağı bildirilmiştir.⁵³³

Sergi sorumlusu Aziz Ogan olup bölümler hakkında sunum yapacak kişiler ise şöyledir:

- Taş Devri Bölümü-Şevket Aziz Kansu.

⁵³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 353.

⁵³² Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Aziz Ogan arşivinde yer alan "Türk Tarih Sergisi Giriş Planı" için bkz: **Ek 48. URI:** <http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/3282>

⁵³³ **İkinci Türk Tarih Kurultayı Türk Tarih Sergisi Programı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 6-7.

- M.Ö. 4 ve 3. Yüzyıl (Türkistan, İran, Sümer, Anadolu, Mısır) ile M.Ö. 2. Yüzyıl (Eti, Asur)-Hamit Zübeyr Koşay
- M.Ö. 2. Yüzyıl (Miken, Ege, Girit, Mısır, Babil) ile M.Ö. 1200-1500 (Eti, Frigya, Asur, Babil, Eski İran)-Arif Müfit Mansel
- M.Ö. 500-M.S. 500 (Yunan, Roma, Bizans)-Aziz Ogan
- Orta Asya Türkleri-Reşit Rahmeti Arat ve Fuat Köprülü
- Selçuklu Dönemi-Abdülkadir Erdoğan
- Osmanlı Dönemi-Tahsin Öz
- Minyatür ve Elyazmaları-Fehmi Ethem
- Müze ve Ören Yerler-Hamit Zübeyr Koşay
- Cumhuriyet Dönemi-İhsan Sungu.

Adeta bir müzeyi andıran ve büyük ilgi gören bu sergi, Türk tarih tezi kapsamında 1937'ye kadarki çalışmaların bir meyvesi niteliğinde dönemin gazetelerinde günlerce haber olmuştur. Bunlar arasında “*Atatürk Tarih Sergisi ile Resim ve Heykel Galerilerini Açtılar*” manşetiyle haber veren ve Ek 49'da sunulan 21 Eylül tarihli Akşam gazetesi, Tarih Sergisi'nin başarılı ve bütün dönemleri canlandıran bir eser olduğunu yazarak sergilenen eserlerin bazı görüntülerine yer vermiştir. Yine aynı gazetenin dokuzuncu sayfasında özellikle Cumhuriyet döneminde yapılan araştırmalarda bulunan eserlere ait bölümün görülmeye değer olduğu da yazılmaktadır. Ayrıca TTK fotoğraf arşivinde bu sergiye dair birçok fotoğraf bulunmakta, Ek 50'de örnekleri verilen bu görüntülere bakıldığında günümüz teşhir planına yakın bir sergileme ile vitrinlerde bulunan eserlerin dönemlere ayrıldığı görülmekte ve bazı eserlerde mulaj yönteminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin gazetedeki görselde bir vitrinde “*Anadolu'da İlk Tunç Devri ve Asur Ticaret Kolonileri*”, diğer bir vitrinde “*Keramik Örnekleri M.Ö. 4000*” yazmaktadır. Tüm görsellerden yola çıkarak belli bir kronolojinin oluşturulmaya çalışıldığı bu sergide Selçuklu motifleriyle süslü bir kapıdan, Osmanlı döneminden kalma kılıç, topuz, silah ve miğfer gibi askeri eşyalara kadar birçok eser sergilenmiştir.⁵³⁴ Cumhuriyet dönemi ve inkılap eserleri için dahi bir bölümün

⁵³⁴ Gazete, “Atatürk Kongreyi Şereflendirdiler”, “Kurultay Yalnız Türk Kültürünü Değil, Bütün Dünyanın Bilgilerini Genişletiyor” ve “Atatürk Tarih Sergisi İle Resim ve Heykel Galerilerini Açtılar” başlıklarıyla haber yapmıştır. Kongre, Hasan Çemil Çambel'in yaptığı konuşmayla başlamış, Maarif Vekili ve Kongre Başkanı Saffet Arıkan, Dil Kurumu adına İbrahim Necmi Dilmen, tarih fakülteleri adına Muzaffer Göker ve Kongre'nin onursal Başkanı Pittard'ın konuşmalarıyla devam etmiştir. Ayrıca

hazırlandığı bu serginin her köşesini Atatürk ve beraberindekiler gezmiş, uzmanlar tarafından bilgilendirilmişlerdir.⁵³⁵

Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü kütüphanesinde de Dolmabahçe Sarayı'nda açılan bu sergiye ait bazı fotoğraflar bulunmaktadır. Ek 51'de örnekleri sunulan bu fotoğrafların birinde Atatürk'ün vitrin içinde sergilenen ve tarih öncesi çağlardan kaldığı düşünülen eserleri izlediği görülmektedir. Yine başka bir fotoğrafta Atatürk ve beraberindekiler binadan çıkış yaparken görülmekte, kapı önünde Hitit döneminden kalma iki Kapı Aslan'ı ile kapı üstünde “*Türk Tarih Kurumu Sergisi 1937*” levhasının bulunması dikkat çekmektedir. Burada bulunan Kapı Aslanlarının, günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde bulunan Kapı Aslanlarının olması muhtemeldir. Geç Hitit Dönemi M.Ö. 8. yüzyıldan kalan ve yüksekliği iki metreyi bulan bu iki Kapı Aslan'ının büyük zorluklarla Dolmabahçe Sarayı'na taşındığı düşünülürse Sergiye verilen önemin derecesi de anlaşılacaktır.

Sergi bitiminde Atatürk, Resim ve Heykel Galerisi'ni de açarak aslında bir müzenin kuruluşuna öncülük etmiştir. Bilindiği gibi bu galerinin açılışı “İstanbul Resim ve Heykel Müzesi”nin kuruluşunu oluşturmuş, Tarih Sergisi kapsamında sergilenen eserler kaldırılırken “Resim ve Heykel Galerisi” sergilenmeye devam etmiştir. Ayrıca farklı ülkelerden bilim insanlarının katılımı ve uluslararası düzeye ulaşma arzusuyla kongre ve sergiye büyük bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Sergi bitiminde Thomas Whittemore'un Aziz Ogan'a yazdığı bir mektupta, “*Şehre gelen gezginlerden konuştuğum belli başlılarının hepsinin sergiyi tereddütsüz fevkalade takdir ettiklerini size arz etmeyi vazife sayarım...*” demesi uluslararası düzeye ulaşma arzusunun gerçekleştiğini gösteren bir örnektir.⁵³⁶ Hiç şüphesiz bu sergi, Türk tarih tezi kapsamında Kurum çalışmalarının arkeoloji ve müzeciliğe etkisini direk ortaya koymaktadır.

gazetede Hasan Ali Yücel'in, “Türk Tarihi ve Atatürk” başlığıyla yazısı da bulunmaktadır. Bkz: **Akşam**, 21 Eylül 1937.

⁵³⁵ Cumhuriyet ve İnkılap eserleri için ayrılan bölümde ülkeye ait grafikler, fotoğraflar ve istatistikler sergilenmiştir. Yine Atatürk dönemi Türk basınına ait bir köşe de bulundurulmuştur. Bkz: **Akşam**, 21 Eylül 1937.

⁵³⁶ Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Aziz Ogan arşivinde yer alan bu mektup için bkz: <http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/3830> Mektup görseli için bkz: **Ek 52**.

3.4. ARKEOLOJİ VE ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ALANLARINDA ÖĞRENCİ YETİŞTİRME PROGRAMI VE İLK MÜZECİLER

Uzun süren savaşların ardından kurulan yeni Türkiye’de sadece Arkeoloji ve Eskiçağ alanlarında değil, birçok alanda nitelikli insan sıkıntısı yaşanmaktaydı. Bu sıkıntıyı gidermek adına ilk kez Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nda ele alınan yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması 29 Ekim 1924 yılında Maarif Vekâlet’inin açtığı sınavla hayata geçirilmiş ve sınav sonucunda belirlenen 22 genç Almanya ve Fransa’da öğrenim görmeye hak kazanmıştır.⁵³⁷ Atatürk’ün “*Sizi birer kıvılcım olarak gönderiyorum. Volkan olup dönmelisiniz...*” dediği bu öğrencilerden sonra da çeşitli bilim dallarında yurt dışına öğrenciler gönderilmeye devam edilmiştir.⁵³⁸ Bu öğrenci yetiştirme programı 1929 yılı geldiğinde kurallara bağlanmış ve bu kurallar da “*Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun*” ile belirlenmiştir.⁵³⁹ İlerleyen zamanlarda bir yandan öğrenciler yetiştirilirken bir yandan da İstanbul Üniversitesi ve DTCF gibi yüksek öğrenim kurumlarına ağırlık verilmiş, yurt dışından bilim insanları davet edilerek ülkede nitelikli insan sayısı artırılmaya çalışılmıştır.

Aslında Batılılaşma çerçevesinde yurt dışına öğrenci gönderme programları Osmanlı Devleti döneminde de gerçekleşiyordu.⁵⁴⁰ Konuyla alakalı olarak örneğin Türk müzecilik tarihinde önemli yerleri olan Osman Hamdi ve Halil Ethem’in babaları İbrahim Ethem Paşa, II. Mahmut döneminde Avrupa’ya gönderilen ilk öğrencilerden olmuştur. Nitekim Osmanlı döneminden itibaren Batılılaşma yolunda açılan birçok kurum veya gerçekleştirilen faaliyetler, ya Avrupa’dan getirilen uzmanlarca ya da

⁵³⁷ Giden öğrenciler arasında Necip Fazıl Kısakürek, Mahmut Cüda, Muhittin Sebati, Cemil Sena Ongun, Naci Ecer, Vildan Aşir Savaşır, Burhan Toprak, Ekrem Zeki Ün, Osman Horasanlı, Sadi Irmak, Suat Hayri Ürgüplü, Cevat Dereli, Şeref Akdik, Ali Münip Karsan, Namdar Rahmi ve Necmi Bey gibi isimler bulunmaktadır. Bkz: Nezih Başgelen, **Atatürk’ün Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Projesi ve Eskiçağ Bilimleri Alanında İlk Yetişenler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13-14; Kansu Şarman, **Türk Promethe’ler Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925-1945)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 38.

⁵³⁸ Avrupa’da öğrenim görenler arasında Afet İnan, Remziye Hisar, Enver Ziya Karal, Sabahattin Eyüboğlu, Nüzhet Gökdoğan, Ali Rıza Berkem, Aydın Sayılı, Cahit Arf, İhsan Ketin, Mustafa İnan, Besim Darkot, Kazım Çeçen, Mustafa Nusret Küçüköğlu, Macit Gökberk, Kamile Şevkiye Mutlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Sait Akpınar gibi isimler yer almaktadır. Bkz: Nezih Başgelen, **a.g.e.**, s. 14.

⁵³⁹ Kanun için bkz: Kansu Şarman, **a.g.e.**, s. 287.

⁵⁴⁰ Tanzimat uygulamaları ile birlikte eğitim ve öğretim işleri devletin görev alanı içine girmiştir. Bu çalışmalar 1869 yılında “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*” ile modern bir anlayışla esaslara bağlanmış, yine aynı yıl öğrencilerin durumunun takip edilmesi amacıyla da “*Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü*” açılmıştır. Bkz: Kansu Şarman, **a.g.e.**, s. 24.

Avrupa’da eğitim görüp Batı’yı tanımış kişilerce gerçekleştirilmiştir. Örneğin Paris’te güzel sanatlara dair yürütülen faaliyetleri yakından takip eden ve bunun verdiği deneyimle hareket ederek gördüklerini ülkesinde uygulamaya çalışan Osman Hamdi, Sanayi-i Nefise Mektebi’nde müdürlük yapmış, böylelikle ressamdan heykeltıraşa ve mimara kadar ülkede birçok nitelikli insanın yetişmesinde rol oynamıştır. Bu örnekte olduğu gibi Türk müzeciliğinin gelişmesinde katkıları olan iki önemli ismin babalarının Avrupa’da eğitim gören ilk öğrencilerden birisi olması ve ileride çocuklarına iyi bir eğitim fırsatı tanınması aslında bu uygulamanın faydalı olduğunu göstermektedir. O yüzden Osmanlı döneminden itibaren uygulanan bu yöntem, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da uygulanmaya devam etmiştir. Sadece devlet eliyle değil, kendi imkânları doğrultusunda hareket edip Avrupa’da eğitim gören öğrenciler de bulunmaktaydı. Yine Türk müzeciliğinde önemli bir yer edinmiş Hamit Zübeyr Koşay kendi imkânlarıyla Avrupa’da eğitim gören öğrencilere örnek gösterilebilir. Bilindiği gibi ülkeye döndükten sonra Koşay’ın Etnografya Müzesi Müdürü olduğu ve TTK’nın gerçekleştirdiği birçok kazıda görev aldığı görülmektedir. Koşay örneğinde olduğu gibi devlet eliyle Avrupa’da eğitim gören diğer öğrenciler de ülkelerine döndükten sonra eskiçağ ve arkeoloji alanlarında başarılı çalışmalarda bulunmuşlar, bu alanların ve dolayısıyla Türk müzeciliğinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Arkeoloji alanında öğrenci yetiştirme fikri ise çalışmanın başında da bahsedildiği gibi ilk kez Atatürk’ün Konya gezisi sırasında gerçekleşmiştir. Bu gezi sırasında Atatürk, şehrin tarihi yerlerine uğramış, tarihi yapıların harap halde olduğunu fark ederek İsmet İnönü’ye bir telgraf çektirmiştir. Telgrafta arkeoloji alanında öğrenci yetiştirilmesinden bahsedilmiş ve bu telgraftan sonra arkeoloji alanında öğrenci yetiştirme programı hızlanmıştır. 1932 Kasım ayında Arkeoloji, Eskiçağ, Hititoloji ve Klasik Filoloji gibi alanlarda öğrenim görmek üzere yola çıkan ilk öğrenciler arasında Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Afif Erzen, Halil Demircioğlu, Rüstem Duyuran ve Suat Baydur gibi isimler vardır. Maarif Vekaleti, yurt dışında eğitim sürdüren bu öğrencilerle yakından

ilgilenmiş, verdiği ödenekle öğrencilerin rahat yaşamalarını sağlamış ve müfettişlerle de öğrenimlerini takip etmiştir.⁵⁴¹

Bu öğrenciler arasında Ekrem Akurgal, 1933-1940 yıllarında Berlin’de arkeoloji okumuş ve doktorasını yapmıştır. Sedat Alp, 1932-1940 yıllarında Berlin ve Leipzig üniversitelerinde Eskiçağ tarihi, Sümeroloji, arkeoloji öğrenimi görerek Hititoloji alanında doktorasını tamamlamıştır. Afif Erzen, 1934-1940 yıllarında Berlin, Jena ve Leipzig üniversitelerinde arkeoloji, prehistorya, felsefe, sanat tarihi, coğrafya, Latince ve Grekçe eğitimi görüp Eskiçağ tarihi alanında doktorasını yapmıştır. Suat Yakup Baydur, 1932-1935 yıllarında Berlin Üniversitesi’nde Germanistik okumuş, 1935-1942 yılları arasında da Heidelberg Üniversitesi’nde klasik filoloji alanında doktora yapmıştır. Jale İnan, ilk başta 1934’te Aleksander von Humbolt Vakfı’nın ilk bursiyerlerinden biri olarak arkeoloji eğitimi için Almanya’ya girmiş, bir yıl sonra Türk devlet bursunu kazanarak eğitimini savaş yıllarında bitirmiştir.⁵⁴²

Bunun gibi daha birçok öğrenci eğitimlerini yurt dışında tamamlayıp ülkelerine dönmüşler, arkeoloji ve müzecilik alanında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Örneğin Rüstem Duyuran, arkeoloji ve tarih öğrenimi görmek için gittiği Almanya’dan 1939 yılında savaş nedeniyle geri dönmüş, DTCF üniversite bitirme sınavını vererek aynı fakültede arkeoloji disiplini ilmi yardımcısı olarak bir yıl çalışmıştır. 1940 yılında Edirne Müzesi’nin düzenlenmesinde görev almış, 1943 yılında Ayasofya Müzesi asistanlığına atanmış, aynı yılın sonunda İzmir Arkeoloji Müzesi müdürü olmuş, 1946 sonu İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne müdür yardımcısı olarak atanmış ve 1954 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. 1954-1961 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürlüğü yapan Duyuran, Osman Hamdi, Halil Ethem ve Aziz Ogan’dan sonra önemli hizmetlerde bulunan dördüncü müdür olmuştur. Beyazıt Meydanı’nın düzenlenmesi esnasında Simkeşhane’nin iç avlusunda II. Theodoius’a ait Zafer Takı’nın insitu

⁵⁴¹ Öğrencileri denetlemekle görevli müfettişler önemli bir neden görürse öğrencinin bulunduğu şehir veya okulu ziyaret edip rapor verebiliyordu. Bu denetime kendi imkânlarıyla giden öğrenciler de dâhildi. Ulusal haysiyeti bozabilecek şekilde hareket edenler olursa bunlar, müfettişler aracılığıyla ailelere, öğrenim gördüğü ülkenin büyükelçiliğine ve Maarif Vekâleti’ne bildirilebiliyordu. Bkz: Kansu Şarman, **a.g.e.**, s. 39.

⁵⁴² Kansu Şarman, **a.g.e.**, s. 116, 151, 183.

durumda iki kaidesi ve parçalarının gün ışığına çıkarılmasında Duyuran etkili olmuştur.⁵⁴³

Etkili şekilde yürütülen bu öğrenci yetiştirme programı savaş yıllarında sekteye uğramış, 1939 yılında savaşın başlamasıyla Avrupa’da öğrenim gören tüm öğrencilerden ülkeye dönmeleri istenmiş ve 1940 yılında birçok öğrenci ülkeye dönüş yapmıştır. Bunlar arasında Almanya’da okuyanlardan bazıları Almanya’nın garanti vermesi üzerine tekrar dönerek öğrenimlerine devam edebilmiştir. Örneğin Ekrem Akurgal üç ay kadar Türkiye’de kaldıktan sonra Almanya’ya geri dönmüş, doktorasını bitirdikten sonra ülkeye tekrar dönerek 1 Ocak 1941’de DTCTF’ye asistan olarak atanmıştır. Ekrem Akurgal kadar erken dönemeyip Jale İnân gibi öğrenimine savaş ortamında devam etmek zorunda kalanlar da olmuş, İnân, ancak 1943 Mart ayı sonunda tezini verebilmiş ve ülkesine dönüş yapmıştır.⁵⁴⁴

Aslında savaşın etkisi önceden de hissedilmiş, 1933 itibarıyla Hitler rejimi altında baskı hisseden bazı yabancı bilim insanları farklı zamanlarda olmak üzere Türkiye’de yaşamayı tercih etmiştir. Bu kişiler İstanbul Üniversitesi ve DTCTF gibi yüksek öğrenim kurumlarında ve müzelerde görev almışlar, İkinci Türk Tarih Kongresi’ne katılıp tebliğ sunmuşlardır. Bunlar arasında Kurt Bittel, Helmuth Th. Bossert, Georg Rohde, Clemens Bosch, Benno Landsberger, Hans Gustav Güterbock, Hans-Henning von Der Osten gibi önemli isimler vardır. Kurt Bittel, 1939-1945 yılları arasında İstanbul Üniversitesi’nde Arkeoloji profesörlüğü yapmakla birlikte İkinci Tarih Kongresi’nde “*Prehistorik Devirde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri*” adıyla tebliğ sunmuştur. H. G. Güterbock, 1936 yılından itibaren DTCTF’de çalışarak Hititoloji bölümünü kurmuş, yine İkinci Tarih Kongresi’nde “*Etilerde Tarih Yazıcılığı*” adıyla tebliğ sunmuştur. Benno Landsberger, 1935 yılı itibarıyla DTCTF’de çalışarak Sümeroloji bölümünü kurmuş ve aynı kongrede “*Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri*” adıyla tebliğ sunmuştur. H.H. von Der Osten, 1936-1939 yılları arasında DTCTF Arkeoloji bölümünde görev almış ve kongrede “*Anadolu’da Milattan Önce Üçüncü Binyıl*” adıyla tebliğ sunmuştur. Clemens Bosch, İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde çalışmış, İ.Ü. Klasik Filoloji bölümünde profesörlük

⁵⁴³ Nezh Başgelen, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁵⁴⁴ **a.g.e.**, s. 18-23.

yapmış ve yine kongrede “*Tarihte Anadolu*” adıyla tebliğ sunmuştur. Arkeolog ve Hititolog olan H. Th. Bossert da İkinci Tarih Kongresi’nde “*Tabı Sanatının Keşfi*” adıyla tebliğ sunanlardandır. Filolog G. Rohde ise DTCF’de çalışarak kongrede “*Roma ve Anadolu Ana İlahesi*” adıyla tebliğ sunmuştur.⁵⁴⁵

Afet İnan ve Remzi Oğuz Arık’a ayrı bir paragraf açmak gerekirse Afet İnan, kanun kapsamı dışında Atatürk’ün isteğiyle eğitim almak için İsviçre’ye gönderilmiş, antropoloji alanında yaptığı doktora tezini Eugène Pittard’ın danışmanlığı altında tamamlamıştır. Bilindiği gibi Pittard, Türk tarihine dair yazdıklarıyla Türk tarih tezine katkı sağlayanlar arasındadır. Hatta Türk tarih tezinin şekillenmesinde Atatürk-Pittard etkileşiminin rolü olduğu dahi söylenmektedir.⁵⁴⁶ Remzi Oğuz Arık ise 1925 yılında ilk giden öğrenci grubundan sonra yani 1926 yılında devlet sınavını kazanmış, Paris’te Sorbon Üniversitesinde Sanat Tarihi eğitimi, Louvre Arkeoloji Enstitüsü’nde de Arkeoloji eğitimi almıştır. 1931 yılında eğitimini tamamlayarak ülkeye dönmüştür. Sanat tarihi hocalığı, TTK üyeliği, Ankara Arkeoloji ve Etnografya Müzesi müdürlüğü gibi görevlerde bulunan Arık, arkeolojik kazılar gerçekleştirmiş ve “*Türk Müzeciliğine Bir Bakış*” adlı kitabıyla da müzecilik tarihine ışık tutmuştur.

3.5. YURT GEZİLERİ KAPSAMINDA ATATÜRK’ÜN MÜZELERE YAPTIĞI ZİYARETLER

Milli Mücadele yıllarından itibaren hükümet programlarında eski eser ve müzelere yer verilmekle birlikte Cumhuriyet’in ilk yıllarında hızlı bir şekilde müze sayılarının artırılmaya ve “*Evkaf-ı İslamiye Müzesi*” gibi daha önce kurulmuş müzelerin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Mesela Milli Mücadele yıllarında yani 5 Kasım 1922 tarihinde hükümet programlarında eski eser ve müzeler konusunda Maarif Vekili İsmail Safa tarafından hazırlanan ve genelge halinde illere yollanan “*Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat*” önemlidir. Bu talimat ile müze müdür ve memurlarının sorumlulukları belirlenmiş, arkeoloji ve etnografya kapsamındaki eserlerin derlenmesi,

⁵⁴⁵ Kongre’de sunulan tebliğler için bkz: **İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara, 1943.

⁵⁴⁶ Şefik Taylan Akman, **a.g.m.**, s. 87.

envanter ve koruma işlerinin yapılması istenmiştir.⁵⁴⁷ Aynı şekilde 15 Temmuz 1923 yılında Ankara’da toplanan “*Heyet-i İlmiye*”nin çalışma programında Ankara’da milli bir etnografya müzesinin kurulması ve eski eser nizamnamenin yeni şartlara uyarlanması gibi kararların alınması da önemlidir.⁵⁴⁸ Nitekim bu yıllarda Ankara “Eti Müzesi” (Anadolu Medeniyetleri) ve Antalya Müzesi’nin kurulduğu görülmektedir. Cumhuriyet’in ilk dört yılında ise Topkapı Sarayı Müzesi, Adana Müzesi, Edirne Müzesi, Mevlâna Müzesi (Konya Asar-ı Atika), Ankara Etnografya Müzesi gibi müzeler açılmıştır. “*İstanbul Asar-ı Atika Müzesi*” (Müze-i Hümayun) ve “*Türk-İslam Eserleri Müzesi*” (Evkaf-ı İslamiye Müzesi) gibi Osmanlı’dan devralınan müzeler de bunlara eklenince henüz 1927 yılında ülkedeki müze sayıları bir hayli artmış ve 1927’den Atatürk’ün ölümüne kadar da bu artış devam etmiştir.

Atatürk ise genel olarak müzelere ve eski eserlere önem vermekle birlikte, bilindiği gibi 1930 yılından sonra bu konulara daha fazla ağırlık verme imkânını bulmuştur. Çeşitli yurt gezileri sırasında müzeleri ve ören yerleri ziyaret etmeyi ihmal etmemiş, tarihi yapıları da gezerek buralar hakkında bilgiler almıştır. Hatta Cumhuriyet kurulmadan önce yurt dışı gezisinde de bulunmuş ve belki de ilk müze ziyaretini 1917 yılında Veliâht Vahdettin ile birlikte Almanya’ya gittiği sırada Bergama (Pergamon) Müzesi’ne gerçekleştirmiş ve sarayın müzeye dönüştürüldüğü bu mekânda Osmanlı topraklarından götürülmüş Bergama Zeus Tapınağı’nı izleme şansı bulmuştur.⁵⁴⁹ Çeşitli nedenlerle gerçekleştirdiği yurt içi gezilerinde 44’ü 17 Ekim 1922-10 Kasım 1938 tarihleri arasında olmak üzere toplamda 52 ili ziyaret etme fırsatı bulan Atatürk, müzeler açısından önemli bir il olan İstanbul’a ise ancak 1927 yılında ziyaret edebilmiştir. Fakat İstanbul, Atatürk tarafından en çok ziyaret edilen ve vakit geçirilen il olmuştur. Bu gezilerin genelde halkın dertlerini dinlemek ve yapılan inkılâpların halk üzerindeki etkisini görmek amacıyla yapıldığını da belirtmek gerekmektedir. Bu yüzden ziyaretlerin devlet daireleri, okullar, Türk Ocakları, Halkevleri ve Cumhuriyet Halk Fırkası gibi vatandaşlarla yüz yüze görüşebilecek yerlerde gerçekleştirildiği

⁵⁴⁷ Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s.43-45.

⁵⁴⁸ Ferruh Gerçek, **a.g.e.**, s.144-145; Mehmet Önder, **a.g.m.**, s. 64.

⁵⁴⁹ Atatürk, Bergama Müzesi’nin kendisini ne kadar etkilediğini Tahsin Öz’e anlatmıştır. Bkz: Mehmet Önder, **a.g.m.**, s. 63.

görülmektedir. Fakat denildiği gibi Atatürk, gittiği illerde müze ve tarihi yapıları gezmeyi ve bu konularda yapılan çalışmaları takip etmeyi de ihmal etmemiştir.⁵⁵⁰

Atatürk, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce Rus ve Azerbaycan elçileriyle birlikte 1 Nisan 1922 yılında Konya'ya yaptığı bir ziyarette Mevlana Dergâhı ile Konya Müzesini (Müze-i Hümayun şubesi) ve ayrıca Selçuklu ile Osmanlı mimari eserlerini ziyaret etmiştir.⁵⁵¹ Konya iline toplamda 12 kez ziyaret gerçekleştiren Atatürk'ün müze ve tarihi yapıları incelediği Konya'ya bir diğer ziyareti ise 21 Şubat 1931 gününde gerçekleşmiştir. Dönemin bazı gazetelerine haber olan bu ziyarette Atatürk, müzede bulunan Türkçe tefsirleri, eski kumaşları, halıları, Mevlâna ve Şems-i Tebrizi'nin elbiselerini incelemiş, müzede geçen üç saatin ardından müze defterine, "*Bilgi eseri olduğu anlaşılan tertip ve intizamdan çok memnun oldum*" gibi bir not düşerek ayrılmıştır.⁵⁵² Bu gezi, Türk müzeciliğinin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu gezi sırasında Atatürk, Alâeddin Cami, Sahip Ata Külliyesi, Karatay ve İnce Minareli Medrese, Sırçalı Mescit gibi yerlere uğramış ve yapıların kötü durumda olduğunu fark ederek Afet İnan ile Tevfik Bıyıklıoğlu'nun Konya'ya gelmelerini ve yapıları yerinde incelemelerini istemiştir. Ertesi gün yapılan incelemeler sonucunda kötü durumda olan tarih, sanat ve müzelik değere sahip eserlerle ilgili yapılması gerekenler yaklaşık bir ay sonra bir talimat halinde Başbakan İsmet İnönü'ye telgraf yoluyla bildirilmiştir.⁵⁵³

Telgrafta, İstanbul'dan başka İzmir, Antalya, Bursa, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüğünü belirten Atatürk, var olan eserlerin kısmen yabancı uzmanlar tarafından tasnif edildiğini, ancak ülkenin eski eser bakımından zengin olduğunu ve ileride bunları çıkaracak, tasnif edecek ve koruyacak kişilere acil ihtiyaç olduğunu savunmuştur. Bunun için de yurtdışına yollanacak öğrencilerin bir kısmının arkeoloji alanına ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan önemli olan telgraf ile ilk defa

⁵⁵⁰ Atatürk'ün yurt gezileri hakkındaki kapsamlı incelemelerde bulunan iki kaynak için bkz: Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Cilt I, İstanbul, 2000; Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

⁵⁵¹ Mehmet Önder, **a.g.m.**, s. 64.

⁵⁵² "*Konya Müzesinde*", **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1931. Gazete için bkz: **Ek 53**.

⁵⁵³ **BCA**, 30.10.0.0/213.445.12. Bkz: Ek 37.

arkeoloji ve eskiçağ alanlarında öğrenciler yetiştirilmeye başlanmıştır. Bunlar arasında Afet İnan, Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Rüstem Duyuran, Afif Erzen, Suat Yakup Baydar, Jale İnan, Remzi Oğuz Arık gibi önemli isimler bulunmaktadır. Ayrıca daha önce belirtildiği gibi Atatürk, adı geçen tarihi yapıların onarılmasını istemiş ve 1 Nisan 1931 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile eski eserlerin korunması ve onarılması amacıyla bir heyet oluşturulmuş ve heyetin önerileri doğrultusunda 28 Haziran 1933 tarihinde de “*Abideleri Koruma Heyeti*” oluşturulmuştur.⁵⁵⁴

Görüldüğü üzere Atatürk, İnönü’ye çektiği telgrafta İstanbul’dan başka İzmir, Antalya, Bursa ve Adana’da yer alan müzeleri gezip gördüğünden bahsetmiştir. Bunlar arasında Antalya Müzesi’ni 9 Mart 1930 günü ziyaret etmiştir. Bu gezi sırasında Ek 54’te görüldüğü üzere Aspendos tiyatrosuna da uğrayan Atatürk, harabelerin düzenlenmesi, bakımı ve onarımı konusunda Antalya Müze Müdürü Süleyman Fikri Erten’in sunduğu görüşleri dinlemiştir. Atatürk müze müdürünün sunduğu görüşlere katılmakla birlikte Aspendos tiyatrosunun ziyarete açılmasını da istemiştir.⁵⁵⁵

Yine 1930 yılında yurt gezilerine devam eden Atatürk, 25 Aralık’ta Edirne ziyaretini gerçekleştirmiş, Selimiye Camii gibi tarihi yerleri gezerken Selimiye Camii külliyesindeki Dar’ül-sübyan’da depo olarak 1925 yılında kurulmuş Edirne Müzesi’ne de uğramıştır.⁵⁵⁶ Mehmet Önder’in belirttiğine göre Atatürk, Balkan Savaşı sırasında top mermileri nedeniyle hasar gören Selimiye Camisi’nin onarılmasını istememiş, insanlığa mal olmuş bir sanat eserine karşı düşmanın saygısızca davranışının dünyaya örnek olmasını istemiştir.⁵⁵⁷ Ayrıca Ek 55’te görüldüğü üzere bu gezi sırasında müzeden çıkarken çekilmiş bir fotoğraf da bulunmaktadır. Bu fotoğrafta en dikkat çeken şey, çıkış kapısı üzerinde bulunan Latin harflerle yazılmış “*Edirne Müzesi*” levhasıdır. Bu levhayla Edirne Müzesi’nin ziyaret edilebilir ve işler bir müze olduğu

⁵⁵⁴ Hüseyin Karaduman, “*Halil Ethem ve Eski...*”, s. 296.

⁵⁵⁵ Ertuğrul Zekai Ökte, **a.g.e.**, s. 606; Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 57.

⁵⁵⁶ Bu müze, daha sonra Dar’ül-tedris’e ve sonrasında Dar’ül-kur’a Medresesi’ne taşınarak 1935 yılında ziyarete açılmıştır. 1971 yılında Arkeoloji ve Etnografya Müzesi olarak yeni binasına taşınmış, eski müze binası olan Dar’ül-kur’a ise Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak düzenlenmiştir. Bkz: Mehmet Önder, **Türkiye Müzeleri**, s. 94-96.

⁵⁵⁷ Mehmet Önder, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, s. 151.

anlaşılmaktadır. Edirne Müzesi ziyaretinden sonra Atatürk'ün 5 Ocak 1931'de Bursa Müzesi'ni gezdiği de bilinmektedir.⁵⁵⁸

Atatürk'ün telgrafta gezip gördüğüm dediği müzelerden biri de İzmir Müzesi'dir. 2 Şubat 1931 gününde gerçekleşen bu geziye “İstanbul Müzeleri Müdürü” Aziz Ogan da eşlik etmiştir. “İzmir Eski Eserler Müzesi Müdürü” Ömer Selahattin tarafından gezdirilen Atatürk, Frigya ve Lidyalılarla ilgili eserler üzerinde durmuş, müzedeki eserleri tasnif etmekle görevli Alman eski eserler uzmanı Prof. Her Ahlah'a eserler üzerindeki yazıları okutarak kaynağı Türkçe olan kelimeleri tespit etmeye çalışmıştır.⁵⁵⁹ Bilindiği gibi bu sıralarda Türk tarih tezi çalışmaları devam etmekte ve Anadolu'nun en eski medeniyetinin Türkler olduğu savunulmaktaydı. Atatürk, müze defterine, “İzmir Asarı Atika Müzesi'ni gezdim. Büyük himmet ve dikkatle istifadeli bir hale getirilmiş, memnun oldum” yazarak müzeden ayrılmıştır.⁵⁶⁰ Atatürk, farklı tarihlerde olmak üzere İzmir ziyaretleri kapsamında ören yerlerine de uğramış, 9 Şubat 1924 günü “Efes”, 13 Nisan 1934 günü “Bergama” harabelerini gezmiştir.⁵⁶¹ Yine İzmir Müzesi ziyaretinden sonra Atatürk'ün 17 Şubat 1931 günü Adana Müzesi'ni gezdiği de bilinmektedir.⁵⁶²

Atatürk'ün en sık ziyaret ettiği müze ise “Topkapı Sarayı Müzesi” olmuştur. Saray'ın müzeye dönüştürülme kararından itibaren devam eden çalışmaları bizzat yerinde görüp inceleyen Atatürk, bu ziyaretlerini çoğu zaman protokolsüz ve ansızın gerçekleştirmiştir. Bu yüzden olsa gerek ziyaret tarihleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır.⁵⁶³ Bilgiler tarih verilmeksizin genelde Tahsin Öz'ün ileriki süreçte ele aldığı hatıratında yer almaktadır. Belirli aralıklarla müzeye uğradığı anlaşılan Atatürk'ün Mecidiye Köşkü'nü beğendiği ve başta Fatih'in tablosu olmak üzere burada

⁵⁵⁸ Mehmet Önder, **a.g.m.**, s. 69.

⁵⁵⁹ Ertuğrul Zekai Ökte, **a.g.e.**, s.738-739.

⁵⁶⁰ Erdem Çanak, “Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 4, Sayı 23, Mart 2016, s. 159. Ayrıca yazarın belirttiği gazete haberi için bkz: “Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1931.

⁵⁶¹ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, s. 253-255. Görsel için bkz: **Ek 56**.

⁵⁶² Mehmet Önder, **a.g.m.**, s.69

⁵⁶³ Tespit edilebilen bir tarih Aziz Ogan'ın “Vekil Beyefendiye” diye başladığı bir yazısında geçmektedir. 11 Şubat 1933 tarihli olan bu yazıda Ogan, “Dünkü Cuma günü öğleden sonra muhterem ve mübeccel ulu Gazimiz Topkapı Sarayının deniz kapısından Müzeyi teşrif etmişlerdir...” demektedir ve gezi hakkında kısa bir bilgi sunmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Aziz Ogan arşivinde yer alan bu yazı için bkz: **URI:** <http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/3477>. Ayrıca yazı görseli için bkz: **Ek 57**.

yer alan tablolar hakkında Tahsin Öz'den bilgiler aldığı anlaşılmaktadır. Tahsin Öz'den edinilen bilgiye göre padişah portrelerinin teşhire açılmasında Atatürk'ün isteği etkili olmuştur.⁵⁶⁴ Sofa Köşkü, harem, hazine ve kütüphaneyi de gezen Atatürk, burada Piri Reis'e ait haritayı incelemiştir. Bilindiği gibi bu harita, Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüştürülmesinden sonra yani 1929 yılında tasnif çalışmaları sırasında bulunmuş ve Atatürk'ün isteği doğrultusunda "*Devlet Matbaası*"nda bastırılmıştır.⁵⁶⁵

Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretlerinden biri sırasında Kılıç Ali, Recep Zühtü ve Salih Beylerle birlikte İstanbul içerisinde arabayla gezinti yapan Atatürk, öğle saatlerinde Ayasofya Camisi'ne de uğramıştır. 8 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre bu gezi esnasında Atatürk, cami görevlisi Mehmet Efendi'ye Türklerin camiye ele geçirdikten sonra ne gibi tesisatlar yaptığını, bazı mahfil, sofa ve mermer küplerin ne zaman eklendiğini sormuştur.⁵⁶⁶ Yine 11 Şubat 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberinden öğrenildiğine göre Atatürk, İstanbul'da bulunduğu sırada Arkeoloji Müzesi'ne de bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 10 Şubat'ta yapıldığı anlaşılan bu ziyaret esnasında müzeden çıkarken bir fotoğraf da bulunmaktadır.⁵⁶⁷

Ayrıca Hitit medeniyetine ve kalıntılarına her zaman önem veren Atatürk, henüz 1930 yılında Ankara Gavurkale Eti harabelerine bir ziyarette bulunmuştur.⁵⁶⁸ İlerleyen süreçte Türk tarih tezi kapsamında arkeolojik kazılara ağırlık verilmeye başlanmasıyla incelemelerini daha da artıran Atatürk, 5 Şubat 1934 günü Kayseri gezisi sırasında "Hunat Hatun Medresesi"nde kurulan müzeyi ziyaret ederek buradaki Hitit eserlerini ve Kültepe'den çıkan Hitit tabletlerini incelemiştir. Yerinde inceleme yaptığı kazılardan biri de Ankara'daki Ahlatlıbel kazısı olmuş, Atatürk bu arkeolojik kazı alanına ise 5 Mayıs 1935 günü ziyarette bulunmuştur. Orta Anadolu'da başlayan kazılara Çorum

⁵⁶⁴ Bilindiği gibi Cumhuriyet'in ilanından sonra Osmanlı saray ve köşklerinde bulunan hükümdarların tabloları Topkapı Sarayı'nda toplanmıştı. Bkz: Erdem Yücel, **Anılarıyla Tahsin Öz**, s. 93-96.

⁵⁶⁵ Halil Ethem, Prof. Kahle ile birlikte bu harita üzerine çalışmalarda bulunmuş, Kahle bu incelemelerin sonucunu 1931 yılında Layden'de gerçekleşen XVIII. Müsteşrikler Kongresine bildirmiştir. Ayrıca TTK "The Illustrated London News" adlı dergiye bir makale ile haritadan resimler göndermiş, 23 Temmuz 1932 tarihinde ise yayınlanmıştır. Bkz: Yusuf Akçura, **Piri Reis Haritası Hakkında İzahname**, TTK, Ankara, 1935.

⁵⁶⁶ "*Reisicumhur Hz. Dün İstanbul Ciheti'nde Bir Tenezzüh Yaptılar*", **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1929.

⁵⁶⁷ **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1936. Gazetede yer alan fotoğraf için bkz: **Ek 58**.

⁵⁶⁸ Hamit Zübeyr Koşay, **Tarihi Abidelerimizi Koruyalım**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 34. Ayrıca Atatürk'ün Gavurkale ziyareti esnasında çekilmiş fotoğrafı için bkz: **Ek 59**.

Alacahöyük de eklenmiş, burada bulunan bazı eserler de 23 Eylül 1935'te Ankara'ya götürülerek Atatürk'e gösterilmiştir.⁵⁶⁹ Atatürk tüm bu gelişmelerin heyecanını 1 Kasım 1936 yılında TBMM'nin açılışı sırasında dile getirmiştir. Alacahöyük'te bulunan eserlerin 5.500 yıllık Türk tarihinin belgeleri olduğunu ve bunların dünya kültür tarihini yeniden inceleyecek ve derinleştirecek özellikte olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷⁰

Sonuç olarak Atatürk, eski eser konusunda bir bilinç taşımakla birlikte çeşitli tarihlerde müze ve ören yerlerine yaptığı ziyaretler genelde yurt içi gezileri kapsamında gerçekleşmiştir. Her alanda yapılacak çalışmalarda bilimsel yolu tercih eden Atatürk, öncelikle Cumhuriyet idealini gerçekleştirmiş, gerekli gördüğü inkılaplardan sonra Cumhuriyet değerlerine sahip ve aynı zamanda ulus bilincini kazanmış milliyetçi, çağdaş ve uygar bir Türk toplumunun oluşmasına özen göstermiştir. Tüm bu değerlerin iyi bir eğitimle gerçekleşeceğine inanan Atatürk, eğitim, kültür ve sanat faaliyetleri kapsamında yapılan çalışmalara öncü olmuş ve bu alanlarda çalışma yapacak kişileri etrafında toplayarak hem onlardan faydalanmış hem de onlara destek vermeyi ihmal etmemiştir. Mesela eski eser ve müzecilik alanında uzman bir isim sayılan Halil Ethem, daha önce belirtildiği gibi sık sık Atatürk'ün çalışma masasında ve Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarında görülmektedir. Nitekim 1930 yılında 65 yaşına giren Halil Ethem'in müze müdürlüğü görevinin kararname ile bir yıl daha uzatıldığı⁵⁷¹ ve 1 Mart 1931'de emekli olduktan sonra da CHP'den İstanbul Milletvekili olduğu görülmektedir. Bu konuda olduğu gibi her alanda uzman kişilere değer ve destek vermeye çalışan Atatürk'ün arkeoloji ve müzeciliğin gelişimine yol açıcı politikalar sergilemesi önemlidir. Her ne kadar Türk tarih teziyle bir ulus yaratma düşüncesinden yola çıkılarak arkeolojiye ağırlık verilse de bilim çerçevesinde yürütülen çalışmalar zamanla olumlu sonuçlar vermiştir. Bulunan eserler yeni müzelerin kurulmasını ve müzelerin zenginleşmesini sağlamıştır. O yüzden Cumhuriyet idealleri çerçevesinde bir eğitim, kültür ve sanat faaliyeti olarak değerlendirilen arkeoloji ve müze çalışmalarının amaç ve sonuçları yukarıdaki koşullar altında değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁵⁶⁹ Mehmet Önder, **a.g.m.**, s. 71-72.

⁵⁷⁰ “Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis Açılış Nutku”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, Cilt 13, 1 Kasım 1936.

⁵⁷¹ **BCA**, 30.18.1.2./14.69.6.

SONUÇ

Batılılaşma kapsamında değerlendirilen Türk müzecilik tarihinin incelendiği bu çalışmada, öncelikle müzecilik kavramına, gelişimine ve Türklerde eski eser bilincinin oluşumuna değinilmiş, ilk olarak eski eserlere karşı geliştirilen bakış açısının koruma şeklinde olduğu ve zamanla müzecilikte bir gelişme sağlandığı olgusu ele alınmıştır. Bununla birlikte incelemede en dikkat çeken şeylerden birisi kutsal kitapta geçen yerler ile Helen mirasını içinde barındıran ve eski eser bakımından oldukça zengin olan Osmanlı topraklarına Batılıların ilgi duyması ve bu ilgiden sonra Osmanlı Devleti'nde bir bilincin oluşması gerçeğidir. Bilincin oluşmasıyla eski veya antik eserler, bir genelgeyle toplanıp 1846 itibariyle müze çatısı altında korunmaya çalışılırken; ileride aynı durum İslam eserleri için de geçerli olmuş, Batılıların vakıf eşyalarına yönelmesi bir bilinç daha yaratarak Türkleri 1914 yılında “Evkaf-ı İslamiye Müzesi” kurmaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde eski eser bilincinin Batılılardan sonra geliştiği, ilk bilinçlenmenin eski eserler konusunda olduğu ve alınan ilk önlemin de eski eserleri bir çatı altında toplamak şeklinde olduğu görülmekte ve aynı koruma anlayışının 68 yıl aradan sonra vakıf eserleri için de uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu denklem belki de Osmanlı müzeciliğinin en belirgin özelliklerinden biri olarak göze çarpmaktadır.

Aynı zamanda diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, Türk müzeciliğinde birbirinden uzak tarih ve yaklaşımlara açıklık getirerek günümüz müzeciliğinin temellerinin atıldığı ilki aramakla meşgul olmuş, uzak dönemlerde tarih ve sanat zevki gözetilmeksizin birtakım saklama yöntemlerini koleksiyonculuk çerçevesinde ele almış ve böylelikle konuyu tarihsel bir bağlam içerisinde değerlendirmeye çalışmıştır. Özellikle bazı Türk araştırmacılar, Selçuklu döneminde Konya Alâeddin tepesindeki surlarda taşların arasına yer yer heykellerin konulmasından ve II. Mehmet'in Bizans'tan kalma lahit, sütun başlığı, döşeme taşı gibi mimari parçaları toplatmasından hareketle bunları bir tür müzecilikte ön adım saymışlardır. Bu çalışma ise kazı, eski eser, arkeoloji ve müze gibi kavramların farkında olunmadığı bu dönemlerde birtakım eşyaların saklanıp biriktirilmesini müze faaliyeti çerçevesinde değil, bir tür koleksiyonculuk veya koleksiyonculuğa giden evre içerisinde görmenin daha doğru bir

yaklaşım olacağına inanmıştır. Nitekim Fatih Sultan Mehmet'in toplattığı mimari parçaların birçoğunun Topkapı Sarayı inşasında kullanıldığı, değer verilmiş olsa da sanat ve tarih zevki gözetilmeksizin bunların belli bir işleve göre değerlendirildiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşımın yanlış olmayacağı da anlaşılabacaktır.

Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı çalışmada koleksiyonculuk geniş bir bağlama oturtularak günümüz müzelerini süsleyen birçok eşya, koleksiyonculuk ürünü sayılmış, üretilip saklanan eşyaların belli bir süreçten sonra tarihi obje olma özelliğine ve hatta üretim esnasında estetik amacı güdülürse buna bir de sanat değeri yüklendiğine vurgu yapılmıştır. Tüm bunlar yapılırken müzeciliğe giden yolun çizilmesi ve günümüz müzeciliğinin temelleri ile koleksiyonculuk arasındaki farkın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu noktada yine diğer çalışmalardan farklı olarak Osmanlı yönetiminin iyi bir koleksiyonculuk örneği olduğu üzerinde durulmuş, Topkapı Sarayı Arşivi'nden elde edilen hazine defterlerinden hareketle cins, adet ve miktar belirtilerek hanedana ve devlete ait eşyaların kalem kalem kayıt edildiği, silahlardan pabuca kadar birçok eşyanın üzerinde ve bohçasında etiketlerin bulundurulduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca eski eser bilincinin oluşmasına dair ilk belirtinin 1845-46'larda hazırlandığı tahmin edilen bir genelgeyle olduğu ve bu genelgenin Devlet Arşivlerinde tahmini olarak 4 Mart 1840 yılına tarihlendirildiği anlaşılmıştır. Fakat 1846-1847 tarihleri arasında bu genelgeye cevap niteliğinde bazı raporlar tespit edilmiş, Aya İrini'nin 1846'da düzenlenmesinden ve Sultan Abdülmecit'in 1845 tarihli Yalova gezisi sırasında gördüğü birtakım eserleri İstanbul'a göndertmesinden hareketle bu çalışma, genelgenin 1845-46'larda hazırlandığı ihtimali üzerinde durmuştur. Yine diğer çalışmalardan farklı olarak genelgeye cevap niteliğindeki raporlar detaylı ele alınırken örnekleri ekte sunulmuş ve bununla birlikte ülke genelindeki eski eserlerin ilk kez değerlendirilme yöntemi aktarılmaya çalışılmıştır.

Yine diğer çalışmalardan farklı olarak gerek Aya İrini düzenlemesi ve gerekse Müze-i Hümayun'un kuruluşu gibi konularda kabul gören genel geçer bilgileri daha detaylı inceleyen bu çalışma, konuya irdeleyici yaklaşılarak yaşanan olayların belli bir arka plan

ve nedenlerle gerçekleştiğini saptamıştır. Aya İrini düzenlemesi konusunda düzenleme ve bunu gerçekleştiren Fethi Paşa üzerinde daha çok durmuş, her ne kadar günümüz müzecilik anlayışından uzak birtakım özellikler sergilese de Fethi Paşa'nın 1846 yılındaki bu düzenlemesi müze kabul edilmiştir. Birçok araştırmacı tarafından da kabul gören bu yaklaşıma irdeleyici bakılmasındaki temel sebep, düzenlemenin günümüz müzecilik anlayışından uzak birtakım özellikler sergilemesi ve buna yönelik eleştirilerin son zamanlarda artmasıdır. Dolayısıyla birçok yenileşme faaliyetinde olduğu gibi bazı eksiklere rağmen düzenlemenin müze kabul edilmesini sağlayan belge, gazete ve gezgin notları gibi veriler kanıtlayıcı bir yaklaşımla sunulurken; Osman Devleti'nde eski eser bilincinin Tanzimat süreciyle birlikte başladığı da belirtilmiştir. Buna şüphe yokken birçok kurumun peş peşe ve ilk defa kurulduğu bir dönemde müzeci olmayan Fethi Paşa'nın müze düzenlemesinin şaşırtıcı olmayacağı ve bu kapsamda ele alınması gereken bir durum olduğu dile getirilmiştir. Nitekim düzenlenen eski eserler 1869 yılından itibaren Müze-i Hümayun; eski silahlar ise 1908 yılından itibaren Askeri Müze adı altında sergilenmeye devam ettiği bir gerçektir.

Müze-i Hümayun konusuna gelinecek olunursa; birçok araştırmacı Müze-i Hümayun'un kuruluşunu kısa bir zamanda padişah iradesine bağlarken bu çalışma, Müze-i Hümayun'a gidilen sürecin cevabını yaşanan olaylar silsilesinde aramıştır. Sultan Abdülaziz dönemini ele alarak dönemin sadrazamlarca şekil aldığını belirlemiş ve böylelikle eski eserleri koruyacak bir nizamname ve işleyen bir müzenin olmadığı dönemde sorunlara çare arayarak iş birliği içinde çalışan birtakım devlet çalışanlarının Müze-i Hümayun'un kuruluşunda nasıl bir etki yarattığı anlatılmıştır. Bu noktada Müze-i Hümayun'a ve aynı zamanda ilk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne gidilen süreçte Osmanlı Arşivlerinde bulunan İrade-i Şura-yı Devlet tasnifine kayıtlı 11/547 numaralı belgenin konuya ışık tuttuğu görülmüştür. Toplam 8 farklı vesikadan oluşan bu belgelerin ilki 4 Nisan 1863 tarihli İzmir Valiliğine yazılmış bir emirname olup İngiltereli John Turtle Wood adında birine Aydın eyaletinde kazı ve keşif yapma iznini içerir. Kazı koşul ve şartlarını da içeren bu emirname aynı zamanda 1869 nizamnamesine kadar ülkede kazı ve araştırma yapanların ne tür şartlara tabi tutulduğunu göstermektedir. Dönemin İzmir Valisi Hekim İsmail Paşa bir duruma dikkat çekerek Wood'un çıkardığı eserlerin demiryolu ile İngiltere'ye götürüldüğünü

İstanbul'a bildirmiş, bu şekilde başlayan sürecin 1869'da Müze-i Hümayun'un kuruluşuna nasıl etki yarattığı detaylı olarak anlatılmıştır. 1869 yılının aynı zamanda eski eserlere yönelik ilk hukuki düzenlemenin yapıldığı ve ülkede kazı gerçekleştiren kişilere birtakım yaptırımların getirildiği yıl olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla eski eser ve kazılarla ilgilenen personeliyle birlikte bir müzenin olduğu ve bunlara yönelik nizamnamelerin hazırlandığı 1869 yılının, Osmanlı Devleti'nde eski eser konusunda gerçek bir bilinçlenmenin yaşandığı yıl olduğuna dikkat çekilmiştir.

Ayrıca müzeciliğin bir Batılılaşma ürünü olması dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yenileşme hareketleri detaylı bir şekilde ele alınmış ve müzecilikle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Nitekim müze faaliyetlerinin siyasi oluşumlara göre şekil aldığı belirlenmiş, genel olarak müzeciliğin Tanzimat sürecine inanan kişilerce gelişme gösterdiği, II. Abdülhamit döneminin İslam kimliği ile İttihat Terakki döneminin Türkçü politikalarının müzecilik üzerinde az da olsa bir etki yarattığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu noktada siyasi oluşumlarla müzecilik etkileşiminin en çok Cumhuriyet döneminde yaşandığı görülmüş, Türk tarihini araştırmakla beraber, dil birliğini esas alan ve kültür milliyetçiliğinin uygulandığı bu süreçte, millilik, bütün inkılâplarda olduğu gibi müzecilik alanında da kendini göstermiştir. Bunun en iyi örneği Cumhuriyet döneminde ilk müze binası olarak tasarlanmış ve bu yönüyle de Türk müzeciliği açısından ayrı bir öneme sahip Ankara Etnografya Müzesi olmuştur. Ayrıca böyle bir müze fikrinin yine arka plan ve nedenlerle oluştuğu, Türkçülüğün ivme kazandığı İttihat ve Terakki döneminde de gündeme getirildiği tespit edilmiştir. Türkçülük üzerine düşünsel fikirleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti politikalarına yön veren Ziya Gökalp'in bu noktada etkili olduğu görülmüş, nitekim Gökalp'in 1923 yılında yazdığı "Hars Teşkilatı" isimli makalesinde milli kültür ve kimliği yansıtacak Etnografya müzelerine ihtiyaç olduğunu vurgulaması bunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte Millî Mücadele yıllarında TBMM'ye sunulan Muvazene-i Umumiye Kanunu'nda kalem olarak Etnografya Müzesi'nin ve Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye'nin görüştüğü konular arasında Milli ve Etnografya müzelerinin yer aldığı görülmüş, bundan yola çıkarak öncelikle vatanın düşman işgalinden kurtarılmaya çalışıldığı bir dönemde müzeciliğin de ihmal edilmemeye çalışıldığı fark edilmiştir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra bazı kanun ve kararnamelerle Topkapı Sarayı gibi içinde bulundurduğu eşyalarla hanedana ait yapılar ile Mevlana Dergâhı gibi dini niteliği ön planda olan bazı yapılar hızlı bir şekilde müzelere dönüştürülürken; genel itibariyle 1930 yılından sonra müzecilik faaliyetlerine ağırlık verilmeye başlandığı görülmüştür. Bu dönemden sonra müzeciliğin bir kültür işi olduğu anlaşılmış, kültürün yansıtıldığı ve tarihin görselleştirildiği mekânlar olarak algılanan müzelerin devletin ulus inşasına katkı sağlayarak eğitimsel bir boyutu da kendisine yüklediği anlaşılmıştır. Özellikle Türk tarih tezi kapsamında Türk Tarih Kurumu’nun çalışmaları incelendiğinde tarih, arkeoloji, antropoloji ve müzecilik gibi alanların birbiriyle nasıl ilişki kurdukları daha iyi anlaşılabilmiştir. Nitekim Cumhuriyet döneminde Türklerin ve Türkiye coğrafyasının tarihini, kültürel zenginliğini konu alan veya ortaya koyan müzelerin başka kültürleri de yansıtarak imparatorluk günlerinden ve sahip olduğu coğrafyadan nasıl beslendikleri somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu noktada diğer çalışmalardan farklı olarak 1937 Türk Tarih Kurumu Kongresi’nde Neolitik dönemden başlanarak Atatürk inkılâbına kadar hazırlanan Türk Tarih Sergisi örnek gösterilmiştir. TTK Arşivi’nden elde edilen görsellerden yola çıkarak Hitit, Sümer gibi eski Anadolu Medeniyetlerinden Selçuklu ve Osmanlılara kadar geniş bir bağlamın oluşturulmaya çalışıldığı ortaya koyulmuştur.

Ayrıca çalışma kapsamında 1846-1938 yılları arasında tespit edilebilen müzelerin kuruluş yılları ve bilgileri “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diğer Müzeler” başlığı altında tablo halinde kronolojik olarak verilmesi uygun görülmüştür. Birçok müzenin önceleri bir şube veya depo olarak açıldığı, dolayısıyla bu müzelerin kuruluş yıllarının da bazen eserlerin depolanmaya başladığı tarihlere göre, bazen de açılış tarihlerine göre belirlendiği anlatılmıştır. Yine diğer çalışmalardan farklı olarak belli başlı müzeler dışında Cumhuriyet döneminde il müzeleri haline dönüştürülen birçok müze benzer hikâyelerin ürünü sayılmıştır. Çünkü genel itibariyle İstanbul dışındaki bu il müzelerinin çekirdeğini, Osmanlı döneminde Müze-i Hümayun şubeleri veya Cumhuriyet döneminde ilk etapta depo halinde olmak üzere medrese veya okul gibi devlete ait yapılarda hazırlanan sergilerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Günümüzde dahi birçok devlet müzesinin tarihi yapılarda işlev sürdürdüğü düşünülürse, il müzelerinin geçirdiği bu evrelerin normal karşılanması gerektiği de dile getirilmiştir.

Yine çalışmaya özgünlük katan şeyler arasında 1925 yılında hazırlanan Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberinin tespiti olmuş, farklı tarihlendirmelere karşılık bu rehber sayesinde Topkapı Sarayı Müzesi'nin kısmi olarak 9 Ekim 1924 yılında ziyarete açıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte müze dönüşümü gerçekleşmeden önce Saray'ın bazı ziyaretçiler tarafından gezilebilen bir mekân olduğu ve Sultan Abdülaziz döneminden itibaren bu sınırlı ziyaretçilerinin takibinin Hazine Kethüdalığı tarafından yapıldığı Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bazı evraklardan anlaşılmıştır. Sarayı ve iç hazineyi gezmek isteyenlere dair bazı gezi izin istekleri örneklerle ekte sunulmuş, bu gezi izin yazılarının birinde Viyana'da açılan sergiye baş memur olarak gönderilen Hazine hademelerinden İbrahim Refet Bey ve beraberindekilerin Osmanlı ve Mecidi nişanları ile ödüllendirildiği anlaşılmıştır. Böylelikle müze olmadan önce de gezilebilen Saray'ın başında müze müdürü niteliğinde bir Hazine Kethüdasının bulunduğu, henüz ortada müze yokken Hazine-i Hümayun çalışanlarının bir müze uzmanı gibi sergide görevlendirildiği, daha önce belirtildiği gibi eşyalarının sayı ve cins belirtilerek Hazine Defterlerinde kayıt altına alındığı, yine eşyaların üzerlerine etiketler yerleştirilerek saklandığı kanıtlarla ortaya koyulmuştur. Bunlardan yola çıkarak müze dönüşüm kararı verilmeden önce Saray'ın müzeye yakın bir şekilde işlediği ve Osmanlı yönetiminin sağlamış olduğu koleksiyonculuk ile Topkapı Sarayı'nın tipik bir müze oluşumuna örnek olduğu vurgulanmıştır.

Bir diğer tespit de Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin kuruluş sürecinde Evkaf Nezareti'nin 11 Mayıs 1922 yılında Londra Elçiliğine gönderdiği yazı olmuştur. Osmanlı Arşivlerinde rastlanan ve Hariciye Nezareti Londra Elçiliği belgelerine 673/48 numarayla kayıtlı bulunan bu belgeden anlaşıldığı üzere, kurulacak Evkaf-ı İslamiye Müzesi için hazırlanacak nizamnameye örnek olması amacıyla Londra'da bulunan Kensington Müzesi'nin Şark ve İslam eserlerine ait nizamnamesi ile ilgili talimatından ve yine ilgili müzelerin kataloglarından birer örnek istendiği anlaşılmıştır. Evkaf Nezareti'nin 11 Mayıs tarihli bu talebine karşılık, yine aynı tasnif başlığına kayıtlı 673/51 numaralı ve 25 Mayıs tarihli başka bir belgede de "Victoria and Albert Museum" adına Cecil Smith tarafından bir cevap verildiği görülmüş, bu yazıdan talep edilen müze nizamnamesinin gönderildiği, fakat istenen katalogların mevcut olmadığına bildirildiği anlaşılmıştır. Bu tespitler aynı zamanda 1857'de Londra'da açılan South Kensington Müzesi'nin

incelenmesine sebep olmuş, yapılan incelemede müzenin 1899 yılında “Victoria and Albert Museum” adını aldığı, İslam eserlerine yönelik büyük bir koleksiyonu Türklerden çok çok önce oluşturmaya başladığı görülmüştür. Bazı örnekleri eklerde sunulan ve günümüz itibariyle 19 bin İslam sanatı üzerine eseri bulunan bu müzenin belki de Türklere örnek olduğu ve Evkaf-ı İslamiye Müzesi’nin kurulmasını sağlayan koşulların başında geldiği de belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kataloğu

- BOA, A.} MKT. MHM. 433/3.
- BOA, A.} MKT. MHM. 471/11.
- BOA, BEO. 2523/189196.
- BOA, C. MF. 5/221.
- BOA, DH. MKT. 2891/55.
- BOA, DH. SFR. 48/177.
- BOA, HR. SFR. 3. 673/48.
- BOA, HR. SFR. 3. 673/51.
- BOA, İ. DH. 150/7791.
- BOA, İ. DH. 155/8060.
- BOA, İ. DH. 158/8207.
- BOA, İ. DH. 721/50343.
- BOA, İ. DH. 835/67168.
- BOA, İ. DUİT. 20/30.
- BOA, İ. ŞD. 11/547.
- BOA, İ. ŞE. 25/3.
- BOA, İ. MMS. 53/2348.
- BOA, İ. MSM. 17/387.
- BOA, MF. MKT. 18/97.
- BOA, MF. MKT. 28/36.
- BOA, MF. MKT. 30/173.
- BOA, MF. MKT. 33/132.
- BOA, MF. MKT. 34/42.
- BOA, MF. MKT. 39/97.
- BOA, MF. MKT. 45/45.
- BOA, MF. MKT. 46/9.
- BOA, MF. MKT. 51/75.

- BOA, MF. MKT. 54/118.
- BOA, MF. MKT. 55/71.
- BOA, MF. MKT. 55/129.
- BOA, MF. MKT. 65/122.
- BOA, MF. MKT. 78/3.
- BOA, Y. EE. 41/160.
- BOA, Y. MTV. 56/34.
- BOA, Y. PRK. EŞA. 12/30.
- BOA, Y. PRK. UM. 47/75.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Kataloğu

- BCA. 30.10.0.0/213.445.12.
- BCA, 30.18.1.1/9.20.17.
- BCA, 30.18.1.1/14.40.2.
- BCA, 30.18.1.1/15.59.5.
- BCA, 30.18.1.1/18.24.4.
- BCA, 30.18.1.2/20.37.18.1.
- BCA, 30.18.1.2/49.79.6.1.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kataloğu

- TSMA. D. 8.
- TSMA. D. 7287/1.
- TSMA. E. 239/3.
- TSMA. E. 375/29.
- TSMA. E. 625/37.

Kitaplar:

- **Müzecilik Sempozyumu (14-15 Ekim 1993) Bildiriler**, İstanbul, 1994.
- **1943-1944 Yılları Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün Genel Durumu**, Maarif Matbaası, Ankara, 1945.
- AĞCA, Sevgi, **Hırka-i Saadet**, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarzı Siyaset**, TTK, Ankara, 2014.
- _____, Yusuf, **Piri Reis Haritası Hakkında İzahname**, TTK, Ankara, 1935.
- AKYURT, Mehmet Yusuf, **Resimli ve Muhtasar Konya Asarı Atika Müzesi Rehberi**, Alâeddin Klişe Fabrika ve Matbaası, İstanbul, 1930.
- ARIK, Remzi Oğuz, **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953.
- AYAOKUR, Alev, **Müzelerde Bilgi Yönetimi**, VEKAM, Ankara, 2014.
- **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz (Haz.), Cilt I, TBMM Basımevi, Ankara, 2014.
- BAŞGELEN, Nezih, **Atatürk'ün Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Projesi ve Eskiçağ Bilimleri Alanında İlk Yetişenler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- **Birinci Türk Tarih Kongresi 2-11 Temmuz 1932 Konferanslar Müzakere Zabıtları**, TTK, Ankara, 2010.
- CEZAR, Mustafa, **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1971.
- **Cumhuriyet'in 60. Yılında 7. Sergi**, İstanbul Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul, 1983.
- ÇOKER, Fahri, **Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- ELDEM, Edhem, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010.
- **Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik II Eğitim, İşletmecilik ve Turizm Sempozyum 21-23 Mayıs 2008, Bildiriler**, VEKAM Yayınları, Ankara, 2008.
- GERÇEK, Ferruh, **Türk Müzeciliği**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.

- GÜVENLİ, Zahir-KARAMETLİ, Can, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, Akbank Yayınları, İstanbul, 1974.
- HAMDİ, Hikmet, **Sıhhi Müze Rehberi**, Vilayet Matbaası, Ankara, 1340.
- HEYD, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kadir Günay (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi, **Türk Müzeciliği**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- **Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)**, Haz: NEZİROĞLU, İrfan-YILMAZ, Tuncer, Cilt 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.
- **Hünername**, I. Cilt, 1584 (TSMK. H. 1523)
- İĞDEMİR, Uluğ, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, TTK, Ankara, 1973.
- **İCOM Tüzüğü**, 2007.
- **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.
- **İkinci Türk Tarih Kurultayı Türk Tarih Sergisi Programı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- **İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara, 1943.
- İNALCIK, Halil, **Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- İNAN, Afet, **Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi-Türk Irkının Vatanı Anadolu**, TTK, Ankara, 1947.
- _____, Abdülkadir, **Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları**, Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi, İstanbul Devlet Basımevi, 1936.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi VII**, TTK, Ankara, 2003.
- KARAER, Nihat Karaer, **Paris Londra, Viyana: Abdülaziz'in Avrupa Seyahati**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2003.
- KARADUMAN, Hüseyin, **Ulus-Devlet Bağlamında Belgelerle Ankara Etnografya Müzesi'nin Kuruluşu ve Milli Müze**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2016.
- KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK, Ankara, 2010.

- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- **Konya Vilayeti Salnamesi**, 1317.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr, **Tarihi Abidelerimizi Koruyalım**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932.
- _____, **Etnografya Müzesi Kılavuzu**, İstanbul, 1963.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr-ORGUN, Zarif-BAYRAM, Sadi-TAN, Erdoğan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyet Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, TTK, (Cilt I ve II), Ankara, 2013.
- KURAN, Ercüment, **Atatürk Üzerine Denemeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- **Kuruluşunun 150'inci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri (24-26 Eylül 1996-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- KUTAY, Cemal, **Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Metin Kırıatlı (çev.), TTK, Ankara, 1993.
- MUHTAR, Osman Sermet, **Topkapı Saray-ı Hümayunu Meydanında Ka'in Müze-i Askeri-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber I**, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1920.
- **Müze-i Hümayun Lühud ve Makabiri Atika Kataloğu**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1310.
- **Müze-i Hümayun: Rehnüma**, Matba-i Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1337.
- OGAN, Aziz, **Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu İstanbul'u Sevenler Grubu Yayınları, İstanbul, 1947.
- _____, Aziz, **Aya İrini Kilisesi**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1946.
- **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992**, Zeynep Rona (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004.

- ÖKTE, Ertuğrul Zekai, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Cilt I, İstanbul, 2000.
- ÖLÇER, Nazan, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, Akbank Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÖNDER, Mehmet, **Türkiye Müzeleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.
- _____, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZ, Tahsin, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.
- _____, Tahsin, **Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II. Ye Ait Eserler**, TTK, Ankara, 1993.
- _____, Tahsin, **Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları (1939-1944)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.
- _____, Tahsin, **Hayatım**, İstanbul, 1991.
- ÖZDOĞAN, Mehmet-BAŞGELEN, Nezh, **Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- RAİF, Mehmet, **Bir Osmanlı Subayının Kaleminden Topkapı Sarayı ve Çevresi**, H. Ahmet Arslantürk-Adem Korkmaz (Haz.), Onur Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- SAFA, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- SCHMİDT, Klaus, **Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- SHAW, Wendy M. K., **Osmanlı Müzeciliği**, Esin Soğancılar (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- **Sıhhi Müze Atlası**, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiyye Vekâleti, 1926.
- SU, Kamil, **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, İCOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul, 1965.

- **Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013 Ankara Ordu ve Siyaset Bildiriler**, Cilt 4, TTK, Ankara, 2014.
- ŞARMAN, Kansu, **Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Müzeler Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1936.
- **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2017.
- TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yayınevi, İstanbul, 1981.
- **Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberi (1925)**, İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925.
- **Topkapı Sarayı'nı Anlatmak**, Ed: Ali Satan, Salim Aydın, Selin İpek, İstanbul, 2018.
- **Topkapı Sarayı Arşivi'nden 19. Yüzyıl Fotoğrafları**, Dr. Fahriye Bayram, Ülkü Altındağ (Haz.), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- **Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce/100 Yıl Sonra**, Seracettin Şahin-Sevgi Kutluay (Ed.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII 21-23 Kasım 2014 Bildiriler**, Cilt I, Coşkun Yılmaz-Cengiz Tomar-Uğur Demir (Ed.), İstanbul, 2015.
- ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK, Ankara, 1987.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III/1, TTK, Ankara, 1988.
- YÜCEL, Erdem, **Türkiye'de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.
- _____, Erdem, **Anılarıyla Tahsin Öz**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

Makaleler:

- AND, Metin, “*Osman Hamdi Bey’in Komedyaları*”, **Popüler Tarih**, Şubat 2001, ss. 94-95.
- AKALIN, Besim Ömer, “*Halil Ethem*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, s. 337-337.
- AKMAN, Şefik Taylan, “*Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri*”, **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1(1), 2011, ss. 80-109.
- AKURGAL, Ekrem, “*Tarih İlmi ve Atatürk*”, **Belleten**, Cilt XX, Sayı 80, 1956, ss. 571-584.
- AKÜN, Ömer Faruk, “*Ahmed Vefik Paşa*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, ss. 143-157.
- AKYILDIZ, Ali, “*Abdüllatif Suphi Paşa*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, ss. 450-452.
- _____, Ali, “*Mahmut Nedim Paşa*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, ss. 374-376.
- AR, Bilge, “*Aya İrini’de Darü’l-Esliha Düzenlemesi*”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı/Annual Of İstanbul Studies**, 3/2014 ss. 1-8.
- “*Arif Hikmet Koyunoğlu ve Yaşamı*”, **Mimarlık Dergisi**, 82/7, Sayı 181, s. 5-7.
- AYDIN, Mahir, “*Doksanüç Harbi*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, s. 498-499.
- _____, Mahir, “*İbrahim Ethem Paşa*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt X, s. 418-420.
- AKYURT, Yusuf, “*Halil Ethem ve Konya Asar-ı Atika Müzesi*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 407-409.
- BAYRAKDAR, Bayram-KUCAK, Bülent-KARABULUT, Irmak-EGE, İzzet-ÖCAL, Murat, “*Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı’nın Berlin’e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt XVII, Sayı 34, 2017, ss. 43-67.
- BEYDİLLİ, Kemal, “*Âli Paşa, Mehmet Emin (1814-1871)*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 425-426.

- CALEP, Faik, “*Deniz Müzesinin Tanıtılması*”, **I. Müzecilik Sempozyumu (14-15 Ekim 1993) Bildiriler**, İstanbul, 1994, ss. 7-13.
- ÇAKMAK, Biray, “*Uşak Kazası’nda Mekânın Mülki-İdari-Askeri- Adli-Ticari Organizasyonu ve Mülki Nahiyelerin Yönetimi (1870-1908)*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 2, Aralık-2014, ss. 47-76.
- ÇAL, Halit, “*Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Müzeler*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2009, ss. 315-333.
- ÇANAK, Erdem, “*Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi*”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 4, Sayı 23, Mart 2016, ss. 128-178.
- DİLBAZ, Burcu Kutlu, “*Müze-i Hümayun’da İskender Lahdi*”, **Tarih Dergisi**, Sayı 64, İstanbul, 2016, ss. 1-26.
- DİLMEN, İbrahim Necmi, “*Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri*”, **İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara, 1943, ss. 85-98.
- DUMONT, Albert, “*Le Musée St. Irène A Constantinople*”, **Revue Archéologique**, Paris, 1868, ss. 237-263.
- ELDEM, Edhem, “*Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge*”, **Toplumsal Tarih**, 254, Şubat 2015, ss. 76-85.
- _____, Edhem, “*Bir Biyografi Üzerine Düşünceler İbrahim Ethem Paşa Rum Mıydı?*”, **Toplumsal Tarih**, 202, Ekim 2010, ss. 2-12.
- _____, Edhem, “*Osman Hamdi Bey’in Paris Yıllarıyla İlgili Yeni Bilgiler*”, **Toplumsal Tarih**, 268, Nisan 2016, ss. 48-59.
- ERDOĞAN, Abdülkadir, “*Halil Ethem Eldem*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 335-336.
- ERGUVANLI, Kemal, “*Halil Ethem ve Jeoloji*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 329-334.
- EROĞLU, Süreyya-GÜLEÇ, Hayal Başaran, “*Victoria and Albert Müzesi Deposunda Bulunan Yeşil Cami ve Yeşil Türbe’nin Çinileri ile Leon Parvillee İlişkisi*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 47, Aralık 2016, ss. 331-352.

- EROĞLU, Haldun, “*Mustafa Kemal Atatürk’ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım 2002, ss. 75-85.
- ESİN, Ufuk, “*19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann’ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri*”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992**, Zeynep Rona (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 179-191.
- EYİCE, Semavi, “*Atatürk’ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları*”, **Belleten**, Cilt XXXII, Sayı 128, 1968, ss. 509-526.
- _____, Semavi, “*Çiniliköşk*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, ss. 337-341.
- _____, Semavi, “*Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 1985, ss. 1596-1604.
- GERMANER, Semra, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Uluslararası Sergileri Katılımı ve Kültürel Sonuçları*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı 95, Kasım 1991, s. 33-40.
- GÖK, Nejdet, “*Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati’nin Sonuçları ve Yansımaları*”, **Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013 Ankara Ordu ve Siyaset Bildiriler**, Cilt 4, TTK, Ankara, 2014, ss. 127-138.
- GÜNALTAY, Şemsettin, “*Atatürk’ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra*”, **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, Nisan 1939, ss. 271-274.
- GÜNDÜZ, Filiz, “*Osman Hamdi Bey (1842-1910)*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, ss. 468-469.
- İĞDEMİR, Uluğ, “*Atatürk’ün Buyruğu ile TTK İçin Hazırlanan Bir Program Tasarısı*”, **Belleten**, Cilt XXVII, Sayı 108, 1963, ss. 641-655.
- İNALCIK, Halil, “*Osmanlılarda Batı’dan Kültür Aktarması Üzerine*”, **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, İstanbul, 1993, ss. 425-430.
- İNAN, Afet, “*Türk Tarih Kurumu’nun Kuruluşuna Dair*”, **Belleten**, Cilt XI, Sayı 42, Ankara, 1947, ss. 173-179.
- _____, Afet, “*Atatürk ve Türk Tarih Tezi*”, **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, 1 Nisan 1939, ss. 243-246.
- _____, Afet, “*Türk Tarih Kurumu’nun 1937’den 1943’e Kadar Arkeolojik Çalışmaları Hakkında*”, **Belleten**, Cilt VIII, Sayı 29, 1944, ss. 39-51.

- _____, Afet, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 1957, ss. 1-16.
- _____, Afet, “Halil Ethem’i Hatırlama”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 351-352.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Mustafa Hayri Efendi”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 17, ss. 62-64.
- KARA, Mustafa, “Veled Çelebi İzbudak”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, ss. 503-505.
- KARAL, Enver Ziya, “Atatürk ve Tarih”, **Türk Dili**, Cilt XV, Sayı 170, 1 Kasım 1965, ss. 71-74.
- KARACA, Ali, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Bilinci (1837-1909)”, **CIÉPO: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi: XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000 Çeşme**, TTK, Ankara, 2004, ss. 381-391.
- KARADUMAN, Hüseyin, “Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi (10 Belge ile Birlikte)”, **Belgeler**, Cilt XXV, Sayı 29’dan ayırbasım, 2005, ss. 73-104.
- _____, Hüseyin, “Türk Ocakları ve Hars Müzeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı XXX, Ankara, 2007, s. 503-518.
- _____, Hüseyin, “Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı XXVIII, Ankara, 2004, ss. 291-306.
- _____, Hüseyin, “Belgelerle Konya Mevlâna Müzesi’nin Kuruluşu”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 29, 2005, ss. 135-161.
- KOÇ, Bekir, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İncalcık”, **OTAM**, 40/Güz 2016, ss. 27-43.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr, “Ankara Arkeoloji Müzesinin İlk Kuruluş Safhası İle İlgili Anılar”, **Belleten**, Cilt XLIII, Sayı 170, ss. 309-314.
- _____, Hamit Zübeyr, “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra”, **Güzel Sanatlar**, Cilt: 6, İstanbul, 1949, ss. 1-17.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Bir Hatıra”, **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, Nisan 1939, ss. 277-279.

- KURAN, Ercüment, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976, ss. 1003-1013.
- _____, Ercüment, “*Reşid Paşa*”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, ss. 701-705.
- _____, Ercüment, “*Türkiye’nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü*”, **VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961 Ankara**, TTK, Ankara, 1967, ss. 489-496
- KÜÇÜK, Cevdet, “*Abdülaziz*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, ss. 179-185.
- MADRAN, Emre, “*Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi*”, **ÖDTÜ MFD**, 1996, 16:1-2, ss. 59-97.
- MANSEL, Arif Müfit, “*Osman Hamdi Bey (24 Resimle Birlikte)*”, **Belleten**, Cilt XXIV, Sayı 94, 1960, ss. 291-301.
- _____, Arif Müfit, “*Halil Ethem ve Sard Eserleri*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 303-314.
- MERİÇ, Hayal, “*Osmanlı Devleti’nde İlk Müze/Müze-i Hümayun: Çinili Köşk*”, **Sigma 3**, 2011, ss. 308-314.
- MUMCU, Ahmet, “*Eski Eserler Hukuku ve Türkiye*”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVI, Sayı 3-4, Ankara, 1969, ss. 45-78.
- OGAN, Aziz, “*İzmir Müzesi Müdürü Merhum Selahattin Kantar ve İzmir Müzesinin Teşekkül Tarihçesine Bir Bakış*”, **Tarihten Sesler**, Cilt II, Sayı 17-18, 1944, ss. 9-12.
- _____, Aziz, “*Halil Ethem*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 383-406.
- ORAL, Mustafa, “*Ankara Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi*” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım, 2002, ss. 117-130.
- ORTAYLI, İlber, “*Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu*”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İNALCIK, Halil-SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2017.

- _____, İlber, “*Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması*”, (Çerçeve Yazı) **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 1985, ss. 1599-1600.
- ÖNDER, Mehmet, “*Müzeler ve Atatürk*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VI, Sayı 16, Kasım 1989, ss. 63-74.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “*Karlofça*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, ss. 504-507.
- _____, Abdülkadir, “*Lale Devri*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, ss. 81-84.
- ÖZCAN, Azmi, “*Saffet Mehmet Esat Paşa*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 35, ss. 467-469.
- ÖZDEN, Akil Muhtar, “*Büyük Türk Merhum Halil Ethem Hakkında Birkaç Söz*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 345-348.
- ÖZTÜRK, Nazif, “*Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri I*”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 15, 1982, ss. 89-99.
- _____, Nazif, “*Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri V*”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 19, 1985, ss. 61-89.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “*Tanzimat’ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye’nin Kuruluşu (1838-1840)*”, **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri 28-30 Kasım 1989: Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, ss. 127-145.
- SÖNMEZ, Ali, “*Truva Hazineilerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası*”, **OTAM**, 29/Bahar 2011, ss. 215-228.
- ŞİMŞEK, Fatma-DİNÇ, Güven, “*XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar*”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 16, 2009/1, ss. 101-127.
- TETERİATNİKOV, Natalia, “*Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü ve Kariye*”, **Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik Theodoros Metokhites’ten Thomas Whittemore’a Kariye**, Holger A. Klein, Robert G. Ousterhout, Brigitte Pitarakis (Haz.), Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2007, ss. 33-61.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan, “*İstanbul Müzesi’ni Yaşatan Halil Ethem*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 339-342.

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “*Türk Tarihi Yazılırken Atatürk’ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar*”, **Belleten**, Cilt III, Sayı 10, 1939, ss. 349-352.
- _____, İsmail Hakkı, “*İbrahim Ethem Paşa Ailesi ve Halil Ethem Eldem*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 369-383.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “*Kaybettiğimiz Değer: Remzi Oğuz Arık*”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı I-II, TTK, Ankara, 1954, ss. 81-87.
- ÜREKLİ, Fatma, “*Sanayi-i Nefise Mektebi*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, ss. 93-97.
- YILDIRIM, Nuran, “*Hekim Kimliği İle Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği*”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, Cilt II, Sayı 6, 2006, ss. 55-86.
- YÜCEL, Erdem, “*Belgelerin Işığı Altında Ayasofya’nın Müze Oluşu İle İlgili Bazı Gerçekler*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 78, Haziran 1992, ss. 183-222.
- WHITTEMORE, Thomas, “*Ayasofya Mozayikleri*”, **Halil Ethem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2013, ss. 199-200.

Tezler

- AR, Bilge, **Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Çevresi**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2013.
- DİKER, Hasan Fırat, **Belgeler Işığında Ayasofya’nın Geçirdiği Onarımlar**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010.
- İKİNCİ, Abdullah, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayasofya**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2014.
- NAİPOĞLU, Seçkin G., **Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

- OKYAY, Zeynep, **Sermet Muhtar'ın Topkapı Saray-ı Hümayunu Meydanında Ka'in Müze-i Askeri-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber İsimli Eseri ve Osmanlı Devleti'nde Askeri Müze'nin Kuruluşu**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017.
- ÜNLÜ, Betül Başak, **Osmanlı İmparatorluğu'nun 1910 Münih "İslam Sanatının Şaheserleri" Sergisi'ne Katılımı: Arşiv Belgeleri, Eserler ve Etkileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011.

Sürelî Yayınlar

- **Akşam**, 24 Aralık 1933, 21 Eylül 1937.
- **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1929, 3 Şubat 1931, 27 Şubat 1931, 14 Kasım 1932, 11 Şubat 1936
- **Servet-i Fünun**, No: 672, 10 Mart 1904, No: 984, 14 Nisan 1910.
- **L'illustration**, No: 1277, 17 Ağustos 1867.
- **Takvim-i Vekayi**, Sayı 1053, 1 Zilkade 1285/13 Şubat 1869.
- **Milliyet**, 10 Eylül 1934.
- **Yeni Sabah**, 6 Ağustos 1939.
- **Yeni Asya**, 1 Ekim 1974.
- **Zaman**, 1 Şubat 1935, 2 Şubat 1935.

Resmî Yayınlar:

- **Düstur**, (Tertip 1, Cilt 3), (Tertip II, Cilt 4), (Tertip II, Cilt 6), (Tertip III, Cilt 1).
- **Resmî Ceride/Gazete**, Sayılar: 63, 168, 243, 248, 7853.
- **TBMM Zabıt Ceridesi**, 130. İçtima, Devre I, Cilt 24, 1 Ocak 1922.
- **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Dönem, IV. Yasama Yılı, 1 Mart 1923.
- **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, Cilt 13, 1 Kasım 1936.
- **TUİK, Kültürel Miras İstatistikleri**, 2017.

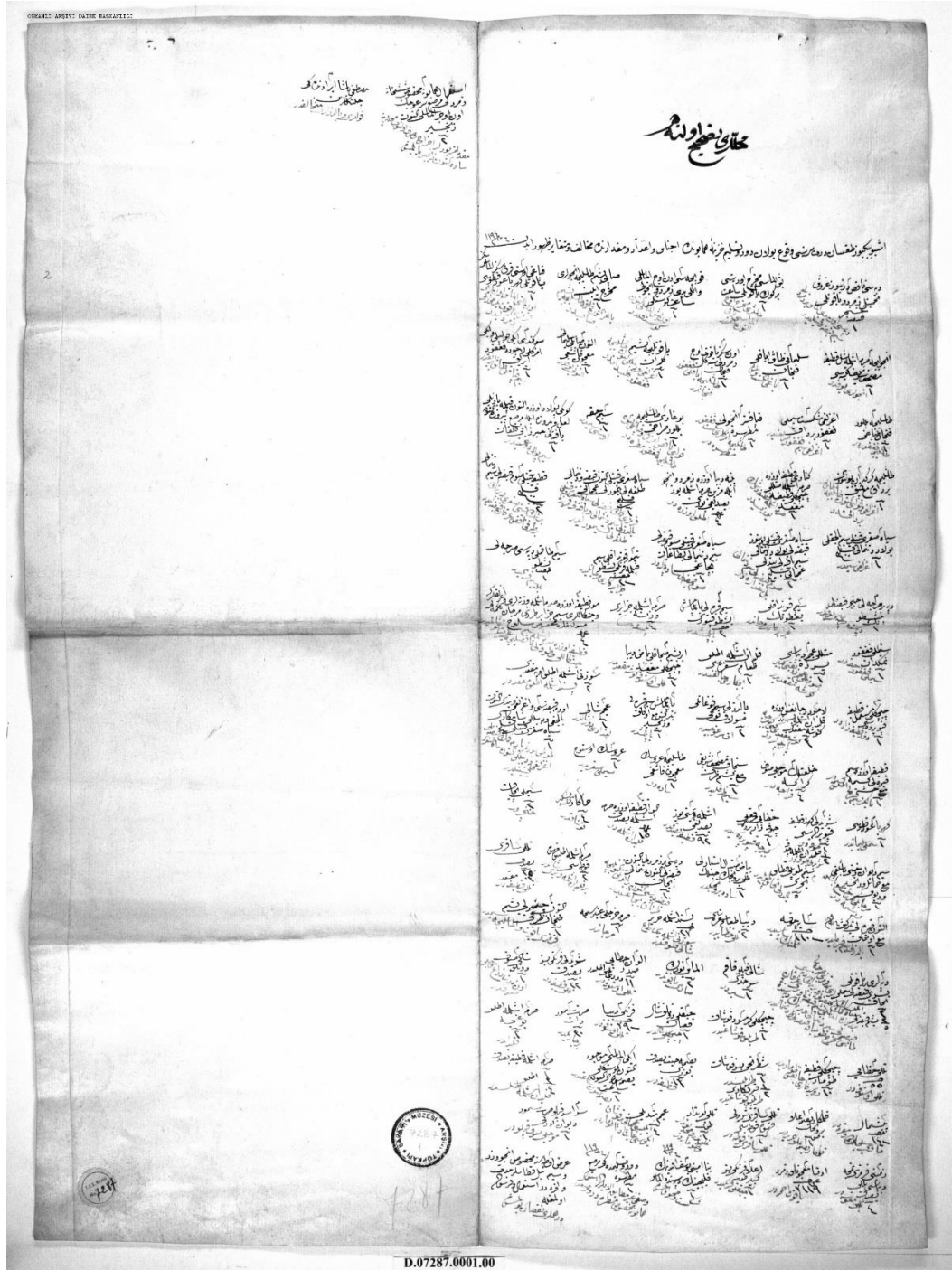
İnternet Erişimleri

- “*Askeri Müze Albümü*”, **TBMM**, 1913, (Erişim Tarihi: 02.02.2019)
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2281>
- “*Arif Hikmet Koyunoğlu Söyleşisi*”, **TRT Arşiv**, 1982, (Erişim Tarihi: 26.10.2018)
<https://www.trtarsiv.com/izle/101092/mimar-arif-hikmet-koyunoglu?t=24m50s>
- “Türk Tarih Sergisi Giriş Planı”, **Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi**, **URI:** <http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/3282> (Erişim Tarihi: 12.03.2019)
- “14 Ekim 1937 Tarihinde Thomas Whittemore Tarafından Aziz Ogan’a Yazılan Mektup”, **Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi**, **URI:** <http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/3830> (Erişim Tarihi: 12.03.2019)

EKLER

Ek 1: Hazine Defterlerinden Örnekler

1.1: 6 Şaban 1194/7 Ağustos 1780 Tarihinde Hazine-i Hümayun'da Bir Devir Teslim Sayımı. TSMA. D. 7287/1.

Ek 2: TTK Arşivi'nde Bulunan Aya İrini Kilisesi'ni Gösteren Bir Kartpostal. TTK Görsel Arşivi, OFS. 83/7/5.

Not: Fetih'ten itibaren hiçbir zaman camiye çevrilmemiş bu yapı hakkında "Mosquee Ste. Jrene" olarak bahsedilmesi ilginçtir.

Ek 3: Aya İrini Tasvirinin Üstünde Cebchane-i Amire Yazılı Olan Molla Tiflisi'ye Ait 1584'te Yapılmış Bir Minyatür. (Hünername I. Cilt, 1584, TSMK. H. 1523.)

Ek 4: Aya İrini Giriş Kapısı Üzerindeki III. Ahmet'in Darü'l-Esliha'yı Tamir Ettirdiğine Dair 1726 Tarihli Kitabe ile I. Mahmut'un Bakım Yaptırdığına Dair 1744 Tarihli Kitabeyi Gösterir.

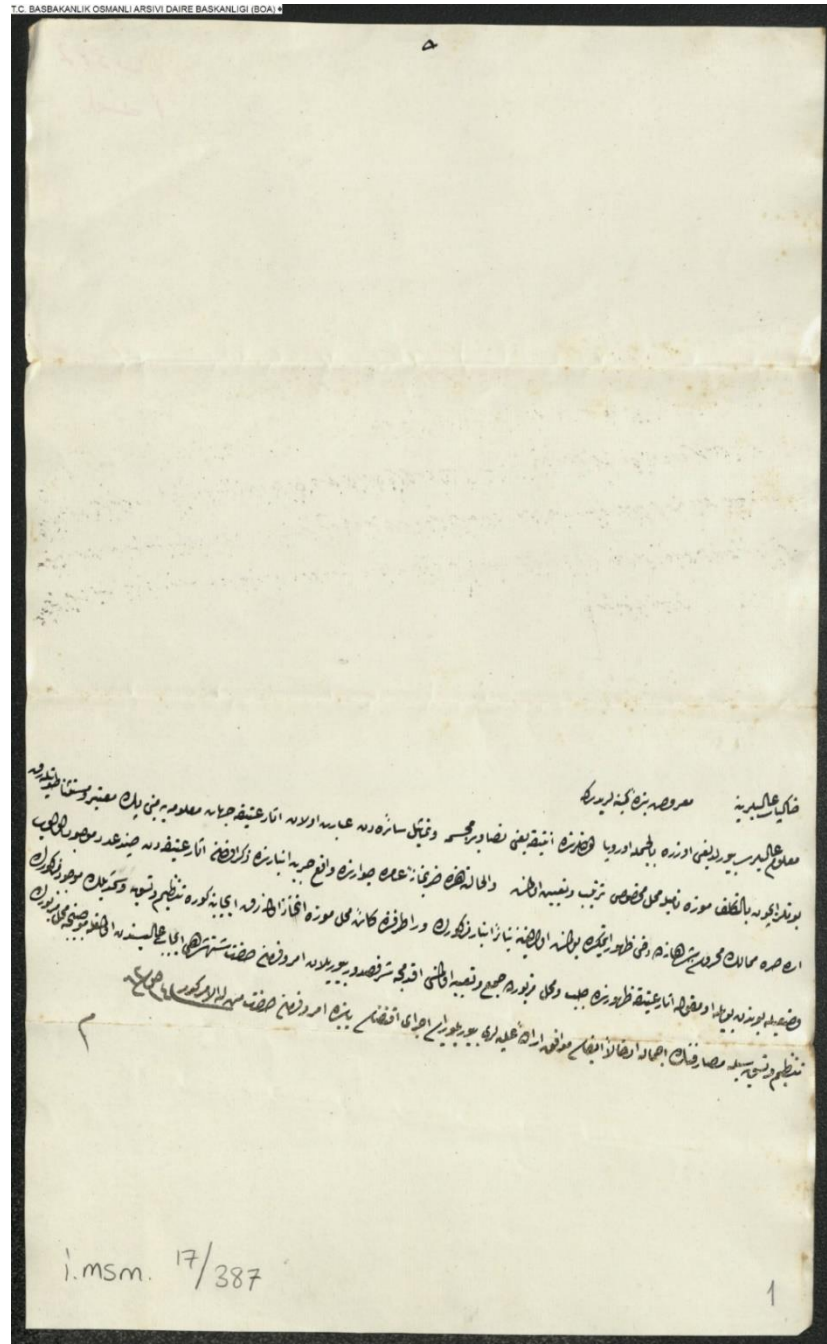
Ek 5: İstanbul'un Fransız Elçisi Olan Kont Choiseul Gouffier'in Heyetinde Yer Alan Mühendis Kauffer'un 1776'da Tamamladığı İstanbul Haritasını Gösterir.

Not: Aya İrini'nin üstünde "Salle d'Armes" yani "Silah Evi" yazmaktadır.

Ek 6: Harbiye Ambarı'nın Müze Olarak Düzenlenmesine Dair Belge. BOA, İ. MSM. 17/387.

6.1: Padişah emrince Harbiye Ambarı'nın müze olarak düzenlenmesi ve bunun masrafına ilişkin Tophane Müşiri'nin raporudur.

Ek 7: Aya İrini Avlusunda Bulunan Kitabeler

7.1: Aya İrini avlusunda bulunan “Mecmua-i Asar-ı Atika” yazılı kapıyı gösterir.

7.2: Aya İrini avlusunda bulunan “Mecmua-i Esliha-i Atika” yazılı kapıyı gösterir.

Ek 8: Aya İrini'nin Müze Olarak Düzenlenen Avlu Kısımı

8.1: Günümüzde Aya İrini Avlusunun Camla Bölünen Kısımları

8.2: 1889-1893 Yılları Arasında Aya İrini Avlusunun Duvarlarla Bölünen Kısımları

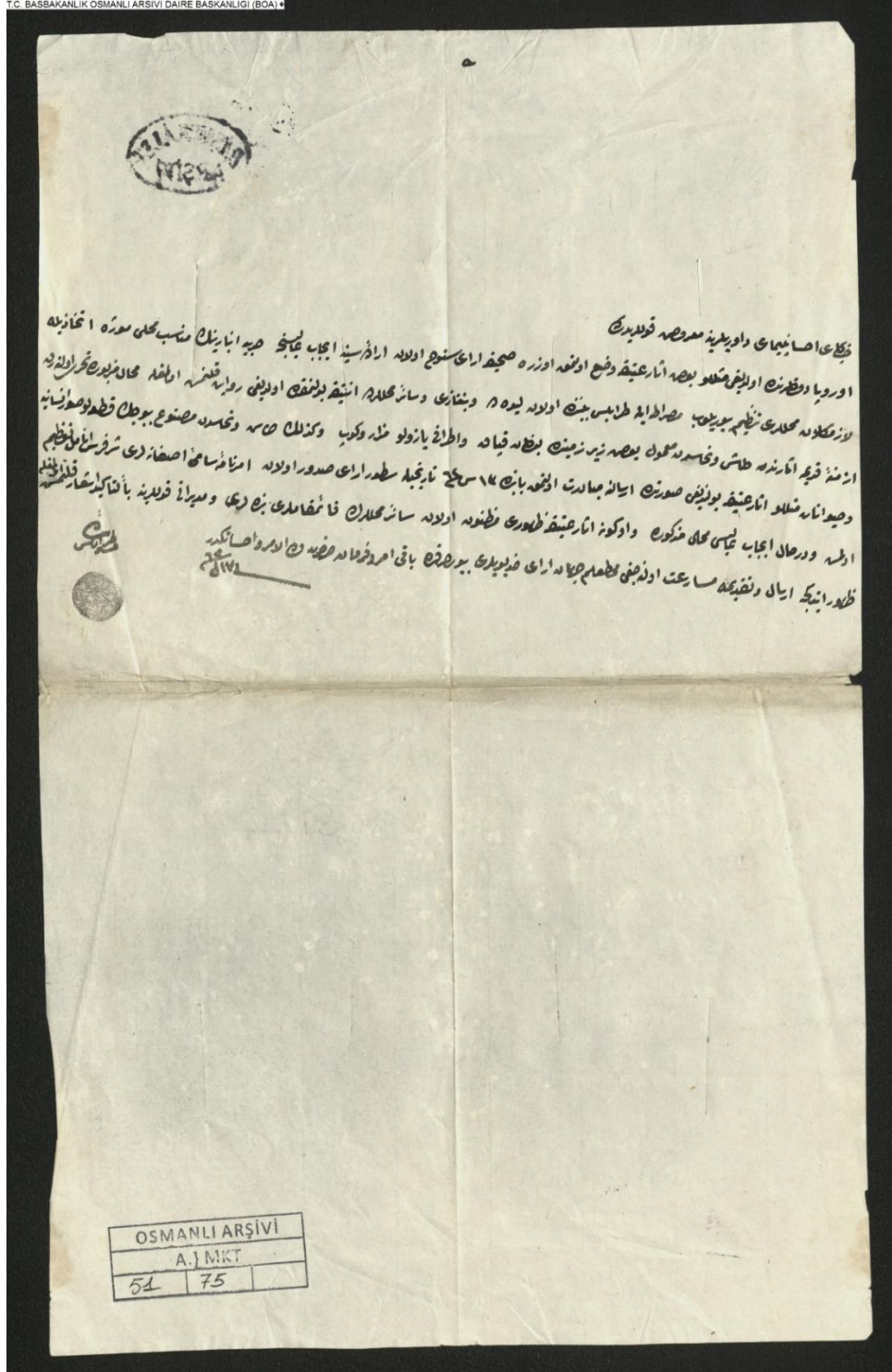

(Abdullah Biraderler Albümünden) ABD Kongre Kütüphanesi, LCCN Kalıcı Bağlantı:

<http://www.loc.gov/pictures/item/2003674871/>

Ek 10: Genelgeye Cevap Niteliğinde 8 Ekim 1846 Tarihinde Trablus Müşiri Mehmet Tarafından Yazılan Rapor. BOA, MKT. 51/75.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

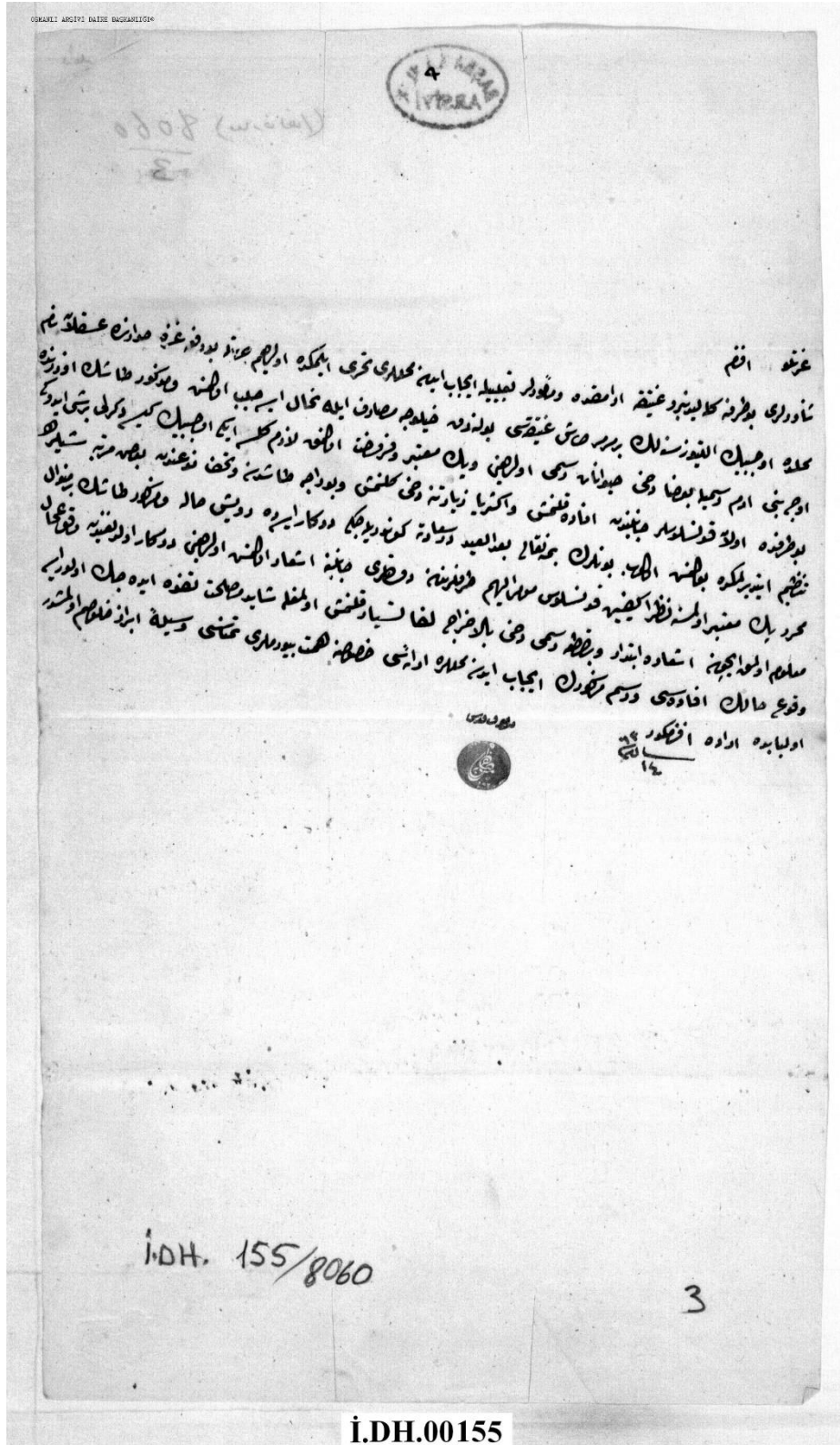
A. MKT.00051.00075.001

Ek 11: Genelgeye Cevap Niteliğinde Kudüs Mutasarrıfı Zarif Mustafa Paşa Tarafından Yazılan Rapor. BOA, İ. DH. 155/8060.

11.1: Kudüs Mutasarrıfı Zarif Mustafa Paşa'nın gönderdiği karakalem çalışmasını gösterir.

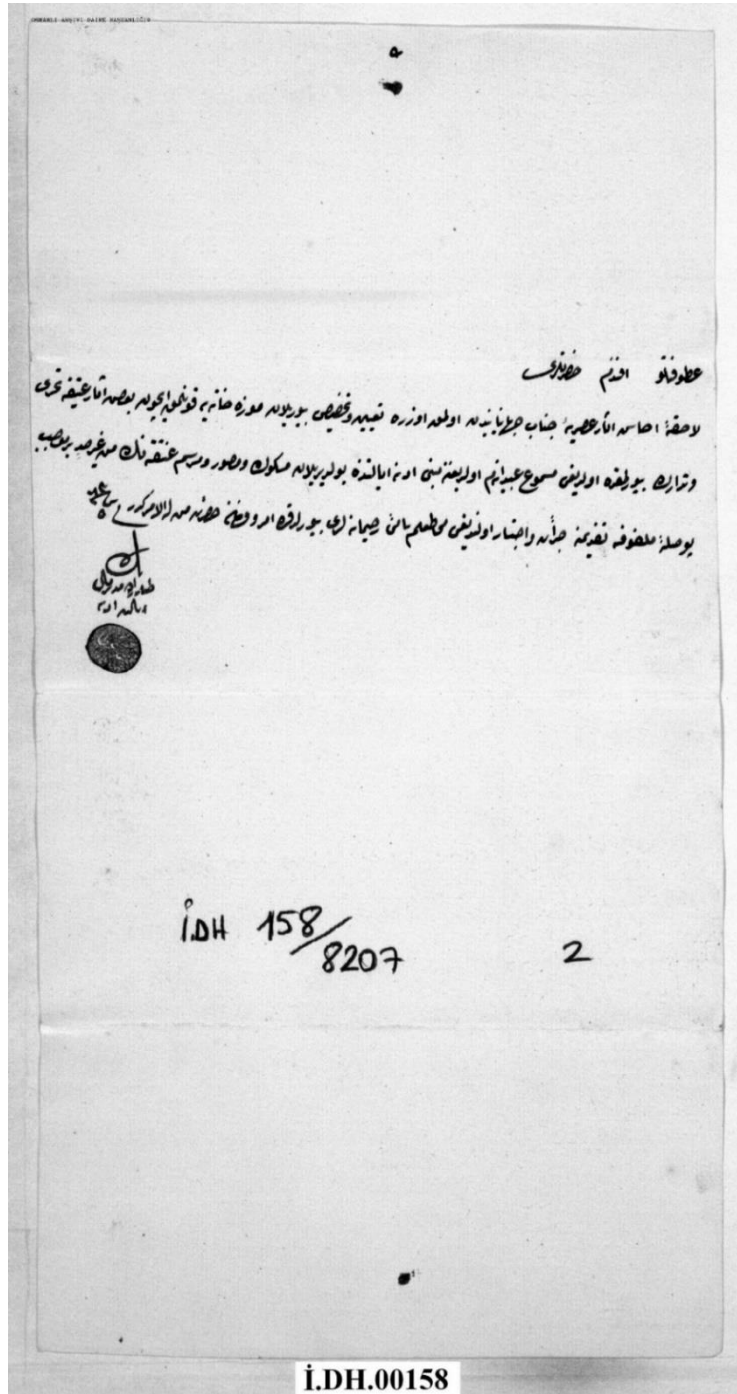

11.2: Kudüs Mutasarrıfı Zarif Mustafa Paşa'nın gönderdiği raporu gösterir.

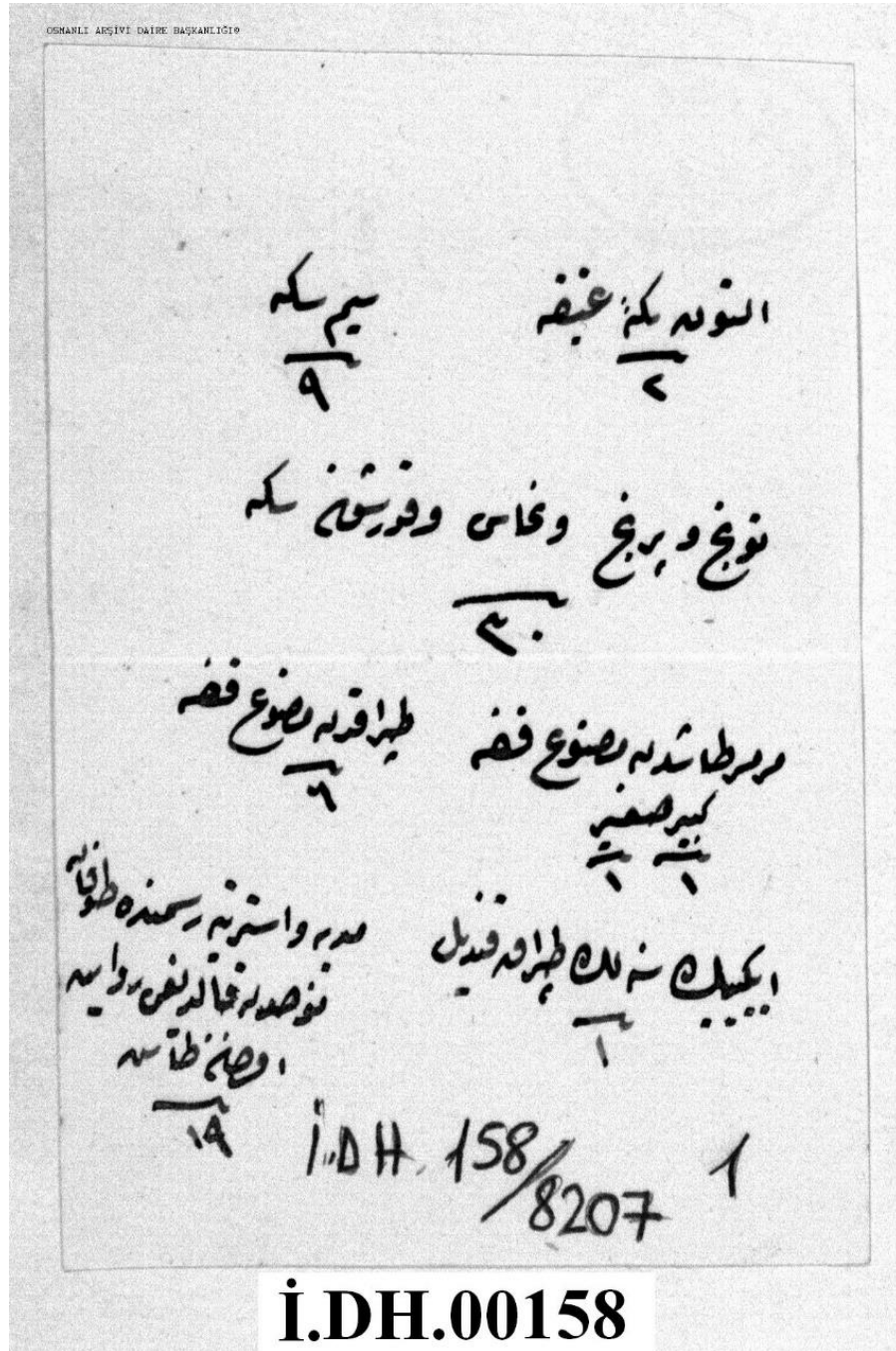

Ek 12: Genelgeye Cevap Niteliğinde Adana Mal Müdürü Ahmet Ata Bey Tarafından Yazılan Rapor. BOA, İ. DH. 158/8207.

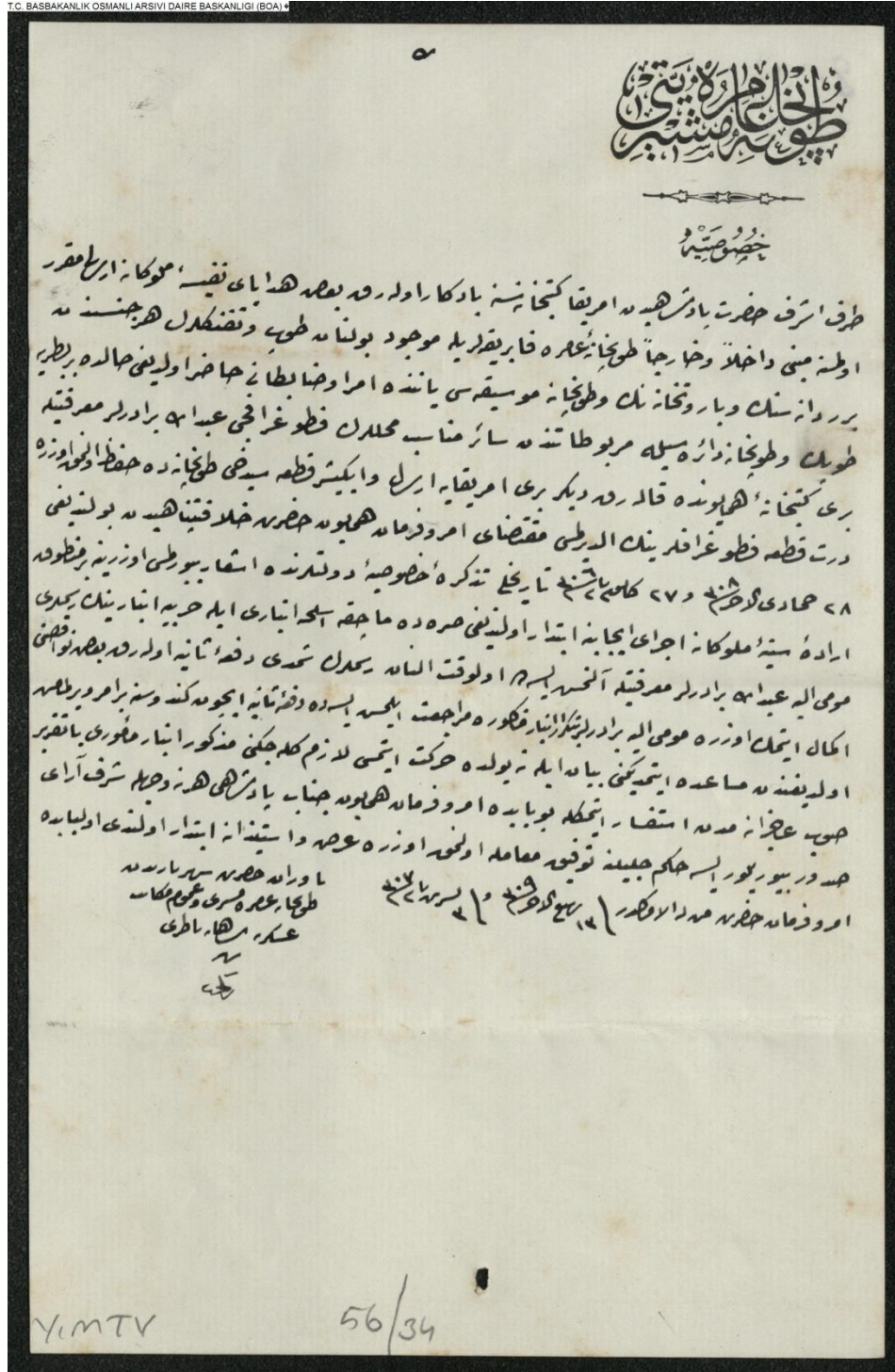
12.1: Adana Mal Müdürü Ahmet Ata Bey tarafından hazırlanan rapor.

12.2: Adana Mal Müdürü Ahmet Ata Bey tarafından hazırlanan raporda liste halinde sunulan eserler.

Ek 13: Abdullah Biraderlerin Aya İrini ile İlgili Fotoğraf Çekimlerinin 1889 Yılı İtibariyle Başladığını Gösteren Belge. BOA, Y. MTV. 56/34.

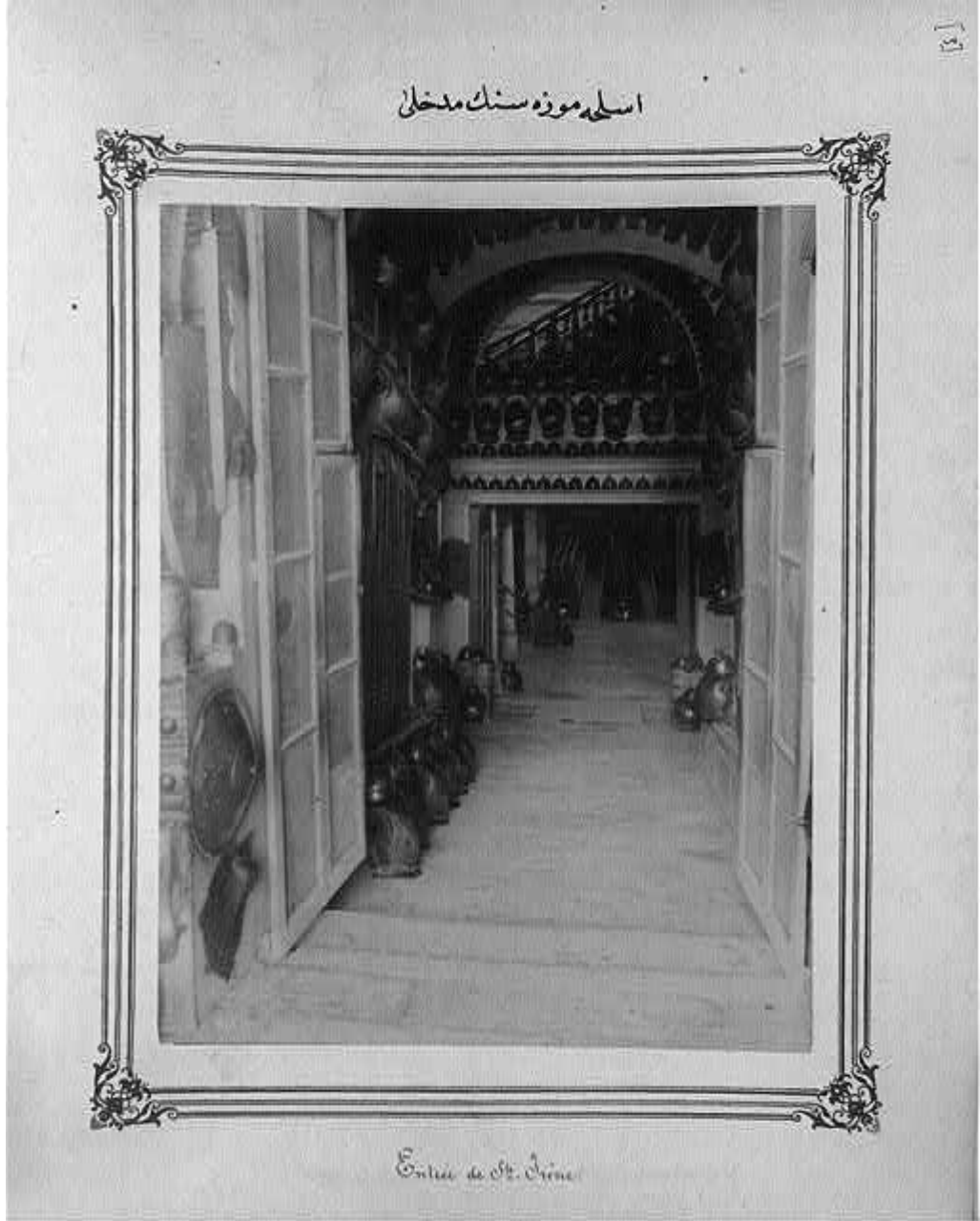
Y.MTV.00056.00034.001

Ek 14: Abdullah Biraderlerin 1889-1893 Yılları Arasında Çektiği Aya İrini Fotoğrafları. (ABD Kongre Kütüphanesi)

14.1: Aya İrini Girişi, LCCN Kalıcı Bağlantı: <https://lccn.loc.gov/2003674864>

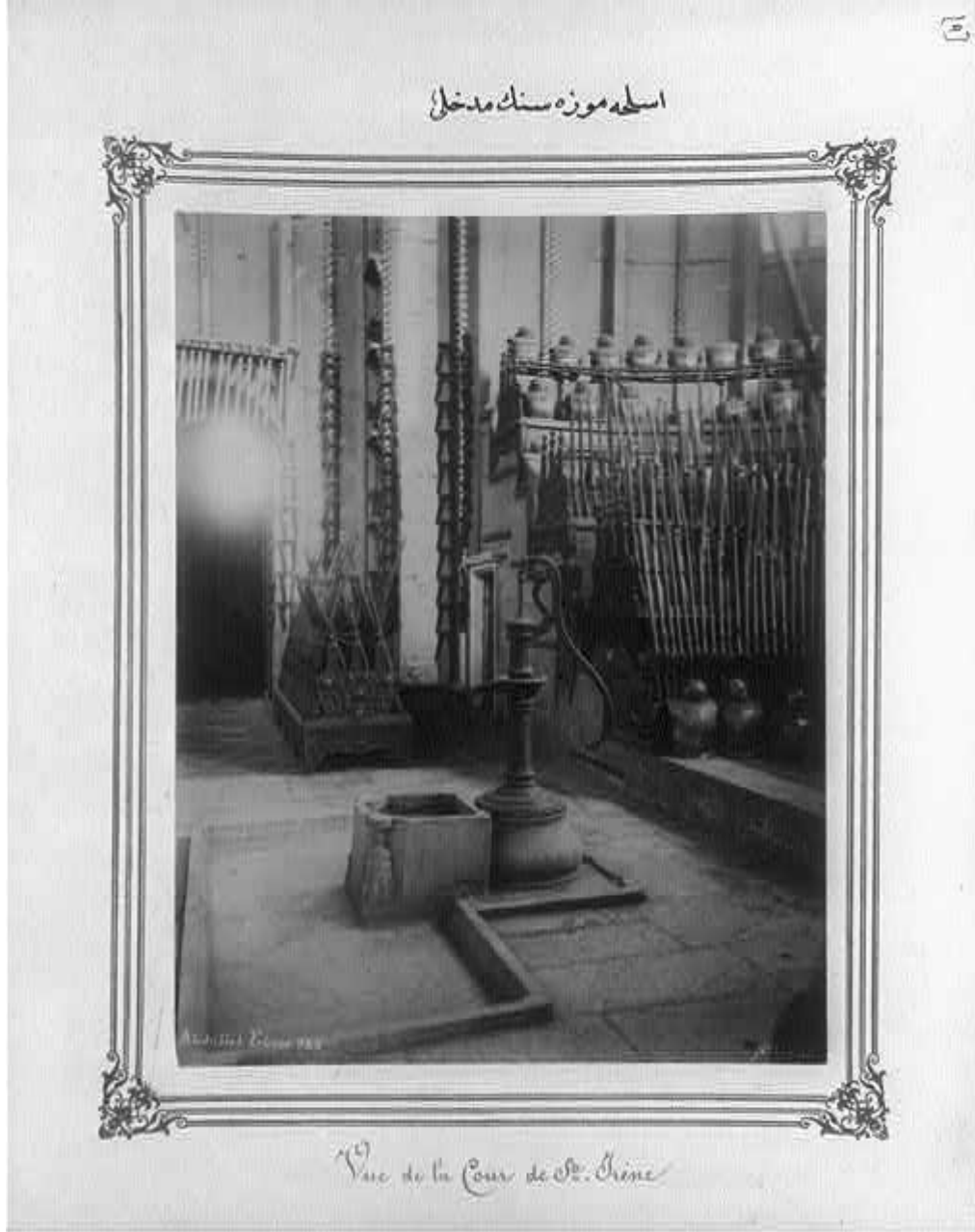
14.2: Aya İrini Giriş Rampası, LCCN Kalıcı Bağlantı: <https://lccn.loc.gov/2003674865>

14.3: Aya İrini Orta Alan, LCCN Kalıcı Bağlantı: <https://lcn.loc.gov/2003674875>

14.4: Aya İrini Apsis Önünde Yer Alan Su Tulumbası, LCCN Kalıcı Bağlantı:
<https://lccn.loc.gov/2003674866>

14.5: Ayasofya'ya Ait Olduğu Tahmin Edilen Kilise Çanı, LCCN Kalıcı Bağlantı:
<https://lccn.loc.gov/2003674873>

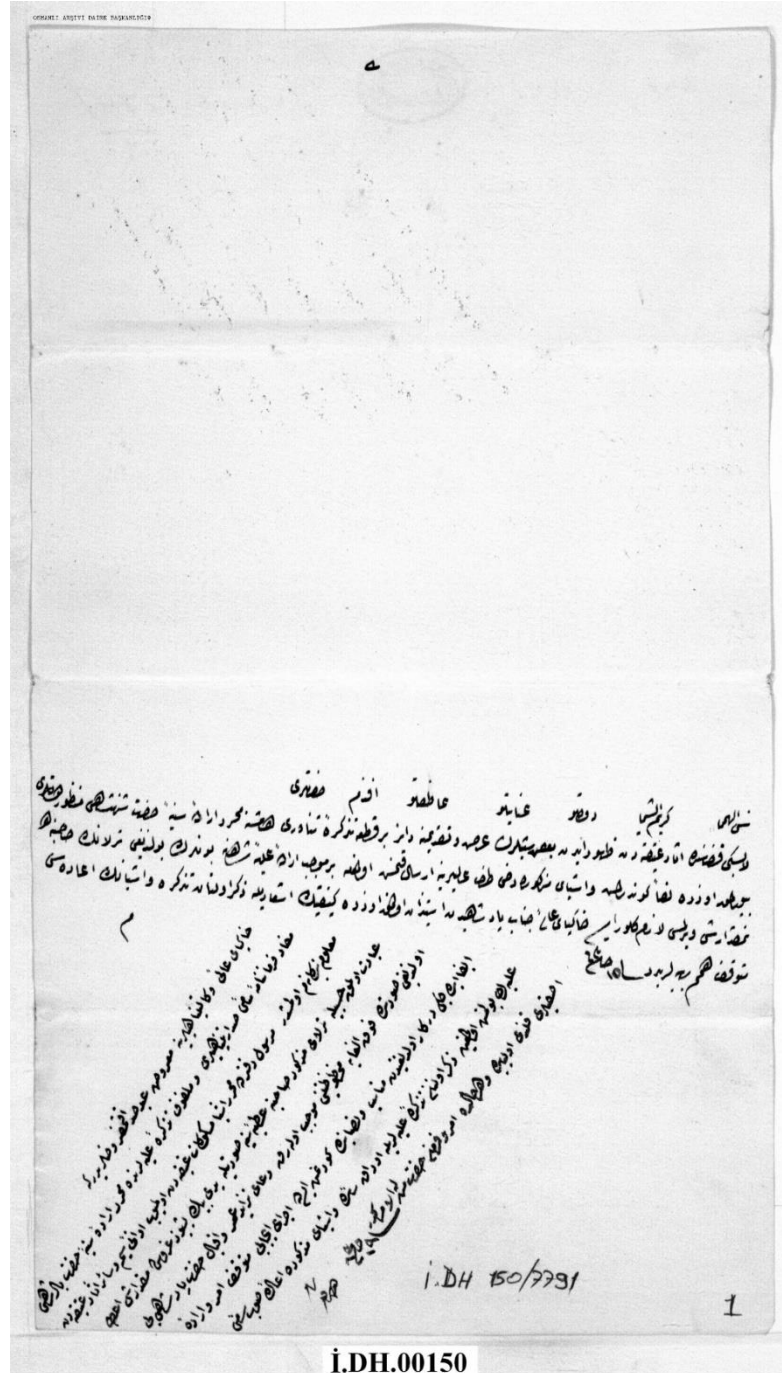

14.6: Haliç'e Çekilen Zincir, LCCN Kalıcı Bağlantı: <https://lccn.loc.gov/2003674880>

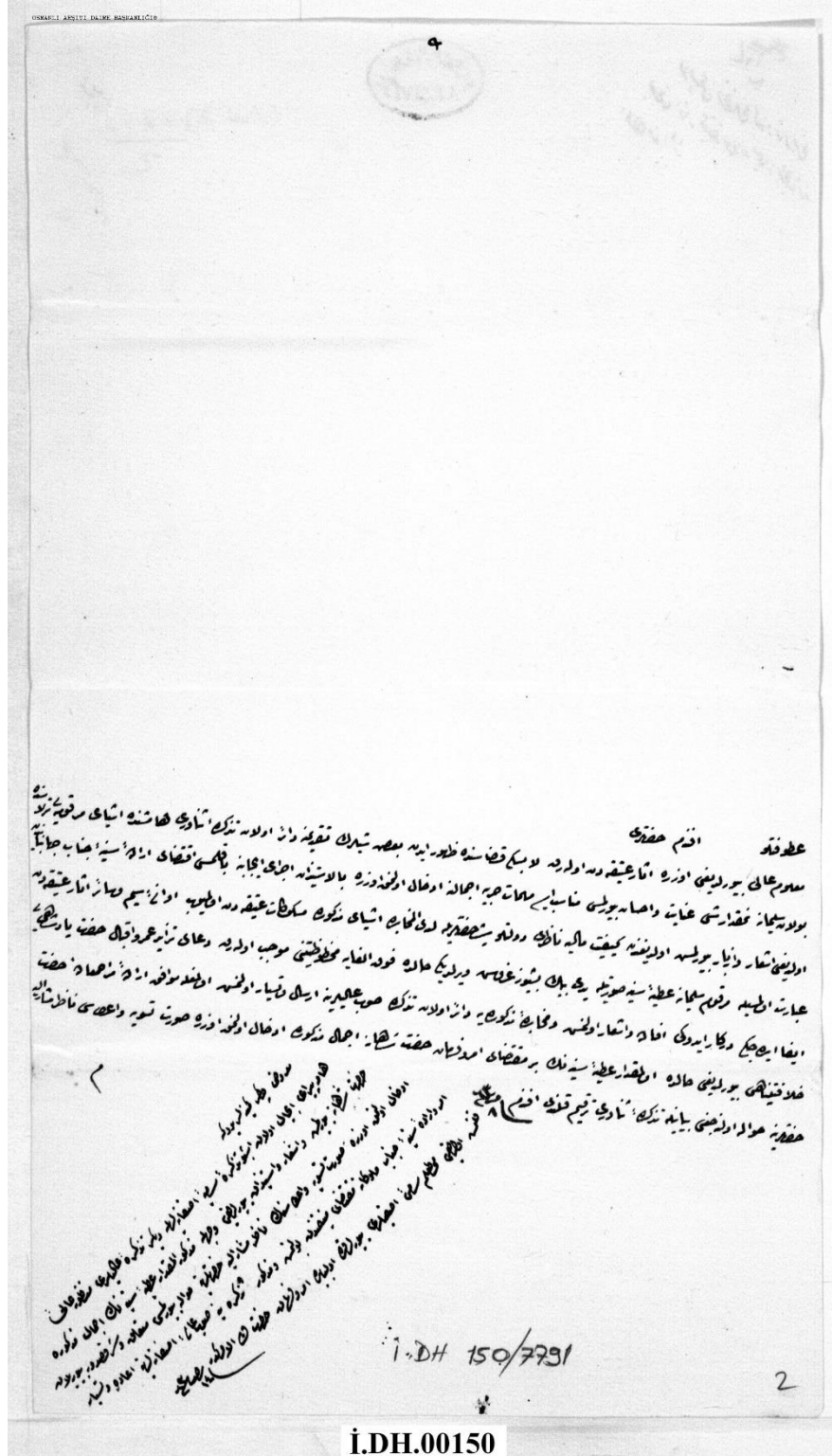

Ek 15: Eser Bulana Bedel Ödeme, Ödül Verme Gibi Günümüz Müzeciliğine Yakın Uygulamalardan Örnekler

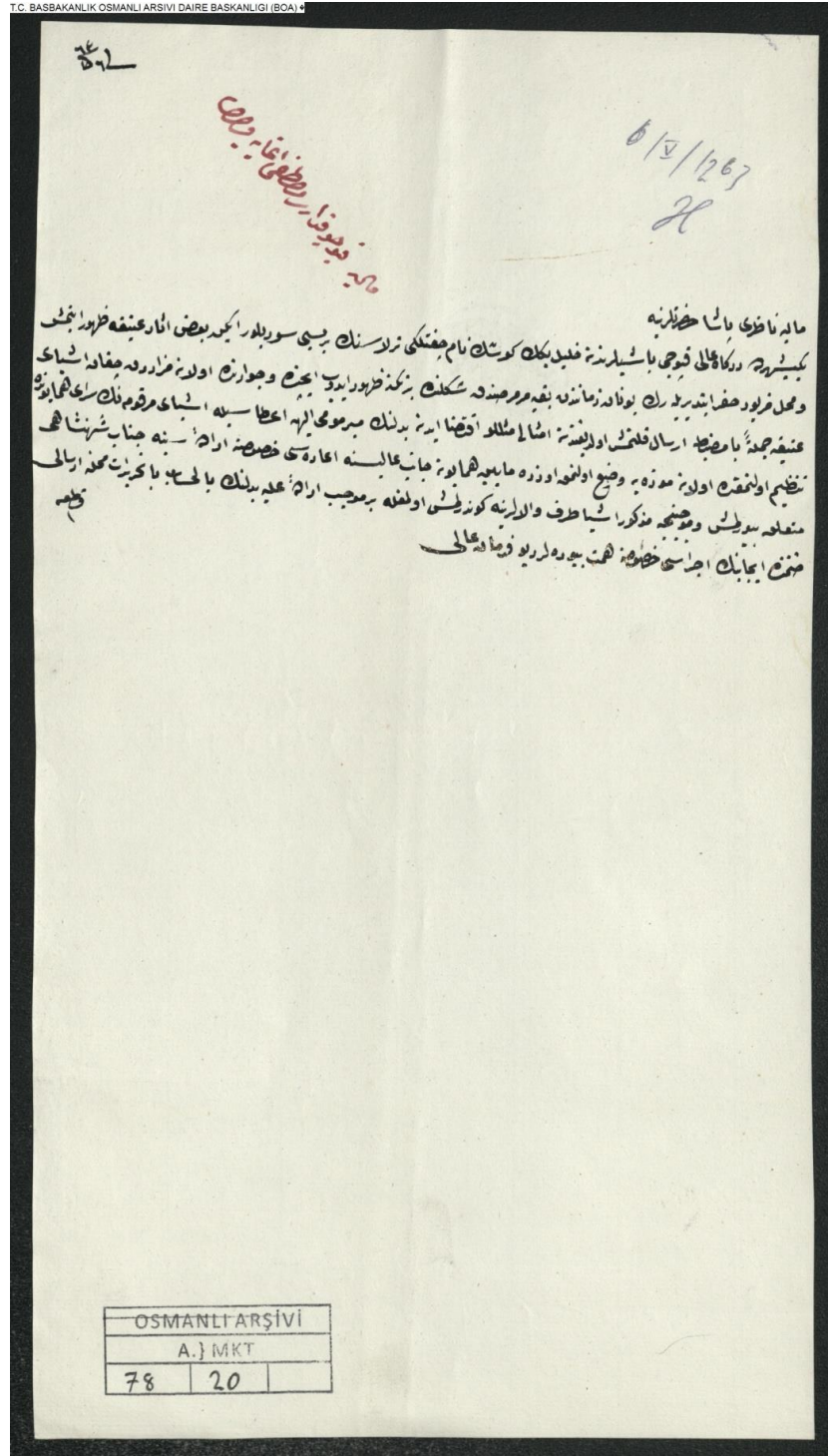
15.1.1: Lâpseki'de Kendi Tarlasında Eser Bulan Süleyman'a Ödül Verilmesine Dair Bir Belge. BOA, İ. DH. 150/7791. Sayfa 1

15.1.2: Lâpseki'de Kendi Tarlasında Eser Bulan Süleyman'a Ödül Verilmesine Dair Bir Belge. BOA, İ. DH. 150/7791. Sayfa 2.

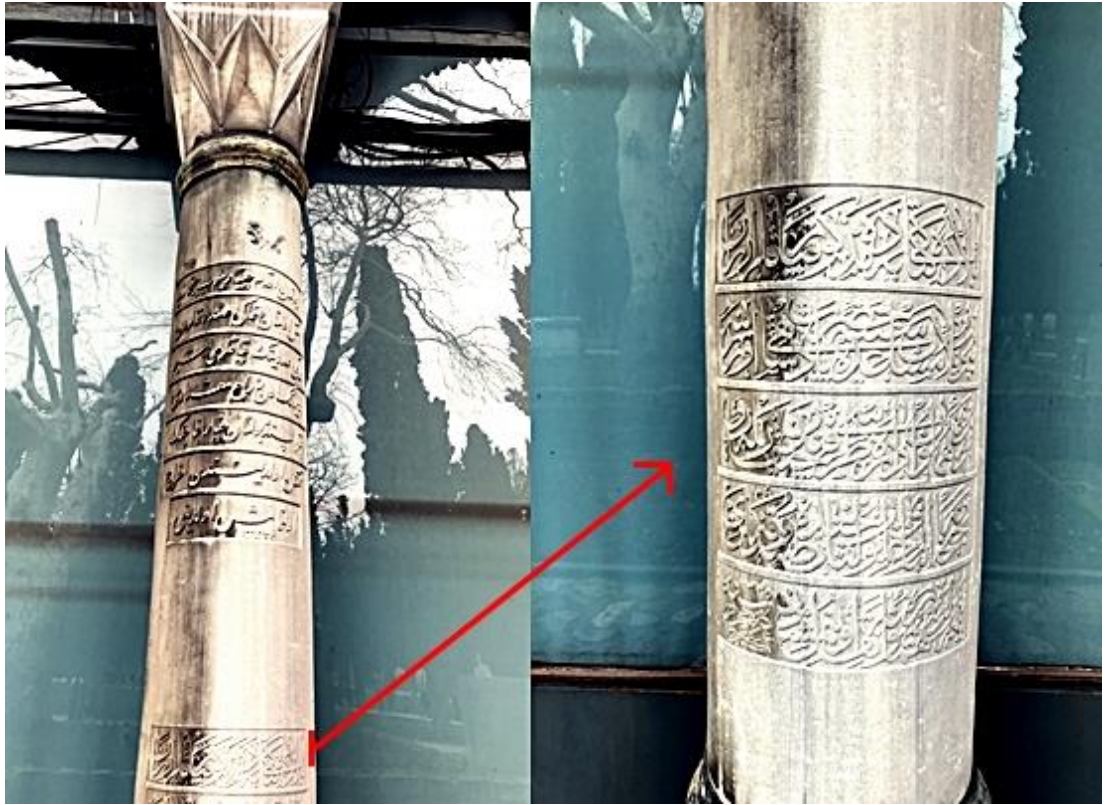
15.2: Yenişehir'de Dergâh-ı A'li Kapıcıbaşlarından Halil Bey'in Tarlasında Bulunan Yunan Dönemine Ait Eserlerin Yetkililere Teslim Edilmesi Sonucunda Halil Bey'e Para Ödendiğine Dair Belge. **BOA, MKT. 78/20.**

Ek 16: Aya İrini Avlusunda Yer Alan Taht Odasını Gösterir.

Ek 17: Ahmet Fethi Paşa'nın Lahitlerin Yerini Tarif Ettiği Kitabeleri Gösterir.

Ek 19: Sultan Abdülaziz'in Ambras Galerisi'ne Yaptığı Ziyareti Gösterir.

100

L'ILLUSTRATION, JOURNAL UNIVERSEL

VIENNE. — Visite du Sultan à la galerie d'Ambras (Anderssen-Sammlung). — D'après un croquis de M. P. de Longe.

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

24.3: Aya İrini'nin Üst ve Orta Kat Galerilerindeki Osmanlı Kıyafet Bölümü

24.4: Aya İrini'nin Üst ve Orta Kat Galerilerindeki Osmanlı Kıyafet Bölümü

24.5: Aya İrini'nin Üst ve Orta Kat Galerilerindeki Osmanlı Kıyafet Bölümü

24.6: Ahmet Muhtar'ın Kurduğu “Yeniçeri ve Asakir-i Kadime-i Osmaniye Müfrezesi”

24.7: Aya İrini'nin Avlu (Atrium) Kısımında Haliç'e Çekilen Zincir.

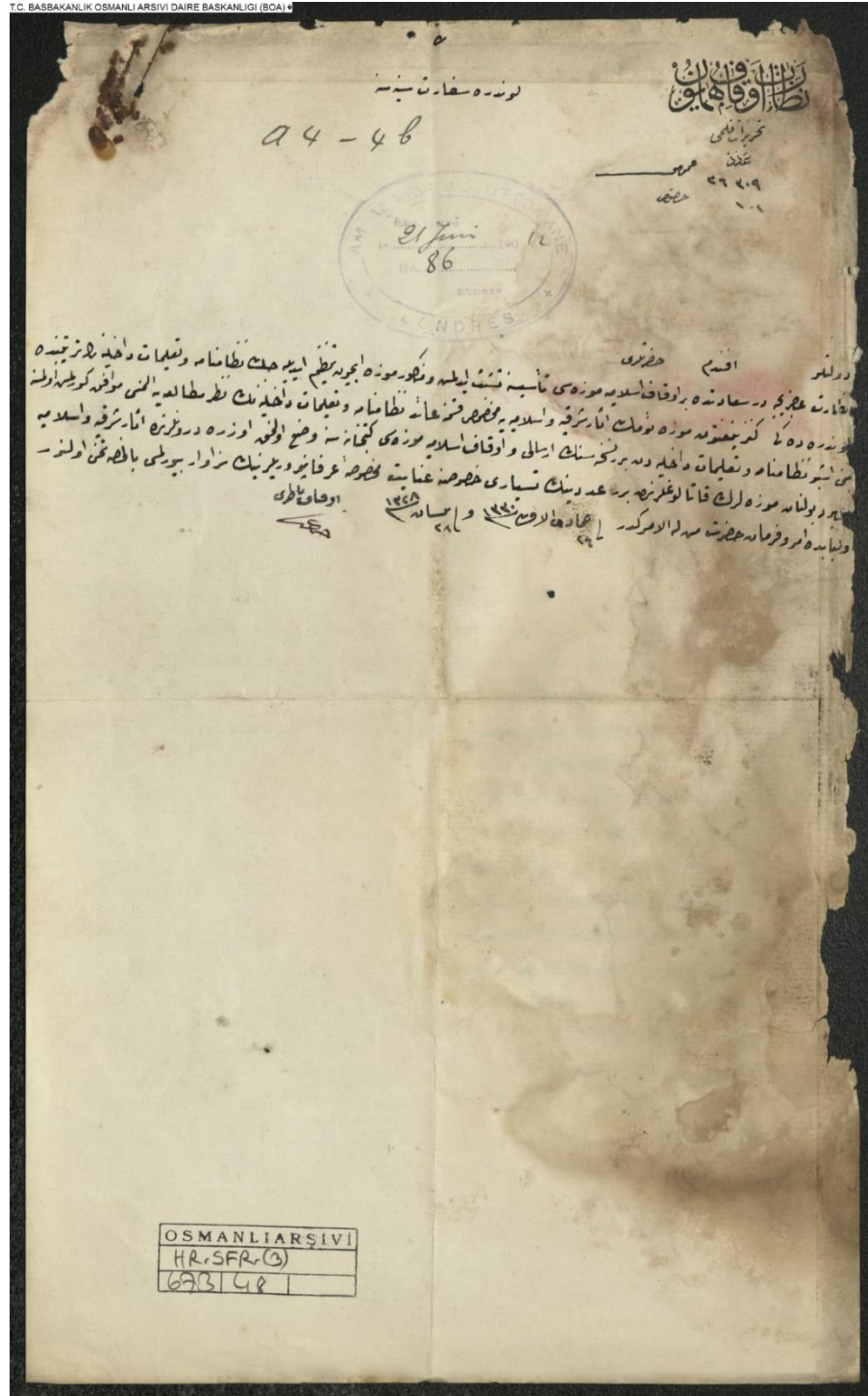
24.8: Aya İrini’de Orta Alan Teşhiri.

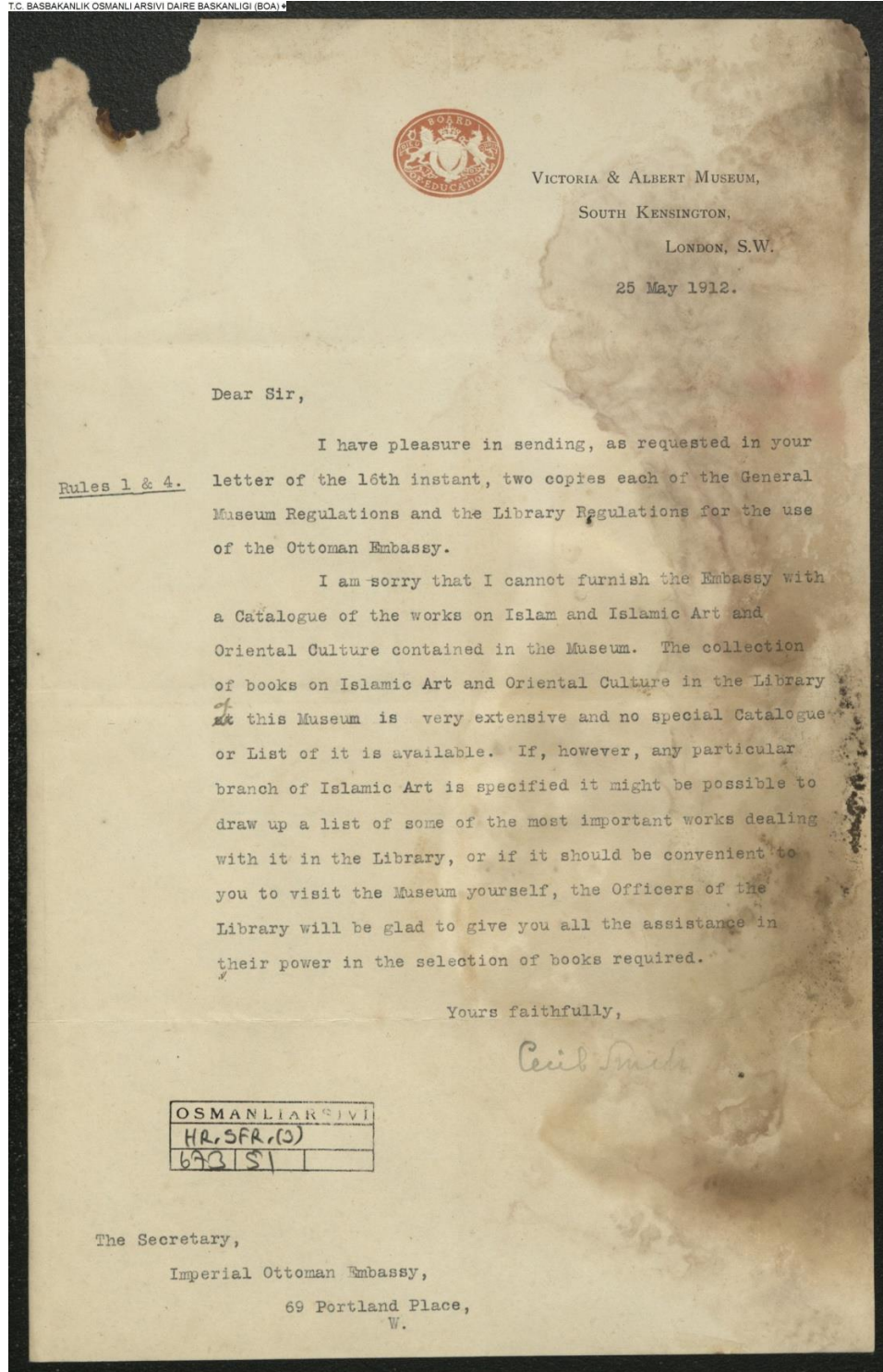
24.9: Aya İrini'de Orta Alan Teşhiri.

Ek 25: Evkaf-ı İslamiye Müzesi İçin Hazırlanacak Nizamnameye Örnek Olması Amacıyla Londra'da Bulunan Kensington Müzesi'nin Şark ve İslam Eserlerine Ait Nizamnamesinden Örnek İstenmesi. BOA, HR. SFR. 3. 673/48.

**Ek 26: Victoria & Albert Museum (Kensington Museum) Adına Cecil Smith
Tarafından Verilen Cevap. BOA, HR. SFR. 3. 673/51.**

HR.SFR.3.00673.00051.001

Ek

27: Victoria & Albert Museum’a (Kensington Museum) Ait Şark ve İslam Eserlerinden Örnekler.

Not: Envanter numaralarında dörtlü rakamlar eserin müzeye giriş tarihini gösterir.

27.1: Müze Envanterinde “703-1891” Numarayla Kayıtlı Bulunan 1731 Yılına Tarihlendirilmiş “Çinili Ocak”.

İnternet Erişimi: <http://collections.vam.ac.uk/item/O106607/fireplace-unknown/>

27.2: Müze Envanterinde “MSL/1890-9-23” Numarayla Kayıtlı Bulunan 1650-1700 Yılları Arasına Tarihlendirilmiş Mehmet Oğlu Mustafa İmzalı “Kur’an-ı Kerim”.

İnternet Erişimi: <http://collections.vam.ac.uk/item/O1347948/koran-book-mustafa-son-of/>

27.3: Müze Envanterinde “407-1900” Numarayla Kayıtlı Bulunan 1580-85’lere Tarihlendirilmiş “İznik Çinisi”.

İnternet Erişimi: <http://collections.vam.ac.uk/item/O100698/tile-unknown/>

27.4: Müze Envanterinde “1050:1 to 2-1869” Numarayla Kayıtlı Bulunan 1468-69 Tarihli Sultan Kayıtbay Dönemine Ait “Minber”.

İnternet Erişimi: <http://collections.vam.ac.uk/item/O48775/minbar-unknown/>

27.5: Müze Envanterinde “763-1884” Numarayla Kayıtlı Bulunan 16. Yüzyıla Tarihlendirilmiş “Kaftan”.

İnternet Erişimi: <http://collections.vam.ac.uk/item/O86230/kaftan-unknown/>

27.6: Müze Envanterinde “411E-1880” Numarayla Kayıtlı Bulunan 1750-1800 Yılları Arasına Tarihlenen “Rahle”.

İnternet Erişimi: <http://collections.vam.ac.uk/item/O368587/rahle-quran-stand/>

27.7: Müze Envanterinde “295-1878” Numarayla Kayıtlı Bulunan 1800-1899 Yılları Arasına Tarihlendirilen “Halı”.

İnternet Erişimi: <http://collections.vam.ac.uk/item/O154976/carpet/>

Ek 29: Müze, Müzedeki Eser, Müze ve Ören Yeri Ziyaretçi Sayısı, 2001-2017.

TUİK, Kültürel Miras İstatistikleri, 2017, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Yıl	Müze Sayısı			Müzedeki Eser Sayısı		
	Toplam	Kültür Bakanlığına Bağlı Müzeler	Özel Müzeler	Toplam	Kültür Bakanlığına Bağlı Müzeler	Özel Müzeler
2001	171	171	-	2 733 657	2 733 657	-
2002	177	177	-	3 095 034	2 744 257	350 777
2003	180	180	-	3 128 694	2 775 194	353 500
2004	270	176	94	3 160 895	2 800 643	360 252
2005	245	156	89	3 127 294	2 790 566	336 728
2006	273	175	98	3 180 068	2 866 303	313 765
2007	247	165	82	3 044 570	2 767 149	277 421
2008	286	159	127	3 287 444	2 989 749	297 695
2009	304	183	121	3 412 581	3 044 197	368 384
2010	334	185	149	3 382 226	3 096 599	285 627
2011	339	189	150	3 431 177	3 149 982	281 195
2012	347	188	159	3 516 491	3 177 446	339 045
2013	350	187	163	3 531 656	3 174 867	356 789
2014	392	192	200	3 591 566	3 217 173	374 393
2015	409	193	216	3 628 715	3 235 113	393 602
2016	417	193	224	3 685 609	3 311 359	374 250
2017	438	199	239	3 692 915	3 306 073	386 842

Ek 31: Topkapı Sarayı'nın Onarım Öncesi ve Sonrasını Gösteren Bazı Fotoğraflar.

31.1: Orta Kapı Revakları

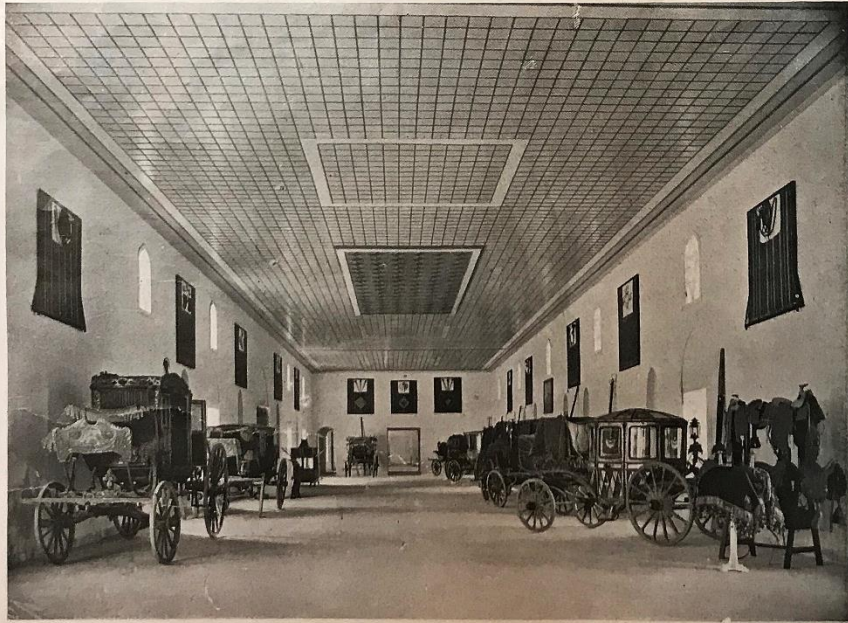

(R. 8) Revaklar onarımdan önce (1942)

(R. 9) Revakta, bazı mimari eserler teşhirden sonra (1944)

31.2: Has Ahırlar Binası

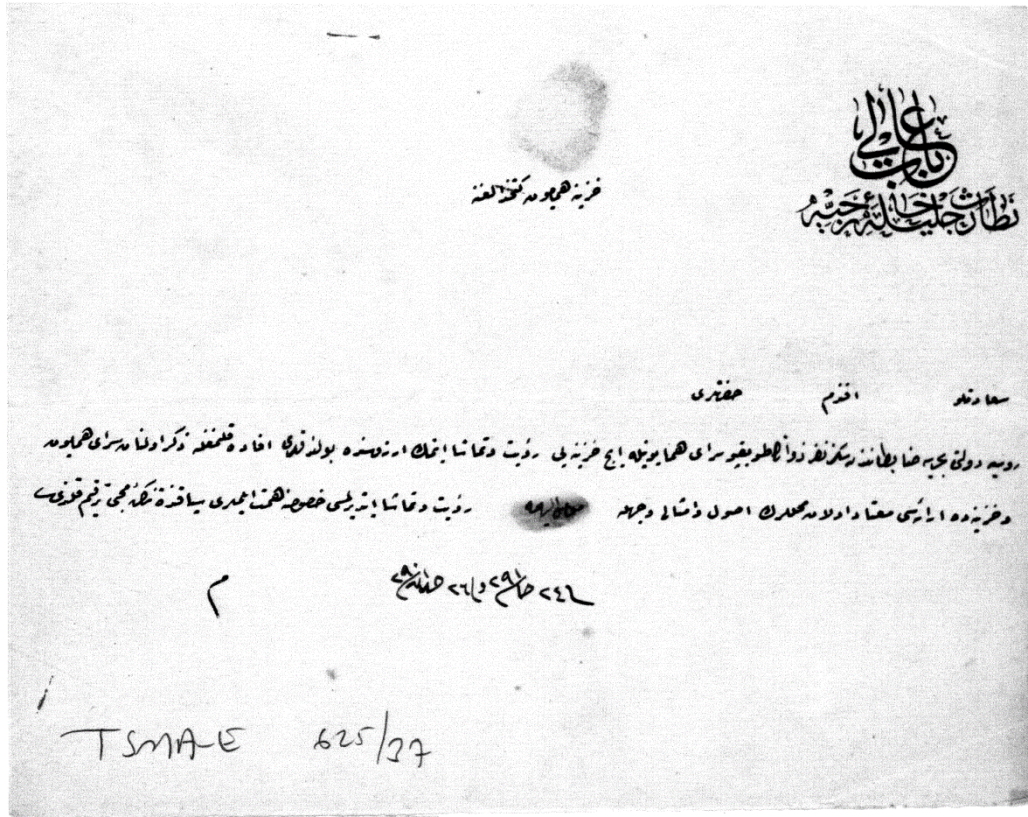
(R 23-24) Hasahır içi onarımdan önce (1939) ve sonra, (1941-1942)

31.3: Mutfaklar Bölümünde Aşçılar Koğuşu

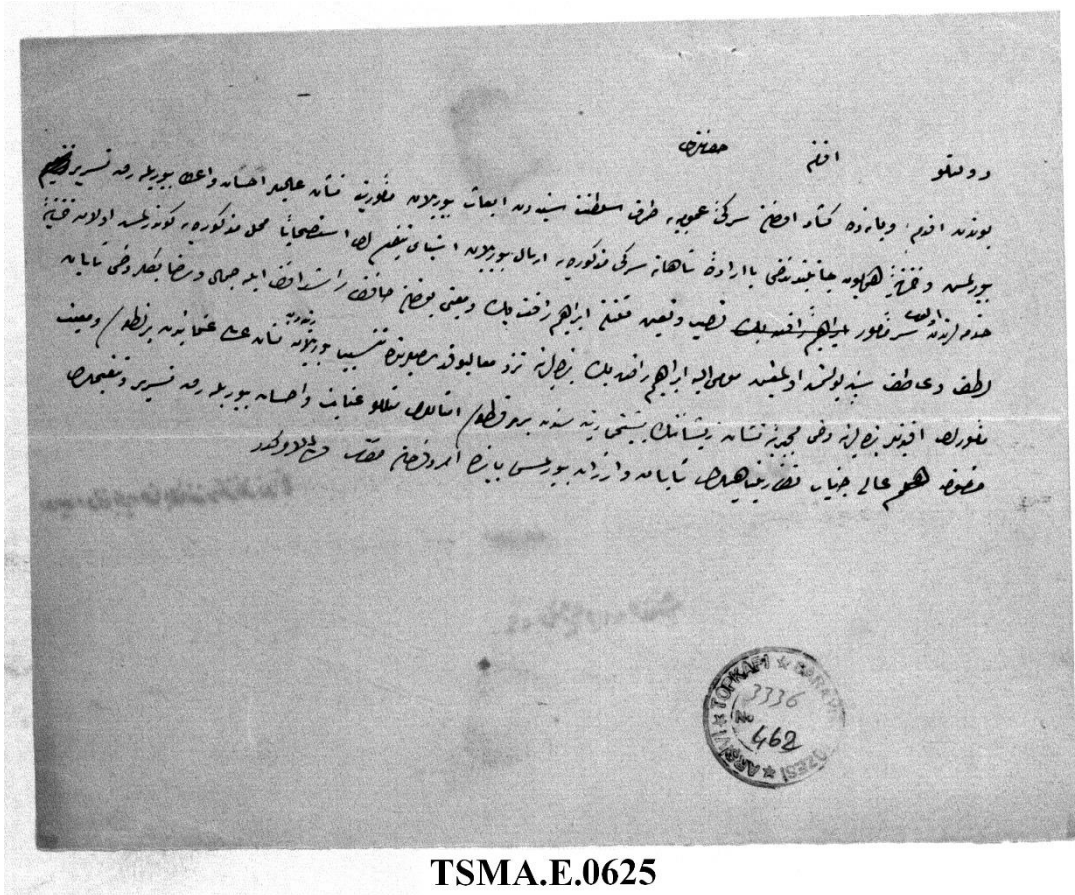
Ek 32: Topkapı Sarayı ve İç Hazineyi Gezmek İçin Hazine-i Hümayun Kethüdalığına Yazılan İzin Yazıları.

32.1.1: Rusya Devleti'nden Sekiz Bahriyeli Subay'ın İç Hazineyi Gezmelerine İzin Veren 9 Temmuz 1874 Tarihli Yazı. **TSMA. E. 625/37.**

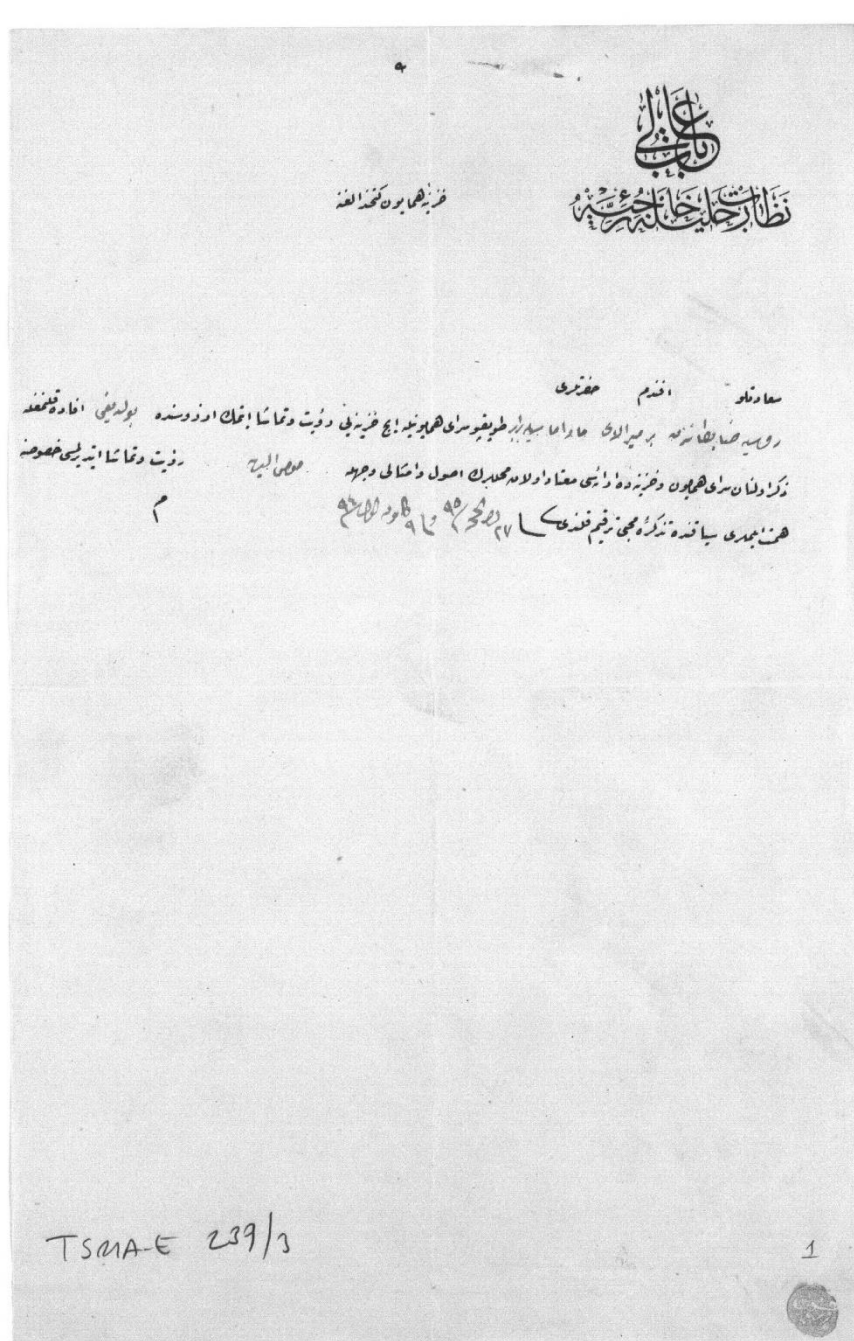

TSMA.E.0625

32.1.2: Viyana'da Açılan Sergiye Baş Memur Olarak Gönderilen Hazine Hademelerinden İbrahim Refet Bey ve Beraberindeki Hafız Raşid, Cemal ve Sefa Beylerin Osmanlı ve Mecidi Nişanları ile Ödüllendirilmesini İçeren Yazı. TSMA. E. 625/37.

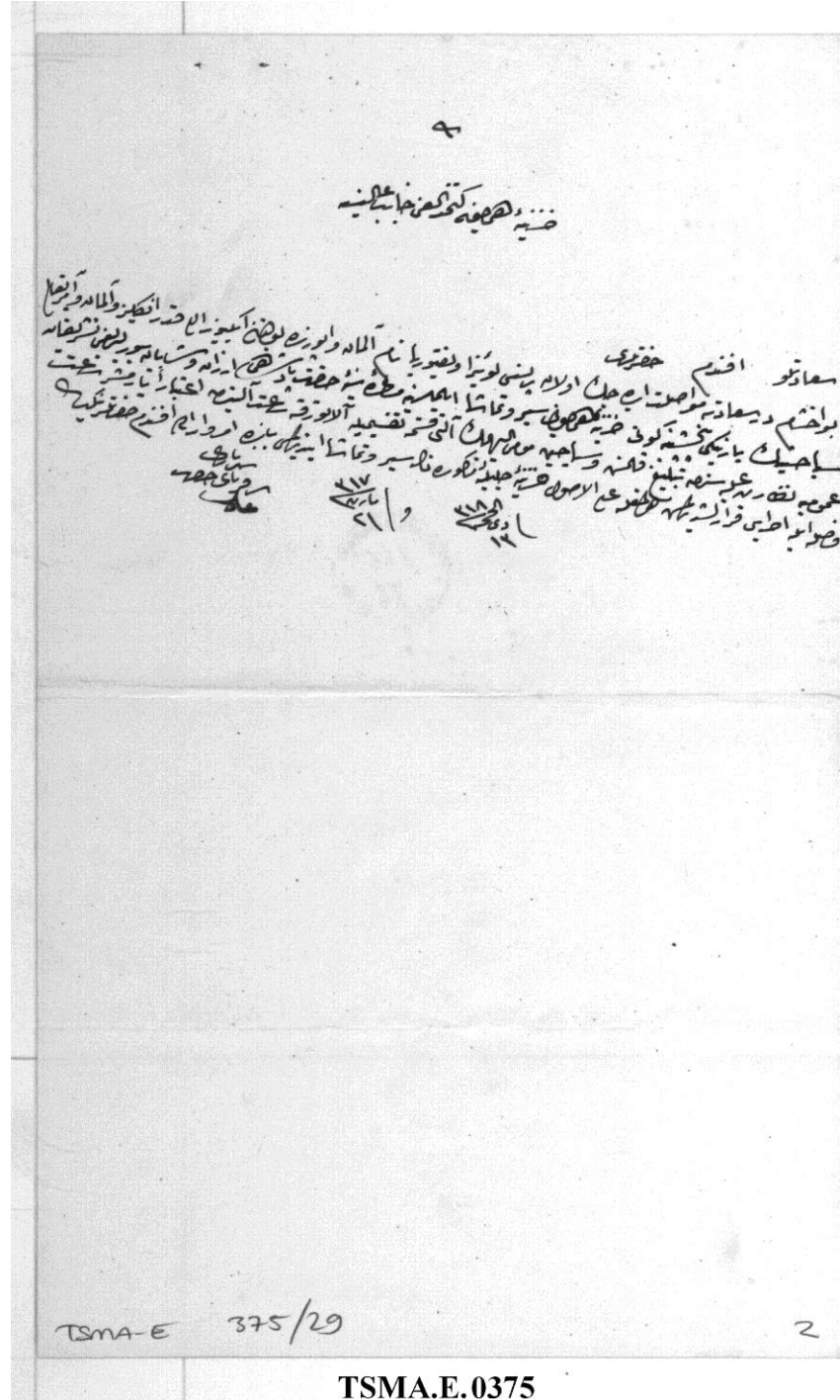

32.2: Bir Rus Miralayının Eşiyle Birlikte Topkapı Sarayı ve İç Hazineyi Gezmeleri İçin Bab-ı Ali'den Hazine-i Hümayun Kethüdalığına Yazılan 22 Aralık 1878 Tarihli İzin Yazısı. **TSMA. E. 239/3.**

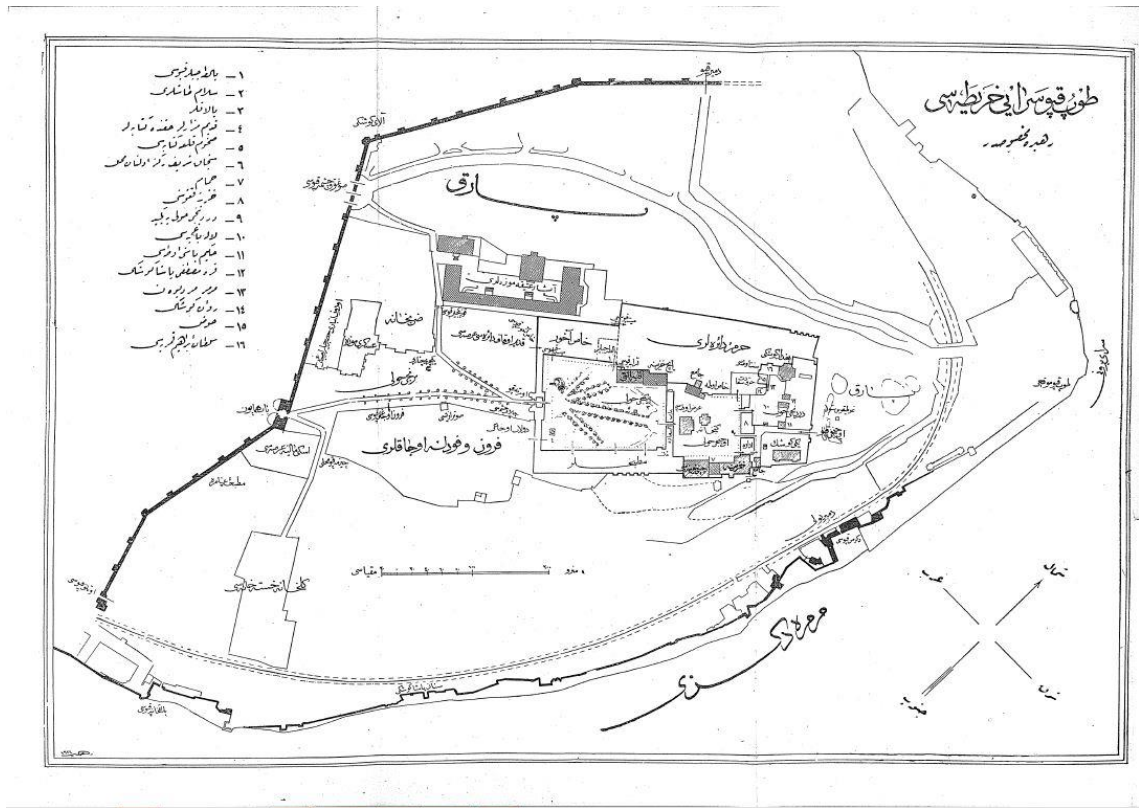

TSMA.E.0239

32.3: “Princess Luisa Victoria” İsimli Alman Vapuruyla İstanbul'a Gelen İngiliz, Alman ve Amerikalı Ziyaretçilerin Hazine-i Hümayun'u Gezmelerine İzin Verildiğine Dair 14 Nisan 1900 Tarihli Yazı. TSMA. E. 375/29.

Ek 33: 1925 Yılında Hazırlanan “Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberi”nde Yer Alan Müze Planı.

Ek 35: Konya Müzesi'nin Açılış Günü, 2 Mart 1927

Kaynak: Mehmet Yusuf (Akyurt), **Resimli ve Muhtasar Konya Asarı Atika Müzesi Rehberi**, Alâeddin Klişe Fabrika ve Matbaası, İstanbul, 1930, s. 9.

Ek 36: 1930'a Kadar Konya Müzesi'ndeki Eser Sayıları

Müzenin havi olduğu eşyanın adedini ve cinsini gösterir cetvel.

Fasıl	Başladığı numara	Eşyanın cinsi	Adedi
4	1	Kuranı kerim kısmı: Musanna ve müzehhep	50
5	60	Muhtelif kitap kısmı: " " "	91
6	889	Yazı levhası kısmı	145
7	193	Şal ve nakışlı bakır işleri, altın ve gümüş ve müteferrik eşya, şeffaf kandil	202
8	358	Ağaçtan oyma işleri kısmı	58
9	464	Ešliha kısmı	16
10	222	Halı ve kilim kısmı	98
11	719	Melbusat, çatma, puşide, kumaş ve işleme kısmı	151
12	1544	Selçuk, Osmanlı, Arap çinileri kısmı	160
13	1574	Selçuk ve Osmanlı devrine ait taş âsar ve kitabeler	95
14	1424	Topraktan mamûl eşya	147
15	1634	Gayri İslâmî taş âsar, kitabe ve heykeller	190
16	1064	Akvamı muhtelifeye ait meskûkât	1270
17	1484	Gayri İslâmî eşyayı zücaciye	128
	2114	İslâmî eşyayı zücaciye	49
YEKÜN			2850

Bu cetvel Şubat 1930 manzarasını göstermektedir.

Kaynak: Mehmet Yusuf (Akyurt), **Resimli ve Muhtasar Konya Asarı Atika Müzesi Rehberi**, Alâeddin Klişe Fabrika ve Matbaası, İstanbul, 1930, s. 101.

Ek 37: Atatürk'ün Konya Gezisi Sırasında İsmet İnönü'ye Çektiği Telgraf. BCA, 30.10.0/213.445.12.

Ankara 22 III 271
23.3.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
RİYASETİ
KÂTİBİ
UMUMİİ
L
158

B. S. P. A. İ. İ.
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekil İsmet paşa hazretlerine

Son tetkık seyahatımda muhtelif yerlerdeki Müzeleri ve eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim :

I - Istanbuldan başka Bursa , İzmir , Antalya , Adana ve Konya da mevcut Müzeleri gördüm . Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi Mütéhassıs-ların yardı-mile tasnif edilmektedir . Ancak memleketimizin heman her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan Âbidelerin muhafazaları için Müze Müdürlüklerinde hafriyat işlerinde kullanılmak üzere (Arkeoloji) mütéhassıs-larına lüzum vardır . Bunun için Maarifçe harice tahsile gönderilecek talim-den bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim .

2 - Konyada , asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle , büyük bir harabî içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk meden-iyetinin hakikî mimarî şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebanî dır . Bunlardan bilhassa Karatay medresesi , Alaeddin camii , Sak-ata medrese , cami ve türbesi , sırçalı mescit ve ince minareli cami derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedirler . Bu tamirin ger-meşi bu Âbidelerin kâmilten indirasını mucip olacağından evvla asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kâffesinin mütéhassıs zevat nezaretile tamirinin temin buyurulmasını rica ederim .

Garzi M. Kemal

030	10			213	445	12
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ek 38: Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürüldüğüne Dair Tartışmalı Kararname.
BCA, 30.18.1.2/49.79.6.1

38.1: Birinci Sayfa

T. C.
BÂŞVEKÂLET
 Kararlar Müdürlüğü
 Sayı: 2
1589

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararname

Maarif Vekillikinden yazılan 14/II/934 tarih ve 9404I sayılı tezkerede; Egsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul'daki Ayasofya camii'nin tarihi vaziyeti itibarile müzeye çevrilmesi bütün Şark alemi-ni sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracak cihetle bunun müzeye çevrilmesi, çevresindeki evkafa ait dükkanların yıktırılması ve diğerlerinin de evkafça istimlak edilmesi suretile güzelleştirilmesi ve tamiri ve daimî muhafazası masraflarına karşılık ta evkafça bu sene ve gelecek seneler bütçelerinden muayyen bir para ayrılması hakkında bir karar ittihazı istenilmiş ve Evkaf Umum Müdürlüğünden yazılan 7/II/934 tarih ve 153197/107 sayılı mutaleanamede, bu camii'n Bizanslılardan kalma bir eser olması hasebile hiç bir vakfı olmadığı ve her ne kadar cami olduktan sonra Sultanlar ve Halk tarafından bazı gelirler bağlanmışsa da bunlardan aşar olarak bağlanan sultan gelirlerinin kaldırılmış olduğu ve halk tarafından bağlanan gelirler ise kütan okumak ve buna benzer belli ve nerede olursa olsun yapılabilir dini emekler için olup müzeye çevrilmesi ve korunması için verilecek bir geliri bulunmadığı ve şimdiye kadar tamiri, gelirine bakmadan diğer vakıflarla bir arada yapılagelmekte olan bu bina cami olmaktan çıkınca artık buna da imkan kalmayacağı ve bütçelerinin bu günkü vaziyeti her hangi bir yardıma da yol bırakmamakta olduğu ve çevresindeki yapılardan evkafa ait olanları yıkmak ve kaldırmak elden gelirse de x ötekine berikine ait olanların evkafça satın alınmasına imkan bulunmadığı bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 24/II/934 te görüşülerek, caminin çevresindeki evkafa ait binaların Evkaf Umum müdürlüğünce yıktırılarak temizlettirilmesi ve diğer binaların da istimlak, ve yıkmak ve binanın

030 13 01 02 49 79 6

38.2: İkinci Sayfa

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı :

tamir ve muhafazası masrafları da Maarif Vekilligince verilmek suretile
Ayasofya camininin müzeye çevrilmesi tasvip ve kabul olunmuştur .

24/II/934

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

İsmi

S. G. G. G.

K. K. K.

S. Kaya

Ha. V. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

S. Kaya

A. A. A.

B. B. B.

M. M. M.

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

C. C. C.

S. S. S.

K. K. K.

M. M. M.

030 13 01 02 49 79 6

Ek 39: Ayasofya Müzesi'nin Açıldığına Dair Gazete Haberleri

39.1: 1 Şubat 1934 Tarihli Zaman Gazetesi

Ayasofya Müzesi

İlk hazırlıklar bitti, bu sabah- tan itibaren açılıyor

Bugün açılacak olan Ayasofya müzesinde temizlik yapılırken

Bir müddettenberi Ayasofya camii'nin müze haline ifrag edilmesi için yapılan hazırlıklar kısmen ikmal edilmiştir. Camideki halılar ile cami olduktan sonra binaya ilâve edilen bazı kısımlar ve eşyalar tamamiyle kaldırılmış, yalnız bu mabedin bir aralık ta cami olarak kullanıldığını göstermek için mihrab bırakılmıştır.

Ayasofya camii'nin müzeye ifragı için çizilen programın bu suretle ancak birinci safhası bitirilmiş, diğer ehemmiyetli noktaları henüz ikmal edilmemiştir.

Fakat seyyah mevsimi başladı-
ğundan şehrimize gelecek Ecnebi-lerin burayı görebilmelerini temin için Ayasofyanın bugünden itibaren umuma küşadı kararlaştırılmıştır.

Burasının müze olabilmesi için icabeden eksikleri her cumartesi günü tamamlanacaktır. Bu itibarla Müze her cumartesi günü kapalı olacak sair günler saat ondan dörde kadar on bir kuruş dühuliyeye mukabilinde umuma açık bulunacaktır. Ayasofyanın tathirata bitmiştir. Yeni müze bu sabah saat ondan itibaren ziyaretlere açık bulunacaktır.

39.2: 2 Şubat 1935 Tarihli Zaman Gazetesi

Ayasofya müzesi açıldı

Alman seyyahlar Ayasofya müzesinden çıkarken
Yeni Ayasofya müzesi dün sabah saat ondan itibaren herkese açılmıştır. Dün sabah bir çok halk yeni müzeyi gezmişlerdir. Müzeler idaresi sabık camiye
Lütfen sahifeyi çeviriniz

şimdilik hiçbir şey ilâve etmemiştir. Bu sebeble ziyaretçiler yalnız bu tarihî binanın yalnız içini görmüşlerdir.

Esasen müzede yapılmakta olan tadilat henüz bitmemiştir, bazı tamiratta yapılacaktır.

Ayasofya müzesi, ancak dört, beş ay sonra tam bir müze halini alabilecektir.

Alman seyyahların ziyareti ve avyeti

Evvelki gün şehrimize gelen 300 Alman seyyahı dün sabahdan itibaren şehri gezmeğe başlamışlardır. Seyyahlar dün açılan Ayasofya müzesini de gezmişler ve bu hususta seyyahlar arasında birinciliği almışlardır. Alman seyyahlar dün akşam üzeri geldikleri vapurla limanımızdan hareket etmişlerdir.

[illegible]

Ek 41: Amerika Merkezli Bizans Enstitüsü Müdürü Thomas Whittemore Adındaki Uzmanı Ayasofya Mozaiklerinin Gün Yüzüne Çıkarılması Görevi Verildiği 7 Haziran 1931 Tarihli Kararname. BCA, 30.18.1.2/20.37.18.1.

T.C.
BAŞVEKÂLET
MÜAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube : _____
Sayı : 11195

KARARNAME

Amerikada Boston şehrinde kâin "The Byzantine Institute" namındaki ilim müessesesinin Müdürü olan Mr.T.Whittmore ne İstanbul Müzesinde mütehassıs bir zatın nezaret ve mürakabesi altında Ayasofya Caminin sıvaları altında kalan muzayıkların meydana çıkarılması ve tetkikat yapılmasına müsaade verilmesi; Maarif Vekâletinin 27/4/93I tarih ve 962 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 7/6/93I tarihli iktimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

7/6/93I

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemâl

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

afumf Kemal

M. M. V.

Kemâl

Da. V.

S. W. W.

Ha. V.

H. T. P.

Ma. V.

M. M. V.

Mf. V.

max

Na. V.

6/1/11/11

İk. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

S. İ. M. V.

080 30.18.1.2/20.37.18.1

Ek 43: 24 Aralık 1933 Tarihli Akşam Gazetesi.

Ayasofya müze olacakmış

**Bütün Bizans eserleri
burada teşhir edilecekmiş**

Maten gazetesi İstanbuldan
Sud Est ajansına çekilen şu tel-
grafı neşrediyor:

«Ayasofyanın bir müddet son-
ra Bizans eserleri müzesi haline
konacağı muhakkak gibidir.

Türk ve ecnebi âlimlerinin
yardımlarıyla Ayasofyada meyda-
na çıkarılan mozayıklar en kıy-
metli Bizans eserlerindendir.
Bundan başka Türkiyenin diğer
yerlerinde bulunan ve Bizans im-
paratorluğuna ait olan eserler de
buraya gönderilecek ve sınıflara
ayrılarak teşhir edilecektir.»

Ek 44: 10 Eylül 1934 Tarihli Milliyet Gazetesi

Ayasofya müzesi

Maarif Vekilinin bu yoldaki tetkikleri karar halini aldı

Ayasofyanın bir müze haline if-
rağ edilmesi hususunda tetkikat yapıl-
dığını haber ver -

Abidin Bey

miştik. Aldığımız malûmata göre, A-
yasofyanın kâmi -
len müze yapıl -
ması takarrür et-
miştir. Maarif ve -
kili Abidin Bey,
şehrimizde bu -
lunduğu müddet
zarfında bu mese -
le ile de meşgul
olmuş ve tetkik -
ler yapmıştır. Ye -
ni vaziyete gö-
re, Ayasofya Os-
manlı ve Bizans

eserlerini toplayan bir müze haline ge-
tirilecektir .

Diğer taraftan Sultanahmet camii-
nin de umumî bir kütüphane yapılma-
sı hususunda tetkikat yapılmaktadır.

Ek 45: Dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen'in 29 Kasım 1949 Yılında Ayasofya Hatıra Defterine Yazdığı Yazı.

Ayasofya müzesini ziyaret ettim. Mimari ve tarihi çok büyük kıymeti olan Ayasofya kuzatı ki bu müze ise de içindeki eserler ihtiyacın daha artırılmalı ve alıcısı daha geniş kitlelere ulaşmalıdır.

Bu ziyaret dolayısıyla; bu zamanlar Bizans almanının, Hristiyan dininin ve bilahare uzun zamanlar da müslimanelerin en kendisi ve mübtehas bu mabedi olan Ayasofyanın müze haline getirilmesinde ki hatıraları da tarihi bu vesile olarak hayret etmesi müvafık buluyorum.

1934 senesinde maarif şubeli bulundugum zaman bu gün, tamami tanamina tarihini hatırlayanadığım bu akşam yeneğinde Muhammed Atatürk'ün sofrasında, her zaman olduğu gibi ilmi, ictimai ve tarihi konular üzerinde konuşuluyorduk. Söz Ayasofyaya ve berrisiminde ki müzeye Sultan Ahmet camii ile intikal etti. Atatürk başta olarak Ayasofyanın bu dine ve bu sifa mal olarak halihazırda bütün akşam ve edyanın ziyaretine açık olarak bu müze haline getirilmesini uygun ve bilhassa bu gün müze de Bizans eserlerinin toplamması müvafık olacağı ilmi bu şekilde konuşuldu.

Bu görüşmelerden ilham alarak ertesi gün : o zaman başbakan olan sayın İsmet İnönü'ye bu muhavere ve mütalعاتı kıldığını ve Ayasofyanın tarihi ve mimari bakımlardan bu müze olarak kullandığını ve daha müvafık olacağı ihtimalle Türkiye tabliğe edderek müze olarak kullandılmalı işte maarif bakanlığına devarini tabliğeden Başbakanlığa hitaben yazdım ve bu işte ilk yazı ile vesile olan müzelerimi de tabliğe ettim, bu yazı Başbakanlık tarafından müzelerimi de tabliğe ettiler, şükler hayretince de tıvırı ceholün ve müdairesine havale edildi, şükler hayretince de tıvırı ceholün, İstanbul müzeler müdairesine ilele maarif bakanlığı camii talebi albi ve müze haline kaynağa koyuldu. Bu gün gördüğüm halinden

29-11-1949

Abidin Özmen

Ek 46: Osmanlı Dönemindeki Müze Şubelerine Vilayet’te Bulunan Maarif Müdürlerinin Müdürlük Yaptığını Gösteren Belge. BOA, BEO. 2523/189196.

[illegible]

Ek 47: Türk Tarih Kurumu Üyelerinin 15 Eylül 1934 Tarihinde Eski Şark Eserleri Müzesi'ne Yaptığı Ziyaretten Bir Görüntü. TTK. HEE. 157/23.

15 Eylül 1934 de Tarih Cemiyetinin Eski Şark Eserleri Müzesi'ni ziyareti hatırası

Ayaktakiler

Soldan Sağa:

1. prof. Sadri Mahirî ARSAL
2. Seimselî GÜNALTAY
3. prof. Yusuf Dîr ÖZER
4. prof. İsmail Hakkı UZUNÇARSLI
5. prof. Yusuf MEŞORA (T.T. Cemiyeti Reisi)
6. Ahmet Haşim (prof. Dr. A. İNAN)
7. Kaya Mülâhîkîlî Bedîî MOROVA
8. prof. Hilmi BAYUR
9. Müze uzmanı prof. E. Uğur
10. Arkeoloji Müdürü M. Aziz ÖGAN
11. prof. Mülâhîmî YINANC
12.
13.

T. T. K. KİTAPLIĞI
HALİL İTHEM ELDEN
ARŞİVİ

elvan:

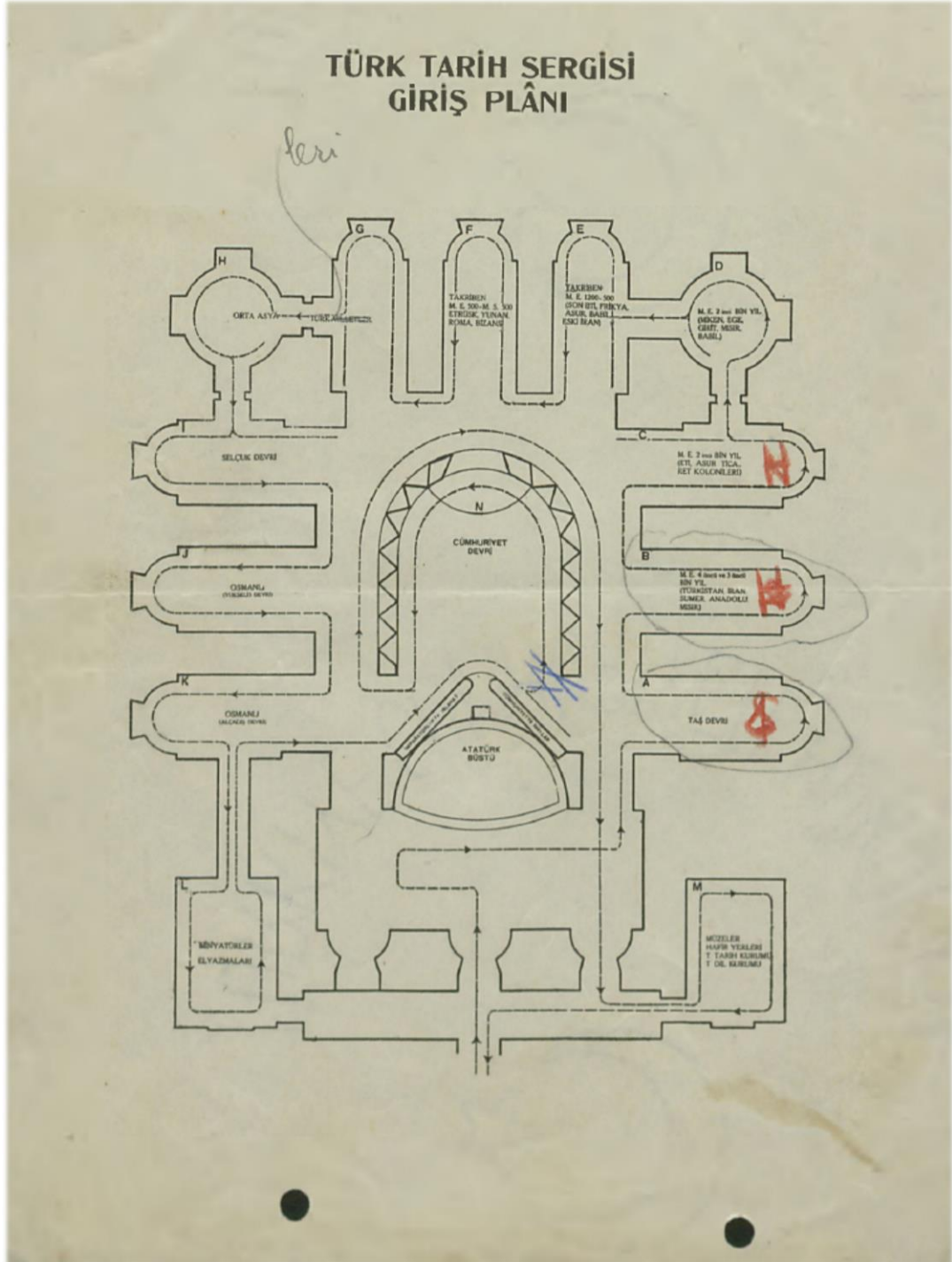
Uluğ İGDEMİR

HEE
D:157
N:23

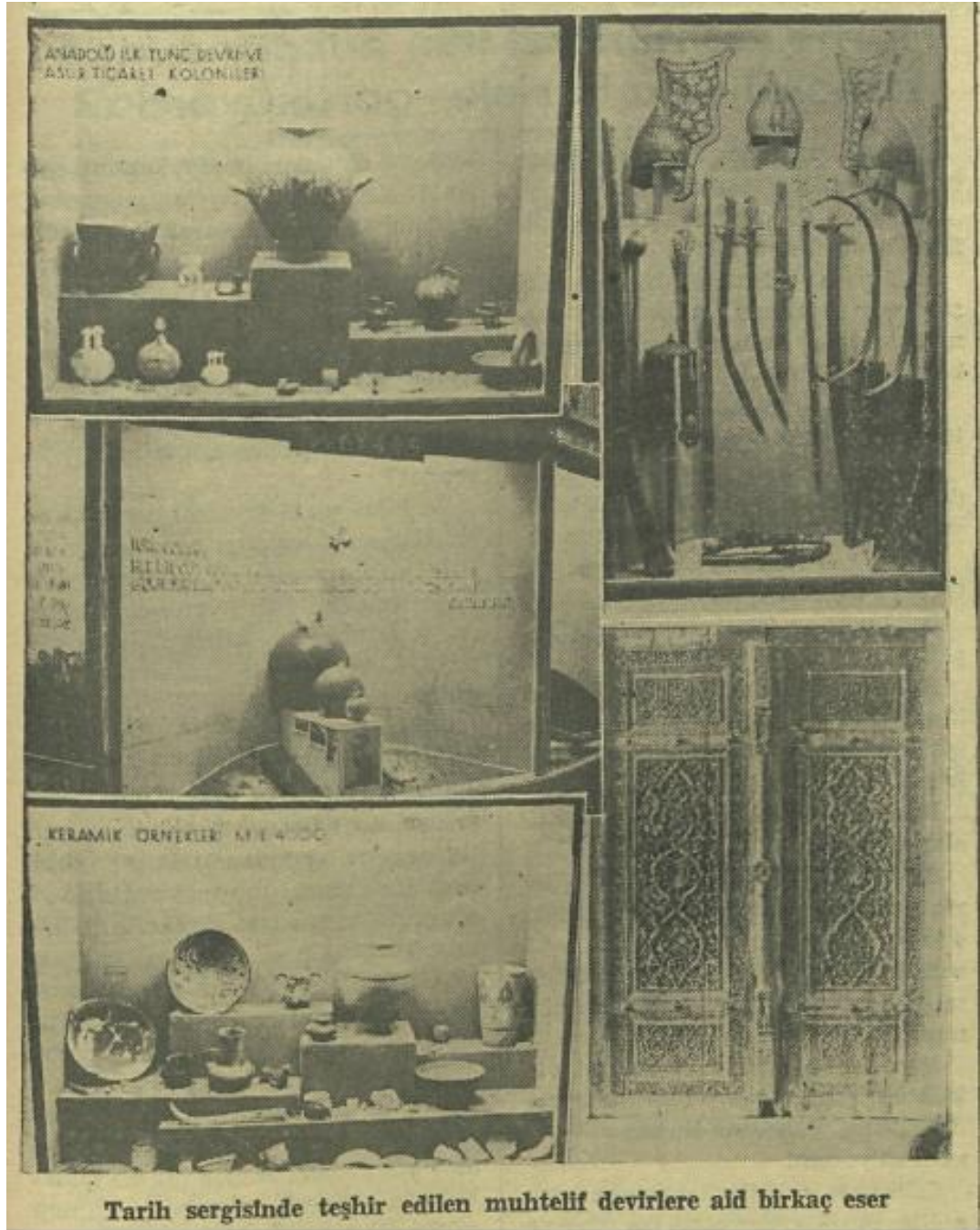

2112
Türk Tarih Kurumu
16

Ek 48: Türk Tarih Sergisi Giriş Planı (Aziz Ogan Arşivi)

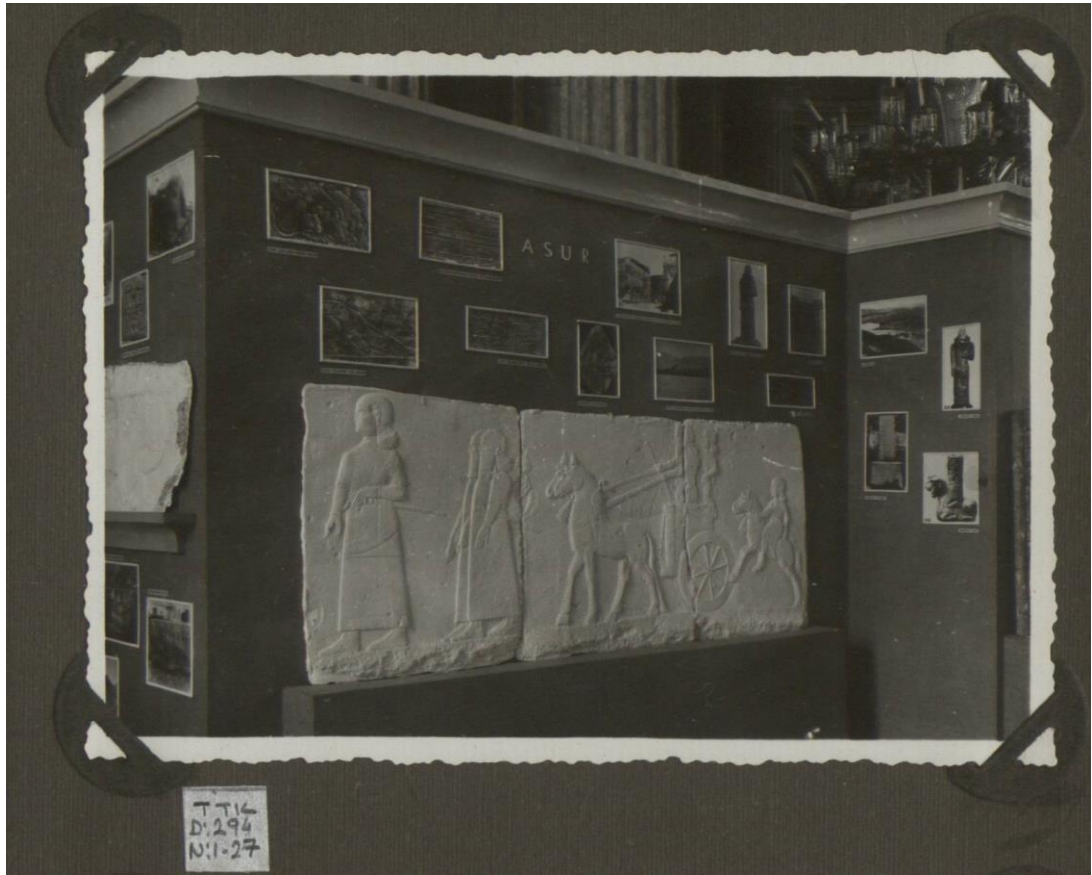

49.4: 21 Eylül 1937 Tarihli Akşam Gazetesinde Yer Alan Görsel

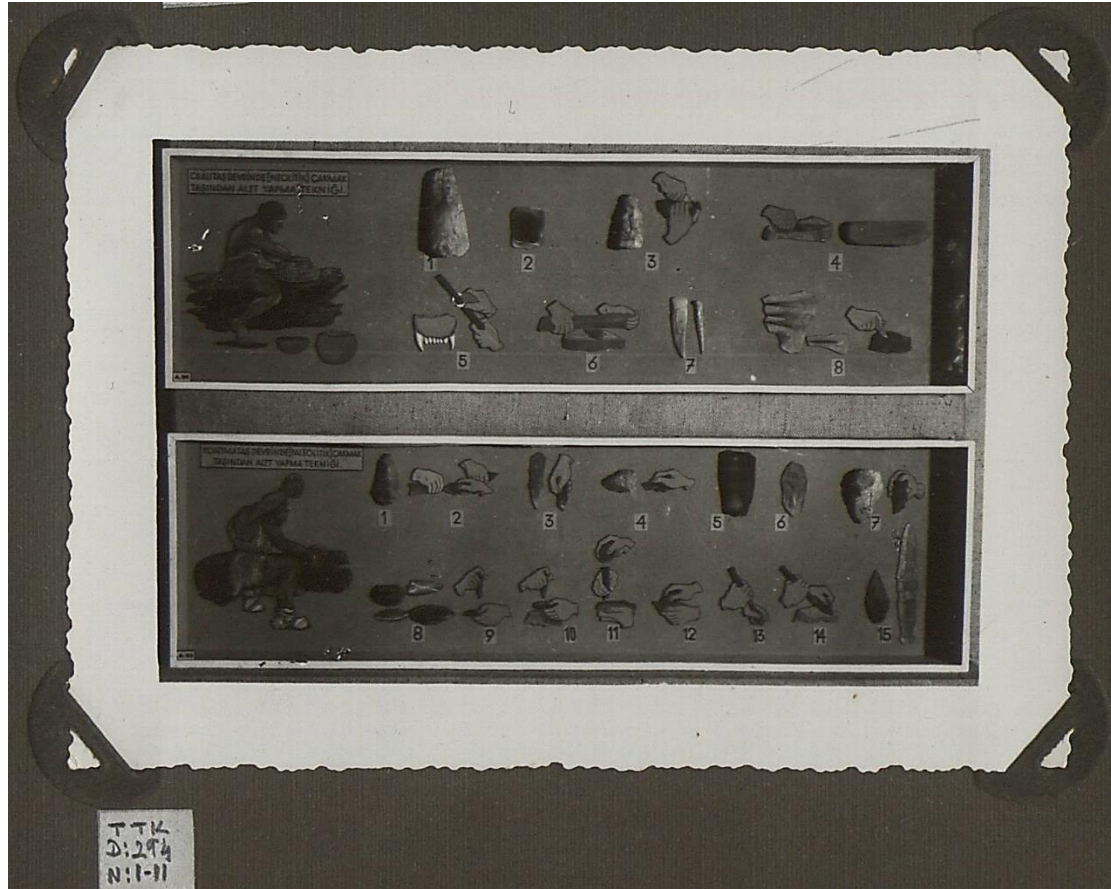

Ek 50: 1937 Türk Tarih Kurumu Sergisi'ne Dair TTK Görsel Arşivinde Yer Alan Fotoğraflar.

50.1: Asur Bölümünde Uygulanan Mulaj Tekniği, **TTK**, 294.1.27.

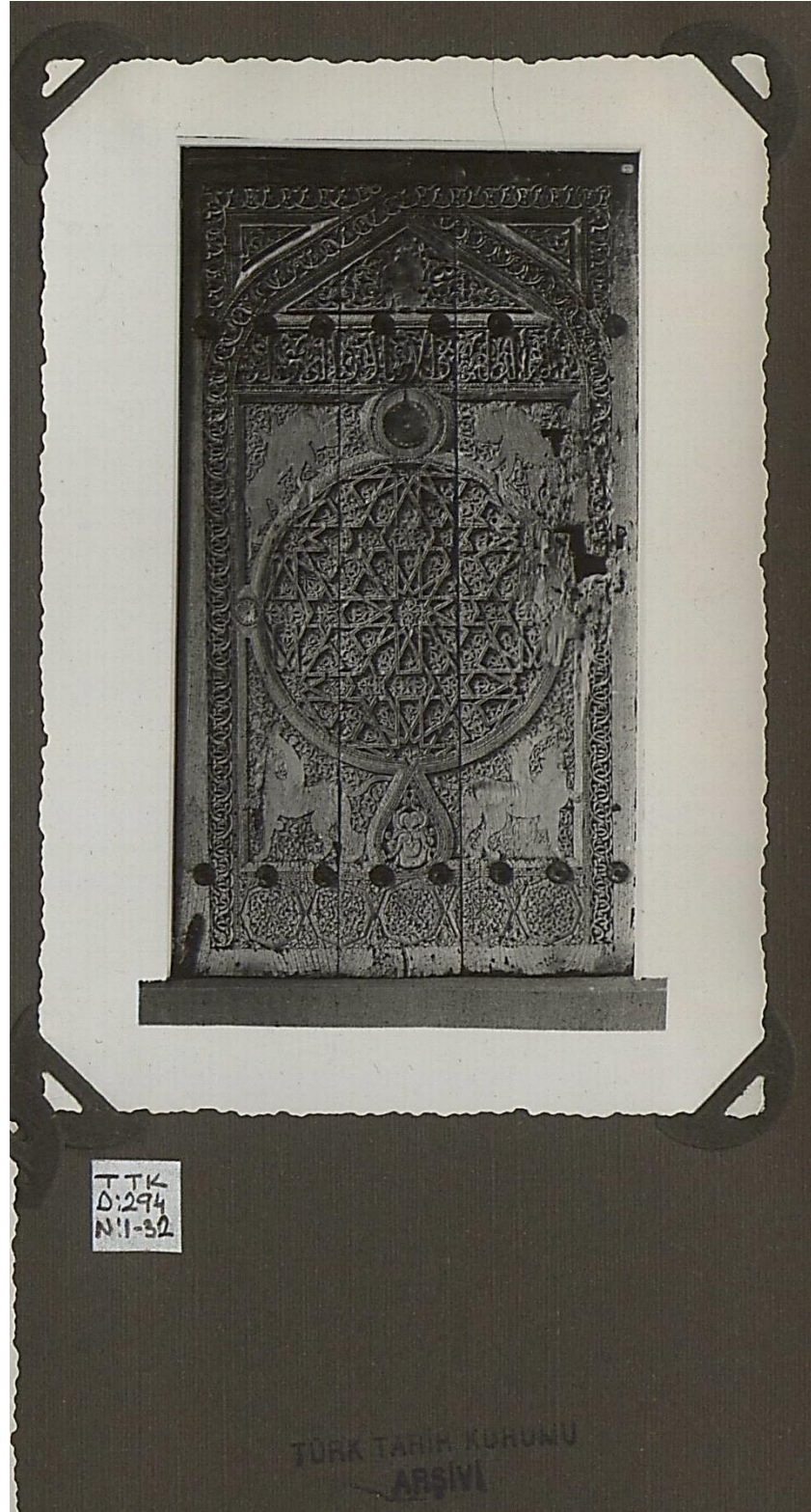
50.2: Cilalı Taş Devri (Neolitik) ile Yontma Taş Devrinde (Paleolitik) Çakmak Taşından Alet Yapma Tekniğini Gösteren Vitrin, **TTK**, 294.1.11.

50.3: Bir Halı İle Çini Örnekleri, TTK, 294.1.31.

50.4: Selçuklu Motifleriyle Süslü Bir Kapı, TTK, 294.1.32.

50.5: Kılıç, Miğfer, Topuz ve Silah Gibi Askeri Eserler, TTK, 294.1.37.

50.6: Cumhuriyet Dönemi Atatürk İnkılabı Bölümü, TTK, 294.1.42.

50.7: Sergiye Yönelik Hazırlanan Dolmabahçe Sarayı Girişi, TTK, 294.1.2.

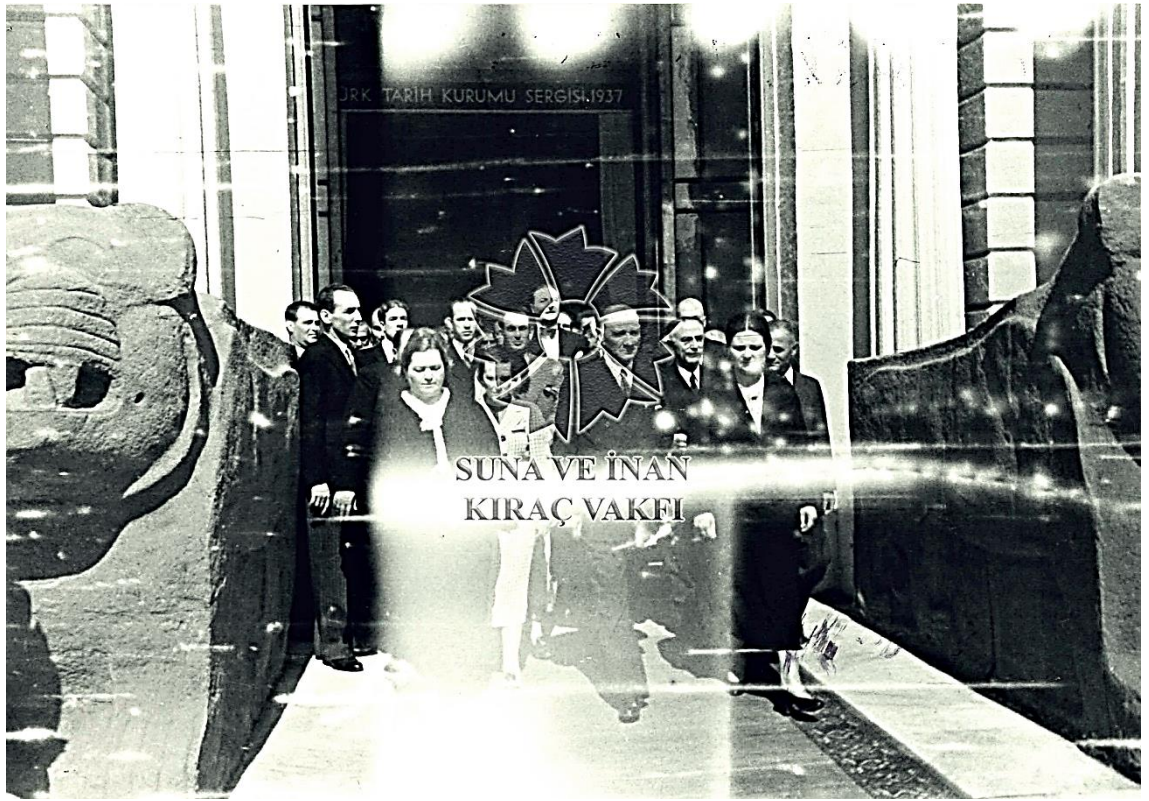
TTK
D:294
N:1-2

Ek 51: Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinde Yer Alan 1937 Türk Tarih Kurumu Sergisine Ait Fotoğraflar

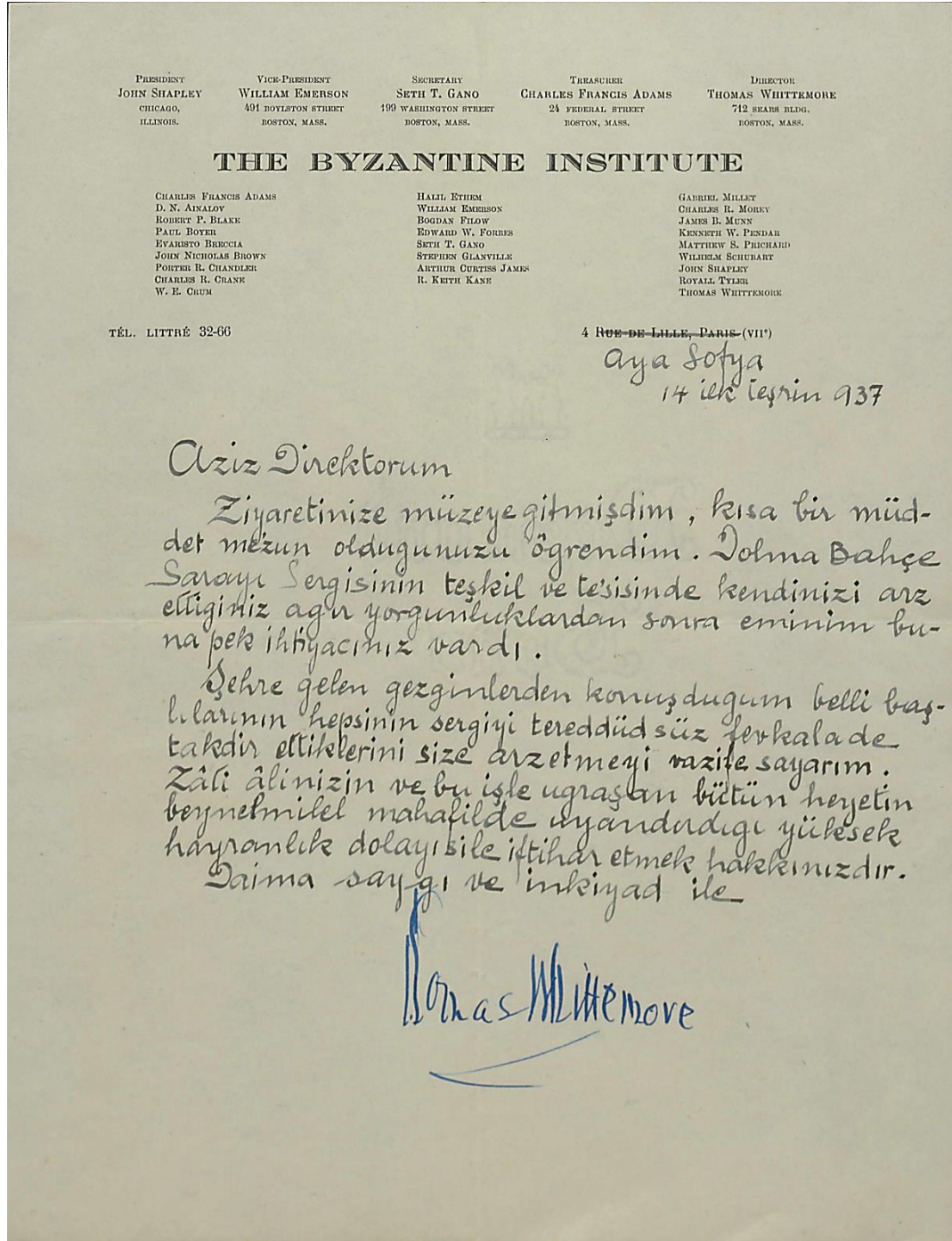
51.1: Atatürk Tarih Öncesi Çağlardan Kalan Eserleri İzlerken...

51.2: Atatürk ve Beraberindekiler Sergi Binasından Çıkış Yaparken...

Ek 52: Türk Tarih Sergisi'nden Sonra Thomas Whittemore Tarafından Aziz Ogan'a Yazılan Bir Mektup

Ek 53: 27 Şubat 1931 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi

Konya müzesinde

Gazi Hz. müzedeki asarı uzun uzadıya
tetkik ve takdir etmişlerdir

(250) sene evvelki *Türkmen kıyafeti*
(Konya müze müdürü Vasan) Bayce resimci Şahide Hacıoğlu

Reisicumhur Hz. Konya'da bulun-
dukları sırada müzeyi ziyaretlerin-
de üç saat kadar tetkikatta bulun-
muşlardır. Müzede yalızlı Türkçe
tefsirler pek ziyade nazari dikkatini
celbetmiştir. Gazi Hz. bu eseri ceski
Türk keşfinin birer hazinesi tavsif
etmişlerdir. Müzedeki halılar, püsi-
deler, Mevlâna'nın ve Semai Tebri-
zi'nin elbiseleri ve serpusları tetkik
edilmiş ve bilhassa Semai Tebrizi'nin
serpusunu dikkatle temasa cylemiş-
lerdir. Gazi Hz. müzeden ayrılırken
siyi ele geçen bir türbe enfes bir mü-
ze olur diye müze müdürünü takdir
etmişlerdir.

Melbusatı tetkik sırasında 250 sene
evvel Konya'nın Karangac'ında imal
olunan (Türkmen mantosunu) çok
beğenmişler ve fevkalâde memnun ol-
muşlardır. Bu manto müze müdürü
Mabadi 3 ünü anlıta

Gazi Hz. sin Konya müzesinin hatıra
defterindeki elifelleri

Ek 54: Atatürk Aspendos Antik Tiyatrosunda, 9 Mart 1930

Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Cilt I, İstanbul, 2000, s. 606.

Ek 55: Atatürk'ün Edirne Müzesi'ne Yaptığı Ziyaretten Görüntü.

Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Cilt I, İstanbul, 2000, s. 705.

Ek 56: Atatürk Bergama Asklepion Örenyeri'nde

**Ek 57: Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesi Ziyareti Hakkında Aziz Ogan
Tarafından Maarif Vekili'ne Yazılan Bir Yazı**

11 / 2 / 3

Muhterem Vakil Bey Efendi Hazretleri

Dünkü Cuma günü öğleden sonra muhterem ve mübeccel
ulu Gazimiz Topkapı Sarayının deniz kapusundan Müzeyi
tegrif etmişlerdir. Bu seferki ziyaretlerine Espire
egyyayı ihtiva eden Mecidiye Köşkünden başlayarak
Hazine ve Harem dairelerini gezmişler ve kendilerine
lâzım gelen izahat verilmiştir. Gazi Hazretleri
bilhassa muhtelif asırların mahesuli olan ve her biri
Türk mimarîsinin birer numunesi bulunan mebanîyi ve
bunları süsleyen Türk çinilerini ve bu miyanda Müzenin
ihtiva ettiği tarihi ve bedîî eserlerini çok yükmek
bir alâka ile tedkik buyurmuşlardır. Ziyaretlerinin
hitasında geç vakit Müzeyi terk ederken eyyanın
bedîî ve istifadeli bir tarzda tertip ve tanzim
edilmiş olduklarını gördüklerinden bahaile işkara
memnuniyet ve kaymetdar iltifatlarına ibzal buyurmuşlar
dır. Keyfiyeti büyük bir sevinç ile tebğir eder ve
sonsuz hürmet ve tasimlerini arz eylerim muhterem
Bey Efendi Hazretleri.

Istanbul Asarîatika Müzeleri
Umumi Müdürü

Ek 58: 11 Şubat 1936 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi. Atatürk İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Çıkış Yaparken...

Reisicumhur Atatürk dün akşam doğru Dolmabahçe sarayından çıkarak Asariatika Müzelerine gelmiş ve tetkiklerde bulunmuştur. Ulu Önder Müzeler Umum Müdürü ve Müzeler erkânı tarafından karşılanmış ve kendilerine izahat verilmiştir. Resmimiz Atatürkü Müzeden çıkarken göstermektedir.

Ek 59: Atatürk Ankara Gavurkale Eti Harabelerinde İnceleme Yaparken...

Hamit Zübeyr Koşay, **Tarihi Abdilerimizi Koruyalım**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 34.

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 29.7.2019

Tez Başlığı: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzecilik 1846-1938”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 198 sayfalık kısmına ilişkin, 14.05.2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15’tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Mehmet Şahin
Öğrenci No:	12925086496
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisans

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ

Tarih: 29.7.2019

UYGUNDUR

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 27.7.2019

Thesis Title: "Museology from the Ottoman to the Republic 1846-1938"

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 14.05.2019 for the total of 198... pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1.5... %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Mehmet Şahin
Student No:	12925086496
Department:	Atatürk Institute
Program:	Atatürk Institute
Status:	Masters

ADVISOR APPROVAL

Date: 27.7.2019

APPROVED

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih 29.7.2019

Tez Başlığı: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzecilik 1846-1938”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Mehmet Şahin
Öğrenci No:	12925086496
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisans

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ ve ONAYI

Tarih 29.7.2019

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 29.7.2019

Thesis Title: "Museology from the Ottoman to the Republic 1846-1938"

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Mehmet Şahin
Student No:	12925086496
Department:	Atatürk Institute
Program:	Atatürk Institute
Status:	Masters

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 29.7.2019

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mehmet Şahin
Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 17 Haziran 1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü (2008-2012)
Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Enstitüsü (2014-2019)

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurum : Topkapı Sarayı Müzesi (2017)
Unvanı : Müze Araştırmacısı

İletişim

E-Posta Adresi : msahin08@hacettepe.edu.tr

Tarih : 17.06.2019